

emek

araştırma dergisi

Haziran 2024/1 - Altı Aylık Kuramsal Dergi

DiSK / Genel-iş

ISSN 1305-6182

www.emekarastirma.org

**TOPLUMCU
BELEDİYESİ**

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD)

DİSK/Genel-İş tarafından altı ayda bir yayınlanmaktadır

• Haziran 2024

• Ulusal Hakemli Dergi

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın • ISSN: 1305-6182

Yayın Şekli: 6 aylık - Türkçe

Editör

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr.

Yayın Kurulu*

Ahmet Alpay Dikmen, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Aziz Çelik, Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi

Çağrı Kaderoğlu Bulut, Dr., Ankara Üniversitesi

Çağla Ünlütürk Ulutaş, Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi

Elif Hacısalıhoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Metin Özügurlu, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Orkun Saip Durmaz, Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

Özgün Millioğulları Kaya, Dr., DİSK/Genel-İş Araştırma Daire Müdürü

Serhat Salihoğlu, DİSK/Genel-İş Genel Koordinatörü

Sebiha Kablay, Prof. Dr. Ordu Üniversitesi

Editör Yardımcıları*

Çağrı Kaderoğlu Bulut

Mine Dilan Kıran

Özgün Millioğulları Kaya

* İsimler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 2024/1

Sahibi: Genel-İş adına Genel Başkan Remzi Çalışkan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hüseyin Yaşar Gündoğdu

Grafik Tasarım: Erkal Tülek

Adres: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 7 Ulus/Ankara

Tel: 0312 309 15 47, **Faks:** 0312 309 10 46

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr www.emekarastirma.org.tr

Parayla satılmaz.

Basım tarihi: Temmuz 2024

Baskı: Bizim Büro Basım Evi, Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No: 6/A Altındağ / ANKARA

Tel: (0312) 342 19 13 **Fax:** (0312) 342 19 14

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) ulusal hakemli bir dergidir.

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Genel yayın yönetmeninin yazılı izni olmadan tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında dergide yer alan yazılar hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) tam metin makalelerine <http://www.emekarastirma.org/index.php> adresinden erişilebilir.

Toplumcu Belediyecilik

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Araştırma Makaleleri

Twitter ve Belediyeler: Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinin Belediyecilik Yaklaşımları

Evrin Yılmaz

Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Demir-Çelik: Emek Ürün-Metalarının İzini Sürmek

N. Berna Güler

Kriz ve Yükseliş Arasında: Türkiye'de İşçi Sendikalarının Güncel Üye Sayılarının Bir Analizi

Mustafa Berkay AYDIN- Şenol BAŞTÜRK

Otomasyon ve İş-Sonrası Toplum Kuramları: Eleştirel Bir Analiz

M. Arif Koşar

Hizmet Sektöründe İstihdamın Beşeri Sermaye Teorisi Bağlamında Eleştirel Analizi (Sahadan Notlar)

Servet GÜN

George Orwell'in 'Wigan İskelesi Yolu' Adlı Yapıtı Özelinde 'Emek' ve 'Edebiyat' İlişkinin İncelenmesi

Hasan YÜKSEL

Kitap İnceleme

Orta Doğu'da İşçiler ve Sendikal Hareket

Ulaş Taştekin

v

001

031

059

097

115

139

179

ASOS INDEX

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL / COPERNICUS ULUSLARARASI İNDEKS

DİSK/Genel-İş Emek Araştırma Dergisi **ULAKBİM (ULUSAL)**, **ASOS INDEX (ULUSAL)**
INDEX COPERNICUS (ULUSLARARASI) İndeksleri tarafından taranmaktadır.

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara, Tel: 0312 3091547,

Faks: 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr, www.emekarastirma.org.tr

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) sosyal bilimlerin her alanından emek ve sınıf tartışmasını merkeze alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

Social Municipalism

From the Editor

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Research Articles

Twitter and Municipalities: Municipalism Approaches of Ankara and Istanbul Metropolitan Municipalities

Evrin Yılmaz

001

From the Establishment of the Republic to the Present: Tracing the Iron-Steel Industry's Footprints of Labor Products to Commodities

N. Berna Güler

031

Between the Crisis and the Rising Again: An Analysis of Actual Labour Union Membership Statistics in Turkey

Mustafa Berkay AYDIN- Şenol BAŞTÜRK

059

Automation and theories of post-work society: A critical analysis

M. Arif Koşar

097

Automation and theories of post-work society: A critical analysis

Servet GÜN

115

The Analysis of the Correlation between 'Labor' and 'Literature' on the Very Basis of George Orwell's Masterpiece called 'The Road to Wigan Pier'

Hasan YÜKSEL

139

Book Review

Workers and the Trade Union Movement in the Middle East

Ulaş Taştekin

179

Editörden

31 Mart'ta gerçekleşen yerel seçim, uzun süredir yaşanan ekonomik ve toplumsal krizin belirgin siyasal sonuçlarını açığa çıkarmış oldu. Seçim sonuçları, toplumun farklı kesimlerinin farklı talep ve beklentilerinin, farklı rahatsızlıklarının ortak bir yönelimde buluştuğuna işaret ediyor. Bu noktada yerel seçimlerin en önemli aktörleri olarak belediyeleri tartışmak her zamankinden daha da önemli bir gündem haline gelmiş durumda. Yıllardır süren neoliberal yıkım ve son yıllarda katmerlenen kriz karşısında belediyelerin kamusal ve toplumsal rolünü yeniden düşünmek ve toplumcu belediyeçilik arayışlarını güçlendirmek kritik bir ihtiyaçtır.

Bu sayının tema makalesinde belediyeçilik tartışması iletişim stratejileri üzerinden inceleniyor. *Twitter ve Belediyeler: Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinin Belediyeçilik Yaklaşımları* başlıklı makalede Evrim Yılmaz, İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyelerinin yaklaşımlarını, sosyal medya üzerinden bir modellemeye tabi tutuyor.

Bu sayımızda tema dışı yazılar oldukça kapsamlı ve zengin. *Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Demir-Çelik: Emek Ürün-Metalarının İzini Sürmek* başlıklı ikinci makalede N. Berna Güler, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze demir-çelik ürünlerinin işleniş formlarını, emek-sermaye ilişkileri, ulus-devletin farklılaşan rolleri ve değişim dinamikleri ekseninde inceliyor. Bu kapsamda, Cumhuriyet tarihinin belirli bir

metanın tarihi üzerinden nasıl ele alınabileceği yönünde önemli bir örnek sunuyor.

Kriz ve Yükseliş Arasında: Türkiye’de İşçi Sendikalarının Güncel Üye Sayılarının Bir Analizi başlığını taşıyan makalede Mustafa Berkay Aydın ve Şenol Baştürk, 2013-2024 yılları arasındaki iş-kolu istatistikleri üzerine kapsamlı bir betimsel analiz gerçekleştiriyor. Sendikal alandaki kriz ve yükseliş ikilemine dair ayrıntılı veriler sunarak kimi ortak eğilimlerle birlikte farklılaşan dinamikleri de ortaya koyan yazarlar, işkollarının yapısal özellikleri kadar mücadelelerin politik yönünün de göz önünde bulundurulması gerektiğini vurguluyorlar.

Otomasyon Ve İş-Sonrası Toplum Kuramları: Eleştirel Bir Analiz başlıklı makalede ise M. Arif Koşar, iş-sonrası toplum kuramlarının varsayımları ve öngörülerini üzerine ayrıntılı bir tartışma gerçekleştiriyor. Söz konusu kuramlarda teknolojinin toplumsal ve sınıfsal yönünün gözmezden gelindiğini vurgulayan yazar, bu nedenle teknolojik gelişmelerin işçi sınıfı ve toplum üzerindeki etkileri konusunda hatalı yargıların dolaşıma sokulduğuna dikkat çekiyor.

Servet Gün tarafından kaleme alınan beşinci makalemiz ise *Hizmet Sektöründe İstihdamın Beşeri Sermaye Teorisi Bağlamında Eleştirel Analizi (Sahadan Notlar)* başlığını taşıyor. Beşeri sermaye kuramını merkeze alan makalede yazar, beşeri sermaye ihtiyacının temellerini ve emekçi için bir gelecek sunup sunmadığını tartışmaya açıyor. Sahadan notlarla desteklenen tartışmada, beşeri sermaye kuramının başarısızlığı ve bunun nedenleri çok boyutlu bir şekilde ortaya konuyor.

Son makalemiz ise edebiyat ve emek ilişkisini merkeze alıyor. *George Orwell’in ‘Wigan İskelesi Yolu’ Adlı Yapıtı Özelinde ‘Emek’ ve ‘Edebiyat’ İlişkisinin İncelenmesi* başlıklı makalede Hasan Yüksel, George Orwell’in en önemli eserlerinden olan *Wigan İskelesi Yolu*’nu işgücü piyasası, emek ve emek tarihi gibi bağlantılarla ele alıyor. Kitabın edebi üslubu ve Orwell’in özellikleri ile emeğe dönük temaların altının çizildiği makalede yazar, söz konusu eserin emek ve edebiyat konusundaki en güçlü eserlerden biri olduğunu vurguluyor.

Kitap Eleştirisi bölümünde ise Ulaş Taştekin, Kıvanç Eliaçık'ın *Ortadoğu'da İşçiler ve Sendikal Hareket* adlı kitabını inceliyor. Kitabın Ortadoğu'daki işçi hareketlerini genel bir bakışla ele alması bakımından önemli olduğunu ve bu konudaki bilgi eksikliğini gidermek yönünde anlamlı bir katkı sağladığını vurgulayan Taştekin, bu bakımdan hem sendikacılara hem sosyal bilimcilerle hem de sınıf mücadelesinde görev alan aktivistlere faydalı olabilecek başarılı bir çalışma olduğunu altını çiziyor.

Kapsamlı ve çeşitli bir içerikle hazırlamaya çalıştığımız bu sayımızın ortaya çıkması için emek veren çalışma arkadaşlarımızı, yazarlarımıza ve hakemlerimize çok teşekkür ediyorum.

Herkeseye iyi okumalar diliyorum.

Gamze Yücesan-Özdemir

Araştırma Makalesi

Twitter ve Belediyeler: Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinin Belediyecilik Yaklaşımları

Evrım Yılmaz¹

ORCID 0000-0001-5057-4350

Öz

Politikacılar siyasi gündemlerini aktarmak, kitlelerini mobilize etmek, verdikleri hizmetleri duyurmak veya takipçilerinden geri bildirim almak için popüler sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Bu araştırma, Ankara ve İstanbul Belediye Başkanları Mansur Yavaş ve Ekrem İmamoğlu'nun Twitter'daki (yeni adıyla X) paylaşımları çerçevesinde belediyecilik modellerini hangi temel konular ve ilkeler üzerine inşa ettiklerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Araştırmada belediye başkanlarının Aralık 2021 ve Nisan 2023 tarihleri arasında paylaştıkları toplam 4657 tweet, konu modelleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Ayrıca GPT4 kullanılarak konu başlıkları belirlenmiştir. Sonuçlar, iki belediye başkanının 17 konuda içerik ürettiğini ve 12 konunun doğrudan kent politikalarıyla ilgili olduğunu göstermiştir. Konular Türkiye'nin toplumcu belediyecilik deneyiminden miras kalan ilkeler ve yeni dinamikler çerçevesinde değerlendirilmiş ve 4 belediyecilik yaklaşımı çerçevesinde tartışılmıştır: dayanışmacı belediye, birlikçi-bütünlükçü ve demokratik belediye, proaktif belediye, üretici ve tüketimi düzenleyici belediye. Bu yaklaşımların ne derece başarıyla uygulandığı konusu araştırmaya ve tartışmaya açıktır. Platformun kullanıcılarının belirlenen yaklaşımlar hakkındaki tutumlarını belirlemek amacıyla ise 17 konu kapsamındaki tweet'lere verdikleri yanıt, retweet ve beğeni sayıları çerçevesinde etkileşim metrikleri oluşturulmuştur. Özellikle beğeni ve retweet trendleri, ekonomik kriz ve afetler karşısında kamuoyunda en fazla dayanışmacı belediye ile proaktif belediye yaklaşımlarının onaylandığını gösterirken, yanıt trendleri demokratik katılım ve sürdürülebilir kentsel gelişme konusundaki duyarlılık çerçevesinde birlikçi ve bütünlükçü belediye ile üretici ve tüketimi düzenleyici belediye yaklaşımının gündem olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş, Twitter, belediyecilik, konu modelleme

1. Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, evrimdir@hotmail.com

Twitter and Municipalities: Municipalism Approaches of Ankara and Istanbul Metropolitan Municipalities

Abstract

Politicians use popular social media platforms to convey their political agendas, mobilize their audiences, announce their services or receive feedback from their followers. This study aims to identify the main issues and principles on which the mayors of Ankara and Istanbul, Mansur Yavaş and Ekrem İmamoğlu, build their municipalism models based on their posts on Twitter (now known as X). In the study, a total of 4657 tweets shared by the mayors between December 2021 and April 2023 were analyzed using topic modeling. In addition, topics were identified using GPT4. The results showed that the two mayors produced content on 17 topics and 12 topics were directly related to urban policies. The topics were evaluated within the framework of principles inherited from Turkey's socialist municipalism experience and new dynamics, and discussed within the framework of 4 municipalism approaches: solidarity municipality, unityist-holistic municipality, proactive municipality, productive and consumption regulator municipality. The extent to which these approaches are successfully implemented is open to research and discussion. In order to determine the attitudes of the platform's users towards the identified approaches, interaction metrics were created based on the number of replies, retweets and likes they gave to tweets on the 17 topics. In particular, the like and retweet trends show that the solidaristic municipality and proactive municipality approaches are the most approved by the public due to the economic crisis and disasters, while the reply trends show that the unityist-holistic municipality and the productive and consumption regulator municipality approach are on the agenda within the framework of democratic participation and sensitivity to sustainable urban development.

Keywords: Ekrem İmamoğlu, Mansur Yavaş, Twitter, municipalism, topic modeling

Giriş

1990'lı yıllarda internet teknolojisinin ticarileşmesinin ardından e-posta, mirce ve icq gibi mesajlaşma yazılımlarıyla değişmeye başlayan iletişim süreci, kısa sürede forumlar ve bloglar gibi topluluk tabanlı platformlara evrilmiştir. Son 20 yıl içinde MySpace, LinkedIn, Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya platformlarının çıkışı, kişisel çevrimiçi alanlar yaratarak küresel bir kitleye hızla ulaşabilen gerçek zamanlı mesajlarla yeni iletişim ve etkileşim biçimleri ortaya çıkarmıştır (Edosomwan vd., 2011). 2024 yılı itibariyle dünya nüfusunun %62,6'sını teşkil eden 5,07 milyar insan sosyal medya kullanıcısıdır (Statista, 2024a). Bugün geldiği noktada platformlar, basit iletişimin ötesinde reklam ve kamusal söylem de dahil olmak üzere çok çeşitli faaliyetleri destekleyen altyapılara dönüşmüştür

(Helmond vd., 2019). Kullanıcılar, bu platformlarda beğeni, yorum, retweet ve hashtag gibi etkileşim araçlarını kullanarak görüşlerini paylaşabilmekte ve çevrimiçi topluluklarla bağlantı kurabilmektedir.

Siyasi partiler, politikacılar ve aktivistler gibi siyasi aktörler de kitlelerini örgütlemek, harekete geçirmek ve onlarla etkileşime geçmek için bu altyapıları kullanmaya başlamıştır. Web 2.0'ın ürünlerinden biri olarak çıkan ve bugün Web 4.0'a entegre olan Twitter (yeni adıyla X), belediye başkanları da dahil olmak üzere politikacıların seçmenleriyle gerçek zamanlı etkileşim kurmak, onlara siyasi gündemlerini aktarmak, verdikleri kamu hizmetlerini duyurmak ve vatandaşlardan geri bildirim almak için kullandıkları en popüler platformlardan biridir. Ayrıca Türkiye, dünyada Twitter kullanımının en fazla olduğu yedinci ülke konumundadır (Statista, 2024b). Yapılan araştırmalar, görece entelektüel, haber ve bilgi paylaşımı yapan (Kwak vd., 2010), kariyerlerinde gelişme ve sosyal bağlantılar sağlamayı hedefleyen sosyal medya kullanıcılarının, daha çok Twitter'ı kullanma eğiliminde olduğunu göstermiştir (Marshall vd., 2020). Özellikle politikacılar, Facebook gibi platformları seçmenleriyle daha kişisel etkileşimler kurmak amacıyla kullanırken, hızlı bilgi paylaşımı ve geniş kitlelere ulaşmayı hedeflediklerinde Twitter'ı tercih etmektedirler (Stier vd., 2018). Hem sıradan kullanıcıların hem de siyasi aktörlerin çevrimiçi etkileşimleri sırasında bıraktıkları dijital ayak izleri, içerdiği ayrıntılı bilgiler ve temsil gücü nedeniyle hesaplamalı siyasal iletişim araştırmalarında veri olarak kullanılmaktadır (Pal, 2017; Theocharis ve Jungherr, 2020)

İlgili literatürde siyasetçilerin sosyal medya kullanımına ilişkin çalışmalar, seçim dönemlerinde siyasal iletişim amacıyla bu platformları nasıl kullandıkları ve bunun seçim sonuçlarına etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır (Enli, 2017; Kusen ve Strembeck, 2018). Yerel yönetimler düzeyinde yapılan çalışmalarda ise kamu yönetiminin şeffaflığını artırmada sosyal medyanın rolü incelenmekte; internetin ve platformların yeni bir hesap verebilirlik biçimi veya iyi yönetim için büyük bir potansiyel yarattığı ve vatandaşların pasif rolünü değiştirdiği vurgulanmaktadır (Pratchett, 1999; La Porte vd., 2002; Bonson vd., 2012). Sosyal medya özellikle kamusal faaliyetler hakkında bilgi aktarımı ve diyalog/tartışma ortamı sağlayarak, vatandaş katılımını artıran bir araç olarak değerlendirilmektedir (Warren vd., 2014; Bonson vd., 2019). Türkiye'deki belediyeler üzerine yapılan az sayıdaki araştırma da, geçmiş yıllarda Twitter'ın tanıtım, siyasi pazarlama (Sobacı ve Karkin, 2013), etkinlik paylaşımı ve kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi (İkiz vd., 2014) amacıyla kullanıldığını göstermektedir.

Bu araştırma ise Türkiye'de sosyal demokrat olarak tabir edilen yeni belediyecilik anlayışının iki popüler temsilcisi Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın Twitter paylaşımlarını ve bu paylaşımların etkileşim metriklerini analiz etmekte; şu sorulara cevap vermeye çalışmaktadır: (1) Belediye başkanlarının yeni belediyecilik yaklaşımları nasıl haritalandırılabilir? Bu harita toplumcu belediyecilikle

ilişkili uygulamaları içermekte midir? (2) Kullanıcıların bu harita çerçevesinde belirlenen politikalar hakkındaki tutumları nasıl sınıflandırılabilir? Bu sorulara cevap vermek için iki belediye başkanının Aralık 2021 ve Nisan 2023 tarihleri arasında Twitter'da yazdığı toplam 4657 tweet, konu modelleme yöntemiyle analiz edilmiş ve toplam 17 konu üzerine tweet atıldığı tespit edilmiştir. Bu konuların 12'si doğrudan belediye başkanlarının kent politikasıyla ilgilidir. Kullanıcıların bu konular hakkındaki tutumlarını belirlemek amacıyla ise 17 konu kapsamındaki tweet'lere verdikleri yanıt, retweet ve beğeni sayıları çerçevesinde etkileşim metrikleri oluşturulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde, ülkemizde sosyal demokrat olarak da adlandırılan toplumcu belediyeciliğe dair kısa bir tarihsel giriş yapılarak, Türkiye deneyiminden hareketle bu tür bir belediyeciliğin hangi ilkeler üzerine inşa edildiği ortaya konmaktadır. İkinci bölümde, Twitter'dan veri edinimi, konu modelleme yönteminin uygulanışı ve GPT4 kullanılarak konu başlıklarının oluşturulması açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde tespit edilen 17 konu, Türkiye'nin toplumcu belediyecilik deneyiminden miras kalan ilkeler ve yeni dinamikler çerçevesinde değerlendirilerek 4 belediyecilik yaklaşımı çerçevesinde yorumlanmaktadır. Çalışma, sonuçların tartışılmasıyla sona ermektedir.

Tarihsel Arka Plan

Belediyecilik, genellikle yönetim yapıları, politik ideolojileri ve hizmet sunumu stratejileri açısından merkezi, liberal, sosyal veya toplumcu gibi çeşitli kategorilerde sınıflandırılmaktadır. Türkiye'de özellikle 1980'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan reformlar çerçevesinde uzun yıllar belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi ve taşeronlaştırılmasına dayalı neoliberal bir belediyecilik modeli benimsenmiştir. Neoliberal ekonomik dönüşümler ademi merkeziyetçiliğe yol açmamış; tersine merkezi hükümet birincil politika yapıcı haline gelmiş ve yerel yönetimlere minimum düzeyde karar alma yetkisi bırakmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısında, yerel güç ilişkileri ve kamu hesap verebilirliği üzerinde büyük değişikliklere yol açmıştır.

Neoliberal belediyecilik, yerel yönetimlerin çeşitli reformlarıyla somutlaşmıştır. Bunlar çöp toplama ve ulaşım gibi belediye hizmetlerinin özel sektöre devri (Kadirbeyoğlu ve Sümer, 2016), çevresel yönetim açısından su yollarının özelleştirilmesi (Harris ve İşlar, 2014), kentsel dönüşüm projelerinde yerel yönetimlerin karar alma süreçlerinin törpülenerek merkezi hükümetin inşaat odaklı kalkınma politikalarıyla uyumlu hale getirilmesi (Kuyucu, 2018) gibi içerimlere sahiptir. Bu modelin potansiyel bir kırılma noktası olarak 2019 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara Belediye Başkanları seçilen Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın belediyecilik faaliyetleri, Türkiye'de yerel demokrasinin otoriter bir ulusal hükümetin varlığında nasıl işleyebildiğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir (Öktem, 2021). Örneğin İmamoğlu, rakiplerinin popülist liderlik ve değerlerini doğrudan hedef almadan kapsayıcı bir "halk" tanımını yaparak ve dezavantajlı gruplara

yönelik daha eşitlikçi bölüşüm vaadinde bulunan bir “tersine çevrilmiş popülist” strateji izlemiştir (Demiralp ve Balta, 2021). Ayrıca belediye başkanları, kent meclisleri ve merkezi hükümetle olan çatışmalı ilişkileri çerçevesinde pozisyonlarını zayıflatma yönündeki çabaları, belediye meclisi toplantılarını canlı yayınlamak ve sivil katılımı teşvik etmek gibi stratejilerle dengelemişlerdir (İkizer, 2021). İki belediye başkanının bu stratejileri, yerel yönetimdeki yenilikçi yaklaşımları ve bir dereceye kadar toplumcu uygulamaları halk nezdinde olumlu bir geri dönüş olarak 2024 yerel seçimlerini tekrar kazanmalarında etkili olmuş görünmektedir.

Sosyal demokrat belediyecilik, sosyal refah için kamu hizmetlerinin kapsamının genişletilmesinin yanında, sosyal adaletin sağlanması ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına odaklanmaktadır. Günümüzde daha radikal bir demokrasi yaklaşımına sahip yeni belediyecilik hareketi başlığı altında da tartışılan bu yaklaşım, neoliberal politikalara karşı yerel yönetimin ve ekonominin demokratikleştirilmesi; yerel düzeyde daha geniş katılımcılık, şeffaflık ve topluluk dayanışmasının teşviki; daha adil şehir politikalarının geliştirilmesi gibi hedeflere sahiptir (Thompson, 2020; Kioupkiolis, 2021). Bu hedefler, büyük ölçüde kökeni 19. yüzyılına dayanan toplumcu belediyecilik yaklaşımından ilham almıştır.

Toplumcu belediyecilik, ilk defa işçi sınıfının ağır sefalet koşullarında yaşadığı ve büyük altyapı sorunlarının olduğu İngiltere'nin önemli işçi kentlerinde uygulanmaya başlanmıştır. Elektrik, su, gaz ve ulaşım gibi özel sektör tarafından verilen hizmetlerin kalitesinin düşük olması ve bedellerinin serbest piyasa koşullarında belirlenmesine karşı, ilk olarak bu tür ihtiyaçlar belediye hizmeti kapsamına alınmıştır (Leopold ve McDonald, 2012; Hamamcı, 2016: 161). Toplumcu belediyeciliğin kurucularından Birmingham belediye başkanı Chamberlain gibi politikacılar, kamu mülkiyeti ve halkın özyönetimini savunmuş; sosyalizmi, kamu hizmetlerine dayalı kendine yeterlilikle özdeşleştirmiştir (Bayramoğlu, 2005). Bu yaklaşım çerçevesinde süreç içerisinde annelere süt yardımı, ekmek fırınları, sağlık hizmetleri ve eczacılık gibi emekçi sınıfların yeniden üretimi için acil ve özel mülkiyete konu olamayacağı düşünülen alanlardaki hizmetler, belediyeler tarafından verilmeye başlanmıştır.

Toplumcu belediyecilik her ne kadar sınıfsal bir tercihten doğmuş olsa da, 20. yüzyılda da zamana ve mekana bağlı olarak değişen olanaklar dahilinde ve sosyalizme alternatif olarak esnek ve pragmatist bir yaklaşımla uygulanmaya devam etmiştir. Avrupa'da işçilerin yoğun olarak yaşadığı kentlerde parasız okul kantinleri, dispanser, sosyal ve hukuki yardım büroları, istihdam ofisleri ve çeşitli belediye işletmeleri kurmak, belediyelerin temel politikası haline gelmiştir (Hamamcı, 2016: 162). Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ithal ikameci kalkınma politikası çerçevesinde gerçekleşen millileştirme ve kamulaştırma dalgasıyla birlikte, toplumcu belediyecilik uygulamaları hükümet politikaları kapsamına da girmiş ve merkezi programın tamamlayıcı yerel kamu hizmetlerine dönüşmüştür (Bayramoğlu, 2005: 51). Zaman içerisinde şehircilik ve konut politikalarının oluşturulması; kütüphane, müze, tiyatro ve konser salonları gibi kültürel alanların ve

yüzme havuzu gibi spor alanlarının hizmete açılması; eğitim kurumlarındaki dar gelirli öğrencilere yardım, mesleki eğitim ve halk eğitim gibi çeşitli hizmetleri de kapsamıştır (Hamamcı, 2016: 163-164). Toplumcu belediyciliğin sosyal refahı artırmaya yönelik uygulamaları yaygınlaşırken, belediye yönetiminin demokratikleştirilmesine yönelik halk komiteleri veya halk meclisleri gibi katılımcı araçları kullanılmamış ve sosyalist bir hareket oluşturma hedefi terk edilmiştir.

Modern Türkiye'nin 1930 tarihli ilk Belediyeler Yasası da Avrupa'da olduğu gibi kent sınırları içinde su, elektrik, toplu taşıma ve çöp toplama gibi hizmetleri belediyenin sorumluluk alanı içinde tanımlamıştır (Hamamcı, 2016). Ancak idari, mali ve kentsel planlama politikaları çerçevesinde yerel yönetimler ve merkezi yönetim arasındaki ilişki uzun yıllar paternalistik ve otoriter kalmıştır (Ersoy, 1992). Bunun bir yansıması olarak 1960'lı yıllara kadar belediye başkanları seçimle değil, merkez tarafından atanarak iş başına gelmiştir. Ancak 1960'lı yıllarda ivme kazanan göç ve hızlı kentleşmeye müteakip kentlerdeki sınıfsal güç dengelerinin değişmesi, devletin yerel siyasete müdahaleyi sürdürmek adına yerel seçim sistemini değiştirme hamlesini de beraberinde getirmiştir.

60'lı yıllarda kırdan kente göç süreci, büyük kentlerin mevcut konut, istihdam ve belediye hizmeti kapasitesine göre çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiş; kente yeni katılmış kitlelerin yanlarında getirdikleri birikimler ve hemşehrilik ağları birer "tampon mekanizma" işlevi görmüştür (Kıray, 1999). Kentle bütünleşme sürecinin bunalımsız atlatılmasını sağlayan bu mekanizmalar, geleneksel kentli esnaf ve zanaatkarların yanında yeni bir küçük üretici tabakası yaratmıştır (Kıray, 1972: 569). Kente yeni katılan bu küçük üreticiler, gecekondu sakinlerini de içeren emekçi sınıflara mal ve hizmetler sunan marjinal bir piyasa oluşturmuştur. Ayrıca kendi iş kollarına giriş koşullarını ve fiyat düzeylerini kontrol ederek kentsel hizmetlerden sağladıkları rant giderek artmıştır (Tekeli vd., 2020). Siyasi partilerin yerel örgütleri vasıtasıyla patronaj ilişkileri kurduğu bu kesim, belediye meclislerinde de güçlü şekilde temsil edilerek yerel politikada aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Bu gelişme karşısında yerel seçim sisteminin değiştirilerek belediye başkanlarının seçimle iş başına gelmesi ve belediyelere aktarılan kamu fonlarının azaltılması olguları, devletin küçük üreticilerin belediye meclislerindeki gücünü dizginlemeye yönelik bir müdahalesi olarak yorumlanmaktadır (Batuman, 2010).

60'lı yıllar boyunca hakim olan yeni modelde ulusal kaynakların sanayileşmeye aktarılması savunulmuş; kentleşmenin maliyetinin yerel gruplar tarafından karşılanması beklenirken, sahip oldukları gücün de sınırlanması hedeflenmiştir. Ayrıca genellikle yerel yönetimleri de elinde bulunduran iktidar partileri, özellikle gecekondu bölgelerinde tapu vaatlerini seçim yatırımı olarak kullanarak iktidarlarını büyük oranda patronaj ilişkileriyle sürdürmüştür (Öncü, 1988). Ancak 12 Mart Muhtırasının ardından askeri rejimin düzeni tesis etme amacıyla kentlerde gecekondu yıkımları gerçekleştirmeye başlaması, mahallelerdeki patronaj ağlarını tıkamıştır. Bu koşullar altında 1973 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde Bülent Ecevit önderliğinde "bu düzen değişmelidir" mottosuyla ortanın solu aç-

lımını yapan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), kent yoksullarının ve emekçilerinin oylarını da alarak 33 kentte belediyeleri kazanmıştır.

1973-1977 yılları arasında CHP'li belediyelerde üretilen ve “yeni”, “devrimci” veya “toplumcu” belediyecilik hareketi olarak adlandırılan program, “çevreden merkeze belediyecilik” ilkesiyle kendini çeperden yana konumlandıran karşı-hegemonik bir kentsel politikayı içermiştir (Batuman, 2010). Bu politikanın oluşturulmasına katkıda bulunan İlhan Tekeli (1977: 33-34), sol belediyecilik dediği yeni modelin prensiplerini şöyle sıralamaktadır: (1) Demokratik, (2) üretici, (3) tüketimi düzenleyici, (4) birlikçi ve bütünlükçü, (5) kaynak yaratıcı belediye.

Yeni belediyecilik anlayışında demokratiklik, yerel yönetimlerin karar mekanizmalarının merkezi yönetimin vesayetinden özerkleşmesini ve kent halkının karar süreçlerine katılımının sağlanmasını ifade etmektedir. Üreticilik ve tüketimi düzenleme rolü, küçük üreticilerin kontrolündeki rantların önünü kesme ve kentli emekçilerin geçim maliyetlerini düşürmek için mal ve hizmetlerin doğrudan belediye tarafından üretilmesi hedefiyle ilgilidir. Bu hedef temelinde yükselen gıda fiyatlarına karşı tanzim satış mağazaları ve ekmek fabrikaları kurulmuş, dar gelirli ailelere aynı yardım yapılmış, barınma sorunu ve düzensiz kentleşme gibi problemlere karşı Batıkent gibi konut projeleri üretilmiştir. Belediyelerin birlikçi-bütünlükçü oluşu ise finansal kaynakları elinde tutan merkezi yönetime karşı özerkliği sağlamak için belediyeler arasında bir dayanışma kurulmasını ifade etmektedir. 1976 yılında Ankara Belediyesi öncülüğünde kurulan Devrimci Belediyeler Derneği ile Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği bu dayanışmanın bir örneğidir. Son olarak belediyenin kaynak yaratıcı oluşu, merkezi yönetimin denetiminde olmayan finansman kaynakları bulma yeteneğiyle ilgilidir. Genellikle belediyelerin büyük işletmeler kurarak elde ettikleri ek gelirler, otoparkların veya tanzim satış mağazalarının işletilmesi ve taşınmazların kiraya verilmesi gibi yollarla kentleşmenin doğurduğu rantların belediyeye aktarılması, finansman kaynakları olmuştur (Bayramoğlu, 2015).

CHP'li belediye başkanlarının yeni ve toplumcu nitelikler taşıyan belediyecilik hareketi, Ortodoks Marksist tezlerden farklı şekilde kent yoksulları içindeki sınıfsal farklılaşmayı göz ardı etmiş; kent emekçilerini bir bütün olarak “kentli tüketici kitle” tanımı içinde homojen bir toplumsal grup olarak değerlendirerek kentsel rantların bu tüketiciler lehine önlenmesi için çalışmıştır. Bu nedenle en büyük muhalefeti de, kentteki temel çelişkinin kaynağı olarak gördükleri, belediye meclisleri ve siyasi partilerin yerel teşkilatlarında örgütlü olan küçük üreticilerden görmüşlerdir (Batuman, 2010). Programlarını başarıyla yürütmelerine rağmen belediye başkanlarının çoğu 1977 yerel seçimleri öncesinde yapılan ön seçimlerle tasfiye edilmiştir.

1980'li yıllardan itibaren neoliberal iktisadi ve politik programı benimseyen politikacıların merkezi ve yerel yönetimlerde iktidara gelişi, hakim belediyecilik anlayışını ve uygulamalarını da değiştirmiştir. Belediyelerin üreticilik ve tüketimi

düzenleme işlevleri serbest pazar dinamiklerine emanet edilirken, demokratiklik ve katılımcılık özellikleri popülizme, kaynak yaratıcı oluşu iş bitiriciliğe ve birlikçi-bütünlükçü oluşu cemaatçiliğe dönüştürülmüş; toplumcu belediyeçiliğin ilkeleri baş aşağı çevrilerek uygulanmaya başlanmıştır (Keleş ve Duru, 2008: 40). Dönemin simgeleri, gecekonduların apartmanlaştırılmasıyla rant elde etmeye odaklı kentsel dönüşüm projeleri, kentin yaşam alanları ve tarihi simgelerini yok eden katlı kavşak ve üstgeçit projeleri, kent halkının temiz su tüketme olanağını yok eden su politikaları ve belediyeçiliği gıda veya kömür yardımı olarak gören popülist politikalar (Keleş ve Duru, 2008: 40-41). İktidar partisi, sermaye birikimi modelinin yol açtığı toplumsal eşitsizlikleri “sosyal neoliberalizm” yaklaşımıyla tedavi etmeye çalışmış olsa da (Dorlach, 2015), bu yaklaşım hayırseverlik veya klientalizmle toplumsal rıza üretme ve seçmen desteği kazanma hedefinin ötesinde gerçekçi ve kapsayıcı bir şekilde uygulanmamıştır (Çelik, 2010).

Bu araştırmanın bulguları, 2019 ve 2024 yerel seçimlerini kazanarak Türkiye'nin en büyük iki şehrinin belediye başkanı seçilen Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın belediyeçilik programının, vatandaşların ekonomik krizle şekillenen güvenlik ihtiyaçlarını, mevcut siyasi ortamın yarattığı kutuplaşma ve yalnızlaşmayı, günümüzün en acil küresel sorunları olan iklim ve afet risklerini dikkate alan görece toplumcu politikalar içerdiğini göstermektedir.

Yöntem

Bu çalışmada temel amaç, Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın tweet'leri ile gündemi oluşturan konuları belirlemek ve belediye başkanlarının paylaştıkları tweet'lere yapılan beğeni, retweet ve yanıt istatistiklerini değerlendirmektir.

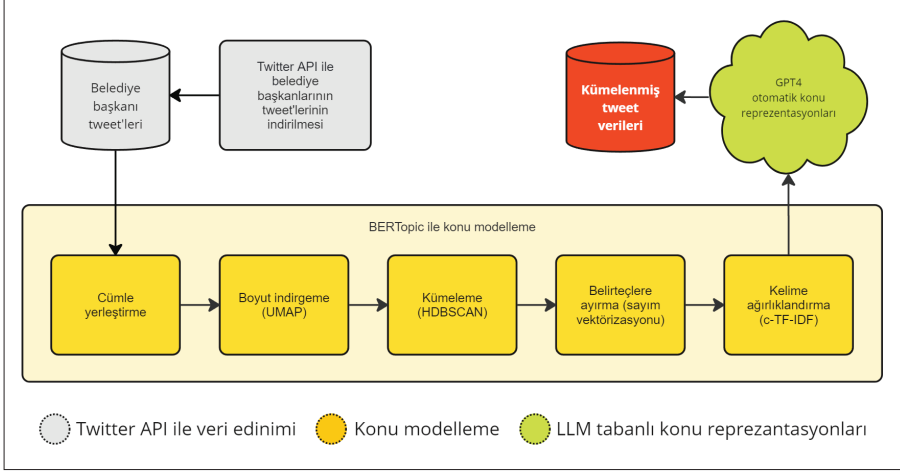
Uygulanan yöntemler 3 ana grupta incelenebilir, bunlar;

1. Twitter API ile veri edinimi
2. Konu modelleme
3. LLM tabanlı konu reprezentasyonları

Gerçekleştirilen çalışmada uygulanan metodoloji Şekil-1'de basitleştirilerek şematize edilmiştir.

1) Twitter API ile Veri Edinimi

Araştırmada, Twitter Akademik API kullanılarak Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın Aralık 2021 ve Nisan 2023 tarihleri arasında yazdığı toplam 4657 tweet indirilmiştir. Bu tweet'lerin 1966 tanesi Mansur Yavaş'a, 2691 tanesi ise Ekrem İmamoğlu'na aittir. Tweet'ler indirilirken resim veya video içermeyenler tercih edilmiştir. Belediye başkanlarının her bir tweet'i için kullanıcılardan gelen toplam beğeni, retweet ve yanıt sayıları da kaydedilmiştir. Belediye başkanlarının paylaştığı her bir tweet, atıldığı günden en az 1 ay sonra kaydedildiği için tweet ile ilgili metriklerinin de bugün Twitter'da (yeni adıyla X'de) görülen sayılarla yaklaşık olarak eşit olduğu varsayılmaktadır.

Şekil 1: Akış Şeması

2) Konu Modelleme

Konu modelleme, büyük ölçekli metin verilerindeki kelimeleri değerlendirerek metin içindeki konuları belirlemek için kullanılan gözetimsiz bir makine öğrenimi yöntemidir. Büyük veri, içindeki bilginin özetlenebilmesini mümkün kılması nedeniyle sosyal medya, bloglar, web sayfaları ve çeşitli dijital arşivler gibi çok çeşitli platformlardaki verilerin analizinde kullanılmaktadır.

BERTopic, doğal dil işleme tekniklerini kullanarak metinlerdeki tematik yapıları analiz etmek için geliştirilmiş bir konu modelleme çerçevesidir. Bu çerçeve, metin belgelerinden anlamsal nüansları yakalayan yoğun vektör yerleştirmeleri oluşturmak amacıyla BERT² gibi önceden eğitilmiş dönüştürücü (transformers) modelleri kullanmaktadır (Vaswani vd., 2017). Elde edilen bu yerleştirmeler, metnin anlamını yüksek boyutlu (384 elemanlı) bir uzayda derinlemesine temsil etmektedir. BERTopic, bu yerleştirmeleri daha işlenebilir hale getirmek için UMAP³ (McInnes vd., 2018) ile boyutlarını azaltmaktadır. Sonrasında, HDBSCAN⁴ (Malzer ve Baum, 2020) yöntemi kullanılarak yerleştirmeler üzerinde kümeleme işlemi gerçekleştirilmektedir. Küme sonuçlarının yorumlanabilirliğini artırmak için, her bir kümenin belirgin kelimelerini saptamak üzere sınıf tabanlı TF-IDF⁵ yöntemi kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, BERTopic parametreleri farklı denemeler yapılarak özelleştirilmiştir. İlk olarak, tweet'ler "paraphrase-multilingual-MiniLM-L12-v2" modeli (Reimers ve Gurevych, 2019) kullanılarak anlamsal vektör temsillerine dönüştürülmüştür. Bu model, çok dilli verilerin işlenmesi için uygun olduğundan, ça-

2. Bidirectional Encoder Representations from Transformers

3. Uniform Manifold Approximation and Projection

4. Hierarchical Density-Based Spatial Clustering of Applications with Noise

5. Class-Based Term Frequency and Inverse Document Frequency

ışmanın veri setine özgü ihtiyaçları karşılamaktadır. Yerleştirmelerin boyutları, UMAP ile ayarlanmış parametreler ($n_neighbors=15$, $n_components=5$, $min_dist=0.0$, $metric='cosine'$) kullanılarak azaltılmıştır. Bu işlem, metinler arası benzerliklerin korunmasıyla daha verimli bir kümeleme sürecini mümkün kılmıştır. Ardından, HDBSCAN yöntemiyle belirli parametreler ($min_cluster_size=50$, $metric='euclidean'$, $cluster_selection_method='eom'$) altında kümeleme işlemi uygulanmıştır. Bu parametreler, yoğunluk ve aykırı değerlere dayanıklı kümeler oluşturmayı amaçlamaktadır. Gerçekleşen manuel parametre optimizasyonları sonucunda kümeleme işlemi tamamlanmıştır. Son olarak, tweet'ler üzerinde Türkçe "stop words"lerin çıkarılması ve CountVectorizer (Shahmirzadi vd., 2019) dönüşümü yapıldıktan sonra, sınıf tabanlı TF-IDF ile her bir küme için ağırlıklı konu temsilleri oluşturularak konular arası ayırım güçlendirilmiş ve yorumlanabilirlik artırılmıştır.

Konu modelleme sonrasında Tablo-1'de verilen konu kelime skorları hesaplatılmıştır. Bu kelimeler ve skorlar ilgili kelimenin konuyu ne kadar reprezante ettiğini betimlemektedir. Bu tablosal veri her ne kadar konuları betimlese de, her bir konu başlığını isimlendirirken manuel olarak belediye başkanlarına ait tweet'lerin okunmasını gerektirmektedir.

3) LLM Tabanlı Konu Repezantasyonları

Günümüzde büyük dil modelleri (LLM⁶) konu modelleme sürecinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu, gerçekleştirilen manuel okumaların daha tarafsız ve objektif bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır. MMLU⁷ (Hendrycks vd., 2020) gibi doğrulama veri tabanlarında verdiği yüksek performans ve Türkçe dilindeki başarısı göz önüne alınarak, OpenAI şirketinin "gpt-4-1106-preview" modeli kullanılmıştır. Her bir kümeden seçilen rastgele 50 tweet ve konu kelime skorları kullanılarak, LLM modeline konu başlığını oluşturması görevi verilmiş ve tüm konu başlıkları otomatik olarak oluşturulmuştur. Bu işlemin gerçekleşmesi için aşağıdaki istem şablonu kullanılmıştır.

6. Large Language Models

7. Massive Multitask Language Understanding


```
### SYSTEM:
Konu modelleme işlemi sürecinde verileri analiz ederek konu başlıklarını oluşturmayı sağlayan bir asistan. BERTopic konu modelleme çerçevesi kullanılarak elde edilmiş sınıf tabanlı TF-IDF konu kelime skorlarını ve her küme için rastgele seçilmiş tweetleri inceleyerek konu başlıklarına karar veriyorsun. Bu süreçte öncelikle tüm düşünce zincirini (chain of thought) açıklamalı ve sonrasında sonucunu `{"konu_basligi": "<...>"}` şeklinde json formatında oluşturmalısın.

### USER:
Küme içerisinde rastgele örneklenmiş tweetler:
...
1) ...
2) ...
...
50) ...
...

Kümeyle ilgili konu kelime skorları:
...
kelime, skor
sporcularımıza, 0.67553
şampiyonası, 0.630772
takımımızı, 0.629951
kutluyorum, 0.615542
tebrik, 0.615401
olimpiyat, 0.599005
tarafدارlarını, 0.596992
...
```

Şekil 2: LLM Sistem İstemi

Zincirleme düşünce yöntemi (CoT[®]), yapay zeka sistemlerinin karmaşık problemleri çözme sürecini adım adım açığa çıkarmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, özellikle büyük ölçekli dil modellerinde, problemleri basamaklı bir şekilde çözmeye yönlendirerek, modellerin mantıksal adımları izlemesini ve bu adımları açıkça göstermesini sağlamaktadır. Wei vd.'nin (2022) çalışmaları, CoT yönteminin, matematiksel ve günlük mantık problemlerinde modellerin performansını önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Özellikle, büyük parametrelili modellerde (yaklaşık 100 milyar parametre ve üzeri), CoT'un standart yöntemlere kıyasla daha başarılı sonuçlar verdiği belirtilmiştir. Ayrıca, CoT yöntemi, modelin problem çözme sürecindeki düşünme adımlarını açıkça ortaya koymasıyla, modellerin daha şeffaf ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Bu yöntem, özellikle zorlu ve çok adımlı problemler için modellere insan benzeri düşünme süreçlerini taklit etme yeteneği kazandırmaktadır (Cheng vd., 2024). Bu çerçevede, CoT yöntemi kullanılarak hazırlanan sistem istemi ile oluşturulan konu başlıklarının güvenilir ve objektif olduğu düşünülmektedir.

Bulgular

Aralık 2021 ve Nisan 2023 tarihleri arasında Mansur Yavaş ve Ekrem İmamoğlu'nun yazdığı toplam 4657 tweet, konu modelleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu tweet'lerin 1966 tanesi Mansur Yavaş'a, 2691 tanesi ise Ekrem İmamoğlu'na aittir. 422 tweet, DBSCAN algoritması tarafından herhangi bir kümeye dahil edilemediğinden dolayı kapsam dışı bırakılmıştır. Konu modelleme işleminde aykırı veriler çıkarıldığında Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın tweet'leri 17 temel kümede gruplanmıştır. BERTopic, konu başlığı olarak sınıf tabanlı TF-IDF algoritmasının kümelerle ilişkili oluşturduğu ilk 5 kelimeyi vermektedir. Konu başlıklarını daha anlaşılır kılmak için bu kelimeler ve her bir kümedeki tweet'ler, GPT4 yardımıyla gözden geçirilerek tekrar isimlendirilmiştir. Tablo-1'de sınıf tabanlı TF-IDF algoritmasının belirlediği kelime skorları ve tekrar isimlendirilen konu başlıkları gösterilmiştir. Ek alarak tekrarlanan aynı kelimeler listeden çıkarılmıştır. Şekil-3'de ise belirlenen konuların tüm veriler üzerindeki dağılımları, başlıkları kısaltılarak gösterilmektedir.

Tablo 1: Konu Kelime Skorları

Spor Başarıları ve Kutlamaları		Ulusal Kahramanlar, Türk Siyasi Tarihinin Önemli İsimleri ve Sanatçılar için Saygı ve Anma		Şehir Planlaması ve Kamusal Alanlar: Parklar, Meydanlar, Restorasyonlar ve Kültür Sanat Alanları	
Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları
sporcularımıza	0,67553	şehitlerimizi	0,644472	parkı	0,58185
şampiyonası	0,630772	kahramanlarımızı	0,575851	otopark	0,568983
takımımızı	0,629951	başsağlığı	0,54108	meydan	0,504861
kutluyorum	0,615542	vatan	0,512481	alanına	0,500389
tebrik	0,615401	rahmetle	0,511208	havuzu	0,496946
olimpiyat	0,599005	saygıyla	0,490509	bölgeyi	0,483094
tarafklarını	0,596992	cumhuriyeti	0,484767	müze	0,477051
		anıyoruz	0,480565		

Tablo 1: Konu Kelime Skorları devamı>>

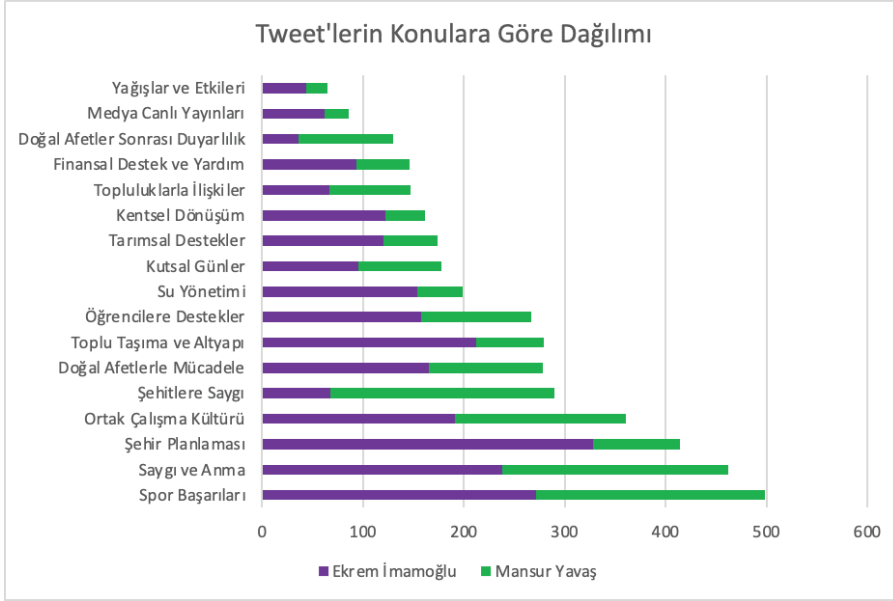

Doğal Afetlerle Mücadele Faaliyetleri: Yangın, Sel ve Depremler		Belediye Başkanlarının Ortak Çalışma Kültürü		Şehitlere Saygı ve Terörle Mücadele Destek	
Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları
itfaiyemizin	0,757177	belediyemizde	0,691391	askerimize	0,645215
yangının	0,616891	başkanlarımıza	0,637324	şehit	0,537623
personelimiz	0,555306	ağırladık	0,626774	askeri	0,537496
ekiplerimiz	0,542943	adayımız	0,585452	allah	0,513145
				teröristlerle	0,503319
				başsağlığı	0,493485
Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik: Toplu Taşıma ve Ulaşım Altyapısı		Eğitimde Fırsat Eşitliği: Öğrencilere Yönelik Destekler		Gıda Güvenliği için Tarımsal Destek, Kırsal Kalınma ve Mutlu Çiftçiler	
Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları
metro	0,711883	öğrenciler	0,613335		
metrobüs	0,68125	eğitimde	0,577054	Çiftçilerimize	0,714514
tramvayı	0,598429	başvuru	0,543803	Tarım	0,669247
ulaşımı	0,567312	eğitim	0,538018	tarımsal	0,66793
köprüyü	0,524159	öğretim	0,524603		
Su Yönetimi Politikası ve Altyapısı		Uzlaşyla Yerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Konut		Kutsal Günler ve İbadetler	
Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları
kanalizasyon	0,706194			islam	0,62479
barajı	0,641705	konutlara	0,650622	ramazanlar	0,608289
sularını	0,62498	yenilemeliyiz	0,601311	dualarımız	0,571785
atıksu	0,566643	bina	0,578991	huzur	0,555164
altyapıyı	0,505016	yeniliyoruz	0,525486	oruçların	0,540652
atık	0,502358			muharrem	0,509301
kanal	0,500318			kadir	0,507814

Tablo 1: Konu Kelime Skorları devamı>>

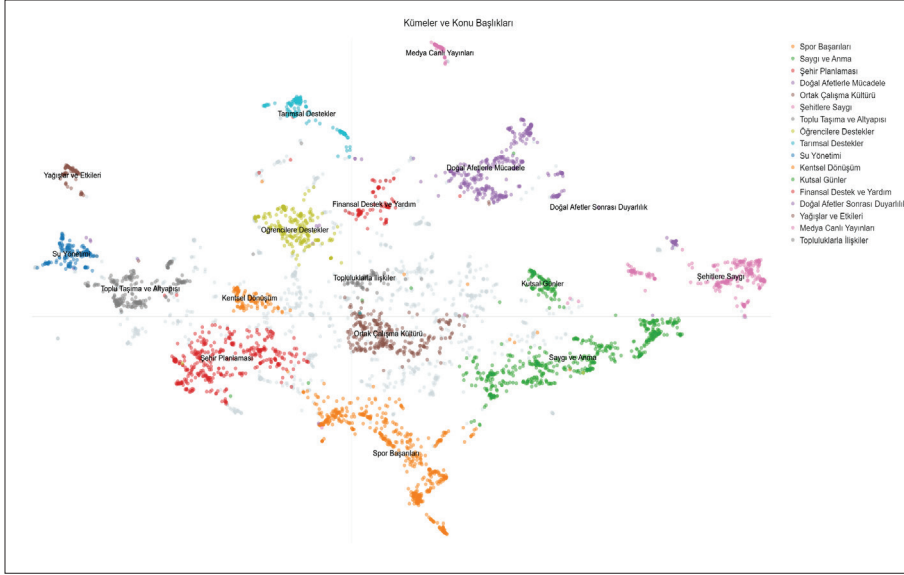
Alan Elin Veren Eli Görmediği Dayanışma Ağları: Finansal Destek ve Yardımlaşma Faaliyetleri		Doğal Afetler ve Kazalar Sonrası Toplumsal Duyarlılık ve Destek		Belediye 4.0: Yağışlar ve Şehir Hayatına Etkileri	
Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları
faturayı	0,535228	dualarımız	0,609068	yağışında	0,601116
ödendi	0,533113	dileklerimi	0,577832	trafiğe	0,578443
desteğimizin	0,516089	depremden	0,53467	yağmurla	0,577763
ücretlerini	0,500378	üzgünüz	0,534177	yollarda	0,564587
ödemesini	0,497561	üzüntüsü	0,473668	kentimizde	0,521209
sağlıyoruz	0,473874	rahmet	0,445248		
başış	0,463001				
Yeni Medya Canlı Yayınları ve Televizyon Programları Gündemi		Katılımcı Belediyecilik ve Topluluklarla İlişkiler			
Kelimeler	Skorları	Kelimeler	Skorları		
haberturktv	0,667338	muhtarlarımızla	0,766107		
konuğuyum	0,65177	hemşehrilerimizin	0,706302		
habertürk	0,557625	vatandaşlarımızla	0,701202		
konuşacağız	0,549044	mahallelerimizde	0,670946		
krtkulturtv	0,548037	esnafımızla	0,641876		
danıştay	0,54073				
sorularını	0,53953				

Şekil 3: Tweet'lerin Konulara Göre Dağılımları

17 konu içinde spor başarıları, saygı ve anma, şehitlere saygı ve terörle mücadeleyle destek, kutsal günler ve doğal afetler sonrasında duyarlılık başlıklı tweet'ler dışındaki 12 konu, doğrudan belediyelerin kent ve toplumla ilgili politikalarını özetlemektedir. Şekilde Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın spor başarıları, saygı ve anma, ortak çalışma kültürü, doğal afetlerle mücadele ve öğrencilere destekler konusunda yakın sayıda tweet attığı görülmektedir. Ancak kent politikasıyla ilişkili diğer konularda Ekrem İmamoğlu'nun tweet'leri daha fazladır.

Şekil-4'te, kümelenen tweet'lerin ne kadar ayrıştığı ve konuların tüm veri setindeki dağılımları iki boyutlu düzlem üzerinde gösterilmektedir. Şekilde saygı, anma, başsağlığı, kutlama içerikli konular ile belediyelerin doğrudan kent politikasıyla ilgili konuların birbirine olan mesafesi, konular arasındaki ilişkisellik hakkında ipuçları sunmaktadır.

Şekil 4: Kümelenmiş Verilerin İki Boyutlu Görseli

Belediye başkanlarının kent politikasıyla ilgili 12 konudaki tweet'leri, Türkiye'nin toplumcu belediyeçilik deneyiminden miras kalan ilkeler ve yeni dinamikler çerçevesinde yorumlanabilir içeriklere sahiptir. Bu içerikler değerlendirildiğinde, belediye başkanlarının dayanışmacı, birlikçi-bütünlükçü ve demokratik, proaktif, üretici ve tüketimi düzenleyici bir belediyeçilik yaklaşımları olduğu görülmektedir. Ancak bu yaklaşımların ne derece başarıyla uygulandığı konusu araştırmaya ve tartışmaya açıktır.

Dayanışmacı Belediye: Finansal Yardım Ağları, Öğrenci Destekleri ve Kamusal Alanlar

Belediye başkanlarının vatandaşlar için finansal destek ve yardımlaşma faaliyetleri, öğrencilere yapılan destekler ve şehir planlaması konulu tweet'leri, kent-sel dayanışmayı ve toplumsal bağları güçlendirmeyi hedefleyen bir belediyeçilik yaklaşımı olduğunu göstermektedir. İçerikler incelendiğinde, vatandaşlar için aynı ve nakdi desteklerin özellikle "alan el veren eli görmeyecek" vurgusuyla yapıldığı; belediyelerin askıda fatura gibi yenilikçi uygulamalarla topluluk desteğini harekete geçirerek sosyal dayanışmayı teşvik ettiği görülmektedir. Bu yardımlar, katılımcı bütçeleme (Weber vd., 2019) ve katılımcı planlama (Menzel vd., 2013) gibi halkın yerel yönetimlerin kararlarına katılımını sağlayan uygulamalara benzer şekilde, toplumu kendi üyelerini desteklemeye dahil eden katılımcı sosyal refah uygulamalarından biri olarak yorumlanabilir (Beresford, 2016). Yardım faaliyetlerinin ihtiyaç sahipleriyle bir patronaj ilişkisi içine girerek değil, halkı yardımlaşma için mobilize ederek yürütülmesi, belediyelerin dezavantajlı gruplara

güvenlik sağlamanın orijinal bir yoludur. Finansmanını halkın sağladığı bu tür yardımlaşma projeleri, belediyelerin merkezi yönetime olan bağlılıklarını azaltırken, dayanışma ağları öreerek merkezin sebep olduğu ekonomik kriz çerçevesinde oluşan mağduriyetlere karşı kamuoyu desteği de toplamaktadır. Ancak sadece bireysel ihtiyaçları karşılamayı hedefleyen bu tür bir yardım stratejisi, yoksulluğun temel nedenlerinden ziyade semptomlarına odaklanarak geçici çözümlerle yönetilmeye devam edildiğini göstermektedir.

Dayanışmacı belediye yaklaşımını temsil eden diğer bir konu, belediyelerin ücretsiz barınma, burslar, ücretsiz atölyeler, kantin desteği ve yemek ikramı gibi öğrencilere verdikleri desteklerdir. Düşük gelirli gençler üzerine yapılan araştırmalar, destek hizmetlerinin sosyal bir kaldıraç işlevi gördüğünü ve sosyal entegrasyonu artırdığını göstermiştir (Chaney vd., 1998). Ancak uyum ve sosyal refah sadece maddi desteklerle ilişkili değildir. Kent literatüründe şehir planlamasıyla kente kazandırılan yeşil alanlar, spor tesisleri, yaşam merkezleri, kültür ve sanat mekanları gibi alanların sadece ekolojik veya ekonomik sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda sosyal etkileşimi ve bireyler arası bağları da güçlendirme işlevi gördüğünü gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır (Grodach, 2010; Mason, 2012; Wan vd., 2021). Belediye başkanlarının kamusal mekanların yeniden inşasına yönelik faaliyetleri hakkındaki içerikleri, maddi koşulların etkisiyle yalnızlaşan ve yoksullaşan kesimleri, gündelik hayatın içinde yeni kamusal alanlar etrafında yeniden bir araya getirme, sosyalleştirme ve toplumsal bağları yeniden inşa etme vurgusuyla politik bir anlam taşımaktadır.

Birlikçi-Bütünlükçü ve Demokratik Belediye: Ortak Çalışma Kültürü, Medya ve Topluluklarla Etkileşim

Ortak çalışma kültürü, topluluklarla ilişkiler ve medya yayınları konulu tweet'ler, belediyelerin demokratik, şeffaf, katılımcı ve işbirlikçi bir yönetim modeli tesis etme hedefi olduğunu göstermektedir. Ortak çalışma kültürü konusundaki içeriklerde belediyelerin diğer belediyeler, meslek odaları, çeşitli ulusal veya uluslararası kuruluşlarla yaptıkları fikir alışverişleri, işbirlikleri ve ortak projeler hakkında bilgi verilmektedir. Yapılan araştırmalar, ulusal ve uluslararası iş birliği yoluyla belediyelerin hizmet kalitesinin arttığını (Struk ve Bakos, 2021) ve yerel kalkınmanın desteklendiğini (Bontenbal ve Lindert, 2011) göstermektedir. Ayrıca toplumcu belediyecilik deneyiminin bir mirası olarak iş birliği kültürü, belediyelerin karşılıklı öğrenme ve deneyim paylaşımına olanak tanımaktadır.

Topluluklarla ilişkiler konusu, iş birliği hedefinin kurumlarla sınırlı tutulmadığını göstermektedir. Konu içerisinde belediye başkanlarının muhtarlar, kent konseyleri, sivil toplum kuruluşları, esnaf ve üretici kooperatifleri gibi çeşitli topluluklarla bir araya geldikleri konusundaki paylaşımları yer almaktadır. Çağdaş politik sistemdeki demokrasi açığına karşı, tüm kesimlerin politika süreçlerine doğrudan katılmalarıyla daha eşit güç dağılımı, kaynakların adil dağıtımı ve

karar süreçlerinin yerleştirilmesini sağlamak amacıyla bu tarz katılımcı yönetim uygulamalarına başvurulmaktadır (Fischer, 2010).

Demokratik kamu politikalarının en önemli belirleyicileri katılımcılık kadar, finansal şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlamasıdır (Guillamon vd., 2011). Belediye başkanlarının televizyon programları, twitch ve youtube gibi dijital platformlardaki canlı yayınları, özellikle belediye meclis oturumları ve bütçe görüşmelerinin canlı olarak yayınlandığını gösteren içerikleri, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri açısından önemli girişimlerdir.

Proaktif Belediye: Afet Yönetimi, Su Politikaları ve İklim Etkileşimleri

Belediye başkanlarının doğal afetlerle mücadele faaliyetleri, su yönetimi ve yağışların şehir hayatına etkileri konusundaki tweet'leri, bölgesel sürdürülebilirlik politikaları ve afetlere müdahale stratejilerini entegre ettikleri proaktif bir belediye yaklaşımını işaret etmektedir. Ankara ve İstanbul belediyelerinin geçtiğimiz yıllarda yaşanan sel, fırtına, yangın, pandemi ve deprem felaketlerinin ardından çeşitli araçlar, personel, gıda, su ve hijyen gibi yardımları hakkındaki içerikler, kamuoyunda belediyelerin acil ve beklenmedik durumlara karşı hızlı reflexler geliştirebildikleri izlenimini yaratmıştır (Bkz. Şekil 7). Yapılan bazı araştırmalar, planlama, hazırlık ve afetlere yanıt verme konusunda önceden yapılandırılmış stratejilere sahip proaktif belediyelerin, özellikle afet sonrası dönemlerde seçmen desteği kazandığını; belediye başkanlarının afetlere müdahale kapasitelerinin yeniden seçilmelerine katkı sağladığını göstermektedir (Masiero ve Santarossa, 2020).

Afet yaşamış seçmenlerin, iklim değişikliği ile mücadele politikalarına da desteklerinin artışı tespit edilmiştir (Baccini ve Leemann, 2020). Bu politikalardan biri de su yönetimidir. Kentsel alanlarda yağmur suyu yönetimi ve uygun kentsel altyapının, sel riskini, çevresel kirliliği ve su kıtlığı riskini azaltmada etkili olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Sakai vd., 2004; Liu ve Jensen, 2018; Sant'Anna, 2018; Schwabe vd., 2020). Belediye başkanlarının "başka bir su yönetimi mümkün" mottosuyla altyapı projeleri hakkında paylaştığı içerikler, belediyelerin iklim krizi, kuraklıkla mücadele ve su tasarrufu stratejisi çerçevesinde sürdürülebilir su politikasına yönelik proaktif bir yaklaşımı olduğunu göstermektedir.

Dijital platformlar aracılığıyla yönetim, belediyelerin akıllı sürdürülebilir şehirler oluşturma ve vatandaş katılımını sağlama çabalarında giderek daha çok başvurdukları bir strateji haline gelmiştir (Rotta vd., 2019; Ibrahim, 2022). İklim olaylarıyla ilgili paylaşılan tweet'ler, bu girişimin henüz bir nüvesi olarak fırtına ve aşırı yağışlar gibi hava muhalefeti durumlarının dijital ortamdaki canlı yayın bilgileri hakkındadır. Ancak iklim risklerine karşı proaktif çözümler için daha geniş ve gelişmiş dijital altyapılara ihtiyaç vardır.

Üretici ve Tüketimi Düzenleyici Belediye: Sürdürülebilir Ulaşım, Kırsal Kalkınma ve Yerde Kentsel Dönüşüm

Belediye başkanlarının tarımsal üretim, kentsel dönüşüm ve toplu taşıma konusundaki faaliyetlerine yönelik içerikleri, bir dereceye kadar toplumcu belediyeciliğin üretici ve tüketimi düzenleyici belediye anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Bu anlayışın en yenilikçi uygulamalarından ilki, kırsal kalkınma için kent çeperlerindeki çiftçilere üretimden satışa kadar her aşamada yapılan tarımsal desteklerdir. Türkiye’de yeni uluslararası tarımsal iş bölümü çerçevesinde çiftçilere verilen desteklerin azalması ve enflasyonist ortamda üretimi sürdürmenin karsız hale gelişi, birçok küçük üreticinin tarımsal üretimden kopuşuna neden olmuştur (Özügürlü, 2011; Yılmaz, 2013). Tarımsal destekler konusundaki içerikler, yerli üreticilere belediyelerin kendi ürettiği tohum, fide, yem, gübre gibi girdiler yanında hayvan, makine ve teçhizat, mazot ve sulama destekleri; sözleşmeli üreticilik modeliyle yapılan ürün alım desteği, kentte açılan üretici pazarları, farklı kentlerdeki zor durumda olan küçük üreticiler ve özellikle kadın kooperatiflerinden satın alınan ürünlerin ihtiyaç sahibi ailelere ulaştırılması hakkındadır. Mansur Yavaş tarafından bu destek faaliyetleri “en çılgın projemiz Ankaralı üreticiyi zengin etmek” sloganıyla özetlenmektedir. Ancak tarımsal destekler küçük üreticiyi ve kırsal ekonomiyi güçlendirmenin yanında, gıda tedarik zincirindeki araçları kaldırarak gıda fiyatlarının stabilizasyonunu sağlama (Opitz vd., 2016), küresel tedarik zincirlerindeki aksamalara karşı kentteki gıda güvenliğini sağlama (Olsson vd., 2016) ve kentsel ısı adası etkisini azaltma (Lucertini ve Di Giustino, 2021) konusunda büyük potansiyel taşımaktadır.

Üretici ve tüketimi düzenleyici belediye ilkesiyle ilişkilendirilebilecek diğer bir konu, kentsel dönüşümdür. Belediyeler, özellikle deprem riski ve yüksek kiralar gibi sorunlara karşı güvenli barınma hakkını güvence altına almak için kentsel dönüşüm projeleri konusunda aktif rol oynamaya başlamıştır. Kent literatüründe, Türkiye’de hükümetin son 20 yıldaki inşaat odaklı kalkınma politikaları çerçevesinde tasarlanan kentsel dönüşüm projeleri, halkın konut ihtiyaçlarını karşılamak yerine değerli arazilerde lüks gayrimenkul projeleri gerçekleştirerek rant elde etmek ve yaşam alanları soylulaştırılan kent halkını yerinden ederek çepere sürmek şeklinde oldukça eleştirel şekilde özetlenmektedir (Kurtuluş, 2006; Şen, 2011). Özellikle Ekrem İmamoğlu’nun tweet’leri, İstanbul Belediyesi’nin “İstanbul yenileniyor” atılımla imar ve tapu sorunlarını çözmesi, ev sahipleri ile kiracılara kira destekleri sağlaması ve riskli yapıların bölge sakinleriyle yürütülen bir uzlaşma siyasetiyle yenilenmesi hakkındadır. Bu içeriklerde, inşaat sektörüne rant aktarmanın yolu olarak tasarlandığı iddia edilen kentsel dönüşüm yasasına karşı, konutların İBB iştiraki Kiptaş ile “maliyetine ve yerinde yenilediği” vurgusu vardır.

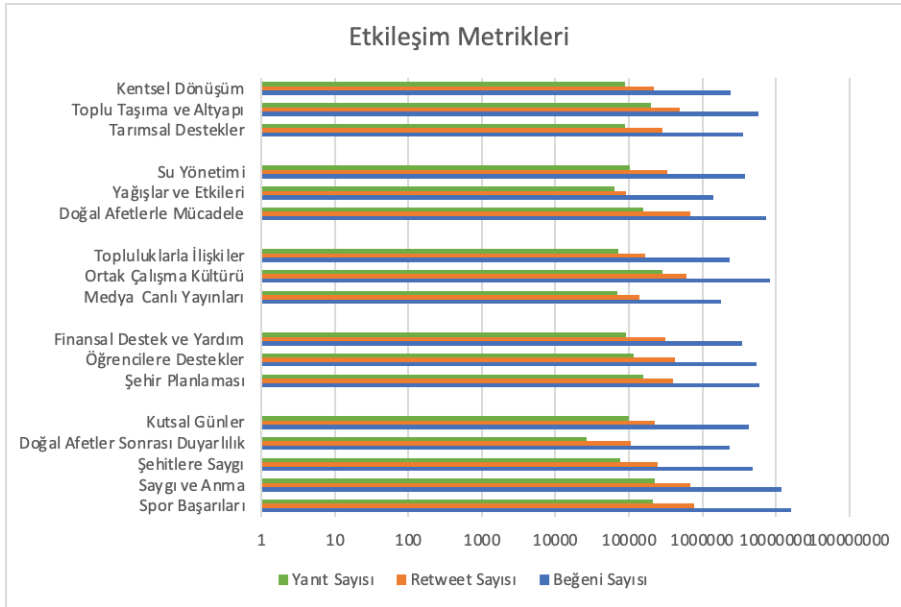
Belediyelerin üretim ve tüketim noktasında müdahalelerinin olduğu son konu ulaşım ile ilgilidir. Toplu taşıma konusu içinde yeşil şehir eylem planları ile yapılan metro ve tramvay hatları, kara ve deniz ulaşımı sistemlerinin entegrasyonu,

çevre dostu ulaşım için “park et devam et” gibi yenilikçi ulaşım çözümleri ve belediyenin öz kaynaklarıyla metrobüs fabrikası kurması gibi üretici faaliyetleri hakkındaki tweet’ler yer almaktadır. Ulaşım konusunda yapılan bu tarz düzenlemeler, hava kalitesi iyileştirme ve karbon ayak izini dengeleme gibi çevresel sürdürülebilirliği artırma çabalarıyla yakından ilgilidir (Li vd., 2019; Gendron-Carrier vd., 2022). İçerikler, belediyelerin yeşil veya eko şehir politikaları çerçevesinde ulaşımında üretim ve tüketime müdahil olduğunu göstermektedir.

Etkileşim Metrikleri

Şekil-5’te Aralık 2021-Nisan 2023 tarihleri arasında Twitter kullanıcıları tarafından Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş’ın tweet’leri çerçevesinde belirlenen konulara verilen yanıtların, retweet’lerin ve beğenilerin sayıları logaritmik ölçekte gösterilmektedir. Bu verilere göre sosyal medya platformunda belediye başkanlarıyla etkileşime geçmenin üç yolu arasında (yanıt, retweet ve beğeni) en fazla beğeni seçilmiştir.

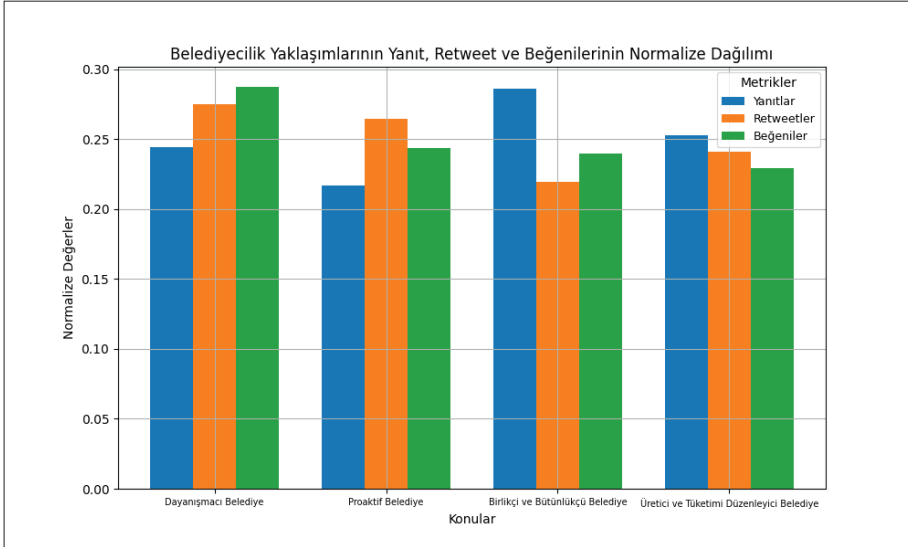

Şekil 5: Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş’ın Toplam Etkileşim Metrikleri

Retweet, kullanıcıların diğer kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikleri yeniden paylaşarak ve bir tür onay vererek sosyal ağlarda bilgi yayılımı için kullandıkları bir mekanizmadır (Yang vd., 2010). Kullanıcıların genellikle mevcut duygusal durumlarıyla uyumlu veya yararlı gördükleri içerikleri retweet’leme olasılığı daha yüksektir (Suh vd., 2010; Chen vd., 2017). Önemli sayıda yanıt/yorum alan bir tweet ise içeriğin tartışmaya yol açacak kadar yankı uyandırdığını ve içeriğe yönelik kamuoyu duyarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Bruns,

2019). Belediyelerin sosyal medya hesapları üzerine yapılan diğer araştırmalar, en yüksek düzeyde beğeni ve retweet'i spor, kültürel faaliyetler ve şehir tanıtımı içerikleri alırken, en çok yanıtı çevre sorunları ve ulaşım konularının aldığı göstermiştir (Hofmann vd., 2013; Bonson vd., 2015; Bonson ve Bednarova, 2018; Bonson vd., 2019). Şekil-5'teki etkileşim metrikleri, bu sonuçlara benzer şekilde her iki belediye başkanının spor başarıları ile saygı ve anma konulu tweet'lerinin en beğenilen ve retweet alan içerikler olduğunu göstermektedir. Kent politikasıyla ilgili en çok beğenilen ve retweet edilen içerikler, ortak çalışma kültürü ve doğal afetlerle mücadele konularıdır. En çok yanıt alan içerikler ise sırasıyla ortak çalışma kültürü, saygı ve anma, spor başarıları ve doğal afetlerle mücadele konularındadır.

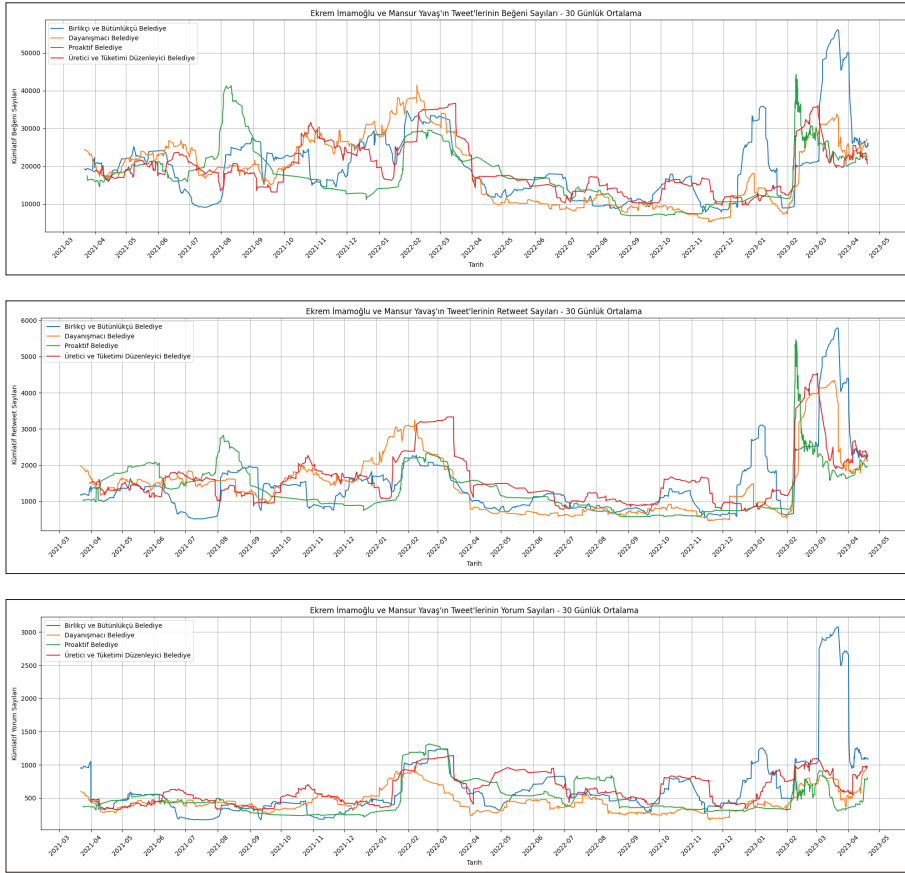
Şekil-6'da kent politikasıyla ilgili 12 konunun içeriklerine göre sınıflandırılmasıyla oluşturulan belediyecilik yaklaşımlarının yanıt, retweet ve beğeni sayıları-

Şekil 6: Belediyecilik Yaklaşımlarının Yanıt, Retweet ve Beğenilerinin Normalize Dağılımı

Dağılım, en fazla beğenilen ve retweet edilen belediyecilik yaklaşımlarının dayanışmacı belediye ile proaktif belediye; en fazla yanıt alan yaklaşımların ise birlikçi ve bütünlükçü belediye ile üretici ve tüketimi düzenleyici belediye olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kamuoyu tarafından en fazla sosyal yardımlar ve toplumsal bağları yeniden inşa etmeye yönelik faaliyetler ile iklim ve afet risklerine karşı müdahaleye yönelik girişimlerin onaylandığı; belediyelerin iyi yönetişimi sağlamaya, üretim ve tüketimi düzenlemeye yönelik faaliyetlerinin ise en fazla yankı uyandıran konular olduğu görülmektedir.

Şekil-7'de belediyecilik yaklaşımlarının beğenilme, retweet edilme ve yanıt alma trendlerini belirlemek amacıyla bu metriklerin 30 günlük yürüyen ortalaması gösterilmiştir.

Şekil 7: Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın Toplam Etkileşim Metriklerinin 30 Günlük Yürüyen Ortalaması

Beğeni ve retweet trendleri, özellikle yangın, sel ve deprem felaketlerinin yaşandığı tarihlerde kullanıcıların kent politikasında iklim ve afet konularına duyarlılığının yükseldiğini ve dayanışmaya yönelik faaliyetleri desteklediğini göstermektedir. Yanıtlar da dahil olmak üzere tüm trendlerde ise belediyelerin ortak çalışma ve işbirliği kültürüne verilen onayın genel seçimler öncesinde dikkat çekici bir oranda arttığı ve ilgili paylaşımların kamuoyunda yankı uyandırdığı görülmektedir.

Gelecekteki benzer araştırmalarda, yanıtların duygu analizi gibi yöntemlerle incelenmesi, kamuoyunun yankı uyandıran bu konular hakkındaki tutumlarını da ortaya çıkarabilir. Ancak Twitter'ın bot ve trol ordularıyla dezenformasyona açık bir alan oluşu (Elmas vd., 2021) ve mevcut bot tespit modellerinin güvenilir sonuçlar vermemesi nedeniyle (Rauchfleisch ve Kaiser, 2020), bu çalışmada yanıtların duygu analizi yapılmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlarının Aralık 2021 ve Nisan 2023 tarihleri arasında Twitter'daki kullanıcı hesaplarıyla yazdığı toplam 4657 tweet konu modelleme yöntemiyle analiz edilmiş ve belirlenen konular çerçevesinde etkileşim metrikleri değerlendirilmiştir. Sonuçlar, iki belediye başkanının 17 konuda içerik ürettiğini ve 12 konunun doğrudan kent politikalarıyla ilgili olduğunu göstermiştir. Bu 12 konu, içerikleri de dikkate alınarak Türkiye'nin toplumcu belediyecilik deneyiminden miras kalan ilkeler ve yeni dinamikler çerçevesinde 4 belediyecilik yaklaşımı çerçevesinde tartışılmıştır: Dayanışmacı belediye, birlikçi-bütünlükçü ve demokratik belediye, proaktif belediye, üretici ve tüketimi düzenleyici belediye.

(1) Dayanışmacı belediye, son 40 yıl içinde atomize olan kolektif sınıf kimliklerinin boşluğunda gerçekleşen yalnızlaşmaya, bu yalnızlığı gidereceğini vaat eden cemaatlar gibi çıkar odaklı ilişki ağlarına ve son yıllarda giderek artan yoksullaşmaya karşı, mekanı yeniden inşa ederek parçalanan ve kutuplaşan toplumu yeni kamusal alanlar etrafında bir araya getiren, toplumsal bağları yeniden inşa eden, kamuyu sosyal yardım faaliyetleri için mobilize ederek sosyal dayanışmayı teşvik eden, dolayısıyla patronaj ilişkilerini çözerek halkın güvenlik ihtiyacına cevap veren bir belediyeciliktir.

(2) Birlikçi-bütünlükçü ve demokratik belediye, Türkiye'nin toplumcu belediye mirasından kalan demokratik, şeffaf, katılımcı ve işbirlikçi yönetim anlayışını sürdüren bir yaklaşımdır.

(3) Proaktif belediye, son yıllarda etkileri daha fazla hissedilen ve geleceğin en büyük sorunlarından biri olarak değerlendirilen iklim değişikliğiyle mücadele etme, çevresel sürdürülebilirliği sağlama, afetlere karşı planlama, hazırlık ve yanıt verme kabiliyeti açısından gelecekteki olası problemlere önceden müdahale etme yeteneğine sahip bir belediyecilik yaklaşımıdır.

(4) Üretici ve tüketimi düzenleyici belediye, yeşil kent politikaları güderek ulaşım, kentsel dönüşüm ve kentin kırsal çevresindeki tarımsal gelişme gibi alanlarda üretim faaliyetleri yürüten, destek olan ve tüketim ilişkilerine müdahil olan bir belediyeciliktir.

Belediye başkanlarının Twitter'da ürettikleri içerikler, yukarıda tanımlanan belediyecilik yaklaşımlarına sahip olduklarını gösterirken, bu yaklaşımların ne derece başarıyla uygulandığı konusu araştırmaya ve tartışmaya açıktır.

Platformun kullanıcılarının belirlenen konular ve yaklaşımlar hakkındaki tutumlarını anlamak için analiz edilen etkileşim metrikleri (beğeni, retweet ve yanıt), kent politikasıyla ilgili en fazla ilgi çeken, etkileşim sağlayan ve yankı uyandıran içeriklerin ortak çalışma kültürü ve doğal afetlerle mücadele konuları olduğunu göstermiştir. Etkileşim trendleri, kamuoyu tarafından seçim döneminde ortak çalışma kültürünün; sel, yangın ve depremlerin yaşandığı dönemde doğal afetlerle mücadele konusunun onaylandığını göstermektedir. Kullanıcılar ta-

rafından en fazla beğenilen ve onay verilen belediyeçilik yaklaşımları ise sırasıyla dayanışmacı, proaktif, birlikçi ve bütünlükçü, üretici ve tüketimi düzenleyici belediyeçiliktir. Türkiye’de yaşanan ve birbiriyle yakından ilişkili ekonomik kriz, iklim ve afet olayları, demokrasi açığı ve sürdürülemez kentsel gelişme politikalarının toplumsal etkileri, bu yaklaşımlara verilen onay derecesinin altında yatan temel motivasyonları ve ihtiyaçları anlamak için kritik bir bağlam sağlamaktadır.

Kullanıcıların beğeni ve retweet metrikleri, ekonomik kriz ve afet olayları karşısında en fazla dayanışmacı ve proaktif belediye yaklaşımlarının onaylandığını göstermiştir. Dayanışmacı belediye yaklaşımı içinde ihtiyaç sahibi vatandaşlar ve öğrenciler için yapılan yardımlar büyük bir yer tutmaktadır. Bu tür bir sosyal yardım yaklaşımının kökeni, Türkiye’de devletin sosyal işlevini yitirmeye başladığı 1980’li yıllara uzanmaktadır. Bu yıllarda başlayan özelleştirmeler, işgücü piyasasının kural dışılaşması ve ücretlerdeki düşme eğilimi, süreç içerisinde esnek ve güvencesiz istihdamı artırmış ve geçim olanaklarını azaltmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde yoksulluğun, değişen sermaye birikimi formu ve üretim ilişkileri bağlamından kopuk şekilde gelir ve tüketim yetersizliği olarak tanımlanmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Dünya Bankası (DB), her ülkenin ekonomik koşullarına göre belirlenen ve bir kişinin asgari temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunu gösteren parasal bir eşik üzerinden (yoksulluk sınırı) yoksulluk tanımı yapmaktadır (The World Bank, 2024). Bu kavramsallaştırma, yoksullukla mücadele stratejilerinin, eşitsiz ilişkileri ve kaynakların yeniden bölüşümünü değiştirmek yerine, sosyal yardımlarla bireysel ihtiyaçları karşılamaya odaklanmasına neden olmuştur (Ulutaş, 2017). DB’nin yoksulluğun temel nedenlerinden ziyade semptomlarına yönelik bu stratejisi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde toplum ve hükümet ilişkilerini kapitalist birikim ve hegemonya adına dönüştürmek için gelir eşitsizliği ve yoksulluğu yönetme hedefiyle ilişkilendirilmektedir (Cammack, 2004). Temel bir sosyal güvenlik tekniği olarak sunulan yardımlar, artık ücretli çalışan yoksullar için ek bir gelir işlevi görürken, işsiz ve yarı işsiz yoksullar için bir geçinme yolu haline gelmiştir (Kutlu, 2018). Türkiye’deki ekonomik kırılganlığın yarattığı mağduriyetleri gidermek amacıyla belediyelerin kendi sosyal yardım ağlarını kurması, yoksulluğun temel nedenlerinin göz ardı edilerek geçici çözümlerle yönetilmeye devam edildiğini göstermektedir. Yardımlar hayırseverlik ve sosyal dayanışmanın ötesinde bir hak statüsünde olmamasına rağmen, kullanıcılar tarafından en fazla beğenilen ve retweet edilen yaklaşım, belediyelerin yardım faaliyetlerini de içeren dayanışmacı belediye yaklaşımıdır. Bu yardımlar, düşük gelirli ailelerin kısa vadeli ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olsa da, ekonomik hareketliliği sağlamamakta; uzun vadede mevcut sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmaya ve yoksulluk döngüsünü kırmaya katkıda bulunmamaktadır.

Beğeni ve retweet metrikleri, son 3 yıl içinde Türkiye’de yaşanan orman yangını, sel ve deprem felaketleri karşısında, Twitter kullanıcılarının iklim değişimi ve

afetlerle mücadele konusundaki faaliyetlere olan beğeni ve desteğinin de yüksek olduğunu göstermiştir. Yapılan araştırmalar, afet risklerine karşı önceden yapılandırılmış stratejilere sahip belediyelerin, özellikle afet sonrası dönemlerde yaptıkları yardımlar karşılığında seçmen desteği kazandığını (Masiero ve Santarossa, 2020) ve afet yaşamış seçmenlerin, iklim değişikliğiyle mücadele politikalarına desteklerinin arttığını göstermektedir (Baccini ve Leemann, 2020). Kullanıcıların doğal afetlerle mücadele ve su yönetimine yönelik çalışmalara olan desteğinin yüksek oluşu, ekolojik adalet ve sosyal adalet değerlerini birleştirerek proaktif bir belediyecilik yaklaşımıyla kentleri ve toplumu afetlere karşı dirençli ve sürdürülebilir hale getiren yeşil şehir politikalarının (Roseland, 1997), hem fiilen hem de seçmen desteği açısından önem kazandığını göstermektedir.

Kullanıcıların yanıt metrikleri ve trendler, demokratik katılım ve sürdürülebilir kentsel gelişme konusundaki duyarlılıklar çerçevesinde birlikçi ve bütünlükçü belediye ile üretici ve tüketimi düzenleyici belediye yaklaşımının kamuoyunda yankı uyandırdığını göstermiştir. Dünyada yeni belediyecilik hareketinin en temel hedefi, yerel yönetimlerde katılımcılık, şeffaflık ve topluluk dayanışmasının teşviğiyle adil ve demokratik kent politikalarının geliştirilmesidir (Thompson, 2020; Kioupkiolis, 2021). Örneğin Arjantin ve Şili gibi Latin Amerika ülkelerindeki yeni belediyecilik hareketlerinin merkezinde demokratik süreçlerin derinleştirilmesi ve sürdürülebilir kentsel kalkınma yer almaktadır. Demokratik süreçler genellikle katılımcı bütçeleme, mahalle konseyleri ve karar alma süreçlerine halkın doğrudan katılımının çeşitli biçimlerini içermektedir (Cumbers ve Paul, 2020). Özellikle katılımcı bütçeleme, vatandaşların bütçe harcamaları ve öncelikleri konusundaki kararlara aktif katılımını sağlamaktadır. Yeni belediyecilik hareketi, bu tür iyi yönetim araçlarıyla toplum öncülüğünde yerel ekonomik kalkınma ve kentsel sürdürülebilirliği sağlamayı hedeflemektedir (Arpini vd., 2022). Sürdürülebilir kentsel kalkınma politikası, kentsel tarım ve yeşil kamusal alanların tesisiyle çevresel ve sosyal refahı artırmak, iklim değişikliğinin çevresel etkilerini azaltmak ve kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmek gibi uygulamaları içermektedir (Goldfrank ve Schrank, 2009; Sareen ve Waagsaether, 2022). Kullanıcıların en çok yanıt verdiği içerikler, belediyelerin işbirliği yapan, şeffaf, hesap verebilir ve kaynakları adil kullanan yönetim anlayışı hakkındaki tweet'leri ile toplu taşıma, kentsel dönüşüm ve kent çeperindeki tarımsal üretim konularında yeşil ve sürdürülebilir vurgusuyla paylaştıkları tweet'lerdir. Bu sonuç, katılımcı demokrasi ilkeleriyle sürdürülebilir kentsel gelişmeye yönelik faaliyetlere kamuoyu duyarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Arpini, E., Panez, A., Cumbers, A., ve Pearson, B. (2022) "New municipalism in South America? Developing theory from experiences in Argentina and Chile", *Urban Studies*, 60, 11, 2290-2306.
- Baccini, L. ve Leemann, L. (2021) "Do natural disasters help the environment? How voters respond and what that means", *Political Science Research and Methods*, 9, 3, 468-484.
- Batuman, B. (2010) "Toplumcu Bir Belediyecilik Modeli: 'Yeni Belediyecilik Hareketi' 1973-1977", *Mülkiye*, 34, 266, 223-241.
- Bayramoğlu, S. (2005) *Yönetişim Zihniyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2015) *Toplumcu Belediye: Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi*, Ankara: Notabene Yayınları.
- Beresford, P. (2016) *All our welfare: Towards participatory social policy*, Bristol: Policy Press.
- Bonsón, E., Torres, L., Royo, S. ve Flores, F. (2012) "Local e-government 2.0: Social media and corporate transparency in municipalities", *Government information quarterly*, 29, 2, 123-132.
- Bonsón, E., Royo, S. ve Ratkai, M. (2015) "Citizens' engagement on local governments' Facebook sites. An empirical analysis: The impact of different media and content types in Western Europe", *Government information quarterly*, 32, 1, 52-62.
- Bonsón, E. ve Bednárová, M. (2018) "The use of YouTube in western European municipalities", *Government information quarterly*, 35, 2, 223-232.
- Bonsón, E., Perea, D. ve Bednárová, M. (2019) "Twitter as a tool for citizen engagement: An empirical study of the Andalusian municipalities", *Government information quarterly*, 36, 3, 480-489.
- Bontenbal, M. ve Lindert, P.V. (2011) "Municipal partnerships for local development in the Global South? Understanding connections and context from a translocal perspective", *International Development Planning Review*, 33, 4, 445-461.
- Bruns, A. (2019) "Big social data approaches in Internet studies: The case of Twitter", *Second international handbook of internet research*, 65-81.
- Cammack, P. (2004) "What the World Bank means by poverty reduction, and why it matters", *New Political Economy*, 9, 189-211.
- Chaney, B., Muraskin, L. D., Cahalan, M. W. ve Goodwin, D. (1998) "Helping the progress of disadvantaged students in higher education: The federal student support services program", *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 20, 3, 197-215.
- Chen, J., Liu, Y. ve Zou, M. (2017) "User emotion for modeling retweeting behaviors", *Neural Networks*, 96, 11-21.
- Cheng, X., Li, J., Zhao, W. X. ve Wen, J. R. (2024) "ChainLM: Empowering Large Language Models with Improved Chain-of-Thought Prompting", *arXiv preprint arXiv:2403.14312*.
- Cumbers, A. ve Paul, F. (2020) "Adapting to the political moment and diverse terrain of Actually Existing Municipalisms", *Soundings*, 74, 40-53.
- Çelik, A. (2010) "Muhafazakâr sosyal politika yönelimi: hak yerine yardım-yükümlülük yerine hayırseverlik", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, 63-81.
- Demiralp, S. ve Balta, E. (2021) "Defeating populists: the case of 2019 Istanbul elections", *South European Society and Politics*, 26, 1, 1-26.
- Dorlach, T. (2015) "The prospects of egalitarian capitalism in the global South: Turkish social neoliberalism in comparative perspective", *Economy and Society*, 44, 4, 519-544.
- Edosomwan, S., Prakasan, S. K., Kouame, D., Watson, J. ve Seymour, T. (2011) "The history of social media and its impact on business", *Journal of Applied Management and entrepreneurship*, 16, 3, 79-91.

- Elmas, T., Overdorf, R., Özkalay, A. F. ve Aberer, K. (2021) "Ephemeral astroturfing attacks: The case of fake twitter trends", In 2021 IEEE European symposium on security and privacy (EuroS&P), IEEE, 403-422.
- Enli, G. (2017) "Twitter as arena for the authentic outsider: exploring the social media campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election", European journal of communication, 32, 1, 50-61.
- Ersoy, M. (1992) "Relations between central and local governments in Turkey: An historical perspective", Public Administration and Development, 12, 4, 325-341.
- Fischer, F. (2010) "Participatory governance", Jerusalem Papers in Regulation & Governance, 24, 1-19.
- Hamamcı, C. (2016) "Toplumcu Belediyecilik", Prof. Dr. Oğuz Onaran'a Armağan içinde, Ankara Üniversitesi Yayınları, 534, 161-171.
- Harris, L. M. ve İşlar, M. (2014) "Neoliberalism, nature, and changing modalities of environmental governance in contemporary Turkey", Global economic crisis and the politics of diversity, 52-78.
- Helmond, A., Nieborg, D. ve Vlist, F. (2019) "Facebook's evolution: development of a platform-as-infrastructure", Internet Histories, 3, 123-146.
- Hendrycks, D., Burns, C., Basart, S., Zou, A., Mazeika, M., Song, D. ve Steinhardt, J. (2020) "Measuring massive multitask language understanding", arXiv preprint arXiv:2009.03300.
- Hofmann, S., Beverungen, D., Räckers, M. ve Becker, J. (2013) "What makes local governments' online communications successful? Insights from a multi-method analysis of Facebook", Government information quarterly, 30, 4, 387-396.
- Gendron-Carrier, N., Gonzalez-Navarro, M., Polloni, S. ve Turner, M. A. (2022) "Subways and urban air pollution", American economic journal: Applied economics, 14, 1, 164-196.
- Goldfrank, B. ve Schrank, A. (2009) "Municipal neoliberalism and municipal socialism: urban political economy in Latin America", International Journal of Urban and Regional Research, 33, 2, 443-462.
- Guillamón, M. D., Bastida, F. ve Benito, B. (2011) "The determinants of local government's financial transparency", Local government studies, 37, 4, 391-406.
- Grodach, C. (2010) "Art spaces, public space, and the link to community development", Community Development Journal, 45, 4, 474-493.
- Ibrahim, A. M. (2022) "A mapping towards a unified municipal platform: An investigative case study from a Norwegian municipality", Sustainable Futures, 4, 100063.
- İkiz, O. O., Sobacı, M. Z., Yavuz, N. ve Karkin, N. (2014) "Political use of Twitter: The case of metropolitan mayor candidates in 2014 local elections in Turkey" In Proceedings of the 8th international conference on theory and practice of electronic governance, 41-50.
- İkizer, İ. (2022) "Weakening the Strong Mayor: Partisan Division and Presidential Intervention in Istanbul", State and Local Government Review, 54, 1, 32-51.
- Kadirbeyoğlu, Z. ve Sümer, B. (2016) "The neoliberal transformation of local government in Turkey and the contracting out of municipal services: implications for public accountability", In The Redeployment of State Power in the Southern Mediterranean, Routledge, 38-55.
- Keleş, R. ve Duru, B. (2008) "Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış", Mülkiye, 32, 261, 27-44.
- Kıray, M.B. (1999) "Değişen patronaj kalıpları: Yapısal değişme üzerine bir çalışma", Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme içinde, İstanbul: Bağlam Yayınları, 272-302.
- Kıray, M. (1972) "Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 27, 03, 561-573.
- Kioupkiolis, A. (2021) "New municipalism as a counter-hegemonic project for radicalizing democracy", Soft

Power, 81-100.

- Kurtuluş, H. (2006) "Kentsel dönüşüme modern kent mitinin çöküşü çerçevesinden bakmak", *Planlama Dergisi*, 2, 36, 7-13.
- Kuşen, E. ve Strembeck, M. (2018) "Politics, sentiments, and misinformation: An analysis of the Twitter discussion on the 2016 Austrian Presidential Elections", *Online Social Networks and Media*, 5, 37-50.
- Kutlu, D. (2018) *Sosyal Yardım Alanlar*, İstanbul: İletişim.
- Kuyucu, T. (2018) "Politics of urban regeneration in Turkey: Possibilities and limits of municipal regeneration initiatives in a highly centralized country", *Urban Geography*, 39, 8, 1152-1176.
- Kwak, H., Lee, C., Park, H. ve Moon, S. (2010) "What is Twitter, a social network or a news media?", In *Proceedings of the 19th international conference on world wide web*, 591-600.
- La Porte, T. M., Demchak, C. C. ve De Jong, M. (2002) "Democracy and bureaucracy in the age of the web: empirical findings and theoretical speculations", *Administration & Society*, 34, 4, 411-446.
- Leopold, E. ve McDonald, D. A. (2012) "Municipal socialism then and now: Some lessons for the Global South", *Third World Quarterly*, 33, 10, 1837-1853.
- Li, S., Liu, Y., Purevjav, A. O. ve Yang, L. (2019) "Does subway expansion improve air quality?", *Journal of Environmental Economics and Management*, 96, 213-235.
- Liu, L. ve Jensen, M. B. (2018) "Green infrastructure for sustainable urban water management: Practices of five forerunner cities", *Cities*, 74, 126-133.
- Lucertini, G. ve Di Giustino, G. (2021) "Urban and peri-urban agriculture as a tool for food security and climate change mitigation and adaptation: The case of mestre", *Sustainability*, 13, 11, 5999.
- Malzer, C. ve Baum, M. (2020) "A hybrid approach to hierarchical density-based cluster selection", In *2020 IEEE international conference on multisensor fusion and integration for intelligent systems (MFI)*, IEEE, 223-228.
- Marshall, T. C., Ferenczi, N., Lefringhausen, K., Hill, S. ve Deng, J. (2020) "Intellectual, narcissistic, or Machiavellian? How Twitter users differ from Facebook-only users, why they use Twitter, and what they tweet about", *Psychology of Popular Media*, 9, 1, 14-30.
- Masiero, G. ve Santarossa, M. (2021) "Natural disasters and electoral outcomes", *European Journal of Political Economy*, 67, 101983.
- Mason, D. S. (2012) "Sports facilities and urban development: An introduction", *City, Culture and Society*, 3, 3, 165-167.
- McInnes, L., Healy, J. ve Melville, J. (2018) "Umap: Uniform manifold approximation and projection for dimension reduction", *arXiv preprint arXiv:1802.03426*.
- Menzel, S., Buchecker, M. ve Schulz, T. (2013) "Forming social capital—Does participatory planning foster trust in institutions?", *Journal of environmental management*, 131, 351-362.
- Olsson, E. G. A., Kerselaers, E., Søderkvist Kristensen, L., Primdahl, J., Rogge, E. ve Wästfelt, A. (2016) "Peri-urban food production and its relation to urban resilience", *Sustainability*, 8, 12, 1340.
- Opitz, I., Berges, R., Piorr, A. ve Kriker, T. (2016) "Contributing to food security in urban areas: differences between urban agriculture and peri-urban agriculture in the Global North", *Agriculture and Human Values*, 33, 341-358.
- Öktem, K. (2021) "Dilemmas of Subnational Democracy under Authoritarianism: Istanbul's Metropolitan Municipality", *Social Research: An International Quarterly*, 88, 2, 501-537.
- Öncü, A. (1988) "The politics of the urban land market in Turkey: 1950–1980", *International Journal of Urban and Regional Research*, 12, 1, 38-64.

- Özüğürlü, M. (2011) *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*, Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Pal, J. (2017) "Studying political communication on Twitter: the case for small data", *Current opinion in behavioral sciences*, 18, 97-102.
- Pratchett, L. (1999) "New technologies and the modernization of local government: an analysis of biases and constraints", *Public administration*, 77, 4, 731-751.
- Rauchfleisch, A. ve Kaiser, J. (2020) "The false positive problem of automatic bot detection in social science research", *PLoS one*, 15, 10, e0241045.
- Reimers, N. ve Gurevych, I. (2019) "Sentence-bert: Sentence embeddings using siamese bert-networks", arXiv preprint arXiv:1908.10084.
- Roseland, M. (1997) "Dimensions of the eco-city", *Cities*, 14, 4, 197-202.
- Rotta, M. J. R., Sell, D., dos Santos Pacheco, R. C. ve Yigitcanlar, T. (2019) "Digital commons and citizen coproduction in smart cities: Assessment of Brazilian municipal e-government platforms", *Energies*, 12, 14, 2813.
- Sakai, A., Hagihara, Y., Asada, K. ve Shengping, Z. (2004) "Management of rainfall-related environmental risks in urban area", *Journal of Risk Research*, 7, 7-8, 731-744.
- Sant'Anna, A. A. (2018) "Not so natural: Unequal effects of public policies on the occurrence of disasters", *Ecological economics*, 152, 273-281.
- Sareen, S. ve Waagsaether, K. L. (2023) "New municipalism and the governance of urban transitions to sustainability", *Urban Studies*, 60, 11, 2271-2289.
- Schwabe, K., Nemati, M., Amin, R., Tran, Q. ve Jassby, D. (2020) "Unintended consequences of water conservation on the use of treated municipal wastewater", *Nature Sustainability*, 3, 8, 628-635.
- Shahmirzadi, O., Lugowski, A. ve Younge, K. (2019) "Text similarity in vector space models: a comparative study", In 2019 18th IEEE international conference on machine learning and applications (ICMLA), IEEE, 659-666.
- Sobacı, M. Z. ve Karkin, N. (2013) "The use of twitter by mayors in Turkey: Tweets for better public services?", *Government Information Quarterly*, 30, 4, 417-425.
- Suh, B., Hong, L., Pirolli, P. ve Chi, E. H. (2010) "Want to be retweeted? large scale analytics on factors impacting retweet in twitter network", In 2010 IEEE second international conference on social computing, IEEE, 177-184.
- Statista (2024a) "Number of internet and social media users worldwide as of April 2023", <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
- Statista (2024b) "Leading countries based on number of X (formerly Twitter) users as of January 2024", <https://www.statista.com/statistics/242606/number-of-active-twitter-users-in-selected-countries/#statisticContainer>
- Stier, S., Bleier, A., Lietz, H. ve Strohmaier, M. (2018) "Election campaigning on social media: Politicians, audiences, and the mediation of political communication on Facebook and Twitter", *Political Communication*, 35, 1, 50-74.
- Struk, M. ve Bakoš, E. (2021) "Long-term benefits of intermunicipal cooperation for small municipalities in waste management provision", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 4, 1449.
- Şen, B. (2011) "Kentsel mekanda üçlü ittifak: sanayisizleştirme, soylulaştırma, yeni orta sınıf", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44, 1-21.
- Tekeli, İ. (1977) "Belediyeler ve Kent Yönetiminin Sınıfsal Yapısı", *Mimarlık*, 1, 32-35.

- Tekeli, İ., Okyay, T. ve Gülöksüz, Y. (2020) Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, İstanbul: İdealkent Yayınları.
- The World Bank (2024) "Poverty and Inequality", <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/poverty-and-inequality.html>
- Theocharis, Y. ve Jungherr, A. (2021) "Computational social science and the study of political communication", *Political Communication*, 38, 1, 1-22.
- Thompson, M. (2020) "What's so new about New Municipalism?", *Progress in Human Geography*, 45, 2, 317-342.
- Ulutaş, Ç. Ü. (2017) "Türkiye refah rejiminin dönüşüm sürecinde sosyal yardım sistemi", *Emek Araştırma Dergisi*, 8, 12, 27-48.
- Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N. ve Polosukhin, I. (2017) "Attention is all you need", In *advances in neural information processing systems*, 5998-6008.
- Yang, Z., Guo, J., Cai, K., Tang, J., Li, J., Zhang, L. ve Su, Z. (2010) "Understanding retweeting behaviors in social networks", In *Proceedings of the 19th ACM international conference on information and knowledge management*, 1633-1636.
- Wan, C., Shen, G. Q. ve Choi, S. (2021) "Underlying relationships between public urban green spaces and social cohesion: A systematic literature review", *City, Culture and Society*, 24, 100383.
- Warren, A. M., Sulaiman, A. ve Jaafar, N. I. (2014) "Social media effects on fostering online civic engagement and building citizen trust and trust in institutions", *Government Information Quarterly*, 31, 2, 291-301.
- Weber, H. I., Vogt, S., Eberz-Weber, L. M., Steinmetz, H., Wagner, S. A., Walther, F. ve Kabst, R. (2019) "Participatory budgeting: findings from Germany", In *Civic engagement and politics: Concepts, methodologies, tools, and applications*, IGI Global, 1087-1107.
- Wei, J., Wang, X., Schuurmans, D., Bosma, M., Xia, F., Chi, E. ve Zhou, D. (2022) "Chain-of-thought prompting elicits reasoning in large language models", *Advances in neural information processing systems*, 35, 24824-24837.
- Yılmaz, E. (2013) *Türkiye'de kırsal dönüşüm: Malatya'dan iki köy örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma Makalesi

Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Demir-Çelik: Emek Ürün-Metallarının İzini Sürmek¹

N. Berna Güler²

ORCID 0000-0002-3086-5334

Öz

Ulusun inşasının ve sanayileşmenin öncü ürünlerinden biri olan demir-çelik; yerin altından sanayiye, üründen metaya geçiş hikâyesinde endüstrileşmenin ürünleri olarak gündelik yaşam deneyimlerimizi ve anlam dünyamızı da belirlemektedir. Ürün üzerinden okuma yapmanın tarihsel ve toplumsal ilişkilerin izi sürüldüğünde ürünlerin bir yandan metalaşma sürecine çekilmesi izlenebilirken, diğer yandan üretim ilişkilerinin evrimleşme dinamiklerinin, sermaye birikiminin sorunsalının aşılma pratiklerinin, emek gücünün varlık mücadelesinin ve ulus-devletin karar alma süreçlerinin nasıl ve ne şekilde değiştiğine de tanıklık etmemize yardımcı olacaktır. Çünkü demir-çelik ürünü birçok ürünün; raylardan demiryoluna, inşaattan çatal bıçağa, otomobilden elektrikli ev aletlerine, beyaz eşyadan ambalaja, petrol-gaz taşıma/koruma tüplerden borulara vs. baş metası olmuştur. Bu çerçevede çalışmamızda eleştirel diyalektik yöntemle demir-çelik ürün-metasının insan-doğa ve insan-insan ilişkileri içinde izi sürülmeye çalışılacaktır. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze ilk önce demirin; doğanın bir parçası olma halinden cevher olmaya, cevherden çeliğe yolculuk hikâyesinde toplumsal üretim ilişkilerine yansıması, emek-sermaye ve ulus-devletin farklılaşan rolleri ve değişim dinamikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: demir cevheri, demir-çelik, sanayileşme, metalaşma, emek gücü, toplumsal değişim

1. Ankara'da 26-27 Ekim 2023 tarihinde Kamu Yönetimi Kongresinde "Cumhuriyet'in Yüz Yıllık Hikâyesinde Demir-Çelik: "Aydınlık" ve "Karanlık" Yüzü" başlıklı sunulan çerçeve tebliğin, zenginleştirilmiş veri ve analiz ile çalışmaya konu olmuştur. Çalışmanın ortaya çıkışında desteğini sunan Fatma Genç'e (Ordu Üniversitesi doktora öğrencisi) ve makale olmasında katkı sunan Dr. Batuhan Ersöz'e (Tokat Üniversitesi) müteşekkirim.

2. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyesi bernag@marmara.edu.tr

From the Establishment of the Republic to the Present: Tracing the Iron-Steel Industry's Footprints of Labor Products to Commodities

Abstract

Every modern nation state has an establishment philosophy and founding values. This philosophy and values determine the ideological content of the state and the consensus framework between social classes. Under normal conditions, class struggle generally takes place within this framework. The three founding values of Turkish Republic are liberty, statism and laicism. These values have determined how the state will carry out industrialization and economic development in accordance to the interest of the capital class on the one hand; and how industrialization and economic development will be utilized in building a consensus between social classes on the other since the foundation of the republic. However, in the long run, the consensus framework outlined in 1923 started to become too narrow for the interests of the capitalist class, and its capital accumulation practice have begun to erode the founding values of the republic. AKP rule from 2002 until today have been a long period of counter revolution in which these values were disestablished from the state and politics. However, the explanation of this disestablishment only through political subjectivity obscures the interest and role of the capitalist class in this disestablishment. This article will attempt to remedy this situation by attempting to explain the said interest and role.

Keywords: iron ore, iron-steel, industrialization, commodification, labor force, societal change

Giriş

Demir-çelik ürünleri, dünden bugüne çeşitlenerek ve farklılaşarak, gündelik yaşamsal deneyim ve pratiklerimizin ayrılmaz parçalarıdır. Her gün kullandığımız demir-çelikten ve/veya ana girdisi demir-çelik olan ürünler; bıçak, çatal, çay kaşığı, tencere, ocak, fırın, otomobil, tren vb. birçok nesnelere, şeyler dünyası olarak gözlerimiz önüne serilir. Bu şeylerin kullanım değerleri olduğu sürece, onlarda hiçbir örtük gizli bir yan yoktur. Örneğin çelikten yapılmış bir çatal, demir-çeliğin biçim değiştirilmiş hali olur. Ne var ki çatal, yine bir çelik, sıradan doğal bir şey olarak kalır.

Öte yandan ürün, "meta" halini alır almaz doğal bir şey olmaktan çıkar, artık duyularla kavranamayan bir şey olur (Marx 2010: 81). "Meta"ya dair, dışarıda bırakılanlar ve içeriye dahil edilecekler arasında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde sınır çizmeye yönelik ussal etkinlik süreci olan soyutlama yaptığımızda Marx'ın ifadesiyle "insan emeklerinin eşitliği, emek ürünlerinin aynı değer nesnelliklerinin maddi biçimini alır; insan emek gücünün harcadığı süre boyunca harcanmasının ölçüsü, emek ürünlerinin değer büyüklüğü biçimini alır; ve en son

olarak, üreticiler tarafından harcanan emeklerin toplumsal karakterinin ortaya çıkmasına aracılık eden üreticiler arası ilişkiler, emek ürünleri toplumsal bir ilişki biçimini alır.” (2010: 82)

Emek ürünü olan ürün-metayı incelemek için Marx'ın, “şeylere” bakmanın bir yolu olan, diyalektik yöntemi seçilmiştir. Böylece hem farklı şeyler arasındaki ilişkileri hem de bir şeyin geçmişi, bugünü ve geleceği arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmanın bir yöntemi olan diyalektik ile şeylerin niceliksel değişimden niteliksel başkalaşımını, zıt olanların iç içe geçmişliğini, şeyler arası çelişkili süreçleri görmemize yardımcı olacaktır (Ollman, 2006: 118). Bununla birlikte ilişkiler sonucunda ortaya çıkan yapılar, güçler ve eğilimler içinde kapitalist toplumsal yapılar, devlet, sermaye ve emeğe dair güç ilişkileri ve yerel, ulusal, uluslararasılaşma dinamikleri, eğilimleri görünür kılınabilecektir. Öncelikle birinci kısımda demirden çeliğe, cevherden ürüne ve üründen meta olmaya değişim sürecini mitosdan logosa insanlık tarihinin sahanlıkları içinde izlenecektir. Tarihsel izlek sonrasında “bir şey”, “bir nesne”, “bir metal” olan demir-çelik, kullanım değeri olan piyasa için üretilen üründen, emek ürünlerinin toplumsal bir ilişki biçimini aldığı “meta”ya içerildiği hali için demir-çelik ürün-metası kavramı kullanarak incelemeye devam edilecektir. İkinci kısımda ise Osmanlı'dan erken Cumhuriyet dönemine demir-çelik ürün-metasının gelişim serüveninde kapitalist toplumsal ilişkilerinin kurulmaya başlandığı Osmanlı'nın son döneminden, erken Cumhuriyet döneminde uluslaşma süreci ve geç-ulus devletin kapitalist toplumsal yapının inşa evresinde kamu eliyle demir-çelik ürün-metaların imal edildiği fabrikaların kuruluşu mercek altına alınmıştır. Üçüncü kısımda da İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980 yılına kadar süreçte ticari sermaye birikimden üretken sermaye birikim evresine geçiş döneminde kırlardan kentlere göç ve işçileşme süreci ile birlikte demir-çelik dalının ileri bağlantıları vasıtasıyla metaları üreten yerel sermayelerin gelişimi ve de dünya kapitalist ilişkilerine eklenme koşullarında uluslararası sermaye ile ulus-devlet eksenli müdahalenin kesişmesiyle demir-çelik dalında ilk entegre tesis olan Ereğli Demir-Çelik Fabrikalarının açılışı ve etkileri incelenecektir. En son kısımda ise 1980'den günümüze dünya ölçeğinde kapitalist üretim ilişkilerinin yeni uğrağında Türkiye'nin yerel ve ulusal düzeyde sermaye birikim olanaklarının geldiği düzeyin istekleri ve zorunlulukların eşleşmesi ile ulus-devletin müdahalesinin piyasa eksenli eğilimi; demir-çelik fabrikalarının özelleştirilme uygulamaları yerel sermayelere yeni değerlenme alanları yaratması; yerel sermayelerin merkezileşmesi ve yoğunlaşma etkileri; uluslararası demir-çelik dalında dünya ölçeğinde değişen rekabet koşulları ve daha fazla demir-çelik ürün-metalarının üretimi için çok daha fazla emek ve doğanın talanına nasıl eşlik ettiğine tanıklık edilecektir.

Demir Cevherinin Çeliğe Mitostan Logosa Kısa Öyküsü

Coğrafyamızda bugüne kadar gelen demir ile ilgili atasözleri “işleyen demir pas tutmaz”, “demir nemden, insan gamdan çürür”, “demir tavında dövülür”, “yer demir, gök bakır” hâlâ dilden dile dolaşüyor. Türkçede demir ifadesi ve ondan türeyen isim ve soyadları yaygın olarak kullanılırken, Avrupa dillerinde özellikle İngilizcede “Smith”, Almancada “Schmidt” demirci demek ve soyadı olarak çok yaygın olarak kullanılır. Lüks bir araba markası olan “Ferrari” de hem Portekizcede hem de İtalyancada aynı anlamda olup demirci demektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist dünya ve sosyalist dünyanın ayrıştırılmasına işaret eden, 1946 yılında ABD’de Missouri, Fulton, Westminister Koleji’nde konuşma yapan İngiliz Başbakanı Winston Churchill’in “Baltık’taki Stettin’den Adriyatik’teki Trieste’ye kadar, Kıta boyunca demir bir perde indi. Bu çizginin gerisinde Orta ve Doğu Avrupa’nın kadim devletlerinin tüm başkentleri yer alır.” (Churchill, 1946) cümlesinde yer alan “Demir Perde” soğuk savaş döneminin simgesel ifadesi olurken, 1961 yılında inşa edilen Berlin duvarının nesnel tanımlaması olur. 1979-1990 yıllarında İngiltere’nin ilk kadın başbakanı olan Margaret Thatcher’in “Demir Leydi” olarak anılması ise yeni-liberal politikaların devletin piyasa eksenli müdahale gücünü kapitalist dünyanın lehine, toplumsal muhalefetin aleyhine “sert” uygulamaların ifadesi olur.

Diğer yandan 2000’li yıllarda üç tane seri sinema filmi olan Marvel yapımı “Iron Man” “Demir Adam” üstün bilim insanı karakteri olup, büyük bir teknoloji ve silah şirketinin sahibinin maceralarına konu olduğunu görmekteyiz. İnsan doğa etkileşiminin tarihsel yolcuğunda hemen hemen her toplulukta demir; gücün, sağlamlılığın ve dayanıklılığın bir sembolü olarak karşımıza çıkıyor. Marx, “toplumsal insanın duyuları, toplumsal-olmayan insaninkilerdenbaşkadırlar...insanal duyu, duyuların insanlığı, ancak kendi nesnelere varoluşu, insanlaştırılmış doğa sayesinde oluşur.” diye ifade eder ve devamında “[b]eş duyunun oluşması tüm geçmiş tarihin işi” (2000: 99) olduğunu vurgusunu yapar.

Latince simgesi “ferrum”dan (Fe) gelen demir, yerkabuğunda yer alan ve dünyanın çekirdeğinin demir-nikel alaşımından oluşması, yer çekimi ve dünyanın manyetizmasının oluşmasını sağlayan bir cevher olarak varlığını sürdürür. Diğer yandan insan için bedeninin hayati sıvısı olan kanın yapımında yer alan demir (Fe), kanın kırmızı rengini de veren elementtir.

Doğada bir cevher olarak demirin insan ile ilişkisi incelendiğinde de insanlık tarihinde insan-doğa etkileşimi, insan-insan ilişkileri, dil sembolleştirme, üretim süreci-iş-üretim araçları ve teknoloji, farklılaşma, uzmanlaşma, işlerin paylaşılmasıyla birlikte iş bölümünün doğuş hikâyesi önümüze serilir.

Öncelikle bütün toplumların mitoslarında demirciye tanrısal nitelik atfedilmiş; eski uygarlıklardan biri olan Mısırlılar demire “göyün armağanı”, Sümerliler ise “göğün madeni” demiştir. Günümüzde ise demirin, meteor kaynaklı olduğu arkeolojik buluntular ile ortaya çıkartılmıştır. Buluntuların incelenmesi sonrası

meteorların neredeyse tümüyle demir nikel alaşımdan oluştuğu ve demirden yapılan aletlerde çok miktarda nikel rastlandığı tespit edilmiştir (Avşaroğlu, 2020: 7-14).

Zaman içinde demir cevheri yer altından ve dağların içinden çıkartılmaya başlanmış ve ancak çıkartma işleminden daha çok “arama faaliyeti” hayli meşakkatli olmuştur. “Metal” sözcüğünün anlamı da “aramak” olan Yunanca bir sözcükten türemiştir. Demir cevherinin ergitme işi ateşin kontrol altına alınmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Ateş ise bir bilimcedir: Odunu yiyip bitiriyor; ısı, ışık ve kül üretiyordu. Başka hiçbir “çalışma aracı” insanları yerleşik kılmak için alevlenmesi kolay olmayan ateşten daha kuvvetli etkileyememiştir. Bilindiği üzere kibrit, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde geliştirilmiştir. Ateşi denetim altına alma ve “evcilleştirme” yöntemi, ateşin yanmasının daha uzun sürdürülmesini değil, aynı zamanda onun üretilmesiyle başarılıdır. Sürtme ve ateşin alevlenmesinin gelişim çizgisinde teknik ilerleme sonucunda buhar makinesinin sanayi devrimine itki etmiş olsa da sürtme ateşi, insanın ilk kez bir doğa kuvvetini denetim altına almasıdır. Bu olgu, insanı, hayvan toplumundan ayırır. Yaşam açısından ateş o denli önemli olur ki, ateşi insanlara, Tanrıların verdiği Prometheus mitosu oluşturulur (Tez, 2010: 25-27).

Demirin ergitme işlemi MÖ 1600-1200 Anadolu’da Hititlerce gerçekleştirilir, MÖ bin yıllık dönemde, buradan Çin’e, İngiltere’ye ve Nijerya’ya doğru yayılır. Metal işleyen toplulukların saf bakırdan başlayıp, zaman içinde kalay, tunç ve demir şeklinde metalik sırada işlendiği ortaya çıkmıştır. Bilim dünyasına göre ilk Çağ’da tuncun mu yoksa demirin mi daha önce bulunduğu konusunda birleşilemediği bilinmektedir. İlk dönem “Taş Çağı”, ikincisi “Tunç Çağı” ve üçüncüsü ise “Demir Çağı” olarak tanımlanarak, ayrımı kolaylaştırmak istenmiş olduğu ortak kanaat olur (Tez, 2010: 27)

Hitit Krallığının egemenliğinde bulunan Kafkasya bölgesinde MÖ 1400’lerde demir cevherinin eritilmesindeki işlemler, demirci ile ilgili halk tarafından mitosların geliştirilmesine etki eder. “Demir Çağı”, dünyanın görüntüsünü değiştirmeden önce insanlığın tinsel tarihinde büyük yankılar bırakan çok sayıda kutlama ayini, mitos ve simgeyi doğurur. Moğol boylarının mitos şiipleri ve Türklerde demirci (tarkhan); kahraman ve “yalnız atlı savaşçı” anlamında kullanılırken, bir mitos olan Ergenekon Destanı’na göre Türkler Ergenekon’dan çıkmak için yol ararken, bir demircinin tavsiyesi ile dağın her tarafı odun kömürüyle doldurulur, büyük körükler yardımıyla ateş körüklenir, demir dağ erir yol açılır. 21 Mart olduğu kabul gören günde bir parça demir ateşle kızdırılıp, çekiçle dövülür törenlerle kutlanır (Avşaroğlu, 2020: 5-8).

Dövme demir yapımında kömürle temas, demirin dış yüzeyinin ince bir karbon tabakasıyla kaplanmasıyla oluşan karışım (çelik), saf demirden daha sert özellik kazandırmaya başlar. Demirin karbonlaştırılması ya da çelikleştirilmesi denen yöntemi bulan demirciler bir adım daha atarlar ve çelikleşen demirin suya sokularak birden soğutulmasına (“ürkütülmesi”), yumuşamasına rağmen daha

da sertleştiği görülür. Bu işleme “çeliğe su verilmesi” denir. MÖ 1000 yıllarında demirden çelik yapma teknikleri gitgide yaygınlaşmaya başlar (Tez, 2010: 31). Demircilerin metala hükmetmesiyle birlikte kutsallaştırmaları eş zamanlı nitelik kazanmaya başlar. Demir-çelikten yapılan savaş aletlerini kutsamak ve ev eşyalarını önemsemek kutsiyetin bir parçası olurken, koruyucu ve dileklerin kabul edilmesi için ayrı bir gücü olduğuna inanılır ve aynı zamanda savaşın ve kötülüğün bir aracı olarak görülen, düalist bir gücü de simgeler (Eliade, 2003: 25).

Eliade, Demirciler ve Simyacılar adlı eserinde dökümcü, demirci ve simyacıların ortak noktasının cevher ile ilişkilerinin büyüsel-dinsel bir deneyime dayandırıldığını belirterek, her üçünün de hem canlı hem de kutsal saydıkları bir “madde” üzerinde çalışılan çabanın amacını “maddenin dönüşmesi”, “mükemmelleşmesi”, “başkalaşması” olarak açıklar (2003: 27). Diğer yandan “madde” karşısında ritüel tavırlar, şu ya da bu biçimde “canlı” maden cevherlerine özgü zamansal ritme müdahalesini içerdiğini vurgular. Ayrıca “metalürji” üzerindeki araştırmaların “Yeryüzü Ana”, madenler âlemi ve bu âlemlerin cinsiyetleri, metalürji, jinekoloji ve ebeliğin karşılıklı ilişkileriyle ilişkili özgül tasavvurlara ilişkin olduğunu ayrıntılı biçimde ortaya koyar. Diğer yandan, kozmos üzerine yansıdığı onu “cinsiyet sahibi yapan” yaşam fikri olduğudur. “Kesin”, “nesnel”, “bilimsel” gözlemler meselesi olmadığı, yaşam bakımından ve cinselliği, doğurganlığı, ölümü ve dirilişi kapsayan dünyanın değerini tespit edebilme meselesidir. Hal böyle olunca doğada olan ne var ise, nesnel dünya ve insan yapısı aletler dünyası, yani bütün dünya cinsiyetli olarak karşımıza çıkar (Eliade, 2003:27-37). Sert metal demir, erkek sembolü (♂) olarak kullanılırken, yumuşak metal bakır, kadın sembolü (♀) olarak kullanılmış; halen de günümüzde tıp alanında, bilim dünyasında ve günlük pratiklerde bu semboller kullanılır.

Eski çağda maden filizlerinin bütün ürkütücü kutsallıkla yüklenmesi, fırınlanmanın keşfiyle birlikte, -fırınların maden filizinin büyümesini tamamladığı yeni yapay bir rahim olurken- eritme işlemi çevresinde sonsuz sayıda önlem, tabu ve ritüel uygulandığı, bazı bölgelerde ise fırının etrafında kadın görülmesi istenmez (Eliade, 2003: 61). Diğer yandan cinsel simgeler olan eritme fırınları “toprak-ana” rolünü üstlenirken, eritme işleminde “eril” ve “dişil” cevherler birbiriyle karıştırılmakta ve erime fenomeni “metallerin düğünü” olarak tanımlanırken, zanaatkârın görevi de ebelikle eşdeğer tutulur (Tez, 2010: 171). Marx, doğa ile kurulan ilişkinin anlama ve dile yansısını “...sadece beş duyu değil, ama tinsel duyular, pratik duyular (istek, sevgi vb.) denilen duyular da, kısaca insanal duyu, duyuların insanlığı ancak kendi nesnelere varoluşu, ‘insanallaştırılmış’ doğa sayesinde” (2000: 99) olduğunu belirtir.

Bununla birlikte Mies’in Ataerki ve Birikim adlı kapsamlı çalışması da biyolojinin sirayet ettiği doğa kavramının tahakküm ve sömürü ilişkisini gizemli bir havaya soktuğunu, böylesi bir açıklamanın (erkek) insanoğlunun, (dişi) doğa üzerinde tahakkümünü yaratmış olduğunu, tarihsel kavramsal açıklamalarda bu tahakküm ilişkisinin dolaylı olarak bulunduğu işaret eder (2011: 93).

Kapitalist üretim ilişkilerin inşa sürecinde erken Cumhuriyet'in ulus-devlet destekli endüstrileşme döneminde 1939 yılında kurulan ilk demir/çelik fabrikası olan Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın ilk fırının ismi "Fatma" olarak adlandırılırken (Çehrelî,1966: 144), 1962 yılında kurulan Ereğli Demir-Çelik Fabrika'nın ilk fırının ismi de "Ayşe" olarak isimlendirilir (Şafak, 2017: 11). OYAK Grubu 2006'da özelleştirme sonrası Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'nı satın aldıktan sonra 2008 yılında yapılan yeni yüksek fırınının adı da "Ayşe"dir (Erdemir, 2023). Tüm bu cinsiyetçi isimlendirmeler hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Mies'in kavramlaştırdığı "kapitalist ataerki" kodlarının canlı örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (2011: 94).

Demir-çeliğin üretim yolculuğu, insanlık tarihinde önemli rol oynar. Eliade, insanın yeraltındaki yavaş olgunlaşma sürecini değiştirip hızlandırabilmesiyle artık, "insan zamanın yerine geçmiş" olduğunu vurgular (Eliade, 2003: 50). On sekizinci yüzyıl yazarlarından biri olan Reynand hızı ve biçimsel değişimi şöyle ifade eder: "Ekmeği nasıl yapıyorsak madenleri de yapabiliriz. Biz olmasak ekinler tarlada olgunlaşamaz; değirmen olmasa buğday una dönüşmez, un ise mayalanma ve pişirme yoluyla ekmeğe dönüşmez. Nasıl tarımda işbirliği yapıyorsak maden içinde de doğayla işbirliği yapalım, işte o zaman önümüzde hazineler serilecektir." (aktaran Eliade, 2003: 50).

On dokuzuncu yüzyılda buhar makinelerinin keşfi ile birlikte makineler çağı olan sanayi devrimine geçiş sürecinde üretim ilişkilerinde köklü dönüşüm, emek ürünleri olan makinelerin diğer ürünler içinde emek gücü ile içerilmesi hızla hem emeğin hem de ürünlerin metalaşma sürecine çekildiği devasa metalar dünyası biçiminde devasa birikim sahneye çıkar. İnsanı hayvandan ayıran ateşin zapt edilmesi, tarımla toprağı, metalürji ile madeni yani doğayı denetim alındığı dönemin ardılı, makinelere uyarlanan işçilerin kendine, emeğine ve topluma yabancılaşmaya başladığı dönemdir. Marx bu dönemi en iyi şekilde açığa çıkarır (2000: 108): "Ahileus'da Prometheus'un yabancı insanı dönüştürmesini sağlamış bulunan en büyük armağanlardan biri olarak gösterdiği ışık evi, işçi için öyle olmaktan çıkar. Işık, hava, vb., ya da ilkel hayvanal temizlik, insan için bir gereksinim olmaktan çıkarlar... Makine, güçsüz insanı makine durumuna dönüştürmek için, kendini insanın güçsüzlüğüne uyarlar".

Teknik ilerlemelere sahne olmuş demir-çelik alanında tek bir sanayi dalı saptanabilmesinin hayli zor olduğu bilinmektedir. Şeni, "modern demir-çelik dalı"nı "eski demir metalürjisi"nden ayırmak gerektiğini belirtir ve "yüksek fırının" kullanılmasına kadar demir cevherini temel alan sanayi faaliyetlerini "eski demir metalürjisi" olarak tanımlar ve "yüksek fırın-çelikhane-haddehane" olarak entegre halde işlenmesinin "modern demir-çelik" dalını başlattığına işaret eder (1978: 17).

Genel olarak kapitalist evrimleşme sürecinde bir sanayi dalını öteki sanayi dalından ayıran temel öğelerin belirlenmesinin hayli önemli sonuçlarını açığa çıkarır. Bu öğelerin ilki, üretim sürecini belirleyen (emek ürünü) teknolojinin ve

teknoloji ile birlikte üretim araçlarının özgül dokusunun anlaşılmasıdır. İkincisi, üretim süreci sonunda elde edilen emek ürünleri olan ürün-metanın belirlenmesidir. Üçüncüsü ise metanın özgül dolaşım sürecinin tanımlanabilmesidir. Sanayi dalını belirleyen üç düzeyin (üretim süreci, ürün-meta, dolaşım süreci) kapitalist ilişkilerin olmaz ise olmazı olan kâr hadlerinin belirlendiği düzey olup, kâr hadlerinin eşitleşme eğilimine içkin olması, bu eğilimin dal düzeyinde gerçekleşmesidir. Kapitalist dünyada kâr hadlerinin eşitlenme eğilimi, eğilimin dal düzeyindeki egemen teknolojiyi (üretim süreci) belirlemesi, diğer teknolojileri uzun dönemde baskı altında tutma ve dala özgü ürünün standartlarını, normlarını ve ticari döngüsünü belirlemesidir (Şeni, 1978: 17-19). Ne var ki döngüsel sürecin ayrıntılı analizi hayli zorlu bir süreci gerektirir. Çalışmamızda toplumsal ilişkiler içinde demir- çelik ürün-metanın yolculuk hikâyesi, geç ulus-devlet olan Türkiye'nin kapitalistleşme evrimleşme doğrultuları içinde izlenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Döneminden Erken Cumhuriyet Dönemine Demir-Çelik

Demir-çeliğin bir nesne, bir madde, bir ürün, bir metal olarak insanlık tarihinde yolcuğunun kısa hikâyesinde de belirttiğimiz gibi ilk kez Anadolu topraklarında Hitit uygarlığında demiri ergitme işlemi başlar. Osmanlı döneminde İstanbul'un 1453 yılında kuşatılma zamanında bugünkü Kırklareli ili içinde adını almış olduğu Demirköy'de bulunan dökümhanede demirden güller, büyük demir zincirler, muhtelif savaş aletleri yapılmış, uzun zaman bu dökümhane savaş malzemeleri yapımına hizmet etmiştir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de nal, zincirler, bıçaklar, kılıçlar üretildiği bilinmektedir. Batı'da gelişen kapitalist üretim ilişkileri bağlamında demir-çelik dalında temel üretim aracı olan yüksek fırın ve ona bağlı teknolojiler Cumhuriyet'e kadar bu topraklarda görünmez.

Bir sanayi dalı olarak demir-çeliğin, Batı Avrupa'da demiryolları için "ray" üretiminin gerçekleştirilmesi, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı topraklarına Anadolu'ya doğru demiryollarının inşası için ihraç edilmesiyle, kapitalist genişlemenin maddi koşulları hazırlanır. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşması ile dünya kapitalist sisteme eklemlenme sağlanırken aynı dönemde inşasına başlanan demiryollarına, Fransa ve Almanya'ya dahil olmak üzere genişleyen ticari kapitalist ilişkilerin (ürünlerin dolaşımı) maddi koşulları oluşturulur. Osmanlı'da kervanlarla mal ve insan taşınmasının hem uzun zaman alması hem iklim koşullarından etkilenmesi hem de tarım ürünlerinin elverişli koşullarda taşınmaması, demiryolları ile birlikte ticari sermayeye Anadolu topraklarının içlerine kadar girme imkânını tanır. Osmanlı'nın yeterli sermayesi olmaması, teknik yetersizlik ile birlikte Osmanlı'ya uluslararası sermaye ve teknoloji ihracını beraberinde getirir (Şeni, 1978: 20-21; Aksoy, 2016: 148).

Kâr mekanizmasının işleyişi için gerekli hız faktörü, hammaddelerin kolay ve az maliyetli üretimi için oldukça önemlidir. 1854 yılında "Man of Steel" (Çelik Adam) olarak bilinen İngiliz Henry Bessemer, daha önce yapımı uzun süren

ve oldukça pahalı olan demir-çelik üretimini çok daha hızlı ve ucuz bir şekilde üretmeyi bulur ve “Bessemer Yöntemi” demir-çeliğin üretiminin yaygınlaşmasını sağlayan yöntem olur (Aksoy, 2016: 53-54). On dokuzuncu yüzyılda Marx'ın incelemede “metalurji ile kimya sanayinde son gelişmeler ...Demir ve çelik üretimde, Bessemer, Siemens, Gilchrist-Thomas, vb gibi son zamanlarda bulunan üretim yöntemleri, eskiden pek zahmetli olan işleri, nispeten düşük maliyetlerle asgariye indirmiş” (1990: 68) olduğunu belirtir.

Diğer yandan “Bessemer Yöntemi” demiryolları için ucuz ray elde edilmesi demir-çelik dalına özgü “iç belirleyicisi” olarak, demircilikte yakıt olarak kullanılan odunun taşıma fiyatlarını düşürebilecek imkânı da ortaya çıkarmıştır. Böylece demircilik dalında ilk kullanılmış olan “ray”, daha sonrasında demircilik ve demir-çelik dalının baş ürün-metası olur. On dokuzuncu yüzyıl uluslararası kapitalist iş bölümünün Osmanlı topraklarına uygun gördüğü işlev, kapitalizme eklemeyen, sermaye biçiminin meta dolaşımını sağlayan ticari sermaye olduğu, demiryolları da bu dolaşımı sağlayan imkân olarak karşımıza çıkar (Şeni, 1978: 22-23).

1829 yılında Zonguldak Ereğli Köseağzı bölgesinde en önemli kömür madeni keşfi, askeri donanma için merkezi bir önem atfedilirken madenler, 1848 yılına kadar işletilmeden bırakılır. On yedi yıl süreyle bu kömür yatakları yalnızca tekel fermanını alıp satmaktan ibaret olan spekülasyonlara konu olur (Özen, 1944: 37). Ancak, maden yataklarının atıl bırakılmasının tek nedeni spekülasyonlar olmayıp, 1882'ye kadar ürünlerin Osmanlı donanmasından başka bir yere satılmasının yasaklanmış olmasıdır. 1882 yılında kanun kaldırıldıktan sonra, başka pazarlar da aramak mümkün olunca, yabancı sermaye Ereğli'ye yönelir ve 1886'da Ereğli Madenleri Anonim Şirketi adlı Fransız şirketi kurulur. Ardından Fransız şirketi cevherin gemiye yükletilmesini kolaylaştıracak olan Zonguldak limanını inşa eder. 1950'li yıllara kadar bu liman gemilerin yanaşması ve cevherin yüklenmesi için mekanik tesislere sahip olan tek liman olarak kalır. Keşfedilen kömürün niteliği ise uluslararası standartlarda olması ve yatağın iki milyon tona yaklaşan bir cevheri barındırdığı bilinmektedir. 1936 yılına kadar kömürün büyük bir kısmının çıkarıldığı yerde demir-çelik dalının da ana girdi ürün-metası olarak ihraç edilirken, geriye kalan kısmı yörenin tüketicilerine satılır (Şeni, 1978: 30).

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı ray ithal ederken, demircilik dalının varlığını başlıca silah sanayiine bağlı olarak sürdürür. 1913 yılında Osmanlı'da çıkartılan Teşvik-i Sanayii Kanun-ı Muvakattî ile Avrupa sermayesi ile rekabeti sağlamaya dönük yerel yatırım olanaklarına ilişkin teşvik uygulamaları yapılırken, kapitülasyonlar ve on dokuzuncu yüzyıl Ticaret Sözleşmeleri ile kurulmuş olan serbest dış ticaret düzeni içinde Osmanlı ülkesinin Avrupa sanayilerinin pazarı olduğu gerçeği bir veri olarak alınır (Ökçün, 1975: 37-38). Osmanlı'nın son dönemi asimetrik denetime dayalı kapitalistleşme süreci olarak adlandırılabilir (Türkay, 2009: 134).

Erken Cumhuriyet döneminde mevcut kapitalistleşme/sanayileşme sürecine iradi bir müdahale bulunma potansiyeline sahip anlayışın beraberinde mevcut ekonominin ulusal dönüşümü sağlanır (Türkay, 2009: 137). Kapitalist kategori olan uluslaşma, kapitalizmin kendi mantığı açısından hem onu besleyen hem de sermayeler açısından bir tür farklı mevziler olarak tanımlanabilen oluşumlar olarak ortaya çıkar. Her uluslaşma iradesi bir egemenlik ideası olup, bir coğrafyadaki birikimin olanaklarının bir temsiliyet adına denetlemeyi içeren bir toplum yaratma projesi olarak açığa çıkar. Farklı isimlerle de adlandırılabilir: “Muasır medeniyetler seviyesine çıkmak”, “batılılaşmak”, “modernleşmek” vs. gibi. Uluslaşmanın temel unsurları hukuksal düzenlemeler, hukuksal farklılaşmalar kritik önem içerir. Hukuksal yapı, kapitalist sistemin kendisini yeniden üretme mekanizmasının en önemli ayağı haline gelir. Türkiye gibi geç uluslaşan ülkelerde merkezdeki güçlü ulus-devlet yapılarına karşılık asimetrik ilişkilerin varlığına bağlı zayıf ulus-devletler olup ancak kurumsallaşmanın zafiyetini telafi edecek kadar da otoriter yapılarını sürdürür (Türkay, 2009: 141-149).

1923'ten bugüne kadar geçen süreci sermaye birikim süreci liberal olarak tanımlanmanın mümkün olması, liberalizmin; kapitalizmin kurucu ideolojisi olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla devletçilik olarak tanımlanan uygulamalar ya da müdahaleler hiçbir zaman tarihsel olarak liberalizmin dışladığı ya da karşısında olduğu uygulamalar olmamıştır (Türkay, 2009: 142).

Cumhuriyet döneminde bir ürün-meta olan demir-çeliğin iç bağlantılarını, sanayi dalının gelişmelerini ekonomik ve politik veçheleri içinde açıklamaya, tarihi dönemlerde nasıl açığa çıktığı, uluslararası iş bölümü ve Türkiye'de biriken sermayeler içindeki yerinin izi sürülmeye çalışılacaktır.

Demir-Çelik Alanında İlk Atılım: Kırıkkale Fabrikası

Genç Cumhuriyet, kapitalist toplumsal gelişmenin öznesi olan sermaye yaratım çabası olarak Osmanlı'nın 1913 tarihli yapmış olduğu Teşvik-i Sanayii Kanunu-ı Muvakattini o günün ihtiyaçlarına göre 1924 yılında yeniden düzenler, 1927 yılında da 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartır. 1925 yılında dönemin savunma politikasının belirlendiği proje olarak devletin üstlendiği demir-çelik fabrikasının kurulmasına karar verilir, ancak üç sene sonra 1928 yılında kuruluşu gerçekleşir. Genç Cumhuriyet'in belirli sistematik bir sanayileşme politikası, sanayi yatırımları içinde yer alan bu açıdan incelenmesi gereken bir çabayı taşımaz, ancak, Kırıkkale demir-çelik fabrikası devletin yoğun demiryolları döşeme politikası açısından önemli olur (Şeni, 1978: 35). Bu politikayı iki eksen belirler: İlki iç pazarı genişletmek, ikincisi ise savunma sorunsalına çareler üretmek. Demiryolu inşası politikasına, devlet bütçesinin yüzde 15,2'si gibi önemli bir oran ayrılır. Kırıkkale fabrikası var olan bir silah imalathanesine on altı tonluk

iki Simens-Martin çelikhanenin yerleşmesi ile kurulur. Kırıkkale fabrikası Karabük demir-çelik tesisleri üretime geçinceye kadar Türkiye'nin ray ihtiyacını karşılayacaktır. 1969 yılında Davy United adlı İngiliz şirketinin fabrikada gerçekleştirdiği büyüme sonrasında, çelik tüp ve boru yapımı olarak bilinen "profilo çelik" ürün-meta tipi gerçekleştiren fabrika olarak bilinir (Şeni, 1978: 36).

Divriği Demir Madeninin Bulunması ve Karabük Demir-Çelik Tesisi

1929 yılında dünya ekonomisi krizi sonrası 1930-1940 yıllarında erken kapitalleşen merkez ülkelerin görel olarak ulusal ölçeklerine çekilmeleri uluslararası ticaretin azalması, dünya pazarında Türkiye'nin ihracatçısı bulunduğu malların fiyatlarının düşüşü ile birlikte Türkiye'nin dünya ekonomisine eklemlenme bağı zayıflar. Türkiye bu yıllarda ulus-devlet müdahalesi ile iç kaynaklara dayanmaya çalışan gelişme iradesi dünyadaki gelişmelerin de bir gereği olarak belirir. 1933-1937 arasında ilk sanayi planı içinde Karadeniz Bölgesi içinde demir-çelik fabrikasının kurulmasına karar verilir, başlangıçta Cezayir'den demir cevheri getirilerek işletilmesi düşünülürken, 1936 yılında Divriği demir madeni yatağı bulunur. 1937 yılında Karabük Demir-Çelik Tesisi kurulur. Böylece en önemli devlet işletmeleri Etibank, Sümerbank, Denizcilik Bankası gibi bu dönemde kurularak tüketim ve ara malları üreten bir endüstriyel dokuya sahip olma iradesinin gerçekleşmeye başladığı dönem olur (Şeni, 1978: 39-40).

Divriği bölgesinde bulunan demir cevheri, birim başına içerdiği demir madeni miktarı, bugün de her zamankinde daha fazla geçerli olan, uluslararası rekabetin belirlediği standartlara uygundur. Uluslararası düzeyde var olan demir-çelik dalının üretim standartları uluslararası düzeyde belirlenirken, bunun altında yer alan sermayeler çekilmek zorunda bırakılır. 1941 yılında Divriği'den çıkartılan demir cevherinin yüzde 64'ü Karabük işletmelerine gönderilir (Şeni, 1978: 39).

Karabük Demir-Çelik Tesisi 1936 yılında kurulur ve aynı dönem Türkiye'deki yabancı işletmelerin satın alınıp devletleştirildiği dönemdir. 1937 yılında Ereğli kömür işletmeleri Fransızlardan satın alınır, Zonguldak limanı ve Zonguldak Çatalağzı demiryolları işletmeleri devletleştirilir. 1935 yılında Sümerbank demir-çelik sanayi kurmakla görevlendirilir. Alman Krupp şirketi ile İngiliz Brassert şirketinin kıyasıya rekabeti sonrasında, İngiliz firması tarafından teknik danışmanlıklar dahil hatırı sayılır kredi olanaklarıyla Karabük Demir-Çelik Tesisi Karadeniz kıyısına 60 km, Zonguldak'a 100 km uzaklıkta kurulur. Şeni ise kurulum yerinin demir-çelik üretiminin geri ve ileri bağlantıları için rasyonel olmayan tercihler yapılmış olmasının, devletin bölge içinde işçilerin yoğunlaşması yerine daha geniş bir alana yayılmasını sağlama iradesi olduğunun altını çizer (1978: 41-42).

Öte yandan hem Thornburg'un "Türkiye Nasıl Yükselir" adlı raporunda (1949: 103) hem de Kessler'in, 1948 yılında Zonguldak Ereğli Kömür İşletmeleri ve Karabük Demir-Çelik Fabrikasında bölge ve çalışma koşulları üzerine yapmış olduğu çalışmasında (1949: 9-10) Karabük Demir-Çelik Fabrikasının kurulum

yerinin Zonguldak limanına uzaklığının askeri amaçlı olduğunun vurgusunu yaparken, bu durumun diğer ülkelerle karşılaşma yapıldığında da hiçbir şekilde kârlı bir seçim olmadığını belirtilirler. Diğer yandan Kessler çalışmasında Zonguldak kömür ocağının çalışma koşullarının, yaşam yerlerinin insanlık dışı olduğuna işaret ederken, işe bağlı ölümlerin yüksekliğine ve 15 bine yakın mahkumun çalıştırıldığına dikkat çeker. Karabük Demir-Çelik Fabrikalarında çalışma koşullarının, yaşam yerlerinin daha iyi koşullarda olduğuna işaret ederken işçilerin yerleşim bölgesinin inşa edildiğini (Siedlung) böylece daimî işçilerin olmasının beklendiğini ve fabrika yöneticisi eski topçu subay Muhiddin Erkan'ın askerlik deneyim ve tecrübesinin iş, fabrika, yaşam bölgesinin işletilmesinde önemli olduğunu vurgular. Bununla birlikte Kessler, işçilerin örgütlenme koşullarının olmadığını, fabrika yönetiminin de "patriarka=pederşahi sistem" olarak tanımlayarak, Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyıl çalışma ilişkilerinin benzer özellikleri içerdiğini ifade eder (1949: 29). Erken dönem ulus-devlet müdahalesi ile kurulan demir-çelik fabrikası ilk sanayileşme girişimi olarak karşımıza çıkarken, ürün-meta'nın gerçekleşmesinde devletin emek üzerinde otoriter tavrı belirleyici olur. Diğer yandan Kıvrımer'in 1948 yılında kömür ocaklarının bulunduğu Zonguldak Üzülmüş, Kozlu, Gelik, Kilimli, Halkevi ve Karabük Halk Sineması'nda "köylü ve işçilere konferanslar" da verdiği söylevde "demir perde" ülkeleri sloganını kullanarak SSCB'yi karşısına alarak dönemin belirgin komünizm karşıtlığı üzerinden, ulus-devletin "çalışma ilişkilerinin uyumu için ücret, çalışma koşulları, sosyal yardımların küçümsememesini, ülke için en iyisi olduğunu, komünist propagandalara asla inanılmaması" (1948: 29-31) gerektiği yönünde telkinleri hayli dikkat çekicidir.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası 1950'lilerden 70'lere: Bir Ürün-Meta Olan Demir-Çeliğin Seyri

Ereğli Demir-Çelik projesi 1944 yılında ilk kez ortaya çıkar, ancak proje ABD tarafından veto edilir. 1950'li yıllarda erken kapitalist ülkelerde ve özellikle ABD'de, demir-çelik dalında ortalama kâr hadlerinin düşüşü ile birlikte toplam kâr hacmini genişletmeyi hedef almadan geç kapitalistleşen ülkelere ürün-meta ihraç etmeyi içeren pazar genişlemesi hedef alınır. Ticari sermayenin bu ülkelerdeki faaliyetinin kâr oranı yüksek olabildiğinden, geç kapitalistleşen ülkeye ihracatın genel kâr oranını yükseltme kapasitesi olarak değerlendirilir (Şeni, 1978: 67). Türkiye'de 1950'li yıllarda ticari birikim tarihsel olarak; büyük ölçekli kapitalist üretimin toplumun dağıntık noktalarında ortaya çıkarken, belirli bir sermaye birikiminin olduğu, kırdaki toplumsal ilişkilerin çözülmeye başladığı, işçileşmenin başat verdiği döneme içkindir. 1960'lı yıllara doğru elektrikli ev aletleri ve otomotiv sanayiinde de montaj fabrikalarının kurulmasıyla, "ticari sermaye"nin "sanayi sermayesi"ne dönüşümünü başlatır (Öztürk, 2011: 48).

1950'li yıllarda demir-çelik dalında kurulan fabrikalar 1954 yılında petrol kanunu ve 1957'de yabancılara Türkiye'de rafineri kurma hakkı veren kanun ile yarıdan bağıdır. Bu kanunlar Türkiye'de petrol, benzin gibi sıvıların taşıma sorununu gündeme getirmesi ile birlikte çelik tüp ve boru (profilo çelik ürün-metası) imaline yönelik iki fabrika açılır: Bunlar, 1955 yılında Alman Mannesmann firması ile Sümerbank ortaklığında kurulan Mannesmann Sümerbank fabrikası, diğeri ise 1944'de "İstikbal Ticaret" in yerli ticaret sermayesi ile kurulan Borusan Fabrikaları'dır ve bu fabrikalar 1958 yılında tüp ve boru üretiminde uzmanlaşır (Şeni, 1978: 48-49).

Bir diğeri önemli örnek ise Koç Grubu tarafından 1958'de kurulan METAŞ İzmir metalürji fabrikasıdır. Meta şeklindeki sermayenin, uluslararası dağıtım alanını zemin alıp biriken iç ticari sermayenin üretime dönüşmesi 60'lı yıllarda hızlanıp yaygınlaşır. Buna en iyi örnek olarak Koç Grubu sermayesidir: Otomotiv alanında; 1945'de Motor Ticaret, "Ford Motor Company" ürünlerinin ticareti, 1958'de Otokoç A.Ş. ile otomobil yedek parça ve inşaat donatıları ABD'den Almanya'dan, İngiltere'den gelen metalleri Batı ve Orta Anadolu pazarlarına dağıtımını, Simtel Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1960'da Alman Siemens metallerinin dağıtımını için kurulu sonrasında otomobil radyatörü, tel, otomobil cam sileceği üretir. Elektrikli ev eşyası alanında Türkiye'de ilk üretimi yapan Arçelik 1958'de kurulur; Türk General Elektrik Endüstrisi 1965'te soğutma sistemleri, elektrik motorları, tel ve çelik tüplerin üretimleri için kurulur; Simtel Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1963 yılında Siemens elektrik süpürgeleri ve Siemens su pompaları üretmeye başlar. Gaz sıvılarının ve suyun taşınması dalında ise GAZAL, 1961 yılında kurulur. Demir-çeliği geri bağlantı girdi olarak kullanan dal ise ambalaj sanayidir, Koç Grubu 1967 yılında TAT konservelerini kurar. Koç Grubu dışında yine bu yıllarda İpragaz, Camgaz, Bilgesan, Mutfak Gaz gibi şirketler açılır (Şeni, 1978: 51-53). Öte yandan 1961 yılında kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) "kamusal yatırımcı" finans kuruluşlarından farklı olarak bir sermaye grubu olarak karşımıza çıkar ve 1969 yılında Oyak-Renault otomobil montaj sanayiye kurar ve farklı sektörleri bünyesinde toplayarak holdingleşen OYAK, önemli bir örnektir (Öztürk, 2011: 274).

1960'da kurulan Ereğli Demir-Çelik fabrikaları, Türkiye'de yassı çelik ürün-metallerini girdi olarak kullanan sanayilerin kurulmakta olduğu döneme rastlar. 1944 yılında ABD tarafından veto edilen Ereğli Demir Çelik Entegre Tesisi; AID kredi ile ABD menşeli Kroopers şirketinin dâhil olduğu, geniş bir sermaye konsorsiyumla, idare heyetinde KOÇ'un da yer aldığı bir yapıda kurulur (Şeni, 1978: 83). Diğeri yandan 1974 yılında soğuk savaş döneminin devam ettiği yıllarda İskenderun Demir-Çelik fabrikasının kuruluşu ve İskenderun limanının yapımı SCBB tarafından dolar bazlı kredi kullanımı ve teknik yardımlar olarak açılır (Polatoğlu, 2018: 688).

Öte yandan gelişme iktisadı literatüründe kalkınma ekonomisi alanında Hir-

schman'ın (1958) *The Strategy of Economic Development* çalışmasıyla gelişen ekonomiler için sanayi dalında geri (backward) ve ileri (forward) bağlantılarının önemini vurgular. Geriye doğru bağlantı belirli bir faaliyet için girdi sağlama, ileri bağlantıları çıktı kullanımı ile ilişkili olup yeni faaliyetleri de tetikleme işlevine sahip olan faaliyetlerin desteklenmesinin sanayi dallarının etkinliğinin artırılması vurgusu, yankı bulur. Bu durum erken kapitalist ve geç kapitalist ülkelerde farklı diyalektik sonuçları içerir. Erken kapitalist ülkelerde sanayi dalları arasında ileri ve geri bağlantılar güçlü ve tutarlı iç bağlantılarla ürün-metanın gelişmesine neden olurken zorunlu olarak dolaşım alanının genişlemesine de neden olur. Dolaşım alanının genişlemesinin bir sonucu da güçlü ve tutarlı iç bağlantılardan yoksun geç kapitalistleşen ülkelerin bu sürece dahil edilmesidir. Bir ürün-meta olarak demir-çelik gibi sermaye birikim sürecine üretim mallarının üretimi ile başlayan erken kapitalist ülkeler, ilk olarak geç kapitalistleşen ülkelerin geleneksel toplumsal-sınıfsal yapılarını muhafaza ederken, zamanla geleneksel toplumsal-sınıfsal yapı kapitalist toplumsal evrimleşme sürecine içerilirler (Ercan, Karakaş ve Tanyılmaz, 2008: 5).

1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye'de içe dönük sermaye birikimini gerçekleştirmede ulus-devletin kamu gücü müdahalesi ile devlet: Sanayi üretimi çerçevesinde yaratılan artı-değere sahip çıkan ve biriktiren ilk önemli ekonomik aracılık porsiyonunu alır (Şeni, 1978: 73-74). 1968 yılı T.B.M.M. senatoda C.H.P. Senato Grubu adına konuşan Fikret Gündoğan "[ü]ç beyaz, üç siyah dâvasında attığımız adımlar, kurduğumuz müesseseler, bir tanesi ki Sümerbanktır, işte halka dönüklüğün, temelde yatan temelde bulunan, hiç kimsenin inkâr etmeyeceği halka dönük harekettir...bugün bozuk düzenin başlıca sâiki...o karaborsacılar... hâlâ devam ediyor. Tâ ki montaj, tâ ki ambalaj, tâ ki Morrison kârlarına kadar ucu dayanıyor." Açık olarak görüldüğü gibi devletin "üç beyaz" (şeker, un, pamuk) ve "üç siyah" (demir-çelik, kömür, petrol) alanında faaliyetleri halk adına Türkiye'de sermaye birikimini sağlama, üretici güçlerini geliştirme iradesi içinde yer alırken, bu iradeyle Türkiye'yi uluslararası sermaye hareket içine sokma (Morrison şirketi gibi) ifadesi birbirini dışlayan gerçekler değil, tersine aynı gerçeğin değişik ifadeleri olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Sermaye bir zenginlik ölçütü, bir servet birikimi değildir. Sermayenin karşısında üretim araçlarından yoksun bırakılmış özgür emek gücü yoksa ürün metaya dönüşemez ve sermaye sermayelik görevini gerçekleştiremez. 1950'li yıllarda kırsal çözülmeye başlayan işçileşme süreci 1960'lı 1970'li yıllarda artarak devam etmiş, tüketim standartlarının yerleşmeye başladığı dönemler olmuştur. Öte yandan 1960 yılında Ereğli Demir-Çelik fabrikalarının inşasını üstlenen ABD firması olan Morrison şirketi için çalışan işçilerin kötü çalışma koşullarını ve ücretler için mücadelesini Şafak (2017), Ereğli 1960-1965 Morrison'un Yapı İşçileri adlı çalışmasında sözlü tarih çalışmasıyla ortaya koyar.

Ereğli'de olduğu gibi ürün-metanın gerçekleştirildiği kapitalist üretim ilişki-

lerinin girdiği yerde kapitalist üretim öncesi ilişkiler “bozucu” etki yaratırken aynı zamanda “muhafaza” edilen ilişkilerin de devamını sağlar. Kıray’ın (1998) 1962 yılında Ereğli Demir-Çelik Tesisi’nin kurulduğu Ereğli’de ağır sanayinin etkilerini araştırdığı toplumsal değişimin süreçlerini incelediği geniş ölçekli saha araştırması, “feodal şehirden”, “modern şehire” geçiş bağlamında açığa çıkan “tampon mekanizmalar”, “tampon ilişkiler” kavramlaştırmasıyla toplumun orta hızda ilerleyen sosyal değişim olduğunun tespitini yapar. Kıray’ın aynı zamanda, Yapı-İş Sendikasının örgütlenişini ve işçi mücadelelerine de vurgu yaptığı, “Ereğlileri... daha fabrikanın ilk kuruluş yılında, işçi hareketleri bakımından Türkiye’nin en görgülü insanları haline getirivermiştir” ifadesi de dikkat çekicidir (1998: 231).

Şafak’ın (2015) Ereğli 1965-1980 Çelik İşçileri emek tarihi incelemesinde ve Şeni’nin Emperyalist Sistemde “Kontrol Sanayi” ve Ereğli Demir -Çelik adlı çalışmasında (1978) yer verdiği “EDÇ’de grev ve mücadelelerin kısa tarihçesi” başlığı altında sendikalar arası güç savaşları ve 1967 yılında Türk-İş’ten ayrılarak DİSK’in kuruluşunda yer alan Maden-İş Sendikası ve de 70’li yıllarda grev/mücadelelerin hareketliliğinin ulus-devletin kamu gücünün otoriter tavırla baskı süreçleriyle geçen zorlu koşullarında eşitsiz ilişkilerin devamlılığına işaret edilir. Tüm bu gelişmelerle birlikte Şeni’nin (1978), demir-çelik dalında ürün-metanın, üretim sürecinin ve dolaşımın her üçünün uluslararasılaşma eğilimi dünya ölçeğinde hegemonik ilişkilerin sürdürülmesinde demir-çelik dalının “kontrol sanayi” olarak tanımlanması da oldukça anlamlıdır.

1980’den Günümüze Hız Metaforunda Demir-Çelik Ürün-Metallarının Kısa Yol Hikâyesi

Türkiye’de 1960-1980 döneminin temel değişiminde, özellikle demir-çelik türevli ürün-metaların belirleyici olduğu dayanıklı tüketim mallarının yerli üretiminin artması ve tüketim alışkanlıklarının yerleşmesi belirleyici olur. Üretken sermayenin özellikle dayanıklı tüketim mallarında gösterdiği hızlı değişim; bir yandan işçi sınıfının sayısal ve örgütlü gücünde artış olurken, diğer yandan dayanıklı tüketim ürün-metaların üretimindeki artış döviz biçiminde sermayeye olan bağımlılığı arttırırken, üretilen metalden elde edilen artı-değerin yurt içinde gerçekleşmesinde darboğazlarla karşılaşılır. Büyük ölçekli sermayeler eş zamanlı olarak hem işçi sınıfı merkezli toplumsal muhalefetin gücünün kırılması hem de döviz biçiminde sermaye ihtiyacının karşılanması için alternatif müdahale politikaları geliştirilir (Ercan vd. 2008: s. 22). Bununla eşleşen, geç kapitalist ülkelere yeni-liberal politikaların uygulama alanı olan “yapısal uyum politikalarının” hayata geçirilme çabasıdır. Türkiye’de sermaye birikiminin sınıfsal/ sektörel dinamiğinin geldiği yeni aşamada, dünya konjonktürüne uygun şekilde ulus-devlet piyasası eksenli müdahalesi olan 24 Ocak 1980 Kararları ve ardından 12 Eylül askeri darbesi belirleyici olur. İç pazara yönelik sermaye birikim krizi, sermaye-emek

arasındaki mücadelesinin sermaye lehine dönüşmesini sağlarken, aynı zamanda sermaye içi ilişkilerin de hızlı dönüşümünü sağlar. Ulus-devletin piyasa eksenli müdahalesi ile kamu gücünün zayıflatılması, kamuya ait mal ve hizmet sunumunun piyasaya devri, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması, özelleştirme, ticarileştirme, emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi uygulamalar topluma nüfus etmeğe başlar (Güler-Müftüoğlu, 2012: 101).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra demir-çelik ürün-metallarının ileri bağlantıları yüksek olan farklı çeşitli ürün-metalların “baş metası” olması, uluslararası ticaretin dolaşım hızını konu alan küresel meta zinciri, küresel değer zinciri, küresel tedarik zinciri gibi uygulamalar ulusal sanayi politikalarının ana konuları içinde yer almaya başlar. Türkiye’de de 80’lerde başlamak üzere, 90’lı ve 2000’li yıllarda küresel zincirlere eklenme süreci; dışardan zorlamalar, içeriden işbirliği yapanlar ile birlikte uluslararası fasonlaşma ve taşeronlaşma uygulamaları meşrulaşır (Güler-Müftüoğlu, 2008).

Demir-Çelik Dalında Özelleştirmeler

1980’li yıllarda ilk özelleştirme çabası, demir-çelik ana girdisi olan kömür ürün-metayı üreten Türkiye Kömür İşletmeleri için yapılır. 12 Eylül askeri darbesiyle baskı altına alınan toplumsal muhalefetin 1989 yılında Bahar Eylemleri akabinde 1991 Büyük Zonguldak Yürüyüşü ile özelleştirmelerin durdurulması, çalışma koşullarının düzeltilmesi isteği ardından özelleştirmeler durdurulur, çalışma koşulları kısmi olarak düzeltilir, ancak devletin kömür işletmelerinde o günden bu güne taşeronlaştırma, kömür çıkarma alanlarının kiralanması (rodövans), “kısa zamanda en az girdi maliyetiyle çok çıktı” sloganının yerleştirilmesi “en az işçi ile üretkenlik” mitosları çalışmanın belirleyici araçları olarak açığa çıkar (Güler-Müftüoğlu, 2010). Bu koşulların getirisi: 1992’de Kozlu 263, 1995’de Sorgun 38, 2009’da Mustafakemalpaşa 19, 2010’da Dursunbey 47, 2010’da Karadon 48, 2014’de Soma 301, 2022’de Amasra 42 işçi; kömür işletmelerinde “en az maliyetle” üretim yapmanın bedelini yaşamlarınla öderler.

Ulus-devletin piyasaya yönelik müdahalesi ile özelleştirmeye ilişkin düzenlemeler bireysel sermayeler için önemli olanaklar yaratır. Bu anlamda özelleştirme, kamusal alanda birikmiş ve devletin yönlendirdiği bir dizi varlığın mülkiyet ve yönetim yetkisini bu olanağı elde edebilecek sermaye, güç ve donanımına sahip olan kesimlere bırakılmasıdır. Özelleştirme sürecinde ilginç bir durum ise “fabrikaları kuran fabrika” sloganının pekiştiği Cumhuriyet döneminin ilk demir-çelik fabrikası olan Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nda yaşanır.

Karabük Demir-Çelik Fabrikası hakkında, 1994’de dönemin Başbakanı Tansu Çiller’in “1 Liraya dahi satılmaz” ifadesi ardından, “zarar ediyor” gerekçesiyle kapatma kararı verilir. Çelik-İşe bağlı sendikali işçilerin ve yöre halkının mücadelesi ve direnişinin ardından, 1995 yılında sembolik olarak “1 Lira” karşılığında işçilere devri gerçekleşir. 1995 yılında işçiler yönetime destek olmak için sıfır zam ile

çalışmayı kabul eder, bu dönemde fabrikada Siemens-Martin çelik üretim teknolojisi yerine yeni teknoloji Bazik Oksijen Konverterleri kurulur. Böylece üretim 8 saatten 35-40 dakikaya düşürülürken, düşük ücretlerle en az maliyetli üretim yapılarak işçiler kendi kendine görelî artı değeri yaratır. Tam da bu dönemde yüksek fırında sıvı ham demir açığa çıkan granüle cürufu çimentoya çevirecek olan Karçimsa A.Ş. kurulur ve Sabancı Holding Karabük Demir-Çelik Fabrikası'na ortak olur (Birleşik Metal-İş, 2003: 43-44). 2001 yılında Türkiye'nin mali krizi sonrası "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" çerçevesinde finans sermayeyi kolaylaştıracak bankaların yapılandırılması, özel sektörün rolünü güçlü kılmak için özelleştirmenin yeniden güçlendirilmesi, kamu-özel işbirliği, yatırımlara ilişkin yönetsel engellerin kaldırılması ile yabancı sermaye teşvik edilir. Karabük Demir-Çelik Fabrikası (KARDEMİR) projelerine yatırım teşvikleri alırken, ortakları arasına özel şirket olan KARÇEL A.Ş., Elektrik Piyasası İletmeleri A.Ş. (EDİTAŞ), AKFEN Grubuna ait Erbatı Elektrik Dağıtım A.Ş. katılır. Bir diğer ortak Voestalpine adlı Avusturyalı şirket ile Türkiye Devlet Demiryolları'nın kurmuş oldukları VEDEMSAŞ şirkettir. KARDEMİR'in diğer bir ortağı ise 2006 yılında Türkiye Demir-Çelik İşletmelerinden biri olan Divriği-Hekimhan Demir İşletmesi'nin özelleştirmesi sonrasında satın alan OYAK Grubuna ait Erdemir Madencilik Sanayi A.Ş. (ERMADEN)'dir (Kardemir, 2023).

Bu dönemde gücüne güç katan yerli sermaye grubu OYAK, 2006 yılında özelleştirme sonrası Ereğli Demir-Çelik Entegre Tesisi'ni (ERDEMİR) satın alır. 2008 yılında da İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nı satın alır, ismi İSDEMİR olur. OYAK, 2001 yılında Ersem (Erdemir Çelik Servis Merkezi Sanayi ve Ticaret A.Ş.) otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinin yanı sıra genel makine ve imalat, ısı sanayi, elektrik elektronik ve bunun gibi sanayinin çeşitli kollarında faaliyet gösteren firmalara üst standartlarda çelik servis merkezini açar. Diğer yandan OYAK Grubu 2002'de Romanya'nın Targovişte kentinde kurulu olan silisli yassı çelik üreten firmayı satın alır ve elektrik motorları, güç transmotörleri, jeneratör ve trafo sanayilerine ileri bağlantılarını gerçekleştirir. Bununla birlikte 2014 yılında Singapur'da Uzak Doğu bölgesinde demir-çelik ürün-metalarnın dolaşım faaliyetini yürütmek amacıyla "Erdemir Asia Pacific Private Limited (EAPPL)", enerji alanında ise 2016'da İSDEMİR Linde Gaz Ortaklığı A.Ş. ve 2019'da Erdemir Enerji A.Ş. kurulur (OYAK Maden Metalürji, 2023). OYAK Grubu'nun OYAK Maden Metalürji ile Türkiye'nin demir-çelik dalında hem ürün-metalara için ileri ve geri bağlantılarını bünyesinde toplayarak hem de ürün-metanın üretim sürecini ve dolaşımını uluslararasılaştırarak, toplam sermaye döngüsünü yoğunlaştırıp merkezileştirerek tekel olma konumuna gelir.

Ulus-devletin piyasa yönelimli müdahalelerinin bir diğeri ise özel demir-çelik ürün-metalarnı imal eden firmaları kamu kaynakları kullanarak borçlarını üstlenmesidir. Bu duruma en iyi örnek otomotiv ve makine imalatı için alışımlı çelik üretmek için kurulan 1974 yılında KOÇ Grubu tarafından kurulan Asil Çelik fir-

masının, 1982 yılında borçları nedeniyle yaşadığı zorluk üzerine kamulaştırılarak borçları ödenir, zaman içinde Maden ve Kimya Endüstri Kurumu'na devredilir, şirketin en kârlı olduğu dönemde özelleştirme kapsamına alınır; 2000 yılında yerel sermaye grubu olan Yazıcı-Gür-İş-Parsan Ortak Girişim Grubu'na satışı ile sermayenin değerlendirme alanı gerçekleştirilmiş olur (Birleşik Metal-İş, 2003: 45).

Demir-Çelik Dalında: Yerel, Ulusal ve Uluslararasılaşma Eğilimi

Demir-çelik üretim sürecinin parçası olan haddehane sürecini gerçekleştirmek için 1961 yılında kurulan yerel sermaye şirketi İstanbul Çelik Demir A.Ş. (İÇDAŞ), zaman içinde üretim sürecinin önemli bir parçası olan çelikhane-nin kurulmasıyla birlikte, elektrikli ark ocakları (EAO) yöntemi ile çelik kütük ürün-metasından, elektrotluk, çıvatalık, ince tellik, çelik hazır, tel, çivi malzemesi, hazır demir, sınav gazlar, suni mıcır gibi ürün-metalar üretilir. 2005 yılında kurulan İÇDAŞ Akışkan Yataklı Enerji Santralleri, 2011'de ilki Süper Kritik Enerji Santrali, ikincisi de 2014'de ve 2015'de Biga Rüzgâr Santralleri kurulurken, ayrıca enerji ticareti de yapar. Liman işletmeciliğinin yanı sıra gemi tersanesi ve lojistik firmalarını da içine alır. Böylelikle İÇDAŞ yerel orta ölçekli işletmeden, demir-çelik dalında çeşitlenen ürün-metaları ile birlikte tüm üretim sürecini, dolaşım alanını enerji üretimiyle içine alan holding olur. Ayrıca şirketin başında bulunan ikinci nesil Adnan Aslan, 2005 yılında kurulan İstanbul Demir Çelik İhracatçıları Birliği sonrasında Çelik İhracatçıları Birliği'nin başkanıdır (İÇDAŞ, 2023).

Demir-çelik alanında yer alan yerel sermayelerin birbirinden farklı isteklerini gerçekleştirebilmek ve güç birliği oluşturmak adına 1970'li yıllardan itibaren, 1970'de Türkiye Çelik Üreticileri Derneği, 1976'da Türkiye Döküm Sanayicileri Derneği, 2008'de Türkiye Genel Galvenizciler Derneği kurulur. 2003 yılında kurulan Yassı Çelik İhracat ve Sanayiciler Derneği Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları'nın özelleştirme sürecini yakından takip eden ve oluşturulan girişimci grubuna destek veren, demir-çelik dalında yerel sermayeler arası bir güç ittifakıdır (YİSAD, 2023).

2022 yılı itibarıyla dünya ölçeğinde demir-çelik üretim sıralamasında ise Çin merkezli Chine Baowen Group birinci sırada, 2006 yılında Hindistan merkezli Mittal Steel'in satın aldığı ArcelorMittal Luksenbug ikinci sırada; Türkiye'den Erdemir Grup (OYAK) 48'inci, Tosyalı Holding 83'üncü, Habaş 85'inci ve İÇDAŞ 104'üncü sırada yer alır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022: 22).

Türkiye'de demir-çelik ürün-metalarının iç bağlantılarının gelişim dinamikleri incelendiğinde sermaye birikimi yaratmada devletin kamu gücü müdahalesi önemli bir etken olurken, yerel sermayelerin oluşmasında ticaret sermayenin üretken sermayeye dönüşmesi ve yeniden üretim ve yeni değerlendirme alanları devletin piyasa eksenli müdahalesi ile özelleştirme, teşvikler gibi uygulamalar yerel sermayenin yoğunlaşmasında ve merkezileşmesinde belirleyici olmuştur. Ancak ve ancak sermaye boşlukta oluşmaz.

Sermaye boşlukta gerçekleşmediği gibi para ve ürün-metalar da kendiliklerinden sermaye değildir. Sermaye, üretim süreci içine dahil olduğunda süreç içinde farklılaşarak ürün-metalara dönüşür ve ürün-metalar da piyasada realize edilmesiyle para sermayeye dönüşür. Ancak mevcut ürün-metaların üretim sürecinin sadece sonucu değil aynı zamanda varlık koşulları olması, ürünlerin bu sürece dâhil edilmesi de geçmişteki emeklerinin ürünlerini kullanım değerleri olarak koruyabilecek ve onları kendilerini gerçekleştirebilmelerini sağlayabilecek tek araç olan canlı emekle bir araya getirmeleri gerekir (Marx, 2011: 187). Böylece sermayedar emeği canlı bir maya olarak, ürünün yine kendisine ait olan cansız (makineler, aletler vs.) unsurlarına katar. Sermayedar açısından üretim süreci, kendisi tarafından satın alınmış olan metanın, emek gücünün tüketilmesinde; onun tüketim araçları ile donatarak tüketebilir. Sermayedarın satın almış olduğu, üretim süreci; sermayedara ait bulunan şeyler arasındaki bir süreçtir. Marx'ın veciz ifadesiyle “kendi şarap mahzenindeki fermantasyon sürecinin ürünü ne kadar onunsa, bu sürecin ürünü de o kadar onundur” (Marx, 2011: 188).

Demir-çelik dalında da gördüğümüz üzere üretim süreci, yalnızca yeniden üretilme süreci değil, aynı zamanda sermaye olarak yeniden üretme sürecidir. Emekçinin karşısına, kendi ürünü olan metalar sermayeye dönüştürülmüş üretim koşulları olarak çıkar. Üretim sürecinin sermaye yaratması, aynı zamanda artı-değer yaratmasının başka bir ifadesi olarak açığa çıkar. Artı-değer sermayeye dönüştürülmüş ve yeni sermaye ya da genişletilmiş sermaye olarak kendini gösterir. Bu durumda sermaye yaratır, sadece sermaye olarak gerçekleşir. Böylece birikim süreci bilfiil kapitalist üretim sürecinin içkin bir uğrağı olarak karşımıza çıkarken, var olan sermayenin gerçekleştirilme ve artırılma araçları olan yeni ücretli işçiler yaratılmasını da içerir (Marx, 2011: 820-821). Türkiye’de 1980’li, 90’lı yıllarda kapitalist üretim ilişkileri derinleşip yaygınlaşıp eski üretim ilişkileri hızla çözüldükçe, artarak devam eden işçileşme süreci beraberinde enformelleşme, güvencesizleşme, fasonlaşma, taşeronlaşma ve sendikasızlaşma koşulları çalışma ilişkilerinin yeni kuralı haline gelir (Güler-Müftüoğlu, 2014).

2000’li yıllarda ise ulus-devletin piyasa eksenli müdahalesini içeren emek denetim ve kontrol mekanizmalarının fonksiyonu olarak yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler hayata geçirilir. Esnek çalışma rejimini meşrulaştıran 2003 yılında 4857 sayılı İş Yasası çıkarılır. 2012 yılında ise 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile yeni kısıtlamalar beraberinde işkolu ve işyeri-işletme barajları ile sendikal ayrımcılık devam ettirilir. Diğer yandan 2002-2022 AKP iktidarı döneminde “milli güvenlik” ve “genel sağlık” gerekçeli grev ertelemeleri yaygın olarak kullanılır (Çelik, 2022). Bunlardan 2018 yılında demir-çelik dalında metal sanayinde başlatılan ve “metal fırtına” olarak adlandırılan grev dalgası “milli güvenlik” gerekçesiyle altmış gün ertelenirken,

2022 yılında da Belçika sermayeli Kocaeli’nde faaliyette bulunan lastik teli üreten sendikali işyerlerinde aynı şekilde grev ertelenmesi yapılır (Gazete Duvâr, 2022). Ulus-devletin otoriter gücü ile emekçilerin üretimden gelen gücünün sönmümlendirilmesi, mücadelenin kırılması da sermayeler için kazanç havuzunun genişletilmesi anlamını taşır.

Diğer yandan toplu pazarlık düzeyinin daraltılan kapsayıcılığı, ücret genel seviyesinin aşağıya çekilmesinde etken olurken, yoksulluk ve açlık düzeyi altında belirlenen asgari ücret miktarı da ülke genelinde artık, normal ücret seviyesi olur. 2022 yılında 2022 ikinci çeyrekte işgücü ödemeleri yüzde 66,4, sermaye kazançları ise yüzde 134,7’dir (Çelik, 2022). Emekçilerin büyümeden aldığı pay; sermaye kazançlarından az olurken, devam eden enflasyonist ortamın ezici ağırlığı altında kalır. Huberman’ının (1991: 252) net olarak ifade ettiği gibi “[e]mek yaratır sermaye temellük eder. Kapitalizmle emeğin yaratıcılığı birleşik bir girişi, birlik çalışan binlerce işçinin güç birliği süreci olmuştur (çoğu zamanda sadece bir şey, örneğin bir otomobil üretmek için). Ama toplumsal olarak üretilen ürünler üretici tarafından değil, üretim araçlarının sahipleri, kapitalistler tarafından temellük edilmektedir. Sorunda budur, sorunun kaynağı da. Kapitalistleştikçe temellüğe karşı, toplumsallaşmış üretim.”

Kapitalist toplumda metanın ve paranın işçinin karşısına bağımsız biçimlerle çıktığını düşündüğümüzde, yani işçinin kendisinin ayrı ama onun yaşamını sürdürmek için elde etmesi gereken bir şey olarak karşısına çıktığında, kendisini mübadele edilebilir kıldığı gibi bu meta ve para yeni değer üretiminde kullanılacak üretim araçlarına dönüşür. Böylece sermaye, para ve ürün-metanın ne olduğunun, onların geleceğinin, böylelikle de onları bizzat kendilerinin parçası yapar (Ollman, 2006: 57).

Sermayeler için düşük ücretler, artı-değer yaratmanın aracı olurken, diğer önemli araç ise yeni teknolojiler (emek ürünleri) ve yeni üretim teknikleri ile yoğunlaşmış çalışma rejimi ile görelî artı-değerin yaratılmasıdır. Sadece ulusal ve yerel düzeyde değil uluslararası ölçekte de rekabetin getirdiği çetin koşullarında demir-çelik dalının ürün-metalarının da teknolojiye bağılı niteliğinin değişimi, daha kısa zamanda üretme avantajı sağlayacak her türlü teknik bilimsel buluş, önemli kaynağı oluştururken, araştırma geliştirme faaliyeti ulus-devlet için en stratejik müdahale alanı yapar. Türkiye’de OYAK Grubu’na ait Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları’nda (ERDEMİR) 2014 yılında demir-çelik dalında çevre, hammadde ve enerji alanında ilk araştırma geliştirme (AR-GE) faaliyeti açılır. Türkiye genelinde 2014-2022 arasında 37 adet AR-GE açılırken, 11 adet sektörel tasarım merkezi kurulur. Ulus-devletin piyasa yönelimli müdahalesi üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanmasında kamusal kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilir. KARDEMİR’in iştiraklerinden biri de Karabük Üniversitesi Teknolojik Geliştirme Bölgesi olup, 2011 yılında Karabük Üniversitesi Demir Çelik Enstitüsü kurulur (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022: 37-38).

Demir-Çelik Ürün-Metalarının Üretiminde Değişen Koşullar

Türkiye’de sıvı çelik demir cevherinden üretim yapan Bazik Oksijen Fırınlı (BOF) sadece üç adet demir-çelik entegre tesis bulunurken, elektrikli ark kullanılarak hurdadan üretim yapan Elektrikli Ark Fırınlı (EAF) işletme sayısı 26, indüksiyon süreci ile hurda çelik kullanan İndüksiyon Fırınlı (İF) işletme sayısı ise 11’dir. BOF’lu tesislerinde üretim süreci içinde elektrik yüzde 5, doğalgaz yüzde 15, kömür yüzde 75, petrol yüzde 5 oranında kullanılırken, EAF’lı tesislerde elektrik yüzde 65, doğalgaz yüzde 30, motorin yüzde 5 olarak yer alır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022: 15). Demir-çelik dalının devasa ürün-metalarının üretilmesinde üretim sürecinde gerekli hammadde (emek gereci) olan kömür birincil enerji ve ikincil enerji elektrik olarak önemli bir yer tutarken, enerji ihtiyacının karşılanması ise doğanın yıkımı ve talanı anlamını taşımakta olup, enerjinin üretilmesinin ve dağıtımının en önemli kârlı alanlar olduğu gerçeği de önümüzde durmaktadır. Dünyada toplam demir-çelik ürün-metalarının üretim miktarı 2021 yılı itibarıyla 1.951,9 ton’dur. Türkiye 40,36 tonla yedinci sırada iken Çin 1.032,8 tonla birinci sırada olup, dünyada üretimin yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir. Hindistan 118,24 tonla ikinci sırada, Japonya 96,33 tonla üçüncü sırada ve ABD’de de 85,79 ton ile dördüncü sıradadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022: 16-17).

1900 yılında dünya çelik üretiminde tek başına ABD yüzde 37’lik bir paya sahipken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamak üzere 1970’li, 1980’li ve 1990’lı yıllarda kâr oranlarının düşüşü eğilimi ile birlikte demir-çelik ürün-metalarının, üretim sürecinin ve dolaşımının dünya ölçeğinde farklı mekân arayışında Asya ülkelerinin cazip olmaya başlaması, şirket birleşmeleri ve satın almalar gibi faaliyetler ile birlikte başta Çin olmak üzere Asya ülkeleri de demir-çelik ürün metalarını üreten ülke konumuna yükselirler (Birleşik Metal-İş, 2003: 13-16). 2021 yılında Asya’nın dünya demir-çelik üretimindeki payı yüzde 70,5, Avrupa Birliği ülkelerinin payı yüzde 7,8 ve Kuzey Amerika’nın payı ise yüzde 6’dır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022: 16)

2018 yılında ABD, demir-çelik ve alüminyum ithalatının ABD’nin “ulusal güvenliğini tehdit” eder olma savını arkasına alarak örtülü bir korumacılık yapar ve Çin’in büyük kapasite artışına engel olmayı hedefler. Bununla birlikte ABD; AB ülkeleri, Türkiye, Avustralya, Güney Kore ve Japonya’ya sırasıyla yüzde 25 ve yüzde 10 ilave vergi uygulamasını başlatır. Süreç ilerledikçe ve yükselen tepkiler ile birlikte Brezilya, Güney Kore, Arjantin, Avustralya’nın “tarife kotası” uygulamasına rıza göstermeleri sonucunda ilave vergiden muaf olurlar. ABD’de yeni yönetim değişikliği sonrasında 2021 yılında AB ülkeleri ve 2022 yılında Japonya ek gümrük tarifelerine son verilir (Aran, 2022). Muafiyetin yapılmadığı Türkiye’nin rakiplerine ilave vergi uygulamasından muafiyet kolaylığı sağlanması, geç kapitalistleşen Türkiye’nin asimetrik ilişkiler ve eşitsiz gelişim koşullarının bir yansıması olduğu söylenebilir.

Diğer yandan ABD ile AB ve Japonya arasında varılan görüşmelerde demir-çelik dalı açısından farklı unsur ilave edilir. Üretimde özellikle Çin'in yüksek kapasiteli demir-çelik üretiminde yüksek oranda kömür kullanımına işaret edilerek üretim kapasitesinin düşürülmesine olanak sağlamaya dönük, karbon salınımına dikkat çekilerek iklim değişikliği kistaslarının getirilmesidir. Karbon salınımı dikkate alınarak kömür kullanımının sınırlandırılmasını öngören "Sürdürülebilir Demir-çelik ve Alüminyum Konusunda Küresel Düzenleme"dir (Global Arrangement on Sustainable Steel and Aluminium) (Aran, 2022). 2019 tarihinde açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) bildirisi kapsamında Avrupa Birliği (AB), 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını yüzde 50-55 oranında azaltmayı ve 2050 yılına kadar ise "karbon nötr" olmayı hedeflemektedir. Mutabakatta belirtilen hedeflerin yerine getirilmesinin yaratacağı maliyet karşısında AB'nin de rekabetçiliğini koruyabilmesi ve üretimin emisyonu azaltma hedefi düşük ülkelere kaymasının önlenmesi amacıyla gündeme alınan "Sınırdaki Karbon Düzenlemesi" (SKD, Carbon Border Tax), kapsamında AB Komisyonu tarafından belirlenecek ürünlerin ithalatında, karbon içeriği dikkate alınarak vergilendirilme yapılmasını içermektedir (Aran, 2022).

Demir-çelik ürün-metallarının üretiminde en çok kullanılan iki ana yöntem olan Elektrik Ark Ocaklı (EAO) tesislerde hurda kullanılarak gerçekleştirilen üretimde karbon salınımı daha düşük iken, Bazik Oksijen Fırınlı (BOF) tesislerde demir cevheri kullanarak gerçekleştirilen üretimde ise daha yüksek olduğu bilinmektedir. Dünya ölçeğinde demir-çelik üretiminin yarısından fazlasını gerçekleştiren Çin, demir-çelik üretiminin ağırlıklı kısmını entegre tesislerde gerçekleştirirken, Türkiye'de demir-çelik üretiminin entegre tesislere kıyasla karbon salımı daha düşük olan elektrik enerjisi kullanan EAO'lu tesislerde gerçekleştirilmektedir. Öte yandan "Avrupa Yeşil Mutabakatı"nın içeriğinde karbon vergisinin uygulanmasının yanı sıra ürün-metalların karbon vergisi ile fiyatlandırılması, temiz ürün sertifikası, kullanılacak kredi, finansman sorunu ve hurda demir kullanımı ile geri dönüştürülmüş, dögüsel ekonomiyi öncelleyen ibarelerin bulunmasıyla maliyet artışlarının yerel, ulusal ve uluslararası sermayelerin bir kısmı için sürecin dışında kalınmasına neden olabileceği gibi sürece adapte olabilen güçlü sermayelerin gücünü pekiştirmesi anlamını taşıyor (Aran, 2022). Bu durum demir-çelik dalında ürün-metalların üretiminin iç bağlantıları açısından kartların yeniden dağıtıldığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkıyor.

Ürün-metanın iç bağlantılarının ortaya çıkarılmasında en önemli noktada ise sermayenin, birikmiş emek olduğunu unutmamaktır: İster sermayenin kâr ile birlikte yeniden-üretimi olsun, ister hammadde (emek gereci) olarak, isterse kendi başına çalışan alet olarak sermaye olsun (makine -araçsız emek ile özdeş olarak konmuş bulunan sermayedir-), sermayenin üretim içindeki belirlenimi

olan üretken emektir. Dolayısıyla işçi de bir sermayedir; ücret de sermaye harcamaları içine girer. Böylece işçiye ilişkin olarak, emek onun yaşamsal sermayesinin bir etkinlik etkeni olup sermayedarlara ilişkin olarak, emek onun sermayesinin bir etkinlik etkenidir (Marx, 2000: 112-113). Hal böyle olunca demir-çelik gibi ürün-metalarının ton başına üretimi, tüketimi, ticareti gibi konular birincil önemde olup sadece ve sadece dıştan açıklanabilir durum olarak kavranmasına olanak tanınır ki bu durumda emek tali bir yerde kalır.

Öte yandan emek ürünü olan ürün-metanın iç bağlantıları deşifre edildikçe yaşadığımız çağda da Marx'ın tespitleri en güçlü şekilde önümüze çıkmaktadır (2011: 821):

Kapitalist üretim yalnız ilişkinin yeniden üretimi değil, gittikçe büyüyen ölçekte yeniden üretimdir ve kapitalist üretim tarzıyla birlikte emeğin toplumsal üretici gücünün gelişmesiyle aynı ölçüde, işçinin karşısına yığılmış zenginlik, ona hükmeden zenginlik olarak, sermaye olarak büyür. Karşısındaki zenginlik dünyası, ona yabancı ve ona hükmeden bir dünya olarak genişler ve aynı oranda öznel yoksunluğu ve muhtaçlığı ve bağımlılığı ters yönde gelişir. Onun yoksunluğu ve o bolluk, birbirine uygun düşer, ayak uydurur. Aynı zamanda sermayenin bu canlı üretim araçlarının kütlesi, çalışan proletarya, artar.

Bununla birlikte tarihsel süreçte kapitalist ilişkilerde kartların yeniden karılıp dağıtılması ve de sürekli zarların hileli bir şekilde atılmasının da bir sonucu olarak, kapitalist üretim gittikçe genişleyen ölçekte ilişkinin kendisini yeniden üretimini, bir yandan tarihi olarak çıkan, öte yandan gelişmiş kapitalist toplumun yüzeyinde sürekli olarak kendini yeniden ortaya koyan ilk biçimden ayırt etmeye devam etmektedir (Marx, 2011: 822).

Günümüzde hala bitmek bilmeyen bir şekilde demir-çelik dalının ürün-metaları muazzam şekilde üretilirken, kapitalist üretim ilişkilerinin bugün geldiği aşamada üretim ve mekanizmaları coğrafyalar arasında hızlı akışkanlıklar gösteriyor, demir-çelik dalının farklı coğrafyalara kayışı güç mücadeleleri içinde hegemonya zemini kayıyor; yerel, ulusal ve uluslararasılaşan sermayelerin ittifakı, erken ve geç ulus-devletlerin işbirliği ile gezer-yüzer olarak ve de karbon salınımı denetimi gibi unsurlar dâhil edilerek kontrol-denetim sanayi işlevi kullanılmaya devam edilmektedir. Buna en iyi örnek ise Borusan Holding'in Gemlik'teki çelik üretim tesisini, AB'nin "karbon vergisi" düzenlemesini gerekçe göstererek ABD'de Berg Pipe şirketini satın aldığı yere kaydıracağını açıklamasıdır (Gündoğdu, 2023). Bunun yanı sıra Türkiye'de yeraltı zenginliklerinin açığa çıkartılmasında, sonrasında da işlenmesi için enerji ihtiyacı adına doğanın zaptı, talanı ve yağmalanması her geçen gün artarak devam ediyor.

Tüm bunlar olurken dünya çelik üretiminde 2020 yılında 85'inci sıradan, 2021 yılında 83'inci sıraya yükselen (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022: 18) Tosalı

Holdinge'ye ait İskenderun Organize Sanayi Bölgesinde bulunan demir çelik fabrikası Tosçelik'te meydana gelen patlama sonrası 3 işçi yaşamını kaybederken, 10 işçi yaralanır (Evrensel Gazetesi, 2023). Diğer yandan İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin (İSİG Meclisi) verilerine göre 2022 yılında en az 1843 işçi işe bağlı nedenlerden dolayı yaşamını yitirdi. Bu işçilerin 374'ü inşaat/yol yapımında, 359'u tarım/orman işlerinde, 220'i taşımacılık yaparken, 105'i madencilik alanında, 101'i metal işlerinde önlenebilir olan en az maliyetle kötü düzenlenmiş çalışma koşullarında iş cinayetinde hayatını kaybetti ve kaybetmeye devam ediyor (İSİG Meclisi, 2023).

Sonuç

Demir-çelik ürünlerinin metalaşmayı içeren serüveni tarihsel, ilişkisel ve bütünlüklü bir analizle ürüne ilişkin biçimsel değişimleri, kullanım değeri ve yarattığı anlam dünyası, emek süreci ve değişim değeri, endüstrileşme, ulus-devletin pozisyonu, emek gücünün seyri, uluslararasılaşma, sermayenin temerküzünü açığa çıkarma ve görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Başlangıçta doğanın bir parçası olan demir cevheri işlenip biçim değiştirildikçe bir ürün olarak ev eşyasından tarım aletine, savaş malzemesinden dini eşyalara içkin kullanım değeri, tarih boyunca çeşitli topluluklarının sembolik anlam dünyasına ilişkin mitoslarına da konu olmuştur. Demir-çelik ürünlerine ait demircinin, dökümcünün ve simyacının "maddenin dönüşmesi" üzerine logusu -bilgisi- ile metallerin bilgisi, "metalürji" tanımlamasını açığa çıkarmıştır.

Endüstrileşme süreci ise eski demir-çelik metalürjisini yerine modern demir-çelik sanayi dalına dönüşümünü başlatmıştır. Modern demir-çelik dalı üç düzeyde belirlenmiştir: İlki, üretim sürecini belirleyen teknoloji (emek ürünü) ile birlikte üretim araçlarının (emek ürünlerinin) özgül yapısı. İkincisi, üretim süreci sonunda elde edilen emek ürünleri olan ürün-metanın açığa çıkması. Üçüncü ise metanın özgül dolaşım sürecinin işleyiştir. Bu çarkların çalışması için kapitalist dünyada özgür emek gücünün açığa çıkışı, tüketim normlarının uyumlaştırılması ve kapitalistleşme endüstrileşme için ulus devletlerin alacağı pozisyon belirleyici olmuştur.

Cumhuriyet döneminde uluslaşma süreci ve geç ulus-devletin kapitalist toplumsal yapının inşa evresinde devletin yoğun demiryolları döşeme politikası ile uyumlu olarak, iç pazarı genişletmek ve savunma sorunsalına çareler üretmek için demir-çelik fabrikaları kurulmuş; Divriği demir madeninin ve Ereğli kömürünün standartları uluslararası ölçekte uygunluğu demir-çelik üretiminin devamlılığının sağlanmasında önemli etken olmuştur. Zira standartların altında üretim yapanlar, üretimden çekilmeye karşı karşıya kalmıştır. Tıpkı bugün demir-çelik üretiminde karbon salınımında standartların getiriliyor olması bir yandan yüksek standartlar, bir yandan cezai müeyyideler, öte yandan da bazıları için istisna kolaylıklar sağlanması, demir-çelik üreticileri arasında kızgın

rekabeti alevlendiren aynı zamanda çözümler, satın almalar, tekelleşme gibi unsurları beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de 1960'lı yıllara doğru elektrikli ev aletleri ve otomotiv sanayiinde de montaj fabrikalarının kurulmasıyla, ticari sermayenin sanayi sermayeye dönüşümünün başladığı yıllarda, yerli sermaye gruplarının da büyümeye ve serpilmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda kırsal çözümlüyle başlayan işçileşme süreci, 1960'lı 1970'li yıllarda artarak devam etmiş, tüketim standartları yerleşmeye ve orta sınıf belirginleşmeye başlamıştır. Toplumsal ilişkilerin iç bağlantıların izi sürüldüğünde 1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye'de içe dönük sermaye birikimini gerçekleştirilmesinde ulus-devletin kamu gücü müdahalesi ile dış kredilerle kurulan sanayi üretimi işletmelerinde yaratılan artı-değere sahip çıkan ve biriktiren ilk önemli ekonomik aracılık porsiyonunu almıştır. Aynı zamanda "üç karalar" (demir-çelik, kömür, petrol) alanında faaliyetlerin "halk adına" Türkiye'de sermaye birikimini sağlama, üretici güçlerini geliştirme iradesi içinde yer alırken, bu iradeyle Türkiye'yi uluslararası sermayenin hareket alanı içine dahil etme, birbirini dışlayan gerçekler değil, tersine aynı gerçeğin değişik ifadeleri olarak açığa çıkmaktadır.

1980'den günümüze dünya ölçeğinde kapitalist üretim ilişkilerinin yeni uğrağında Türkiye'nin yerel ve ulusal düzeyde sermaye birikim olanaklarının geldiği düzeyin istekleri ve zorunlulukların eşleşmesi ve ulus-devletin müdahalesinin piyasa eksenli eğilimi ile örtüşmüştür. Dışsal zorunluluklar ve içsel iradi istekler ile birlikte ulus-devletin müdahalesinin piyasa eksenli eğilimi demir-çelik fabrikalarının özelleştirilme uygulamalarının yerel sermayelere yeni değerlendirme alanlarını yaratması; merkezileşme ve yoğunlaşma etkilerinin izi sürüldüğünde görülmüştür.

1990'lı yıllarda kapitalist üretim ilişkileri derinleşip yaygınlaşıp eski üretim ilişkileri hızla çözüldükçe, artarak devam eden işçileşme süreci beraberinde enformelleşme, güvencesizleşme, fasonlaşma, taşeronlaşma ve sendikasızlaşma koşulları çalışma ilişkilerinin yeni kuralı haline gelirken, 2000'li yıllarda da çalışma ilişkilerinin yeni kuralları, ulus-devletin piyasa eksenli müdahalesi yasa gücü ile hukukun yeni yasaları halini almaya başladığı dönem olmuştur. Diğer yandan demir-çelik dalında hem yeni teknolojilerin (emek ürünleri) kullanımı hem de görelî artı değerî gerçekleştirilmesinde ulus-devletin piyasa yönelimli müdahaleleri, büyüklü küçüklü özel sermayelerin varlık göstermesine etki etmiştir.

2000'li yıllarda demir-çelik dalında üretim süreci, ürün-meta ve dolaşımın uluslararasılaşma süreci, farklı boyutlar içermeye başlamıştır. Coğrafi yayılımla birlikte bölgeler ve kıtalar arası kaymalar yaşanırken, Çin başta olmak üzere, Asya bölgesi ve kıtası demir-çelik ürün-metalarının merkezi konumda olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk yarısında ABD demir-çelik dalının "kontrol sanayi" olarak belirleyicisi olurken, hızlı ve akışkan kaymanın gösterdiği günümüz

dünyasında yeni üretim ve ticari partnerlikler ortaya çıkarken, demir-çelik dalı ürün-metalarının; gezer-yüzer/kontrol-denetim alanı da kıyasıya rekabetle yeniden şekillenmeye başlamıştır. Türkiye’de bu süreçten azade değildir ve uluslararası kapitalist ilişkilerde kartların yeniden karıldığı ve yeniden dağıtıldığı süreçte en az maliyetli yüksek standartta demir-çelik ürün-metalarının imali için daha fazla doğa talanı, daha fazla emek sömürüsü ve yıkımı olduğu ve olacağı açıktır.

Kaynakça

- Aksoy, S. (2016) Demiryolları Kapitalizmin Lokomotifi, İstanbul: SAV Yayınları.
- Aran, B. (2022) Türkiye Demir-Çelik İhracatında ABD Pazarında Darboğaza mı Gidiyor? TEPAV N202207
- Avşaroğlu, N. (2020) Demirin Tanrıları, <https://docplayer.biz.tr/194435757-Demirin-tanrilari-nadir-avsaroglu.html>, (Erişim Tarihi: 12.07.2023)
- Birleşik Metal-İş Sendikası (2003) Demir Çelik Sektörü, İstanbul: Birleşik Metal -İş Yayınları.
- Churchill, W. (1946) <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-si-news-of-peace/>, (Erişim Tarihi: 08.08.2023)
- Çehrelî, A. (1966) "Türkiye'de Demir-Çelik İşletmelerinde İşçi ve İşveren Münasabetleri", Sosyal Siyaset Konferansları, 17, 137-150
- Çelik, A. (2022) AKP'nin 20 Yılında Emeğin Halleri -Despotik Emek Rejimi Üstüne Yazılar (2002-2022), Açık Erişim, creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/
- Eliade, M. (2003) Demirciler ve Simyacılar, Çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Ercan, F., Karakaş, D. ve Tanyılmaz, K. (2008) (der.) Türkiye'de Sermaye Birikimi ve Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 213-252
- Erdemir (2023) <https://www.erdemir.com.tr/kurumsal/tarihce/>, (Erişim Tarihi: 16.06.2023)
- Evrensel Gazetesi (2023) <https://www.evrensel.net/haber/505844/tosyali-fabrikasinda-yasanan-patlama-da-olen-isci-sayisi-3e-yukseldi?a=0d142>, (Erişim Tarihi: 22.12.2023)
- Gazete Duvar, (2022) <https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogan-iki-fabrikadaki-grevleri-erteledi-milli-guvenligi-bozucu-nitelikte-haber-1593391>, (Erişim Tarihi: 14.04.2023)
- Güler-Müftüoğlu, B. (2008) "Firmalar Arası Değişim İlişkisi: Fasonlaşma ve Taşeronlaşma", Toplum ve Hekim, 23, 243-253
- Güler-Müftüoğlu, B. ve B. Tanış (2010) "21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek", Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi 11.Kongre/Özel Sayı, Çalışma ve Toplum, 25, 185-216
- Güler-Müftüoğlu, B. (2012) "Türkiye'de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları", Çalışma ve Toplum, 2012/2, 95-116
- Güler-Müftüoğlu, B. (2014) (der.) Üretim Sürecinin Vazgeçilmez Esneklik: Var ve Yok ettikleri Üzerine Bir Çerçeve, İstanbul: Evrensel Kültür, 2014, 17-42.
- Gündoğan, F. (1968) C. Senotosu B:69, O:2, (15.10.1968), www.tbmm.gov.tr>tutanaklar>TUTANAK, (Erişim Tarihi: 22.08.2023)
- Gündoğdu, O. (2023) "Borusan Nereye Gidiyor?", <https://www.birgun.net/makale/borusan-niye-gidiyor-492329>, (Erişim Tarihi: 22.12.2023)
- Hirschman, A.O. (1958), Interdependence and Industrialization in The Strategy of Economic Development, New Haven: Yale University Press.
- Huberman, L. (1991) Feodal Topumdan Yirminci Yüzyıla, (çev. M.Belge), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İÇDAŞ (2023) <https://www.icdas.com.tr/pages/3721/429/f/tr-TR/Celik.aspx>, (Erişim Tarihi: 07.07.2023)
- İSİG Meclisi (2023) <https://www.isigmeclisi.org/20824-2022-yilinda-en-az-1843-isci-is-cinayetlerin-de-hayatini-kaybetti>, (Erişim Tarihi: 17.08.2023)
- Kardemir (2023) https://www.kardemir.com/bagli_ortakliklar_ve_istirakler, (Erişim Tarihi: 09.08.2023)
- Kessler, G. (1949) Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları, (çev. E.Zâdil), Sosyal Siyaset Konferansları, 2, 7-33
- Kıray, M.B. (2000) Ereğli-Ağır Sanayi Öncesinde Bir Sahil Kasabası-, Üçüncü Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Kırımer, C.S. (1948) Sovyet Cehenneminde Köylü ve İşçi Durumu, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Marx, K. (1990) Kapital III Cilt, (çev. A. Bilgili), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000) 1844 El Yazmaları Ekonomik Politik ve Felsefe, (çev. K. Somer), Birinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011) Kapital I. Cilt, (çev. M. Selik ve N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Mies, M (2022) Ataerki ve Birikim -Uluslararası İş Bölümünde Kadınlar-, (çev. Y. Temurtürkan), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ollmann, B. (2006) Diyalektiğin Dansı, (çev. C. Saraçoğlu), İstanbul: Yordam Kitap.
- OYAK Maden Metalürji (2023) <https://www.oyakmadenmetalurji.com.tr/#/grup-sirketleri/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2023)
- Özeken, A.A. (1944) Ereğli Kömür Havzası Tarihi -Üzerine Deneme 1848-1940-, İstanbul Kenan Matbaası.
- Ökçün, A.G. (1975) Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı 1913, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 30, 1, 25-44
- Öztürk, Ö. (2011) Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları, İkinci Baskı, İstanbul: SAV Yayınları.
- Polatoğlu, M.G. (2018) “Türkiye Ağır Sanayisinin Öncül Kuruluşlarından İskenderun Demir Çelik Fabrikası”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan (Özel Sayı), 629-647
- Şafak, C. (2015) Ereğli 1965-1980 Çelik İşçileri, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Şafak, C. (2017) Morrison’un Yapı İşçileri -Ereğli 1960-1965-, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Şeni, N. (1978) Emperyalist Sistemde “Kontrol Sanayi” ve Ereğli Demir-Çelik, İstanbul: Birikim Yayınları.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022) Demir Çelik Sektör Raporu 2021, Ankara: Sanayi Genel Müdürlüğü.
- Tez, Z. (2010) Kimya Tarihi -Bilimde ve Sanayide-, Ankara: Nobel Yayını.
- Türkay, M. (2009) Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik -Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar-, İstanbul: SAV Yayınları.
- Thornburg, M.W. (1949) Türkiye Nasıl Yükselir, (çev. S.Yazıcıoğlu), İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- YİSAD (2023) <https://www.yisad.org.tr/?sayfa=hakkimizda>, (Erişim Tarihi: 08.08.2023)

Araştırma Makalesi

Kriz ve Yükseliş Arasında: Türkiye’de İşçi Sendikalarının Güncel Üye Sayılarının Bir Analizi

Mustafa Berkay AYDIN¹

ORCID 0000-0002-5948-3954

Şenol BAŞTÜRK²

ORCID 0000-0001-8623-709X

Öz

Üye sayılarının dramatik bir şekilde düşmesine bağlı “sendikal kriz” teması, sosyal bilimlerde yaygın bir kabul görür. Ancak güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşması ve özellikle post-pandemi döneminin ekonomi-politik koşullarına paralel olarak, başta Batı kapitalizmi olmak üzere dünyada sendika üyelik istatistiklerinde bir iyileşme görüldüğüne yönelik tespitlerin sayısı artmıştır. Türkiye’de 6356 sayılı Yasa sonrasındaki istatistikler, benzer bir görünüme sahiptir. Ancak ülkemizde sendikalaşma oranları üzerindeki güncel analizler, söz konusu yükseliş eğilimlerinin yanıltıcı olacağını gösteren çok sayıda faktöre dikkat çeker. Bu nedenle sendikaların krizinin sonuna gelindiğine dair yorumlarda bulunmak kolay olmayabilir. Bu çalışma, ilgili görüşler ışığında 2013.Ocak – 2024.Ocak arasındaki sendikalaşma istatistiklerini işkolu bazında değerlendirerek, kriz ve yükseliş temasının hangi ölçülerde kabul edilebileceğine odaklanmaktadır. Betimsel analizde işkolları, üye sayılarına göre düşük – orta ve yüksek sendikal yoğunluğa sahip olanlar biçiminde üç grupta analiz edilmiştir. Bulgular, Türkiye’de bütüncül olarak bir yükseliş eğiliminden bahsetmenin kolay olmadığını teyit eder. İşkollarındaki normleştirilmiş değişim trendleri, her grupta benzer güce sahip değildir. Ancak özellikle hizmet grubundaki işkollarında canlanma temasıyla benzerlik gösteren eğilimler de yok değildir. Bu eğilimler, sadece niceliksel

1. Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, berkayaydin@gmail.com

2. Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü, sbasturk@uludag.edu.tr

artışları barındırmaz. Ayrıca daha önce sendikalaşmanın olmadığı bazı alanlarda zayıf ve başlangıç

Anahtar Kelimeler: Sendikalaşma, 6356 sayılı Yasa, sendikal kriz, canlanma.

Automation and theories of post-work society: A critical analysis

Abstract

The prevalence of the theme of the “union crisis” has endured in the social sciences for many years. Nonetheless, due to the prevalence of insecure employment conditions and the economic-political circumstances of the post-pandemic era, some observers have highlighted a recovery in trade union membership rates especially in Western capitalism. Turkey’s union membership statistics have exhibited similar patterns following the enactment of the new trade union and collective bargaining law, number 6356. Nevertheless, some analysis of recent trends in union membership in Turkey has indicated the presence of some elusive factors. Therefore, it is possible that the conclusion regarding the end of the crisis period in trade union membership may not be confirmed based on these types of notifications. The purpose of this study is to analyse the hypothesis of “the crisis” or “the rising again” by examining official membership statistics between January 2013 and January 2024. In the first stage of descriptive analysis, the focus lies on examining the classification of sectors according to their rates of low-middle and high-union density. The analysis confirmed that the comprehensive “rising again” scenario for union membership was not accepted. In each sector, the trends regarding “the rising” varied and were not consistent. Nonetheless, there were some indications supporting a “revitalization theme” among the service sector groups. Additionally, the trends observed across sectors were not solely of a quantitative nature. Additionally, the trends observed across sectors were not solely of a quantitative increase nature. Furthermore, there were early endeavours towards organization, albeit lacking in strength, particularly in sectors that had no prior experience with unionization.

Keywords: Unionization, Law no.6356, union crisis, revitalization.

Giriş

Üye sayısının düşmesi ve toplumsal etkilerinin azalmasını içeren sendikal kriz teması, küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye’de de 21. Yüzyıl çalışma ilişkilerini tanımlayan anahtar kelimelerden birisi oldu. 1960-80 dönemi ile kıyaslandığında sendikaların üye sayıları, dünyadaki eğilimlerden daha sert biçimde düşüş gösterdi. Toplu pazarlığın niceliksel ve niteliksel kapsamı daraldı. Sendikal haklar

ve örgütlenme hakkı, tüm iyileştirme iddialarına rağmen kötüleşti. Bu manzara, “sendikal kriz” temasının Türk çalışma ilişkileri literatüründe yoğun biçimde kullanılmasına neden oldu ve doğal olarak sendikalar üzerine üretilen araştırmalar, zorunlu olarak “kriz” vurgusunu ön plana çıkardılar.

Sendikal kriz, Türk çalışma ilişkilerine özgü bir tema değildir. Özellikle “kapitalizmin altın çağı” (Esping-Andersen, 2006) ardından küresel düzeyde sendikalar, çarpıcı gerileme istatistikleri eşliğinde özellikle 1990’lardan itibaren güçten düşen kurumlar olarak tanımlandılar (Hyman, 1994; Iversen, 1996; Lash ve Urry, 1987). Bu gerileme karşılığında sendikal gündem alternatif örgütlenme modelleri ve yeni koşullara uyum konusunda hayli gelişkin bir literatür türetti (Frege ve Kelly, 2004; Kelly, 1998; Kılıç, 2016; Kochan ve Osterman, 1994). Ayrıca konvansiyel örgütlenme modellerinin dışına taşan alternatif yapılanmalar, endüstri ilişkileri alanında tartışılmaya başladı (Cornwell ve Harrison, 2004; Heckscher ve Carre, 2006). Ancak özellikle Batı Kapitalizminin finansal devrelerini sarsan 2008 krizinin ardından, gerileme temasının dışına taşan bir takım yeni gündemler ve örgütlenme deneyimleri ortaya çıktı. Altın çağın örgütlenme yelpazesi dışında kalan örneğin öğretmenlik veya sağlık personeli gibi yeni güvencesiz beyaz yaka meslekler ile genç hizmet sektörü çalışanları arasında sendikalaşma çabaları küresel düzeyde belirginlik kazanmaya başladı (Beck ve Brook, 2020; Berry ve McDaniel, 2022; Kelly, 2015; Krachler, Auffenberg ve Wolf, 2020). Bu eğilimlerin, sadece geleneksel toplu pazarlığın savunulmasıyla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Aynı zamanda hem işgücü piyasalarında güvence sistemlerinin dışındaki (outsiders) gruplara ulaşma ve uluslararası düzeyde toplumsal hareketler ile temas kurmaya dayalı geniş bir eylem kapasitesi geliştirmeye odaklanılması dikkat çekicidir (Ford ve Gillian, 2022; Hyman ve Gumbrell – McCormick, 2017; Ibsen ve Tapia, 2017).

Sendikal gündemi genişleten bir başka önemli gelişme, 2010’ların ortasından itibaren işgücü piyasalarında etkisi giderek görünür hale gelmeye başlayan dijitalleşmenin etkileridir. Bu yapısal faktör, örgütlenme stratejilerine etki edecek biçimde otomasyonun yerinin radikal bir biçimde yeniden tartışılmasına yol açtı. Bağlantılı olarak gelişen işgücü talep kısıtları ve verimlilik ekonomisi tartışmaları yoluyla işsizlik – güvencesizlik kaygılarını güçlendirici bir etkiye neden oldu (Haapanala, Marx ve Parolin, 2023; Llyod ve Payne, 2023; Marcolin ve Gasparri, 2024). Ancak teknolojik değişimler ile bağlantılı asıl hareketlenme, giderek genişleyen platform ekonomisine bağlı çalışanlarda yaşandı. İşgücü piyasalarında giderek genişleyen bu gruplar, son derece esnek çalışma koşulları nedeniyle artan kırılanlıklarına direnç göstermeye başladılar (Chesta, 2022; Cini ve Tassinari, 2023; Joyce, Stuart ve Forde, 2023). Çoğu zaman sendikal örgütlenmenin konvansiyel sınırlarının dışına çıkan bu hareketler, kimilerince (örn. Vandaele, 2018 ya da Trensor, 2018) kolektif eylemin yeni tabanı olarak anlaşıldı.

Söz konusu değişen koşullar, özellikle pandemi-sonrası dönemin politik belirsizlikleri, yüksek enflasyonun etkisi ve işgücü piyasası korumalarının giderek zayıflamasıyla birleşince (Gerbaudo, 2022); örneğin sendika üyeliği sayılarının küresel görünümü üzerine yıllardır çok sayıda çalışma üretmiş Visser (2023) gibi isimler, uzun süren gerileme sürecinin ardından sendikaların yeniden yükselişe geçebileceği ihtimalini tartışmaya başlamıştır. Sendikal canlanma tartışmaları, büyük oranda Batı kapitalizmindeki gelişmeler ile bağlantı kurulan bir doğaya sahiptir (Güler, 2016; Nowak, 2021). Batı kapitalizmindeki sanayisizleşme eğilimlerinin sonrasında yeni uluslararası iş bölümü kanallarının, Küresel Güney'de bir örgütlenme imkanı yaratabileceği beklentisi üzerinde durulsa da (Banerjee, 2007; Southall, 1984), bir süre sonra ülkelerin politik eğilimlerinin ve yasal koşulların buna çok imkan vermeyeceği anlaşılmıştır. Ancak küresel değer zincirlerinin yarattığı olumsuz etkiler, zamanla uluslararası bir gündem haline gelmiş ve örgütlü ya da bağımsız işçi hareketlerine dayanan bir eylem tabanı giderek dikkat çekici haline gelmiştir. Sonrasında ise başta ILO olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri, küresel değer zincirlerinde çalışma koşullarını iyileştirmek için çabalar sarf etmeye başlamıştır. Bu çabalar, bir oranda çok uluslu şirketlerin sosyal sorumluluk ve küresel çalışan haklarına dönük taahhütlerinin oluşmasına neden olmuştur (Marslev, Staritz ve Raj-Reichert, 2022; Selwyn, 2013; Thomsen, 2019). Bu etkiler, küresel güney ülkelerinde sendikaların örgütlenme pratiklerinin değişimine neden olmuştur.

Tabloya detaylı bakıldığında sendikal örgütlenmelerin çağdaş görünümünün kriz temasının ötesinde birtakım özellikler gösterdiği ve gerileme döneminde bir takım yeni nitelikler kazandığını ileri süren görüşlerin sayısı artış göstermiştir. Bu yorumlar, sendikal gerilemenin düzeyinin göreceli olduğuna dair kanıtları ön plana çıkarır. Bazı ülkelerde, gerileme net bir erime tablosu çıkarırken; bazı ülkelerde gerileme sınırlı yaşandığı hatta hiç etkilenmediği anlaşılmıştır. Olumsuz yasal koşulların varlığında bile, bağlamların farklı etkiler yaratabildiği görülmüştür. Bu nedenle kurumsal ve tarihsel koşulların çeşitlendirdiği bir sendikal yapı tasvirinin daha gerçekçi olacağı sonucuna varılmıştır (Blanchflower, 2007; Ibsen ve Tapia, 2017; Schnabel, 2013; 2020; Visser, 2004; Wallerstein ve Western, 2000).

Günümüz sendikal hareketindeki bu çeşitlenme tablosunun, Türkiye'ye nasıl yansıdığı net cevaplanmamış bir sorudur. Türkiye'de sendikal örgütlenme başından itibaren olumsuz politik çevre, imalat endüstrisinin zayıflığı ve ağırlıklı küçük orta ölçekli işletme yapısının etkisiyle gelişim göstermekte zorlanmıştır. Tüm bu olumsuz yapısal etkilere rağmen, 1960-80 döneminde göreceli olarak sendikalaşma oranları artmış ve örgütlenme mücadelelerinin toplumsal tabanı güçlenmiştir. 1980 sonrasında ise hızlı bir gerileme dönemine girilmiştir. Bu tablo, "sendikal kriz" temasının Türkiye için de geçerli olduğunu teyit eder. Sendikalaşma oranları, bu tablonun bir yansıması olarak günümüze kadar hızlı biçimde düşüş yaşamıştır. Daha da önemlisi, toplu sözleşme kapsamı dramatik derecede daralmış, işçi hareketleri ve haklarına ciddi oranda gerilemiştir. Grevlere yönelik

yasal engellerin yaygınlaşması gibi gelişmeler, Türkiye'de günümüz sendikacılığının “zor zamanlarda” olduğunu gösterir (Çelik, 2017a; Şafak, 2017; Uçkan, 2013). Tüm bunlar dikkate alındığında “sendikal kriz” temasının, günümüz Türkiye'si için yapılan analizlerde hâkim olması şaşırtıcı olmaz.

Bu olumsuz tabloya rağmen 2012'deki yeni yasayla daha düzenli derlenmeye (Çelik, 2015; Engin, 2013) başlanan sendikalaşma istatistiklerine ham bir bakış, sendikalaşma oranlarında düzenli bir artışla karşılaşır. Artış oranları özellikle pandemi döneminde sonrasında daha da belirgin bir hale gelmiştir. Ancak ham rakamlardaki bu artışın, uluslararası literatürde tartışılan “canlanma”, “yeniden yükseliş” ve “çeşitlenme” temalarının bir uzantısı olup olmadığı üzerine çok az tartışma yürütülmüştür. Özellikle Çelik'in (2017a; 2017b; 2019; 2022) detaylı analizleri, artış eğilimlerini şüpheli hale getiren bazı gelişmelere dikkat çeker. Bu çabanın dışında Türkiye'de sendikalaşmanın çağdaş görünümü üzerine sistematik bir analiz bulmak zordur.

Bu çalışma, sendikal kriz tespitinin ötesinde Türkiye'de son yıllarda sendikal hareketin eğilim ve yeniliklerinin tespit etmeye çalışmaktadır. 2013 - 2024 Ocak ayları arasındaki düzenli istatistikleri, işkolları arasında karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve genelleştirilmiş veriler arasında çok da dikkat çekmeyen bazı düzenli eğilimler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu tür eğilimlerin işkollarında özellikle günümüzde önem kazanan siyasal patronaj ilişkileri ve konfederasyonlar arası güç ilişkileri gibi politik unsurlar kadar; işkollarının firma yapıları, üretim örgütlenmeleri ve istihdam karakteristikleri gibi yapısal koşulları (Streeck, 2005) da dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunun için iki aşamalı bir betimsel analiz planlanmaktadır. Yeni düzenlemenin ilk dönemi (Ocak.2013) ile son dönem verilerindeki (Ocak.2024) değişim oranları, genel ortalama sendikalaşma oranlarıyla kıyaslanarak yüksek - orta düzey ve düşük sendikalaşmaya sahip iş kolları olarak üçlü bir ayrımına tabi tutularak incelenecektir.

Sendikalar Ne Durumda? Dünyada Güncel Sendikal Alan Tartışmaları

Günümüzde dünyanın genelinde sendikal gündeme hakin olan bazı eğilimlerden bahsetmek mümkündür. Jensen (2020: 108), Batı'da 1980'ler sonrası sendikaların güç kaybettiği eğilimin genelde endüstriyel ve ekonomik yapılarla açıkladığını belirtmektedir; bu tartışmaların içerisine post endüstriyel topluma geçiş, hizmet sektörünün büyümesi ve benzeri başlıklar da girmektedir. Sanayinin gerilemesi, 'eski' sanayinin merkez ülkelerden çevre ülkelere kaydığı kabul edilen üretim gibi durumlar Batı'da kimi bölgelerde sanayisizleşmiş bölgeleri yaratırken, Güney'de kimi üretim merkezlerinde yoğun çalışma koşullarını getirmekteydi. Aynı zaman diliminde dünyanın Güney'indeki yeni ve hızlı endüstrileşen ülkelerin toplumsal yapısında işçilerin artan ağırlığı farklı bir deneyim yaşanmaktaydı. Jensen (2020) Avrupa'daki sendikalar üzerine yaptığı çalışmasının başlığında 'işçi sınıfı hala sendikalara üye mi?' gibi bir soruyla sendikaları analiz etmeye çalışır. Araştırmasının sonunda buna 'evet' demekle kalmayacak-

tır. Jensen (2020:116) Avrupa'da birçok ülkede yüksek sendikalaşma oranlarına dikkat çektikten sonra, özellikle orta ve orta üst sınıf çalışanların sendikalaşma eğilimlerinin yüksek olduğunu, gelecekte bu eğilimin de araştırılması gerektiğini belirtmektedir (2020: 119).

Dünyada özellikle hızlı sanayileşme süreci yaşayan kimi ülkelerde 1980'lerde hızlanan toplumsal hareket sendikacılığı 1990'lardan itibaren özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tartışmalarda da önemli yer edinmeye başlamıştır. Batı Avrupa'ya göre emeğin toplumsal temsili ve siyasal ağırlığı noktasında çeşitli farklılıkları bulunan ABD'nin sendikaları için toplumsal hareket sendikacılığı yaklaşımı literatürde birçok defa tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle göçmen emeğinin örgütlenmesi süreçleri için, çok zayıf örgütlenme yapısı olan kimi sektörlerdeki sendikal yapılar için alternatif olarak toplumsal hareket sendikacılığının kimi izleri ABD'de etkili olmuştur (Engeman, 2015). Hatta kimi örneklerde ABD'de kimi yerel ve sektörel örneklerde sendikaların 'yeniden canlanması' (*revitalization*) gibi etkilerin çıktığı durumlar da özellikle toplumsal hareket sendikacılığının işyeri dışına da seslenebilen yapısıyla ortaya çıkabilmiştir (Gasparri, Ikeler, Fullin, 2019: 357 - 358). Upchurch ve Mathers (2011) gibi kimi araştırmacılar küresel Güney, ABD, Batı Avrupa, post-komünist ülkelerdeki kimi sendikal süreçleri tartışarak neo-liberal küreselleşme sürecinde dünyanın farklı bölgelerinde 'radikal politik sendikacılık' (*radical politic unionism - RPU*) gibi bir alternatifin belirlediğini belirtmektedirler. Upchurch ve Mathers (2011: 276) radikal politik sendikacılığın neo-liberal küreselleşme sürecinin keskin şartlarında, toplumsal ve endüstriyel seferberliğin sınıf temelli çıkarlar etrafında gelişim gösterme eğilimlerinin güçlendiğini belirtmektedir. Yazarlar, işçilerin hissettiği adaletsizlik duygusunun doğası gereği, sosyal ve ekonomik adalet için sınıf temelli mücadeleyi sendikal muhalefetin merkezine yerleştirmeye devam ettiğini (2011: 276), bugün için hakim bir model olarak radikal politik sendikacılığın tanımlanamayacağını, fakat günümüzün neo-liberal koşullarında sendikaları destekleyici kurumsal altyapının çöktüğü veya geri çekildiği koşullarda sendikalar için bir alternatif olarak radikal politik sendikacılığın bir stratejik bir tercih olarak da ortaya çıktığını belirtirler (2011: 277).

ILO'nun sendikaların geleceğine dair Visser'le yapılan bir mülakata dayalı raporunda (2020) sendikaların ilerleyen dönemde karşı karşıya kalacağı senaryolardan bahsedilirken, 'yeniden canlanma' için sendikaların gündeminde enformel sektör çalışanları, gig ekonomisi ve genç işçiler gibi gündemler olması gerektiğini belirtilerek (2020: 16) değişen istihdam yapısının sendikaların gücünü ilerleyen dönemlerde daha önce görülmediği oranda etkileyebileceğini belirtir. Raporunda, dünyanın genelinde Kuzey Afrika'daki veriler kısmen hariç olmak üzere Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika'da bu durumun izlerinin kendisinin ele aldığı 2000 ile 2016 arasında görüldüğünü belirtir (2020: 9-14). Visser, içinde bulunduğumuz dönemin tarihsel olarak sendikaların güçlerini artırmaları için oldukça uygun bir zaman dilimi olduğunu belirterek işsizliğin görece düşük olduğunu, uzun

bir fiyat istikrarı dönemi sonrası pandeminin de etkisiyle enflasyonda keskin bir artışın yaşandığını, bunların üzerine iklim değişimi, artan eşitsizlik ve Covid-19 sonrası dönemde 'pazarın üstünlük' ve hakimiyetinin sarsıldığını belirtmektedir. Şartların işgücü piyasasında emeğin hakları ve yeni sosyal sözleşme için çok uygun olduğunu, zamanın sendikaları çağırdığını belirtir (2023: 1). Gerçekten de Gerbaudo gibi kimi araştırmacıların da öne sürdüğü şekilde özellikle 'pandemi' sonrasında 'neo-liberalizmin' kaybettiği ve 'yeni devletçilik' tartışmalarının artacağı bir dönem içerisinde olma yorumu dikkate alınmalıdır. Gerbaudo, bu durumun politik 'sol' ve 'sağ'ın sınırları dışında, genel bir eğilim olduğunu 2008 krizinde sarsılan neo-liberalizmin pandemi sonrası dönemde ciddi bir meşruiyet kaybı yaşadığını ve günümüzün yükselen anlayışının 'yeni devletçilik' olarak tanımlanabileceğini belirtir (2023: 36). Gerbaudo içinde bulunan durumun kendisini Polanyi'nin tartışmalarından yararlanılabilecek bir özel dönem olduğunu ifade eder (2023: 84-91). Bu durum şüphesiz sendikaların pozisyonları için de oldukça önemli ve güncel bir tartışma olarak dikkat çeker. Visser uzun vadeli olarak sendikaların güç kaybetmesi örneğinin 'genel bir eğilim' olduğunu, fakat buna karşın bugünün 'uygun' koşullarında yeniden dirilmenin kılıcılarının da görüldüğünü belirtir. Sendikasızlaşmanın yaşanmasını sağlayan işin istikrarsızlığı, standart istihdam ilişkisinin aşınması, sendika normunun tükenmesi, zayıf kurumsal destekler gibi temel nedenlerin hala geçerli olduğunu belirten Visser (2023: 17), sendikal gücün düşüş eğiliminin genel olmasına karşın her ülkede aynı olmadığını altını çizmektedir (2023: 19). Visser'in sendikaların geleceğine ilişkin dört senaryo üzerinde durduğu görülmektedir. Visser öncelikle 'sendikalar' güçlenecek mi yoksa aslında bir modelin kapandığı bir evrede miyiz sorusunu da sormaktadır. Marjinalleşme (*marginalization*), ikilem (*dualization*), ikame (*substitution*) ve yeniden canlandırma (*revitalization*) olmak üzere dört senaryo üzerinde duran Visser (2023: 2), dünyanın farklı ülkelerindeki sendikaları incelemesine dahil eder. Birçok çalışmada da gördüğümüz şekilde burada yerel özellikler, sendikaların tarihsel mirası, ülkenin farklı koşulları da bu durumları ve senaryoları etkileyecektir. Visser geniş bir tarihsel süreç içerisinde Tablo 1'de gösterilen şekilde, temel olarak Batı Avrupa'yı alarak sendikal süreçlerdeki farklı dönemleri hatırlatır. Günümüzde 'platform sendikacılığı' (Schmalz vd., 2023; Vandaele vd., 2024) gibi yeni kavramları da tarihsel süreç içerisinde değerlendiren Visser aslında bir yandan dönemselsel bir kırılmaya da işaret ederek 'paradigmatik bir kopuş' (*paradigm shift*) olup olmadığını sorgulatmaya çalışır (2023: 19).

Tablo: 1 Sendikal Yenilenme: Sendika Türleri, Destek Grupları ve Faaliyetler (Visser, 2023: 17)

Yıllar	Sendika Türü	Yeni kategoriler/destek grupları	Yeni aktiviteler ve metodlar
1850'ler	Yeni Model Birlik	Zanaatkarlar	Karşılıklı faydalar, sigorta
1890'lar	Yeni Sendikacılık	Vasıfsız liman, demiryolu, depo işçileri	Toplu sözleşme
1940'lar	Politik Endüstriyel Birlik/Sendika	Seri üretim fabrika işçisi	Siyasi katılım, birlikte yönetim
1970'ler	Kapsayıcı ³ Birlik/Sendika	El işçisi olmayanlar, refah devleti profesyonelleri, kadınlar, emekliler	Geniş gündem, sosyal paktlar, korporatizm
2000'ler	Örgütlenme Dönüşümü/Dönümü (Organizing Turn)	Göçmenler, güvencesiz işçiler	Eylem repertuarını genişletme, muhalif koalisyonlar/ititafklar
2020'ler	Platform Birliği/Sendikası (Platform Union)	Yüksek eğitilmişler, profesyoneller, bağımsız çalışanlar, gig sektörü çalışanları, gençler	Bağlantı ve koçluk (Connecting and coaching), işyeri içi ve ötesi sözleşmeler/anlaşmalar yapmak

Yeni dönem sendikalar açısından da birçok yeni tartışmayı gündeme almaktadır. ILO adına platform işçilerinin örgütlenme eğilimlerini 14 Avrupa ülkesinde bir anket aracılığıyla inceleyen Vandaele ve arkadaşları (2024) günümüzde Avrupa'da çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık %5,6'sının platform ekonomisi işgücüne dahil olduğunu ve hızla büyüyen bu kategorinin geleneksel ekonominin çalışma ilişkilerinden farklı özelliklere sahip olduğunu belirterek sendikalaşma eğilimleri üzerinde durmuşlardır. Dört temel sonuç üzerinde duran Vandaele ve arkadaşları (2024: 33) bunların sendikalara kendi başına üyelik, platform çalışanlarının sendikalara yönelik tutumları, kimi kesimlerdeki (örneğin sürücüler) sendika benzeri 'networkler' ve platform ekonomisinin heterojenliği üzerinedir. Vandaele ve arkadaşlarının çalışması aslında oldukça yeni bir zemine yönelik önemli bir girişimdir. Carneiro ve Costa'nın (2022) belirttiği 'dijital sendikacılık'ta (digital unionism) bu kavram bir anlamda sosyal medya çağında sendikalar için bir yeniden hareketlenme imkanı olarak tartışılmıştır. Carneiro ve Costa ilginç çalışmalarında (2022) dört ülkeden altı işçi sendikası konfederasyonunun Facebook sayfalarını karşılaştırmışlar, sendikalar için yeni bir iletişim imkanı olarak sosyal medyayı tartışmışlardır. Yeni dönem için oldukça önemli bir tartışma olsa da Vandaele ve arkadaşlarının bulguları aslında yapısal olarak farklı bir döneme

3. Kapsayıcı ifadesi encompassing kelimesi karşılığında kullanılmıştır.

işaret etmektedir. Sürecin orta ve uzun vadede sendikal yapılar üzerine köklü bir yenilenmeyi getireceği tahmin edilebilir. Schmalz ve arkadaşlarının (2023) Arjantin ve Uganda'da yiyecek dağıtım ve özel araç çağırma platformlarındaki çalışanlar üzerine yaptıkları çalışmalarında farklı platform sendikacılığı tiplerinin bulunabileceğini, 'özerklik' ve 'melezlik' gibi kavramların süreçleri değerlendirme için önemli olduğunu, kimi sınırlılıkları olmakla birlikte bazı durumlarda platform işçileri kolektiflerinin teknolojiyi kontrol etme çabaları itibarıyla geleneksel/kurumsal sendikaların da önüne geçebildiklerini belirtirler (2023: 217-218). Yeni platform 'işbirliğinin' (*cooperativism*) özgün deneysel eğilimlere de sahip olduğunu belirtirler.

Tüm bu ve benzeri güncel tartışmaların ötesinde sendikalar değişime uğrayan bir şekilde, geleneksel/kurumsal sendikalar da hızlı değişim süreçlerinde var olmaktadır. Bu açıdan birçok farklı ülkenin toplumsal, kültürel özellikleri yanında hukuki olarak da sendikal süreçleri farklı şekillerdedir. Dünya küresel olarak benzer şekillerde dijital çağda hızla yol almakla birlikte, farklı bölge ve örneklerde yerel etkiler de net bir şekilde yansımaktadır. Günümüzde sendikacılık alanında birçok yeni tartışma hızla yürürken, diğer yandan geleneksel/kurumsal yapılar da var olmaya çalışmaktadır. 1990'ların her yönüyle 'hakim söylemi' neo-liberalizm 21. yüzyılın ilk çeyreği biterken etkisini yitirmektedir. Blanchflower ve arkadaşları, ABD ve Avrupa'dan yaklaşık 2 milyon kişinin verisiyle sendika üyeliği ile çalışanların iş tatmini arasındaki kısmi ilişkinin olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterdikleri çalışmalarında, Amerika Birleşik Devletleri için sendika üyeliği ile iş tatmini arasındaki ilişkinin 2000'lerde olumsuzdan olumluya geçtiğini belirtmektedir (Blanchflower vd. 2021: 273-275). Aslında bu tip çalışmalar, günümüzde neo-liberal söylemin sınırlılığını da göstermektedir. 1990'lı yılların 'birey merkezli', anti-sendikal söylemlerinin karşılığının ABD'de bile bulunması zor gözükmektedir. Bu noktadaki belki en önemli nedenlerden bir tanesi Upchurch ve Mathers'in ifade ettiği gibi (2011) neo-liberal dönemin çok daha yalın ve keskin şekilde çalışan kesimlere kendisi göstermesidir.

Türkiye'de İşkolları, İşçiler, Sendikalar

Türkiye ve dünya sendikal verilerinin karşılaştırılması sürecinde en fazla karşılaşılan problemlerden birisi 'kamu çalışanları' ve 'işçilerin', yani Türkiye'deki yasal çerçeve içerisinde 6356 sayılı Kanun çerçevesinde çalışanlar ve 4688 sayılı Kanun çerçevesinde çalışan kamu görevlileri sendikalarının istatistiklerinin ve düzenlemelerinin ayrı olmasından kaynaklanır. Birçok ülkede 'kamu görevlileri' ve 'işçiler' sendikal haklar ve iş tanımları çerçevesinde ayrı pozisyonda değildir. Buna karşın Türkiye'de 2023 Temmuz ayı resmi verilerine göre⁴ 11 işkolunda bulunan 2.858.424 kamu görevlisinin 2.130.644'ü yani kamu görevlisi olarak çalışanların %74,54'ü sendikalıdır. Bunun dışında 6356 sayılı Kanun çerçevesinde 20

4. https://www.csgeb.gov.tr/media/91572/temmuz_2023-kamu.pdf

işkolunda bulunan toplam 16.395.275 işçinin 2.495.423 işçi, yani toplam işçilerin %15.22'si sendikalıdır⁵.

Bu makalenin konusu 6356 sayılı Kanun'la çerçevelenen düzenlemede çalışanların sendikalılık oranlarıdır. Kamu görevlileri ve işçiler arasında sendikal örgütlenme açısından çok ciddi bir oransal fark bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'ye has bir durum değildir. Jensen'in (2020: 110) belirttiği gibi birçok ülkede kamu sektöründe çalışanların sendikalaşma düzeyi genel olarak yüksektir. Hatta Türkiye verilerinde 'kamu işçilerinin' durumu da istatistikler arasında saklanmış durumdadır. Kamu görevlileri ve kamu işçileri ayrı tanımlardadır ve bugün işçi sendikalarındaki birçok sendikalı işçi 'kamu işçisi' olarak sendikalara üyedir. Bir başka deyişle işçi sendikalarındaki toplam %15.22'lik örgütlenme oranı sadece 'özel sektör' verisi değildir.

Türkiye'de sendikal veriler açısından uluslararası karşılaştırmalar ve ulusal sağlıklı veri için durum aslında 2012 yılı öncesi oldukça bilinmez ve olumsuz bir özellik taşır. Çelik ve Lordoğlu 2006 yılında yaptıkları bir çalışmada resmi istatistiklerin tamamen sıkıntılı olduğunu farklı açılardan belirtmişlerdir. Sıkıntılar sadece mevzuatla ilgili değil doğrudan rakamlarla ilgilidir. Hatta alanın önemli iki akademisyeninin çalışmasının başlığı "Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üstüne" adını taşımaktadır (2006). 2010 Anayasa değişiklikleri ve 2012 yılında sendikal yasalarda yapılan değişiklikler sendikal veriler konusunda adeta dönüm noktası olacaktır. 4 Nisan 2012 tarih ve 6289 sayılı Kanun ile 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'nda yapılan köklü değişiklikler ve 7 Kasım 2012 tarihinde kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile yapılan değişiklikler sendikacılıkta çok önemli temel değişimler yaratacaktır (Çelik, 2018: 41). 2012 öncesi dönem için kimi verilerde %60'ların üzerinde sendikalaşma oranları bile bulmak mümkündür. Hatta Çelik ve Lordoğlu farklı kurumların aynı dönemler için birbirlerinden farklı sendikalaşma oranlarını tablo haline getirmişlerdir (2006: 14). Durumun garipliğini aslında zamanın tüm tarafları, kamu otoritesi ve sendikalar bilmektedirler. 2012 yılı öncesi yasal düzenlemede bulunan işkolları için düzenlenen dünyada eşî benzeri zor bulunacak %10'luk işkolu barajının sendikalar tarafından üye sayılarının gerçek olandan yüksek gösterilmesiyle aşılması gibi durumlar da aslında alanla ilgili kişilerin bildikleri durumlardır. Bugün sadece Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın resmi internet sitesinden düzenli yayınladığı "İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayıları Hakkında Tebliğler" in incelenmesi bu durumun anlaşılması için yeterlidir⁶. 2009 Temmuz ayı resmi verileri sonrası 2013

5. Yasal olarak sendikalaşma hakkı olan kamu görevlileri ve işçiler toplam olarak 19.253.699 kişidir. Toplamda kamu çalışanları ve işçi sendikalarının tamamına üye olan, sendikalı çalışanların sayısı 4.626.067'dir. Bu açıdan karma hesapla oran sendikalaşma için % 24.02 olarak ortaya çıkmaktadır.

6. <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/>

Ocak ayına kadar 'işçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin' herhangi bir tebliğ ya da resmi evrak bulunmamaktadır. Aradan geçen yaklaşık üç buçuk yıllık süreç düzenlemeler, sendikalarla müzakereler gibi süreçlerle geçmiştir. Uzun tartışmalar sonrası köklü değişimin yapılması 2012 sonunu bulmuş, bu düzenleme çerçevesindeki resmi tebliğ ise ilk defa 2013 Ocak'ta yayınlanmıştır. 2009 Temmuz ayı resmi verilerine göre Türkiye'de o zaman için tanımlı bulunan 28 işkolundaki işçilerin %59,88'i sendikalı gözükmektedir⁷. 2013 Ocak'ta geçmişe göre oldukça sağlıklı olan yeni düzenlemeyle gelen tebliğde ise toplam 20 işkolundaki işçilerin %9,21'inin sendikalı olduğu gözükmektedir. Yüzde olarak arada bulunan altı kat fark 2013 Ocak öncesi istatistiklerin durumunu göstermektedir. Kısaca 2013 Ocak ayından önce yayınlanan ve bugün de halihazırda resmi internet sitesinden incelenebilecek verilerin doğru olmadığı o zamanlar da herkesin malumudur. Yoksa 2009'dan 2013'e geline süreçte sendikaların örgütlülüğü %59'dan %9'a inmiş değildir. Türkiye o zamanlar resmi verileriyle birçok OECD ülkesinin üzerinde sendikalaşma oranına sahip gözükmekteyken, günümüzde sendikalaşma oranı ve toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi oranı açısından OECD ülkeleri arasında son sıralardadır (OECD, 2024). Buna karşın 2013 Ocak ayı verileri sonrası işçi sayıları ve sendikalara dair veriler geçmiş dönemlere nazaran oldukça sağlıklı gözükmektedir. Bu makalede de 2013'den 2024 yılı başına kadar bu resmi veriler ışığında işkollarındaki işçi sayıları değişimi, sendikalaşma oran ve eğilimleri gibi noktalar ele alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de Sendikalar ve Güncel Eğilimler

Türkiye'de 2013'den 2024'e kadar geline süreçte sendikalaşma oranının arttığını belirtmek mümkündür. 2013'de %9'lar seviyesinde olan sendikalaşma oranı 2024 Ocak itibarıyla %15,22 seviyesindedir. Burada meydana gelen yaklaşık %65'lik artış alandaki birçok çalışma incelendiğinde 'ilginç' olarak değerlendirilebilir. Örneğin Birelma (2021: 1841) günümüze kadar gelen süreçte "Son otuz yılda işçi sendikalarının üye sayıları, güçleri ve saygınlıkları ciddi şekilde erozyona uğramıştır" ifadesini kullanmaktadır. Öncelikle son on yıllık süreçte üye sayılarında bir erozyon bulunmamaktadır. Önceki dönemin ise verileri sağlıklı değildir. Birelma (2021: 1841) 1980 sonları ve 1990 başlarında toplu sözleşme kapsamındaki çalışanların %25 civarında olduğunu belirterek 2013'de bunun %6'ya düştüğünü belirtmektedir. Buna karşın görece sağlıklı veriler zaten 2013 sonrası dönemde elde edilebilmiştir. Birelma'nın bahsettiği dönemlerde toplam çalışanlar arasında resmi sendika üye oranı %60'lar seviyesinde görülmektedir (Mahiroğulları, 2001: 126). Hatta kimi işkollarında %90'lar seviyesinde, hiç de inandırıcı olmayan rakamlar bulunmaktadır (Mahiroğulları, 2001: 131). Birelma'nın belirttiği diğer nokta olan toplumsal güç ve saygınlık konuları ise ölçülebilir 'üye sayısı'

7. <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakinda-tebligler/>

konusunun dışındadır. 1980 sonrası dönemde sendikaların kapanmasının da etkisiyle işçi sınıfı kurumlarının etkilerini önceki dönemlere göre yitirdiği genel bir kabul görmektedir (Koç, 2010; Akkaya, 2000). Özellikle 1980’de askeri yönetim tarafından kimi sendikaların kapatılması, daha sonra da çıkarılan yasalarla güçlerinin törpülenmesinin dönemin neo-liberal anlayışının amaçlarıyla da paralel olduğu belirtilmektedir (Pamuk, 2014: 271). Bunun yanında Türkiye’de sendikaların toplumsal ve siyasal etkisine yönelik 1946- 1967 dönemini içeren Çelik’in (2010) kitabında da belirtildiği şekilde işçi sınıfının etkisi koşullara göre sayılardan da bağımsız değişebilmektedir. 1970’li yıllardan 1980’e gelene kadar geçen süreçte aslında sendikaların ve işçi sınıfı hareketinin toplumsal gücü doğrudan resmi üyelerinin de ötesindedir ve siyasal zeminle çok ilişkilidir (Şafak, 2013). Saygınlık açısından ise Urhan’ın araştırması olumsuz bir çıktıyı hatırlatmaktadır. Buna göre sendikalara güvensizlik daha önce sendika üyesi olanlarda üye olmayanlara göre daha yüksek orandadır (Urhan 2005: 74). Yücesan-Özdemir (2024: 158) sendikaların üyeleriyle iletişiminin oldukça zayıflamış olduğunu son dönemdeki kimi araştırmalarda gözlenebileceğini belirtmektedir. Bu durum üye sayılarının ötesinde önemli bir duruma da işaret eder. Bu anlamda işçi sınıfının kendi iletişim kodlarını geliştirmekte sınırlı kalması, burjuva alanı iletişim kodlarının sendika yöneticileri ve sendikalarda da genel olarak hâkim olmasını tartışılması gereken bir nokta olarak ileri süren Yücesan-Özdemir (2024: 159) bu durumun iletişimin sınıfsallığını görememek ve egemen iletişim yaklaşımının kabullerine doğru savrulmayla birlikte değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Ayrıca Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu-Bulut’un (2022) Genel-İş üyesi işçiler üzerine yaptıkları geniş kapsamlı çalışmada da aslında ülke koşullarında oldukça ‘hareketli’ ve alternatif bir sendikanın üyeleri arasında bile benzer eğilimlerin yansımalarının görülebileceği söylenebilir.

Erinç (2014: 160), Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde 2012 yılında yapılan düzenlemenin “...bir yandan sendikasızlaşma olgusu artarken diğer yandan belli başlı sendikaların ve konfederasyonların önü açılmaktadır. Dolayısıyla hem sendikasızlaşma hem de hükümete yakın sendikaya üye olmak yaygın hale gelmektedir...” şeklinde ifade ettiği bir çerçeveye oturduğunu belirtir. Aslında düzenleme sonrası ‘sendikasızlaşma’ olgusu sayısal veriler çerçevesinde yoktur, buna karşın ‘belli sendikaların önünü açma’, iktidara yakın sendikaya üye olma gibi durumların yarattığı etkiler günümüzdeki verilerde de net gözükmektedir. 2014 yılı başında yeni kurulan bir sendikanın on yılda yaklaşık 200 bin üyeye ulaşması gibi inanılmaz büyümelerin de olduğu bir dönem için daha detaylı bir çalışma Türkiye emek tarihine önemli bir katkı olabilecektir. Erinç’in (2014:170) değerlendirmesine göre AKP döneminde kimi zorunluluk ve stratejilerin de etkisiyle “...tercih edilen bir sendikacılık modeli öne çıkarılmakta, sendikal haklar sınırlı bir çerçevede ‘verilmekte’, kolektif hak arama mekanizmaları, grev ve eylem marjinalize edilmektedir...”. Buna karşın bu bir modelse, modelin muhtemelen

'yeni bir korporatizm' içerdiği söylenebilir. Bu noktada bu modelin kendisine ilişkin olarak Erinç'in çalışmasında bir ayrıntı bulunmamaktadır. Özellikle etkili bir 'ideolojik' temel model içerisinde kitleleri de etkileyebilecek bir çerçeve oluşturup oluşturmadığı Erinç'in (2014) metninde çok tartışılmamaktadır.

Türkiye'de sendikal hareket 1980'de kimi sendikaların kapatılmasıyla sekteye uğrasa da 1980'in sonlarında 'işçi hareketinin' ve sendikaların toplumsal etkilerinin arttığı bilinmektedir. Bu hareketlenme aynı zamanda ücretlerin de yükselmesini getirecektir (Birelma, 2022: 5). Bu hareketlenme ve dalganın esas motoru ise kamu kesiminde çalışan işçiler olmuştur. 1990'larda ve 2000'lerin başlarında bu kamu işletmelerindeki işçiler Türkiye'de özelleştirmeye karşı da mücadeleyi yükselteceklerdir.

2013 sonrası görece sağlıklı verilerde %6'larda gözüken toplu sözleşmeli çalışan işçilerin oranının 2021'de %50 oranında artmasının nedenlerinin başında kamuda çalışan taşeron işçilerin sendikalaşması ve kadroya geçişi bulunmaktadır. Özel sektörde ise oran %5 civarındadır (Birelma, 2022). Bu taşeron işçilerin sendikalaşması süreci Türkiye'deki seçim süreçleri, iktidar partisinin vaatleri ve yönlendirmesi ile paralel yürümüştür. Bu nokta Boratav'ın, sınırlılıklarına rağmen, Türkiye'de parlamenter demokrasinin seçim mekanizması yoluyla halk kitleleriyle/siyasi iktidar arasında bir bağ oluşturduğundan, Türk halkına sosyal devlet özelliği taşıyan dönüşümler sağladığını belirttiği ve bu sürecin 'popülist' özelliğinin çıktılarının geniş halk sınıfları açısından olumlu özellikler taşıdığını (2000: 24-32) öne sürdüğü durumun daha güncel bir örneği gibidir.

İşkolları ve Sendikal Örgütlenmedeki Gelişim

2012'deki yasal düzenlemeyle tanımlanan 20 işkolundaki tüm işçilerin sayısı ve aynı zamanda sendikalaşma oranı 2013 Ocak Ayı Tebliği'nden 2024 Ocak Ayı Tebliği'ne kadar yükseliş eğilimindedir. 20 işkolu arasında Genel İşler işkolu en yüksek sendikalaşma oranıyla dikkat çekerken, İnşaat işkolu en düşük sendikal örgütlenmeye sahip gözükmektedir. Tablo 2'de yıllar içerisinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2013 yılından itibaren 2024 Ocak ayında yayınlanan tebliğlerine dayanarak işkollarındaki işçi sayıları ve sendikalaşma oranlarına ilişkin veriler sunulmuştur. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bu verileri her yılın Ocak ve Temmuz aylarında yayınlamaktadır. Yıllık olarak karşılaştırma kolaylığı ve tablonun fazla genişlememesi için her yılın Ocak ayında yayınlanan tebliğler esas alınmıştır.

Tablo 2: Ocak Ayı Tebliğlerine Göre Tüm İşkollarında İşçi Sayıları, Sendikali İşçi Sayıları ve Sendikalaşma Oranları⁸

Tebliğ Dönemi (Ocak Ayları)	Tüm İşkollarında Toplam İşçi Sayısı	Önceki Ocak Ayı Tebliğine Göre İşçi Sayısı Farkı	Sendikali İşçi Sayısı	Önceki Ocak Ayı Tebliğine Göre Sendikali İşçi Sayısı Farkı	Sendikali İşçilerin Oranı (%)	Sendikali İşçi Oranının Önceki Döneme Göre Değişimi (%)
2013	10.881.618	-	1.001.671	-	9.21	-
2014	11.600.554	718.936	1.096.540	94.869	9.45	0.24
2015	12.180.945	580.391	1.297.464	200.924	10.65	1.20
2016	12.663.783	482.838	1.514.053	216.589	11.96	1.31
2017	12.669.769	5.986	1.546.565	32.512	12.18	0.22
2018	13.844.196	1.174.427	1.714.397	167.832	12.38	0.20
2019	13.411.983	-432.213	1.859.038	144.641	13.86	1.48
2020	13.856.801	444.818	1.917.893	58.855	13.84	-0.02
2021	14.371.096	514.295	2.069.476	151.583	14.40	0.56
2022	15.294.362	923.266	2.189.645	120.169	14.32	-0.08
2023	16.163.549	869.187	2.330.988	141.343	14.42	0.10
2024	16.395.275	231.726	2.495.423	164.435	15.22	0.80

Tüm işkolları bağlamında Ocak 2013- Ocak 2024 arasında işçi sayılarındaki akıştan çok farklı olan veriler 2017 - 2018 - 2019 yıllarında göze çarpmaktadır. Bu üç yılın verilerini Temmuz tebliğleriyle de karşılaştırdığımızda, 2016 yılında ülkede yaşanan olağanüstü süreçlerin etkisinin yansımaları ile özellikle senenin ikinci yarısında işgücü piyasaları açısından bir durgunluk olduğu görülmektedir. 2017 Ocak ayı tebliğinde önceki döneme göre işçi sayısında çok az bir artış olmuş, buna karşın 2017 Temmuz tebliğinde işçi sayısı Ocak ayına göre 911.785'ten 13.581.554'e yükselmiştir⁹. 2018 Ocak tebliğinde önceki 2017 Ocak ayı tebliğine oranla oluşan 1.174.427 kişilik artışın büyük oranda 2017 yılı ilk döneminde olağanüstü koşulların görece normale dönmesiyle oluştuğunu belirtmek mümkündür. 11 yıllık sürecin tablodaki en büyük düşüşü 2019 Ocak ayı tebliğinde önceki yılın Ocak ayına göre gözükmemektedir. Zaten hemen her yıl Ocak ve Temmuz ayı istatistiklerinde İnşaat işkolu ve Konaklama /Eğlence İşleri işkollarında Ocak ayı

8. <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/is-ci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakinda-tebligler/> adresinden 2013 -2024 yılları arasındaki Ocak tebliğlerinden yararlanılmıştır.

9. <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/is-ci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakinda-tebligler/> (2017 Temmuz)

verilerinde ciddi düşüşler görülmektedir¹⁰. 2018 yılında yaşanan ekonomik kriz sebebiyle bu gerilemenin daha yüksek olduğundan bahsetmek mümkündür.

Ocak ayı tebliğlerinde verilerin normal olmayan hareketliliği bulunan üç yıl dışarıda bırakıldığında her yıl için ortalama 600 bin işçiye yakın artış dikkat çekmektedir. En yüksek artış 2022 Ocak ayı tebliğinde görülmektedir. 1 milyona yakın işçi sayısının artışı 2021 yılında işgücü piyasalarına katılma anlamında üzerine düşünülmesi gereken bir durumdur. Pandemi dönemi görece sabitlenen işgücü piyasalarının, bir yandan ekonomik faktörlerin de etkisiyle işgücü piyasalarına girişleri artırdığını veya istihdam oranının artmasına yol açacak gelişmelerin olduğunu belirtmek mümkündür. Sendikalı işçi sayısının da rakamsal olarak her yıl arttığı görülmektedir. 2017 yılı verilerinde önceki yıla göre artış rakamına bakıldığında en düşük sayıda artış görülürken, 2016 yılı verileri 11 yılın en yüksek artış 'rakamını' vermektedir. Oransal olarak sendikalı oranının gelişiminde 2015, 2016 ve 2019 yılı verileri yani faaliyet yılı olarak 2014, 2015 ve 2018 yılları sendikalaşmanın oransal olarak önceki döneme göre toplam yüzde açısından önemli yükselişine işaret etmektedir. 2019 Ocak verilerinde özellikle İnşaat ve Konaklama işkollarında geçici işçilerin sayılarının düşmesi bu örgütlenmenin en düşük olduğu, mevsimlik etkilerin de görülebildiği işkollarının toplam işçiler içindeki payının azalması sendikalaşma verilerine toplamda yükseliş olarak yansımıştır. 11 yılın ortalamasına bakılırsa her yıl önceki yıla göre 130 bin civarında işçi sendikalı işçiler arasına katılmaktadır. Bunun yanında 2018'deki 'kriz' ortamında yılbaşından yıl sonuna işsizlik 2018 yılında %10 seviyelerinden %13'e yükselmiştir¹¹. 2020 Ocak'tan 2021 Aralık'a kadar olan dönemde ise işsizlik oranı %13 seviyelerinden %11'e inecektir. 2021 yılı genel olarak istihdam oranının da %4,2 arttığı bir yıl olmuştur¹². 2022'den 2024 Ocak'a geline süreçte işsizlik oranı %11'lerden %9 seviyelerine gerilemiştir¹³. Özellikle kadın işsizlik oranı 2023 Ocak'tan 2023 Aralık'a kadar %1,9 oranında düşmüş gözükmektedir. Bunun önemli bir değişim olduğundan bahsetmek mümkündür. Muhtemelen ekonomik koşulların da etkisi ile kadınlar daha fazla işgücüne katılım göstermiş gözükmektedirler. Dolayısıyla toplam işgücü sayısı bu süreçlerden etkilenmiş bulunmaktadır. Şüphesiz sayısal veriler yanında oranlar da önemlidir, bu da aynı zamanda Tablo 2'de gösterilmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2024 Ocak ayı verilerine göre güncel işkolları işgücü ve sendikalaşma oranları Tablo 3'de verilmiştir. Burada Ocak ve Temmuz verilerinde İnşaat ve Konaklama / Eğlence İşleri işkolları başta olmak üzere sayılarda dönemsel farklılıklar bulunmaktadır. Ocak tebliğlerinde bu işkollarındaki toplam işçi sayıları Temmuz ayına göre görece düşmektedir.

10. <https://www.csgeb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakinda-tebligler/>

11. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-December%202019-33783>

12. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2021-45642#:~:text=T%C3%BCrkiye%20genelinde%2015%20ve%20daha,%11%2C%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fit.>

13. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2024-53525>

Tablo 3: 2024 Ocak Ayı Tebliği'nde İşkolları, İşkolu İşçi Sayıları ve İşkolları Bazında Sendikalaşma

İşkolları	Toplam İşçi	İşkolunun Toplam İşgücü İçerisindeki Payı (%)	Sendikalı İşçi Sayısı	İşkolu-Sendikalaşma Oranı (%)	[Genel Ortalama (%15.22)] [İşkolu Oran]	Sendikalı İşçiler İçerisindeki Payı (% ¹⁴)
1.AVCILIK BALIKÇILIK TARIM VE ORMANCILIK	171.913	1.05	43.066	25.06	+ 9.84	1.72
2.GIDA SANAYİ	711.299	4.33	95.550	13.43	- 1.79	3.83
3.MADENCİLİK VE TAŞ OCAKLARI	208.480	1.27	44.093	21.15	+5.93	1.77
4. PETROL, KİMYA, LASTİK, PLASTİK VE İLAÇ	608.858	3.71	66.913	10.99	-4.23	2.68
5.DOKUMA, HAZIR GIYIM VE DERİ	1.225.669	7.48	109.819	8.96	-6.26	4.40
6- AĞAÇ VE KAĞIT	288.997	1.76	24.650	8.52	-6.70	0.99
7- İLETİŞİM	200.849	1.23	29.765	14.82	-0.40	1.19
8- BASIN YAYIN VE GAZETECİLİK	96.675	0.59	11.746	12.15	-3.07	0.47
9- BANKA, FİNANS VE SİGORTA	325.320	1.98	106.574	32.76	+17.54	4.27
10- TİCARET, BÜRO, EĞİTİM VE GÜZEL SANATLAR	4.222.728	25.76	320.505	7.59	-7.63	12.84
11- ÇİMENTO, TOPRAK VE CAM	195.793	1.19	41.234	21.06	+5.84	1.65
12- METAL	1.976.475	12.06	371.182	18.78	+3.56	14.87
13- İNŞAAT	1.670.363	10.19	56.792	3.40	-11.82	2.28
14- ENERJİ	265.579	1.62	89.845	33.83	+18.61	3.60
15- TAŞIMACILIK	1.000.232	6.10	104.324	10.42	-4.8	4.18
16- GEMİ YAPIMI VE DENİZ TAŞIMACILIĞI, ARDIYE VE ANTREPOCULUK	244.835	1.49	20.443	8.35	-6.87	0.82
17- SAĞLIK ve SOSYAL HİZMETLER	710.647	4.33	266.990	37.57	+22.35	10.67
18- KONAKLAMA VE EĞLENCE İŞLERİ	1.089.231	6.64	54.897	5.04	- 10.18	2.20
19- SAVUNMA VE GÜVENLİK	239.332	1.46	78.668	32.87	+17.65	3.15
20- GENEL İŞLER	942.000	5.75	577.257	61.28	+46.06	23.13
TOPLAM	16.395.275	100.00 ¹⁵	2.495.423	Ortalama %15.22	-	100.00

14. Bu sütunda işkolundaki sendikalı işçilerin toplam sendikalı işçiler içerisindeki oranına bakılmıştır.

15. 99.99 çıkmaktadır. Yuvaramalardan ötürü 0.01'lik bir oransal kayma mevcuttur.

Sendikalaşma Oranlarına Göre İşkolları

Ocak 2024 Tebliği'nde belirtilen tüm işkollarında sendikalaşma oranı %15.22'dir. Bu oran temel alınarak bu genel ortalamanın altında veya üzerinde olan işkolları sınıflandırdığında bunları üç ayrı başlıkta sınıflamak mümkündür. Bunlardan birincisi 'yüksek sendikalaşma oranı' olan işkolları olarak tanımlanabilir. Toplam işkolunun %25 ve üzerinin sendikalaştığı bu kategori sonrasında, 'orta düzey sendikalaşma oranı' olan işkolları olarak tanımlanabilecek olan %10 ve % 25 arası sendikalaşma oranının bulunduğu, kimi işkollarının ortalamasının üzerinde kimilerinin kısmen altında olduğu bir kategori tanımlanabilir. Bunun dışında %10 sendikalaşma düzeyinin altında kalan sendikalar ise 'düşük düzey sendikalaşma oranı' olan işkolları olarak tanımlanabilir. Buna göre 'yüksek sendikalaşma oranı' bulunan altı işkolu vardır. Tablo 4 'yüksek sendikalaşma oranı' bulunan işkollarının 2013 Ocak ayından itibaren aynı zamanda toplam işçi sayılarındaki değişimi de içermektedir.

'Yüksek sendikalaşma oranı' bulunan işkolları

Tablo 4: Yüksek Sendikalaşma Oranı Bulunan İşkollarında Sendikalaşma Oranı, İşkolu Toplam İşçi Sayıları Değişimi

İŞKOLLARI	Sendikalaşma Oranı (%)	Ocak 2013 İşkolu İşçi Sayısı	Ocak 2024 İşkolu İşçi Sayısı	İşkolundaki İşçi Sayısının 11 Yıldaki Artış Oranı (%)
Genel İşler	61.28	655.417	942.000	43.72
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	37.57	281.196	710.647	152.72
Enerji	33.83	234.575	265.579	13.21
Savunma ve Güvenlik	32.87	191.734	239.332	24.82
Banka ve Finans	32.76	265.736	325.320	22.42
Avcılık, Balıkçılık, Tarım ve Ormancılık	25.06	123.171	171.913	39.57
TÜM İŞKOLLARI	%15.22	10.881.618	16.395.275	%50.67

İşkollarındaki sendikalaşma oranlarına bakıldığında 20 No'lu Genel İşler işkolu sendikalaşma oranı hem Türkiye genel ortalamasından çok yüksektir, hem de 2013 Ocak'ta tüm işkolunda % 20.45 olan sendikalaşma oranı 11 yılda üç kat artmıştır. İşkolunun kapsamı yerel yönetim işçileriyle sınırlı olmasa da bu işkolunun ana kapsamını belediye işçileri oluşturmaktadır. Yerel yönetimler, siyasi partiler, seçim süreçleriyle oldukça iç içe bir işkolu olan Genel İşler işkolu aynı zamanda Ocak 2024 itibarıyla 301.456 üye sayısı ile Türkiye'de en yüksek üye sayısına

sahip olan Hak-İş Konfederasyonu'na bağlı Hizmet-İş Sendikası bu işkolundadır. DİSK'e bağlı sendikaların en yüksek sayıda üyeye sahip sendikası Genel-İş de yine bu işkolunda bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin ve onlarla 'iletişimin' de önemli olduğu işkolunda 11 yıl boyunca örgütlülük düzeyi oldukça artmıştır. Jensen'in (2020) özel sektöre oranla kamuda çalışanların örgütlenme eğilimlerinin yüksek olduğuna dair vurgusu aslında bu işkolu için de kabul edilebilir. Resmi olarak 'kamu görevlisi' olmasalar da belediye ve belediye şirketlerinde çalışan işçilerin ana işvereni sonuçta 'belediyedir'. Bu açıdan işkolunda 'kamu' izi bulunmaktadır. Zaten sendikalaşma oranı da kamu görevlileri Türkiye sendikalaşma oranına yakındır. 2017 yılında yapılan bir çalışma bu işkolunda çalışan işçilerin 'sendikaya sadakat düzeyinin' metal sektörüne göre yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Millioğulları Kaya, 2017: 2071). Metal, genel işler ve tekstil sektörlerinden sendikalı işçiler üzerine yapılan çalışmada 'genel işler' işkolundaki işçilerin sendikalarına karşı sorumluluk düzeyleri de yüksektir, buna karşın sendika için çalışmaya isteklilik ve sendikanın önemine inanma konusunda araştırma örnekleminde yer alan sendikalı metal ve tekstil işçilerinin gerisinde kalmış bir grup olarak dikkat çeker (2017: 2071). Günlük siyasetten, yerel seçim sonuçlarından en fazla etkilenen işkollarından biri olarak dikkat çeken Genel İşler işkolu bir yandan kapsamının önemli bir kısmı işverenin niteliği açısından 'kamumsu' olan bir işkoludur.

Türkiye'de işkollarında toplam işçi sayısı 11 yıl boyunca %50,67 oranında artmıştır. Yüksek sendikalaşma oranı bulunan işkollarından sadece %152,72 oranında toplam işçi sayısı artışıyla 'sağlık ve sosyal hizmetler' işkolu, ortalamanın oldukça üzerindedir. Genel İşler işkolu bu orana yakın olmakla beraber %43,72 artışla ortalama işçi sayısı artışının altında kalmıştır. Sağlık ve sosyal hizmetler işkolundaki işçi sayısı artış oldukça yüksektir. Bunun yanında işkolundaki Öz- Sağlık İş Sendikası 2014 yılında kurulmuş ve ilk defa yer aldığı Temmuz 2014 Tebliği'nde 2.807 üyesi ile yer alan bir sendikadır¹⁶. Sendika daha 10 yıl olmadan 2014 Ocak verilerine göre 203.424 üyeye işkolunun toplam %28,63'ünü üye yapmış bulunmaktadır¹⁷. Hak-İş Konfederasyonu'na bağlı Öz Sağlık-İş Sağlık Bakanlığı'nın yanı sıra üniversite hastanelerinde de örgütlüdür ve oldukça ciddi sayıdaki işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmeleri yapmaktadır¹⁸. Bu işkolunda da 'siyasetin' doğrudan etkisini ele almak mümkündür. Bunun yanında bu işkolu da net bir şekilde 'kamu' izi taşımaktadır. İşkolundaki sendikalar sadece kamu kurumlarında ve üniversitelerde örgütlü olmasalar da büyük ağırlık kamu işçilerinden oluşmaktadır¹⁹. Bunun dışında toplamda 18 olan işkolunda Türk-İş'e bağlı Türkiye Sağlık İş Sendikası 50 binin üzerindeki

16. https://www.csgb.gov.tr/media/1691/2014_temmuz_6856.pdf

17. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

18. <https://ozsaglikis.org/category/toplu-is-sozlesmeleri/>

19. Kamu hastaneleri ve üniversite hastanelerinde özellikle temizlik personeli arasında örgütlü olan sendikaların bir temsilcisinin de görüşmecisi olduğu hastane çalışanlarının panedemi dönemindeki sıkıntılarını ele alan bir çalışma için (bkz. Ince ve Akbalık, 2022)

üyesiyle işkolu barajını aşabilen diğer sendikadır. Geriye kalan 16 sendikadan işkolu barajına en yaklaşan sendika DİSK'e bağlı Dev Sağlık-İş Sendikası'dır. 4500 civarında üyesiyle işkolunun %0,64'ünde örgütlü olan sendika 2021 Ocak ayından beri üye sayısını yaklaşık dört katına çıkarmıştır. Benzer bir gelişimi sürdürdüğü takdirde işkolu barajını geçeceği tahmin edilebilecek bu sendika dışında diğer sendikaların üye sayıları oldukça düşüktür.

Enerji, Savunma ve Güvenlik ve Banka ve Finans işkolları işçi sayıları açısından 2013-2024 yılları arasında Türkiye'deki toplam işçi artış oranının altında kalan işkolları olarak dikkat çekmektedirler. Enerji işkolunda Türkiye'nin en köklü sendikalarından Türk-İş Konfederasyonu'na bağlı Tes-İş Sendikası işkolunun yetkili sendikası olarak öne çıkar. DSİ, TEİAŞ, TEDAŞ, EÜAŞ gibi özelleştirme süreçlerini bir şekilde yaşayan ama kamu işletmeleri temelli bir alan olarak son yıllarda ciddi özel sektör istihdamının da olduğu belirtilmelidir. HAK-İŞ'e bağlı sendikaların genel olarak işkollarında hızlı başarıları ve yetki kazanımları bu işkolunda şimdilik söz konusu değildir. HAK-İŞ'e bağlı Enerji-İş 14 bin civarında üyeye işkolunda %5 civarında örgütlülüğe sahiptir. Buna karşın sendika 'hızlı büyümesini' 2023-2024 dönemindeki %80'lik üye artışını haber olarak internet sitesinden sunmaktadır²⁰. Enerji işkolunda sağlık benzeri yüksek yeni işçi kapasitesi yaratılmış olsa muhtemelen Enerji-İş'in etkisi farklı olabilecekti. Savunma ve güvenlik işkolu savunma sanayisi çalışanları ve 'güvenlik görevlilerini' bir araya getirmiştir. T. Harb-İş Sendikası Türk-İş Konfederasyonu'na bağlı, savunma sanayi ve askeri ile bağlantılı işletmelerde örgütlü eski bir sendikadır. Fiilen savunma sanayi ve güvenlik alanı farklıdır. Güvenlik görevlilerini kapsayan alan daha yeni gelişen bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu alanda Hak-İş'e bağlı Öz Güven-Sen özellikle kamu kurumlarındaki güvenlik işçileri arasında önemli bir örgütlülüğe sahiptir²¹. Çok kısa sürede önemli sayıya ulaşan sendika yanında Türk-İş'e bağlı Güvenlik-İş de önemli bir üye sayısına sahip gözükmektedir. DİSK'e bağlı Güvenlik-Sen işkolunda yaklaşık %0,5'lik bir üye toplamına sahiptir. Banka ve finans işkolu geçmiş dönemlerden beri sendikal örgütlülüğün yüksek olduğu işkollarından birisi olarak dikkat çekmektedir. BASİSEN, BASS gibi Türk-İş Konfederasyonu'na bağlı eski, köklü sendikaların bulunduğu bu işkolunda işletmelerin ölçeği büyük olduğundan işletmeler (özellikle bankalar) temelinde eski örgütlülükler söz konusudur. Örneğin BASİSEN İş Bankası, Yapı Kredi Bankası, Anadolu Sigorta gibi işletmelerde geçmiş dönemlerden beri örgütlüdür²². BASS ağırlıklı olarak Vakıflar Bankası'nda köklü bir sendikalaşmaya sahiptir. HAK-İŞ'e bağlı sendikaların bir diğer önemli başarısı bu işkolunda Öz Finans İş tarafından gerçekleştirilmiştir. 2013'de kurulup ilk olarak 2014 Ocak Tebliği'nde görülen sendika bugün 43.150 üye ile işkolunun yetkili sendikasıdır. Ağırlıkla Ziraat Bankası, Halkbank, Ziraat Katılım, BDDK, SPK ve Kamu Göze-

20. <https://www.enerjiis.org.tr/>

21. https://www.ozguvensen.org/sendikamiz-hakkinda_1-1940

22. <https://www.basisen.org.tr/sayfa/basisen-hakkinda/tarihce/103>

tim Kurumu'nda örgütlü olan sendika 10 yıl içerisinde işkolunun yetkili sendikası olmuştur. Sendikanın 153 kurucusunun tamamı Ziraat Bankası ve Halk Bankası çalışanlarıdır²³. Kamu bankaları üzerinden etkinliği artan sendikadan da görüldüğü üzere bu işkolunda da bir 'kamu' imzası söz konusudur.

1 No'lu işkolu Avcılık, Balıkçılık, Tarım ve Ormançılık işkolunda toplam işçi sayısı tüm işkolları ortalamasının gerisinde kalsa da görece ortalamaya yakındır. Ağırlıklı olarak 'kamu kurumlarında' örgütlü sendikaların bulunduğu işkolunda Hak-iş'e bağlı Öz Orman-İş Sendikası en fazla üyeye sahip olan sendikadır. Tarım Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, TİGEM, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü gibi kamu kurumlarında örgütlü olan sendika yanında Tarım ve Orman Bakanlığı'nın çeşitli birimleri ve AOÇ gibi kurumlarda örgütlü olan Türk-İş'e bağlı Tarım-İş Sendikası da işkolunun en fazla üyeye sahip ikinci sendikasıdır. DİSK'e bağlı BTO-SEN ise 2014 yılında kurulmasına karşın son yıllarda etkin olmaya başlayan bir sendika olarak²⁴ Ocak 2024 Tebliği'nde işkolu barajı olan %1'e yaklaşarak işkolunda % 0.84 örgütlülüğe ulaştığı görülmektedir.

'Orta düzey sendikalaşma oranı' bulunan işkolları

Genel sendikalaşma oranları çerçevesinde 'orta düzey' olarak tanımlanabilecek olan, ortalamayı içine alan çerçevede %10- %25 aralığında işkolu örgütlenme sayısı sekizdir. Bu işkolları ciddi çeşitlilik gösterirken kimi işkolları hariç kamu sektörünün ve kuruluşlarının ağırlıklarının olmadığı işkolları olarak dikkat çeker. Metal, Taşımacılık gibi önemli işkolları bu kategoride değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Orta Düzey Sendikalaşma Oranı Bulunan İşkollarında Sendikalaşma Oranı, İşkolu Toplam İşçi Sayıları Değişimi

İŞKOLLARI	Sendikalaşma Oranı (%)	Ocak 2013 İşkolu İşçi Sayısı	Ocak 2024 İşkolu İşçi Sayısı	İşkolundaki İşçi Sayısının 11 Yıldaki Artış Oranı (%)
Madencilik ve Taş Ocakları	21.15	186,698	208.480	11.66
Çimento, Toprak ve Cam	21.06	161,908	195.793	20.92
Metal	18.78	1,367,258	1.976.475	44.56
İletişim	14.82	68,394	200.849	193.67
Gıda	13.43	520,913	711.299	36.55
Basın Yayın ve Gazetecilik	12.15	104,141	96.675	- 7.17
Petrol, Kimya, Lastik, Plastik ve İlaç	10.99	466,031	608.858	30.65
Taşımacılık	10.42	671,179	1.000.232	49.03
TÜM İŞKOLLARI	%15. 22	10.881.618	16.395.275	% 50.67

23. <https://ozfinansis.org.tr/page/view/kurucularimiz>

24. <https://btosen.org.tr/> Birleşik Tarım ve Orman İşçileri Sendikası

Bu kategoride bulunan işkollarının toplam işçi sayıları önemli değişiklikler göstermektedir. İletişim işkolu 11 yıl içerisinde %193,67'lik bir toplam işçi sayısı artışı yaşamış, buna karşın 20 işkolunda 11 yılda işkolu işçi sayısı düşen tek işkolu Basın Yayın ve Gazetecilik işkolu işçi sayısı açısından % 7.17 oranında gerilemiştir. Tüm işkolları ortalamasına yakın olan, stratejik etkisi ve katma değer oranıyla dikkat çeken metal ve taşımacılık işkolları da bu kategori içerisinde değerlendirilmiştir.

Madencilik işkolu tarihsel olarak dünyanın hemen her yerinde ciddi işçi mücadelesi birikimine sahip bir işkolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak çalışma koşulları, çalışma süreci, çalışılan ortam, zorunlu yüksek dayanışma gibi nedenlerden dolayı örgütlülüğün yüksek olduğu bir işkolu olarak bilinmektedir (Portelli,2011; Mercier, 2001). Türkiye'de de bu alanda özellikle Zonguldak bölgesinde maden emeği konusunda birikim bulunmaktadır (Quataert, 2009). Dönem dönem işçi mücadeleleriyle hala gündeme gelen maden işçilerinin işkolu sayıca hızlı büyüyen işkollarından değildir. Bunun yanında özel ve kamuda çalışma durumu örgütlenme imkanlarını farklılaştırmaktadır. Kamu işletmelerinin hakim olduğu Zonguldak'ta bile özel sektörün görece yaygınlığı yanında Elma ve Aysan (2017: 30) "işverenlerin işçilerin ya sendikaya üye olmayı engellemeye çalıştığı ya da kendisine yakın sarı sendikalarda işçilerin örgütlenmesi için baskı yaptığı" gözlenmiştir. Bu veriler ışığında sendika hakkı açısından, hem TTK'de hem de özel ocaklarda pozitif ve negatif sendika özgürlüğünün ihlal edildiği" belirtmektedirler. Zonguldak merkezli Genel Maden-İş Sendikası yanında en fazla üyeye sahip olan ve merkezi Ankara'da bulunan, Zonguldak dışı Türkiye genelinde faaliyette olan Türkiye Maden- İş Sendikası Türk-İş'e bağlı sendikalardır. Ayrıca HAK-İŞ ve DİSK'e bağlı işkolu barajını geçebilen sendikalar da işkolunda bulunmaktadır. 2018 kuruluşlu herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan Bağımsız Maden -İş Sendikası son yıllarda kamuoyunun dikkatini çeken eylemlerle ve mücadelelerle bilinmektedir²⁵. Upchurch ve Mathers'in tanımladığı (2011) 'radikal politik sendikacılık' örneği olarak verilebilecek sendika, işkolunda Ocak 2024 verilerine göre % 0.41 oranında üyeye sahiptir. İşkolunun önde gelen sendikaları ağırlıkla kamu işletmelerinde örgütlüdür.

Bu kategorideki işkollarının 11 yıldaki toplam işçi sayıları açısından Çimento, Toprak ve Cam işkolu işçi sayısının artışı açısından Türkiye ortalamasının yarısından az bir artışa sahiptir. Kurumsal ilişkiler açısından görece oturmuş bir işkolu olan çimento, toprak ve cam işkolunda kamunun 1990'lı yıllarda çimento alanından tamamen çekilmesi sonrası büyük ağırlığın özel sektörde olduğu, sendikaların görece ölçek olarak büyük denebilecek işletmelerde olduğunu belirtmek mümkündür. 27 bin civarında üyesiyle, kuruluşu Ankara'da çimento işçileri tarafından gerçekleştirile Türk-İş'e bağlı T. Çimse-İş Sendikası²⁶ işkolun-

25. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49984537> , <https://www.indyrturk.com/node/259836/haber/madencilerin-eylemi-s%C3%BCr%C3%BCyor-bu-yoldan-d%C3%B6nmeyece%C4%9Fiz>

26. <https://www.cimse-is.org.tr/hakkında>

da en fazla üyeye sahip sendika olarak gözükmektedir. Yine Türk-İş'e bağlı olan Kristal-İş Sendikası işkolunun en fazla üyeye sahip ikinci sendikasıdır. Kurulu-şu İstanbul'da Paşabahçe cam işçilerine dayanan sendika²⁷ Şişecam başta olmak üzere cam üzerine çalışan işyerlerinde örgütlüdür. Uçkan'ın (2004) çalışmasında iki sendika arasındaki sendikal rekabetin zaman zaman yükseldiği, Eskişehir Paşabahçe Fabrikası'nda 2003 yılında sendikaların karşı karşıya geldikleri hatırlanmaktadır. Uçkan'ın ifadesiyle aynı konfederasyona bağlı sendikalar arası sert rekabet sendikal hareketin gücünü olumsuz etkilemektedir (2004:5). Buna karşın bu durum sadece bu iş kolunda mevcut değildir. Genelde konfederasyona bağlı sendika sayısının fazla olması ve Türkiye'nin en eski konfederasyonu olması dolayısıyla Türk-İş'e bağlı sendikalar arası rekabet birçok farklı işkolunda görülebilmektedir. 2014 yılında kurulan HAK-İŞ'e bağlı Öz Toprak-İş Sendikası 4 bin civarında üyeye işkolu barajının yaklaşık iki katı üyeye sahip olsa da diğer birçok işkolunda HAK-İŞ'e bağlı sendikaların hakim pozisyonunu yakalayamamıştır²⁸.

Gıda ve Petrol, Kimya, Lastik, Plastik ve İlaç işkollarında 11 yıldaki toplam işçi sayısı artışı Türkiye ortalamasının gerisinde olmasına karşın işçi sayıları %30'lar civarında yükselmiş olan işkollarıdır. Özellikle Petrol, Kimya, Lastik, Plastik ve İlaç sektöründeki işletmelerin genelde sendikalı olan büyük işletmelerinin katma değeri yüksek girdi profilleri olduğundan gıda sektöründen kısmen bir farklılık göstermektedir. Yüksek katma değerli bu işkolunda 600 binden fazla işçi olmasına karşın üçü işkolu barajının altında, beş sendika bulunmaktadır. Türk-İş'e bağlı Petrol-İş Sendikası %7,63'lük işkolundaki sendikalaşma oranıyla işkolunun en güçlü sendikasıdır. 1950 yılında İstanbul Akaryakıt İşçileri Sendikası adı Beykoz'da kurulan sendikanın kurucuları daha çok Beykoz bölgesinde kurulu akaryakıt işkolunda faaliyet gösteren 19'u yabancı, 6'sı yerli petrol şirketlerinde çalışan 25 işçidir (Petrol-İş, 2020: 6). Zamanla merkezi bir ulusal sendika olan bu eski sendika Kristal-İş'in 1966'daki Paşabahçe grevine destek vererek Kristal-İş'le birlikte Türk-İş üyeliği askıya alınmış bir sendikadır (Petrol-İş, 2020: 29).1967'de DİSK'in kuruluşuna doğru gidecek bu süreçte Kristal-İş ve Petrol-İş DİSK'e katılmayarak Türk-İş Konfederasyonu'na bağlı kalmışlardır. 1990'lardaki özelleştirme süreçlerinde etkili olan sendika (Petrol-İş, 2020: 55-57), geçmiş dönemde özellikle kamu işletmelerinde oldukça örgütlü bir yapıya sahipti. Kimi zaman genel kurullarında farklı yaklaşımı savunan yönetimler ön plana çıksa da geçmişten itibaren Türk-İş merkezine mesafeli tavrıyla bilinen sendika günümüzde TPAO, BOTAŞ gibi işyerleri dışında ağırlıklı özel sektörde örgütlü bir sendikadır. DİSK'e bağlı Lastik-İş Sendikası ise 18 bin civarında üyesiyle işkolunda toplam %3 civarı bir örgütlülüğe sahiptir. HAK-İŞ'e bağlı Öz Petrol-İş Sen adlı sendika işkolu barajı altındadır.

Gıda işkoluna 2012 yılındaki düzenlemeyle öncesinde ayrı bir işkolu olarak tanımlanan 'şeker işkolu' da dahil edilmiştir. Şeker fabrikalarında örgütlü Şe-

27. <https://www.kristalis.org.tr/hakkimizda/>

28. <https://www.oztoprakis.org/Duyurular/Index>

ker-İş'in bulunduğu işkolu gıda işkoluna dahil olurken, Şeker-İş tarihsel olarak şeker fabrikası işçilerini temsile devam etmektedir. Diğer yandan TEKEL işçileri direnişi sürecinde de adından söz ettiren Türk-İş'e bağlı Tek Gıda-İş Sendikası ile HAK-İŞ'e bağlı Öz Gıda-İş Sendikası arasında ciddi bir rekabet de söz konusudur. Tek Gıda-İş'in 2024 Ocak Tebliği ile 'gıda işkolunun en büyüğü' şeklinde internet sitesinde haberler yaptığı görülürken²⁹, 2024 Ocak Tebliği'ne göre iki sendika arasında 3 bin üye fark bulunmaktadır. Temmuz 2024'de en fazla üyeye sahip sendika olarak Öz Gıda İş öne çıkmıştır. Son yıllarda her iki sendikanın da özel sektörde örgütlenme faaliyetlerine hız verdikleri görülmektedir. Bu arada Öz Gıda İş Sendikası'nın, HAK-İŞ'e bağlı olmakla birlikte HAK-İŞ sendikalarının birçoğunda görülen görece yeni kurulan sendika özelliği bulunmamaktadır. 1976'da Sivas'ta kurulan sendika HAK-İŞ'e bağlı sendikalar içerisinde kuruluşu 1980 öncesine dayanan sendikalardan birisidir. DİSK'e bağlı Gıda-İş Sendikası'nın işkolunda yaklaşık % 0.2'lik bir örgütlülüğü bulunmaktadır.

Metal işkolu, demir-çelik üretiminden metal türlü mamüllere kadar aslında kapsadığı işçi sayısından da öte tarihsel olarak da işçi sınıfının önemli bileşeni olarak dikkat çeker. İngiltere'deki çelik işçilerinin topluluk kimliği ve çelik işçisi kimliğine odaklanan MacLachlan ve arkadaşları (2019) tarihsel olarak metal işçilerinin işçi sınıfı içerisindeki öncü pozisyonlarına dikkat çekerler. Görece büyük ölçekli, katma değeri yüksek ve işgücü niteliği daha gelişkin olan işkolunda Türkiye'de yaklaşık 2 milyon işçi bulunmaktadır. Resmi olarak dokuz sendikanın yer aldığı işkolunda üç sendika işkolu barajı üzerinde yer almaktadır. İlk üç sendika dışındaki diğer sendikaların üye sayıları oldukça azdır. 280 binden fazla üyesiyle Türk-İş'e bağlı Türk Metal Sendikası işkolunun en fazla üyeye sahip, en fazla işyerinde yetkili olan sendikasıdır. İşkolundaki en büyük ölçekli fabrikalarda genelde Türk Metal örgütlüdür. Bu sendikayı HAK-İŞ'e bağlı Öz Çelik-İş Sendikası 48 bin civarındaki üyeye izlemektedir. Özellikle Kardemir, İsdemir, Eti Alimün-yum gibi büyük işletmelerde örgütlü olan sendikanın³⁰ kuruluşu Karabük'e dayanmaktadır. DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş Sendikası da yaklaşık 40 bin işçisiyle ağırlıklı Kocaeli ve İstanbul'da olmak üzere neredeyse tamamen özel sektör işletmelerinde örgütlüdür. Metal işkolunda işçi sayısının artışı Türkiye ortalamasına yakındır. Metal işkolunun etkisi de diğer işkollarına oranla çok daha yüksektir. Yapılan toplu iş sözleşmelerinin tüm ücret yapısını bir şekilde etkilemesinin yanında işkolundaki bir iş uyuşmazlığının tüm ülkede ve emek kamuoyunda gündem olduğu bilinmektedir. Özveri (2016: 703) 2015'de Bursa'da ortaya çıkan ve sonrasında yayılan metal işçileri direnişinin ağırlıklı sendikalarına karşı gerçekleşmiş olmasının ötesinde TEKEL işçilerinin eylemleri sonrasında Türkiye emek hareketi için oldukça ilginç ve etkili bir hareket olduğunu belirterek özel sektör işyerlerinde birden fazla ili kapsayan ilk işçi eylemi olduğunu belirtir:

29. <https://www.tekgida.org.tr/sendikamiz-yeniden-gida-iskolunun-en-buyugu-67879/>

30. <https://ozcelikis.org/orgutlu-is-yerleri/?sube=352>

“...Metal işçilerinin direnişi ise 2015 yılında, işten çıkarılmanın çok daha kolay olduğu, siyasetçilerin işçileri korumak için devreye girmekten korktuğu özel sektör işyerlerinde ilk kez kapsamlı bir işçi direnişi olarak başlamıştır. Türkiye’de 2000’li yılların ortalarından sonra özelleştirmeye bağlı olarak kamu sektöründe çalışan işçi sayısının düşmesiyle kitlesel işçi direnişleri görülmez olmuştur. Metal işçilerinin başlattığı direniş, 2009 Tekel işçilerinin direnişinden sonra kamu işçilerinin hak arama mücadelesinde boşalttığı yeri büyük ölçekli fabrikalarda çalışan özel sektör işçilerinin doldurması anlamına gelmiştir...”

Özveri’nin de belirttiği şekilde aslında direnişin büyük oranda yetkili sendikaya tepkiyi içerdiğini belirtmek mümkündür. Türk Metal üyesi olan işçilerin olduğu fabrikalardaki tepki Türk Metal’e de bir tepkiye dönüşecektir. Nichols ve Suğur yaptıkları çalışmada, metal sektöründe Bursa, Çerkezköy, Bolu ve Gebze’de Türk Metal’in örgütlü olduğu büyük ölçekli işyerlerinde işçilerle yaptıkları görüşmeler sonrası Türk Metal’den genel bir hoşnutsuzluk olduğunu (2005: 209), sendikanın bu büyük hoşnutsuzluğa karşın işçileri nasıl temsil ettiğinin açıklanmasının zor olduğunu belirtmektedirler (2005: 217). Araştırmanın yürütüldüğü dört fabrikada da işçilerin Türk Metal’e karşı mücadelesinin söz konusu olduğu belirtilmiştir (2005: 220). Nichols ve Suğur’un altını çizdiği memnuniyetsizlik bir açıdan 2015’de görünür hale gelmiştir.

Taşımacılık işkolu 2012’deki düzenlemeyle üç ayrı taşımacılık alanının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, bugün 1 milyonu aşkın üyenin bulunduğu bir işkoludur. Hava taşımacılığında görevli bir hostes ve ambar işçisinin aynı işkolunda yer aldığı bu işkolunda sendikaların her biri geçmiş dönemlerden taşımacılığın karayolu, demiryolu veya hava taşımacılığı alanında uzmanlaşmış sendikalar. Beş tanesi üye sayısı açısından işkolu barajının üzerinde olmak üzere resmi olarak 15 sendikanın bulunduğu işkolunda Demiryol-İş, Hava-İş gibi Türk-İş’e bağlı bir dönemin işkolundaki adeta rakipsiz kamu kurumlarına dayanan sendikaları olarak özellikle ilgili alt alanlarında çalışmalarını sürdürmektedirler. Türk-İş’e bağlı TÜMTİS ise geçmiş dönemde kara taşımacılığı işkolunda yer alan bir sendikadır. İşkolunda ciddi sayıda üyeye sahip bu sendikalar dışında DİSK’e bağlı Nakliyat-İş Sendikası da işkolunda yer almaktadır. Nakliyat-İş Sendikası 11 binden fazla üyeye sahiptir. İşkolunda en fazla eylemlilik gerçekleştiren sendikaların başında gelmektedir. Lojistik alanı günümüzde teknolojinin gelişimiyle birlikte çok daha stratejik ve önemli hal alırken (Gönçer Demiral, 2021), bu durum 11 yıl içerisinde işkolundaki yaklaşık %50 oranında işçi sayısının artmasından da görülmektedir. İşkolunda HAK-İŞ’in 2012 yılı sonlarında kurulan Öz Taşıma İş Sendikası da bulunmaktadır. Bugün yaklaşık 16 bin üyeye sahip olan sendika çeşitli özel sektör işyerleri dışında ağırlıklı Ak Parti belediyelerinin toplu taşıma birimleri, otopark

hizmet birimleri, PTT gibi işyerlerinde örgütlü gözükmemektedir. Sendikanın hızlı gelişiminde siyasal ilişkilerin kısmi olarak etki ettiğini belirtmek mümkündür.

İletişim işkolunun yaklaşık % 200 büyümesi şüphesiz günümüzün teknolojik süreçleriyle ilgili olarak düşünülebilir. Fakat resmi rakamlardaki bu hızlı değişimin farklı bir özel durumu da bulunmaktadır. Örneğin 2021 Temmuz ayında³¹ 87 bin civarında işkolunda çalışan bulunmaktadır. 2022 Ocak ayında sayı bir anda 190 bin seviyesine çıkmıştır³². 1 Eylül 2021 tarihli Resmi Gazete³³'de yayınlanarak yürürlüğe giren 'çağrı merkezlerinin' işkollarının değiştirilmesi bu büyük sıçramada etkili olmuştur. Değişiklik öncesi 10 No'lu işkolunda bulunan çağrı merkezleri tamamen 'iletişim işkoluna' geçirilmişlerdir. Daha önce 'iletişim işkolunda faaliyet gösteren çağrı merkezleri' ifadesi iletişim işkolunu sınırlandırırken değişimle birlikte yönetmeliğe 'çağrı merkezlerinin faaliyetleri' adlı kapsayıcı ifade eklenmiştir. Standing'in (2011) de 'prekarya' bileşenlerinden örnek olarak sunduğu, Yücesan- Özdemir'in (2021: 61) neo-liberal emek rejimi altında çalışan 21. yüzyılın proleteryası olarak tanımladığı, günümüzün en güvencesiz alanlarından bir tanesinin işkolu değişimi muhtemelen ilerleyen süreçte iletişim alanındaki sendikalarda bir hareket yaratabilecektir. İşkolunda Türk-İş'e bağlı Türkiye Haber İş Sendikası en fazla üyeye sahip olmakla birlikte üye sayısı 2022 Ocak'tan 2024 Ocak arasında 20 bin civarından 10 bin civarına düşmüştür. Aynı zaman diliminde HAK-İŞ'e bağlı Öz İletişim -İş üye sayısını iki katından fazla artırmıştır. Ülkem-İş Konfederasyonu'na bağlı Öz Haber-İş³⁴ Sendikası yine işkolu barajını geçmektedir. Ayrıca Posta-İş ve PTT-Sen gibi bağımsız sendikaların da işkolu barajının üzerinde olduğu işkolunda Posta-İş Sendikası işkolunda % 2.62 oranında örgütlülüğe sahiptir. Bu iş kolunda 2022'den itibaren DİSK'e bağlı İletişim İş Sendikası üye sayısını her dönem neredeyse ikiye katlamaktadır. 2021 Temmuz Tebliği'nde³⁵ 31 üyesi olan sendika, 2024 Ocak Tebliği'nde yaklaşık 900 üyeye % 0.45 oranıyla listede yer almaktadır³⁶. Önümüzdeki dönem sendikalaşma adına en hareketli işkollarından birisi olacağı düşünülebilecek olan iletişim işkolunun ilerleyen dönemde toplam işçi sayısı açısından daha da büyüyebileceğini belirtmek mümkündür.

Gazetecilik işkolu 20 işkolu arasında toplam işçi sayısı 11 yıl içerisinde azalan tek işkolu olarak dikkat çeker. İşkolunda emeğin dönüşümü ve yeni çalışma koşullarında güvencesizlik (Uzunoğlu, 2018) dikkat çekilen bir durumdur. Medya sektörü, iş gücü devir hızı yüksek ve iş güvencesi düşük bir işkoludur ve bu ne-

31. https://www.csgeb.gov.tr/media/83673/2021_temmuz.pdf

32. https://www.csgeb.gov.tr/media/88077/2022_ocak.pdf

33. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/09/20210901-14.htm>

34. <https://www.csgeb.gov.tr/sendikalar/isci-isveren/>

35. https://www.csgeb.gov.tr/media/83673/2021_temmuz.pdf

36. <https://www.csgeb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

denle sendikalaşmanın zorluklar barındırdığı bilinmektedir (Toktaş, 2013: 92). Bu işkolu eski haliyle basın yayın işçileri ve gazetecilik olarak iki ayrı işkolunun birleşmesi ile oluşturulmuştur. Basın, Yayın ve Gazetecilik işkolunda resmi olarak bulunan 6 sendikadan üç tanesi işkolu barajının üzerinde üye sayısına sahiptir. HAK-İŞ'e bağlı Medya-İş 6500 civarında üyesi ile işkolunun en fazla üyeye sahip sendikasıdır. Diğer Hak-İş sendikalarından farklı olarak 'Öz' ön eki taşımasının nedeni 2012 Mart'ta bağımsız kurulduktan sonra 2012 Ağustos'ta HAK-İŞ'e katılmasında aranabilir. Anadolu Ajansı temelli örgütlenmeye sahip sendika aynı zamanda diğer HAK-İŞ'e bağlı sendikalardan farklı olarak HAK-İŞ logosunu ana sayfada kullanmamaktadır. Türk-İş'e bağlı Basın-İş ve Türkiye Gazeteciler Sendikası baraj üzerindeki sendikalar olarak dikkat çeker. İşkolu birleştirilmesi yapılmadan önce Basın-İş daha çok matbaa, basım, ambalaj sanayi alanında örgütlenen bir sendikayken, TGS köklü bir gazeteci sendikasıdır. DİSK Basın-İş de aynen Türk-İş'e bağlı Basın-İş gibi geçmiş dönemlerde imalat, matbaa alanında yoğunlaşan bir sendikadır. DİSK'in kurucu üye sendikalarından olan sendika 1947 yılında kurulmuştur³⁷. Ocak 2024 itibariyle işkolunda örgütlenme oranı % 0.42 seviyesindedir³⁸.

'Düşük sendikalaşma oranı' bulunan işkolları

Tablo 6: Düşük Sendikalaşma Oranı Bulunan İşkollarında Sendikalaşma Oranı, İşkolu Toplam İşçi Sayıları Değişimi

İŞKOLLARI	Sendikalaşma Oranı (%)	Ocak 2013 İşkolu İşçi Sayısı	Ocak 2024 İşkolu İşçi Sayısı	İşkolundaki İşçi Sayısının 11 Yıllık Artış Oranı (%)
Dokuma, Hazır Giyim ve Deri	8.96	995.640	1.225.669	23.10
Ağaç ve Kağıt	8.52	222.981	288.997	29.61
Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk	8.35	143.764	244.835	70.30
Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar	7.59	2,151,600	4.222.728	96.26
Konaklama ve Eğlence İşleri	5.04	630,768	1.089.231	72.68
İnşaat	3.40	1,438,464	1.670.363	16.12
TÜM İŞKOLLARI	%15.22	10.881.618	16.395.275	%50.67

37. <https://www.diskbasinis.org/>

38. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

Türkiye'de işçi sendikalarının sendikalaşma oranının yaklaşık yarısı ve altında sendikalaşma oranı olan, % 10 sendikalaşma oranının altında 6 adet işkolu tanımlanmıştır. Dokuma işkolu 2012 yılından önce ayrı bir işkolu olan 'deri işkolu' ile birleştirilmiştir. Yaklaşık % 9 seviyesinde sendikalaşmanın olduğu dokuma işkolunda Lordoğlu (2023: 3306) çok şiddetli bir 'sendikal rekabetin' bulunduğunu belirtmektedir. Özyazgan gibi kimi araştırmacıların yıllar önce belirttiği gibi (2012: 71-73) küresel piyasalardaki hareketlerden hızla etkilenebilecek bir sektör olan tekstil sektörünün 'sıradan giysi ve tekstil' yerine 'akıllı tekstillere' geçmesi sektörün geleceği adına önemlidir. Sektörde toplam işçi sayısı artış oranı 11 yıl içerisinde Türkiye ortalamasının yarısından azdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonrasında Türkiye'deki toplam işçilerin büyük çoğunluğunun çalıştığı tekstil sektörü (Koç, 2022: 114), Türkiye için birçok açıdan önemli bir sektör olarak göze çarpar. İşçi sınıfı mücadele tarihi açısından ve toplu iş sözleşmeleri deneyimleri açısından işkolu Türkiye'de köklü bir geçmişe sahiptir (Koç, 2022: 252-295). 2013 Ocak Tebliği'nde üç sendikanın işkolu barajını geçtiği toplam 7 sendikanın olduğu işkolu³⁹, 2024 Ocak⁴⁰ itibarıyla 18 sendikadan üç sendikanın işkolu barajını geçtiği bir işkolu haline gelmiştir. Diğer işkollarına oranla kayıt dışı çalışma, maaş ödemesini düşük düzeyden gösterme, düşük ücretler, fazla çalışma gibi birçok özelliği daha yoğun barındırdığı belirtilen tekstil sektöründe (Hisarlı, Demir, 2020), Türk-İş'e bağlı TEKSİF ile HAK-İŞ'e bağlı Öz İplik İş Sendikası'nın 2024 Ocak verilerine⁴¹ göre sırasıyla 47 bin ve 42 bin üyeye sahip olarak işkolunu domine ettikleri görülmektedir. Üye sayısının Ocak 2024 verilerine göre⁴² 12 bin civarında olduğu ve işkolunun %1,01'inde örgütlü olan DİSK'e bağlı Tekstil Sendikası, kimi zaman yetki barajının altında kalmaktadır. İşkolunda Türk-İş'e üye, geçmiş dönemde 'deri işkolunda' bulunan ve o işkolunda çok etkili ve mücadeleciler bir sendika olan Deri-İş Sendikası 2012 düzenlemesi sonrası bu işkoluna dahil olduktan sonra, 2014 yılında Deriteks Sendikası adını almıştır⁴³. Kendisini 'mücadeleciler' geleneğe sahip olmakla tanımlayan sendika 4 bin civarında üyesi ile işkolunda % 0.34 oranında örgütlü gözükmektedir⁴⁴. İşkolunda bulunan diğer sendikaların üye sayıları, iki sendika hariç oldukça düşüktür. Üye sayısı 1000'in üzerinde olan iki bağımsız sendika işkolunda dikkat çekmektedir. Daha çok radikal politik sendikacılık (Upchurch ve Mathers, 2011) doğrultusunda değerlendirilebilecek sendikaların biri Bursa'da bulunan eski adı BATİS, yeni adı

39. https://www.csgb.gov.tr/media/1688/2013_ocak_6856.pdf

40. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

41. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

42. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

43. <http://www.deriteks.org.tr/tarihce.html>

44. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

BADİS olan sendikadır⁴⁵. Diğeri ise Gaziantep merkezli ve özellikle bu kentte etkili olan BirTek-Sen adlı sendikadır⁴⁶. Tekstil sektörünün geliştiği kentlerde yerel sendikalar olarak dikkat çeken bu sendikaların dışında üye sayısı 100'ün üzerinde olan genel merkezi İzmir'de bulunan DİSK/Tekstil Sendikası'ndan ayrılan işçilerin kurduğu Dev Tekstil Sendikası bulunmaktadır. Diğer sendikaların üye sayıları oldukça düşüktür.

2012 düzenlemesi ile birleştirilen işkollarından ikisi ağaç ve kağıt işkollarıdır. Dolayısıyla örgütlenme alan ve gelenekleri farklı sendikalar aynı işkolunda buluşmuşlardır. İşkolundaki sendikalı işçilerin yarısından biraz fazlasını üye yapmış olan HAK-İŞ'e bağlı Öz Ağaç İş Sendikası işkolunun en büyük sendikasıdır. Türk-İŞ'e bağlı 1949 kuruluşlu Ağaç -İş Sendikası, ve 1952 kuruluşlu özelleştirme öncesi SEKA'da örgütlü olan Selüloz-İş Sendikası işkolunda yaklaşık % 2'ser örgütlülüğe sahiptir⁴⁷.

Düşük oranda sendikalaşma bulunan işkolları içerisinde son 11 yılda işçi sayısı oransal olarak en fazla artan işkollarından birisi Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk işkoludur. Bu noktada günümüzde lojistik sektörünün ve deniz taşımacılığının gelişmesinin, özellikle gemi yapımı alanında Türkiye'de istihdam potansiyelinin artmasının etkili olduğundan bahsetmek mümkündür. İşkolu 'deniz' ortak paydası halinde bir araya getirilmiştir. 'Deniz' merkezli oluşturulmuş işkolunda eskiden üç ayrı işkolundan farklı sendikalar bulunmaktadır. Bunlar 'ardiyeye ve antrepoculuk', 'deniz taşımacılığı' ve gemi ve deniz araçları yapımıyla ilgili olan 'gemi' işkoludur⁴⁸. Dolayısıyla işkolunda üye profilleri, örgütlenme gelenekleri, gündemleri çok farklı sendikalar bulunmaktadır. Tersane çalışanı işçiyle, liman ambar işçisi veya gemi baş makinisti aynı işkolunda bulunmaktadır. Denizcilerin sendikası amblemi dümen şeklinde olan Türk-İŞ'e bağlı Türk Deniz-İş (Türkiye Denizciler Sendikası) yaklaşık 7500 üyesi ile işkolunun en fazla üyeye sahip sendikasıdır. Geçmişten bu yana tersanelerde gemi yapımı alanında örgütlü olan Türkiye Dok Gemi İş Sendikası'nın 6 bin civarında üyesi bulunmaktadır. İşkolunun 3. büyük sendikası eskiden Türk-İŞ üyesi olan, 2013 yılında HAK-İŞ'e geçen Liman-İş Sendikası'dır. Yaklaşık 6 bin civarında üyesi olan sendika 2012 düzenlemesi öncesi 'ardiyeye ve antrepoculuk' işkolunda bulunmaktaydı. İşkolu yasa tasarılarının uzun tartışma sürecinde Türk-İŞ'in tasarlakta şu anda 'taşımacılık' işkolu içerisinde düşündüğü bu işkolunda Liman-İş yer almak istememiştir. Bu konuda Türk-İŞ'in yeni işkollarındaki birleşme sonrası barajı geçemeyen sendikaların konfederasyon bünyesindeki sendikalarla birleştirme eğilimi ve sendikanın bu işçi kapsamı yüksek olan işkolunda yetki alması-

45. <https://www.csgb.gov.tr/media/89088/badis.pdf>

46. <https://www.birteksen.org/sendikamiz-hakkinda/>

47. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

48. <https://www.csgb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/sendikal-istatistikler/isci-sayilari-ve-sendikalarin-uye-sayilari-hakkinda-tebligler/>

nın imkansız oluşu Türk-İş ve Liman-İş yöneticileri arasında gerilim yaratmıştır (Karadoğan, 2017: 2098). Bu süreçte DİSK'in yeni işkolları önerisi de Liman-İş açısından uygun değildir. Karadoğan bu süreçte Demiryol-İş Sendikası'nın Liman-İş Sendikası'nı ilhak etmek istediğini iki sendika arasında problemlerin çok eskilere dayandığını belirtir (2017: 2099). Sonuç olarak HAK-İŞ'in Liman-İş'in işkolunda herhangi bir sendikasının olmaması HAK-İŞ'e katılma gündemini yaratacaktır. Karadoğan Liman-İş'in konfederasyon değiştirmedeki tek amacının hayatta ve ayakta kalabilmek olduğunu vurgulayarak, buna karşın "Liman-İş'in eylemci ve gerektiğinde mücadeleci sendikal anlayışının Hak-İş'in sosyal diyalog temelli sendikal anlayışı ile tam örtüşüp örtüşmediğini" zamanın göstereceğini belirtmiştir (2017: 2114). İşkolunda 2012 öncesi tersanelerde kısmi örgütlülüğü bulunan DİSK'e bağlı Limter-İş Sendikası'nın 500 civası üyesi ve bağımsız son dönemlerde kamuoyunda dikkat çeken eylemler yapan 2013 yılı kuruluşlu DGD-SEN adlı sendikanın ise 600 civarında üyesi bulunmaktadır. Baraj altında kalan bu sendikalardan özellikle DGD-SEN'in zaman içerisinde bu işçi sayısı hızla artan işkolunda gelişebileceğini belirtmek mümkündür. Diğer sendikalardan farklı olarak işkolu kanunu değişimi sonrası kurulan sendikanın avantajı yeni işkolunda oluşmuş olması, dezavantajı ise eskiden kalan köklü ilişkilerinin olmamasıdır. Sendikanın açıklamalarına göre bu farklı alt iş alanlarının bulunduğu işkolunda 'ardiye ve antrepoculuk' alanında daha çok çaba sarfeden bir sendika olarak dikkat çekmektedir.

Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar işkolu Türkiye'deki yasal çerçevede en büyük işkoludur. Tüm işçilerin yaklaşık % 25'ini kapsayan işkolunda 4 milyondan fazla işçi tanımlanmaktadır. İşkolundan 'çağrı merkezi çalışanları' gibi bir kategorinin çıkarılmasına karşın işkolu 2013'den 2024'e yaklaşık iki katı oranda büyümüştür. Bu dev işkolunda resmi olarak 2024 Ocak Tebliği'ne göre 29 sendika bulunmaktadır⁴⁹. 29 sendika arasından sadece 3 sendika işkolu barajı olan % 1'den fazla üyeye sahiptir. Türk-İş'e bağlı Koop-İş'in 120 bin civarı ve Tez-Koop İş Sendikası'nın 130 bin civarı üyesi bulunmaktadır. Bunun dışında 2011 yılında kurulan Hak-İş'e bağlı Öz Büro İş Sendikası 42 bin civarındaki üyesiyle işkolunda % 1.02 oranında örgütlenmiş gözükmektedir⁵⁰. Öz Büro-İş'in bu hızlı büyümesinde sendikanın Spor Toto'dan Cumhurbaşkanlığı birimlerine, çeşitli üniversitelerden bakanlıklara, Kamu İhale Kurumu'ndan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na kadar geniş bir zeminde kamuda işçi statüsüne çalışanlar arasında hızlı örgütlenbilmesinin etkili olduğunu belirtmek gerekir⁵¹. Kuruluşu Ankara'da Tarım Kredi Kooperatifleri çalışanlarına dayanan Koop-İş Sendikası kamuda adalet kurumlarından TÜİK'e, kalkınma ajanslarından üniversitelere kadar ciddi bir örgütlülüğe sahip olmanın yanında Ikea, Nike ve H&M gibi özel uluslararası firmalarda

49. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

50. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

51. <https://www.ozburois.org/toplu-is-sozlesmeleri> (Sendikanın Toplu İş Sözleşmesi yaptığı kurumlar)

da örgütlüdür. Tez-Koop-İş Sendikası da çeşitli kamu kurumları yanında Migros, CarrefourSa gibi büyük işletmelerde örgütlü gözükmektedir. Öz Büro İş internet sitesinden görüldüğü üzere özellikle Öz Büro İş ile Tez Koop İş arasında ODTÜ-Migros işçileri ile ilgili bir sendikal gerilim görülmektedir⁵².

İşkolunda baraj altı durumunda olsa da 2021'de kurulmuş olan, Öğretmen Sendikası olarak bilinen bağımsız Özel Sektör Öğretmenleri Sendikası yaklaşık 9 bin üyesi ile üye sayısı açısından bu üç sendikayı takip etmektedir. Bu dev işkolunda DİSK'e bağlı Sosyal -İş Sendikası'nın sadece 5 bin civarında üyesi bulunmaktadır. Ayrıca bu iş kolunda üye sayısından bağımsız olarak Avukatlar Sendikası, Mali Müşavir Sen, DİSK'e bağlı Sine-Sen, Sinema-Tv Sendikası gibi bağımsız ve mesleki vurgu yapan sendikalar bulunmaktadır. Ertan ve Gökteş'in (2023: 433) belirttiği gibi "içerisinde barındırdığı farklı sektörler ve işkolu kapsamına giren işçi sayısının fazlalığı nedeniyle 10 nolu Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar İşkolu bünyesinde pek çok meslek sendikası çalışma yürütmektedir". Bu dev işkolunda zaten işkolu barajının yüksek bir üye sayı gerektirmesinin getirdiği zorluk yanında Ertan ve Gökteş "meslektaşlarını sendikalarına üye yapma amacı güden meslek sendikaları" açısından işkolu barajının zaten fiilen imkansız olduğunu (2023: 434) sosyal diyalog zeminleri oluşturmanın bu anlamda önem taşıdığını belirtmektedirler. Hızlı gelişen bu dev işkolunun hizmet sektörünün gelişim trendleri düşünüldüğünde gelişimini sürdüreceği tahmin edilebilir. Bunun yanında yüksek işkolu barajının toplam işçi sayısı nedeniyle oldukça olumsuz koşul yarattığı işkolu için belki zaman içerisinde farklı öneriler getirilebilecektir. İşkolunun büyük oranda kapsadığı AVM çalışanları da sen dönmde artan AVM'lerle gündemdedir. Bulut ve Kaya Hayatsever (2018: 107) günümüzdeki üretim noktalarının küçülmesi eğilimlerin tersine çok fazla sayıda ücretli emeği bir aaraya getiren mekanlar olarak günümüzde AVM'lerin pozisyonunu hatırlatmaktadır. Bulut ve Kaya Hayatsever(2018: 107) çeşitli nedenlerle AVM'lerdeki çalışma koşulları, benzer sınıfsal pozisyona sahip işçiler arasında oldukça açık bir iletişim yarığı oluşturduğunu belirtmektedir. Bu anlamda örgütlenmenin de kolay olmadığı yerler olarak dikkat çekerler.

Konaklama ve Eğlence Yerleri işkolunun 2013'den itibaren işkolunda işçi sayısındaki büyüme eğilimi genel ortalamanın üzerindedir. 11 yıl içerisinde işçi sayısı % 70 oranında artan işkolunun çok ilginç bir özelliği bulunmaktadır. Son yıllardaki veriler, özellikle 2021 sonrası incelendiğinde Ocak ve Temmuz tebliğlerinde işkolundaki toplam işçi sayısı 100-200 bin civarında değişim göstermektedir. Örneğin Ocak ayında işkolunda yaklaşık 1 milyon 90 bin civarında işçi gözükürken, Temmuz 2023'de bu sayı 1 milyon 275 bin civarındadır. Bu sayı verilerin değerlendirilmesi açısından da oldukça yüksektir ve tebliğ dönemine göre anlamlı bir değişime sahiptir. Temmuz dönemi tebliğde yükselen sayı Ocak'ta düşmektedir. Sektörün mevsimden etkilenen özelliği, turizm alanında yazın artan istihdamla

52. <https://www.ozburois.org/> (Son erişim 3 Mayıs 2024)

doğrudan ilgili olan durum açısından bu çalışmada Ocak verilerinin ele alındığı hatırlatılmalıdır. Tablo 7'de işkolunda işçi sayısındaki mevsimsel değişim gösterilmeye çalışılmıştır:

Tablo 7: 2021 Ocak - 2024 Ocak Arasında Tüm Tebliğlerde Konaklama ve Eğlence Yerleri İşkolu Toplam İşçi Sayısı

Tebliğ Dönemi	Konaklama ve Eğlence Yerleri İşkolu Toplam İşçi Sayısı
2021 Ocak	851.203
2021 Temmuz	1.048.270 (+ 197.067)
2022 Ocak	959.445 (- 88.825)
2022 Temmuz	1.194.554 (+ 235.109)
2023 Ocak	1.050.458 (- 144.496)
2023 Temmuz	1.275.826 (+ 225.369)
2024 Ocak	1.089.231 (- 186.595)

Mevsimsel olarak çok ciddi işçi sayısı değişimi gösteren işkolunda sadece bir tanesi barajı geçmekle birlikte toplam 18 sendika bulunmaktadır. Geçmiş dönemlerden beri işkolunda hakim bir sendika olan Türk -İş'e bağlı TOLEYİS 45 binden fazla üyesiyle işkolunun en fazla üyeye sahip sendikasıdır. Geçmişte DİSK'e bağlı olan ama 2010 yılında çeşitli sebeplerle⁵³ HAK-İŞ'e geçen OLEYİS 4.400 civarında üyeye Ocak 2024 itibariyle %0.41 işkolu üye oranıyla işkolu barajının oldukça gerisinde görünmektedir. 2022 Ocak'ta⁵⁴ 7 bin civarındaki üye sayısı hızla eriyen OLEYİS dışında işkolu barajına üye sayısı açısından oldukça uzak olsalar da Turkon-İş 1800'ün üzerinde üyesiyle ve DİSK'e bağlı Dev Turizm-İş Sendikası 1300 civarında üyesiyle dikkat çeken sendikalardır⁵⁵. Gerçekten de çalışma koşulları ve örgütlenme imkanları açısından oldukça zor bir işkolu olan bu işkolunda aslında sendika oldukça gerekli ve acil bir ihtiyaç olarak gözükmektedir. İşkolunda küçük işletmelerin yaygınlığının, genç ve vasıfsız işçilerin yoğunluğunun, yüksek devir ve mevsimsel çalışma gibi temel nedenlerin sendikalaşma sürecini zorlaştırdığını belirten Öztürk, (2021: 435), sektörün makul istihdam koşulları için sendikalara büyük ihtiyaç duyduğunu vurgulayarak konu ile ilgili olarak şunları belirtmektedir (2021: 443):

“Türkiye turizm sektöründe sendikalaşma oranları genel olarak ülke ortalamasının altında gelişim göstermekle birlikte, işkolu sendikacılığı 1980'li yıllara kadar ulusal sendikal hareket içinde önemli bir etkinliğe sahip olurken, sektör çalışanlarının makul istihdam koşul-

53. Mali imkansızlıklar ve kaynak sağlama nedeniyle olduğunu dair haberler çıkmıştır: <https://www.evrensel.net/haber/184217/oleyis-hak-is-e-gecme-karari-aldi>

54. https://www.csgeb.gov.tr/media/88077/2022_ocak.pdf

55. <https://www.csgeb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

larına sahip olmasını başarabilmiştir. Bununla birlikte sektörün yaşadığı dönüşümün etkisi ile sektördeki sendikal örgütlenme kapasitesi bugün çok zayıflamış durumdadır. Öyle ki, bir zamanlar ilçe bazında örgütlenme yeteneği gösteren sektör çalışanları gelinen noktada örgütlenmesinde zorluk çekilen marjinal sektör çalışanlarının durumuna yaklaşmaktadır.”

TOLEYİS'in barajın üzerinde kalabilmesinde sendikanın Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ve bağlı yurtlarda, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Müdürlüğü'nde örgütlü olmasının da etkili olduğunu unutmamak gerekmektedir⁵⁶. TOLEYİS üyeleri arasında ciddi sayıda özel sektör işçisinin yanında kamu sektörü işçisi de bulunmaktadır.

Yine mevsimsel şartlar çerçevesinde yaz dönemi daha yüksek, kış dönemi daha düşük toplam işçi sayısının tespit edildiği inşaat sektörü Türkiye'de en düşük sendikalaşma oranına sahip olan işkoludur. İşkolunda işkolu barajını geçebilen tek sendika olan Yol-İş Sendikası ise Bayındırlık ve İskan Müdürlükleri, İl Özel İdare Müdürlükleri ve Karayolları'nda geleneksel olarak kamu sektöründe örgütlü bir sendikadır⁵⁷. Sendikanın üye sayısında da büyük hareketlilik bulunmamakta⁵⁸, 50 bin civarındaki üyesiyle 2024 Ocak itibarıyla⁵⁹ işkolunun % 3.10'unda örgütlü gözükmektedir. İşkolunda toplam 12 sendika bulunmaktadır. 2 binden fazla üyesiyle DİSK Dev Yapı-İş işkolunun ancak % 0.14'ünde örgütlü bulunmaktadır. Bunun yanında bağımsız İYİ-SEN⁶⁰ 500 üye civarında, HAK-İŞ'e bağlı Öz İnşaat İş Sendikası'nın⁶¹ 300 civarında, bağımsız İnşaat-İş Sendikası'nın 250 civarında üyesi bulunmaktadır. Bu alanda sendikal birikimleri her anlamda yüksek olan Yol-İş Sendikası'nın geleneksel örgütlü olduğu alanların dışında faaliyet yürütmesi dışında kısa vadede etki gösterebilecek bir sendikalaşma beklemek zor gözükmektedir. Bunun yanında işkolunda geçmişten beri sendika dışı derneklerle de örgütlenme girişimleri olmaktadır. Çınar, dünyanın genelinde inşaat sektöründe sendikal örgütlenme sıkıntıları yaşandığını (2014: 218), emek örgütü olacak bütünlükte bir bakış açısına sahip olmasa da dernek gibi alternatif örgütlenmelerin 'içerden bir bakışla' işçilere fayda sağlayabileceğini belirtir (2014: 227).

56. <https://www.toleyis.org.tr/Toleyis/Orgutlu>

57. <https://yol-is.org.tr/teskilatlandirma/>

58. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf> , https://www.csgb.gov.tr/media/91903/temmuz_2023-isci.pdf , <https://www.csgb.gov.tr/media/89445/temmuz-2022-isci.pdf> , https://www.csgb.gov.tr/media/88077/2022_ocak.pdf

59. <https://www.csgb.gov.tr/media/93592/20240131-4.pdf>

60. <https://www.iyisen.org.tr/>

61. <http://www.ozinsaatis.org/>

Sonuç Yerine

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren, sendikaların “kriz” teması eşliğinde değerlendirilmesi yaygındır. Sendikal krizin, örneğin toplumsal güven kaybı gibi farklı boyutları olsa da yaygın göstergesi üye sayılarındaki dramatik düşüşlerdir. Gerçekten Türkiye’de 1980 sonrası dönemden günümüze kadar sendikalar ciddi bir üye kaybı yaşamışlardır. Ancak 2012 tarihli 6356 sayılı Yasa’nın ardından daha düzenli toplanmaya başlanan sendikal istatistikleri, sendikaların üye kayıplarının durduğunu hatta düzenli şekilde artış göstermeye başladığına yönelik sonuçlara ulaşılmasına neden olabilir. Bu durumun, özellikle Batı Kapitalizminde pandemi sonrası dönemde örgütlenme çeşitliliği ile birlikte gelişim gösteren “yeniden yükseliş” eğilimlerinin bir uzantısı olup olmadığı, çok fazla tartışılmamış bir konudur. Türkiye’de 2012 sonrası eğilimler ile ilgili sınırlı sayıda analiz mevcuttur. Bu analizler, resmi sendikalaşma istatistiklerinin yanıltıcı olabileceğini gösterir. İlgili istatistikler, örneğin önemli sayıdaki kayıt dışı çalışan kitlesini hesaba katmaz. Daha da önemlisi yeni dönemde yükseliş gösteren sendikaların çoğunun örgütlenme içi çabalardan çok, kamu sektöründe politik etkilerin yarattığı yapay ve işlevsiz üye kazanma eğilimlerine dayandığı iddia edilir. Bu nedenle de bir yeniden yükseliş temasından bahsetmenin gerçekçi olmayacağı düşünülür.

Bu çalışma, Türkiye’de 2013 yılından itibaren ilgili trendin daha gerçekçi yorumunun işkollarının yapısal özelliklerine ve mücadelelerin politik yönünün katmanlı niteliklerinin dikkate alarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu amaçla, 2013 Ocak -2014 Ocak yılları arasında yayınlanan işkolları ve sendikalara ilişkin resmi istatistikler ele alınarak geçmiş 11 yıl içerisindeki eğilimlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, sendikal kriz gibi tartışmaların ötesinde günümüzde işçi sınıfının sendikalaşma eğilimlerinin dinamiklerini de değerlendirmenine önemli olduğunu göstermektedir. Bu süreçlerde birden fazla faktörün etkili olduğu, farklı işkollarının kimi özelliklerinin önemli etkileri dikkat çekmiştir. Metinde işkollarının sendikalaşma oranları temelinde ‘yüksek, orta, düşük sendikalaşma oranları’ olarak işkolları sınıflanarak 20 işkolu için değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Sendikalaşma oranlarının artmasında kamu sektörünün yoğunluğunun etkisi genel olarak dikkat çekmektedir. Siyasal iktidara yakın sendikaların farklı işkollarında hızlı gelişimleri dikkat çekerken, bunun her işkolunda aynı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Daha gelecekteki işkolları ve imalat sanayi ağırlıklı işkollarında diğer alanlara göre bu hızlı gelişen sendikaların etkileri sınırlıdır. Sendikalaşma yoğunluğunun en düşük olduğu inşaat ve konaklama gibi kimi işkollarının toplam işçi sayısının yüksekliği Türkiye’de sendikalaşma oranı açısından önemli bir etkide bulunmaktadır. Ayrıca 10 No’lu İşkolu olarak bilinen Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar işkolu gibi günümüzde 4 milyon 200 binden fazla işçiyi kapsayan bir işkolundaki düşük sendikalaşmanın toplam duruma etkisi yanında, işkolunda sendikalaşmanın zorluğu da ayrı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde sınıf yapısı, işkollarının büyüme eğilimleri ve sendikalaşma süreçlerinin ayrıntılı olarak, hatta işkolu bazında ele alınması genel olarak alan üzerine daha ayrıntılı bilgiler sunabilecektir. Dışarıdan bakıldığında toplam üye sayısı ve yüzdesi açısından 'düşüş' yaşadığı düşünülebilecek sendikaların toplam gücü 'en azından' sayısal olarak böyle değildir. Sendikalaşma oranında son 11 yılın rakamlarının genel olarak yükseliş trendinde olduğu gözükmemektedir. Bu durum sadece siyasal iktidara yakın sendikaların oluşturulmasıyla da açıklanabilecek bir durum olarak gözükmemektedir. Bu oluşumların etkileri büyük olsa da, yeni dönem radikal politik sendikacılık, günümüzün çalışma ilişkilerinin ve ihtiyaçlarının doğurduğu bir genel sendikalaşma eğilimi farklı dozlarda etkili olabilmektedir. Günümüz işçi sınıfı eğilimleri, hareketleri ise şüphesiz sadece sayılara indirgenemez bir yapı da arz etmektedir. Bu çalışma son 11 yıllık resmi verilerle en azından güncel sendikalaşma sürecini genel olarak değerlendirmeye almaya çalışmıştır.

Kaynakça

- Akkaya, Y. (2000). "Türkiye'de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86 Güz, 211-240.
- Banerjee, D. (2007). "Liberalized trade, foreign investments and labour standards: Can or should they convergence in new international division of labour?", (eds. Banerjee, D. ve Goldfield, M.), *Labor, globalization and the state: Workers, women and migrants confront neoliberalism*, London: Routledge
- Beck, V. ve Brook, P. (2020). "Solidarities in and through work in an ages of extremes", *Work, employment and society*, 34 (1), 3 – 17.
- Berry, C. ve McDaniel, S. (2022). "Post-crisis precarity: Understanding attitudes to work and industrial relations among young people in the UK", *Economic and Industrial Democracy*, 43 (1), 322 – 343.
- Birelma, A. (2021). "Türkiye'de Sendikal Hareketin ve Hakların Yukarıdan Görünümü: Niteliksel Bir Araştırma", *Çalışma Ve Toplum*, 3(70), 1839-1870.
- Birelma, A. (2022) Türkiye'de Sendikalar, Friedrich Ebert Stiftung, Rapor.
https://turkey.fes.de/fileadmin/user_upload/pdf-files/2022/fes/Tu_rkiye_de_Sendikalar_2022_08.12.22.pdf
- Blanchflower, D.G. (2007). "International patterns of union membership", *British Journal of Industrial Relations*, 45 (1): 1-28.
- Blanchflower D., Bryson A., Green C. (2022). "Trade Unions and the Well-Being of Workers." *British Journal of Industrial Relations* 60: 255–77.
- Blanton, R.G. ve Blanton, S.L. (2012). "Labor rights and foreign direct investment: Is there a race to the bottom?", *International interactions*, 3, 267 - 294
- Boratav, K. (2000). Yeni Dünya Düzeni Nereye, Ankara: İmge.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2014). Türkiye'de yeni kapitalizm: Siyaset, din ve iş dünyası. İstanbul: İletişim.
- Bulut, G. ve Kaya Hayatsever, E. (2018) "AVM'lerde Emek: Sınıf İçi İletişim Ekseninde Bir Değerlendirme", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)* , Cilt 9, Sayı 13, Haziran 2018, 93-110.
- Carneiro, B., & Costa, H. A. (2022). "Digital unionism as a renewal strategy? Social media use by trade union confederations", *Journal of Industrial Relations*, 64(1), 26-51.
- Chesta, R.E. (2022). "Labour movements, gig economy, and platform capitalism", (eds. Ness, I.), *The Routledge*

- handbook of the gig economy*, Oxon: Routledge, 234 – 245.
- Choper, J., Schnedier, D. ve Harknett, K. (2021). "Uncertain time: Precarious schedules and job turnover in the US service sector", *ILR Review*, 75 (5), 1099 – 1132.
- Cornwell, B. ve Harrison, J.A. (2004). "Union members and voluntary associations: Membership overlap as a case of organizational embeddedness", *American Sociological Review*, 68, 862 – 881.
- Cini, L. ve Tassinari, A. (2022). "Trade unions in the gig economy", (eds. Snow, D.A. et al.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, London: John Wiley and sons.
- Çelik, A., Lordoğlu, K. (2006). "Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üstüne", *Çalışma ve Toplum*, 2006/2, 11-30.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul: İletişim.
- Çelik, A. (2015). "AKP döneminde sendikal haklar: Sendikasız-grevsiz kaynaşmış bir kitleyiz", (eds. Koray, A. ve Çelik, A.), *Himmet, Fitrat, Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim, 157 – 193.
- Çelik, A. (2017a). "Zarf değişti mazruf aynı: 6356 sayılı Yasa sonrasında Türkiye'de işçi sendikacılığı", (eds. Makal, A. ve Çelik, E.), *Zor zamanlarda emek: Türkiye'de çalışma yaşamının güncel sorunları*, Ankara: İmge kitabevi, 149 – 216
- Çelik, A. (2017b). "Sendikalaşma istatistiklerinin tuhafıkları", *Birgün*, (06.02.2017)
- Çelik, A. (2018). "Sembiyotik ilişkiler ve Otoriter Korporatizm Kısacasında 2010'lu Yıllarda Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu Pazarlık ve Grev Eğilimleri", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, CEEİK 2018 Özel Sayısı, 39-69.
- Çelik (2022). Sendikalaşma iç açıcı değil, *Birgün*, (31.01.2022).
- Çınar, S. (2014). "İnşaat İşçilerinin Örgütlenme Deneyimleri veya Dayatılan İş Barışı", *Çalışma ve Toplum*, 2014/4, 207-230.
- Dolvik, J.E. ve Waddington, J. (2004). "Organizing marketized services: Are trade unions up to the job?", *Economic and Industrial Democracy*, 25 (1), 9 – 40.
- Elma, Y., Aysan, N. (2017). "Zonguldak Kömür Havzasındaki Maden İşçilerinin Çalışma Koşulları: Kamu ve Özel Maden Ocaklarının Karşılaştırılması", *Çalışma Ortamı Dergisi*, 154. Sayı, Ekim Kasım Aralık 2017, 29-31.
- Engeman, C. (2015). "Social movement unionism in practice: organizational dimensions of union mobilization in the Los Angeles immigrant rights marches", *Work, Employment and Society*, 29(3), 444-461.
- Engin, E.M. (2013). "6356 sayılı Yasa'da toplu iş sözleşmesi yetkisi", *Çalışma ve Toplum*, 4 (39), 143 – 164.
- Erinç, I. (2014) "AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler", *Çalışma ve Toplum*, 2014/2, 155 -174.
- Ergu, E. (2024). "Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Arzu Çerkezoğlu: İktidara ve iş dünyasına bir çağırım var – emeğin kaybettiğini sermaye kazanıyor. Ülkenin geleceğini ilgilendiren bu hayati meseleyi çözmemiz şart", *Gazete oksijen*, (08-14.03.2024).
- Ertan, E. , Göktaş, N. (2023) "Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Çerçevesinde Türkiye'de Meslek Sendikacılığının Uygulanabilirliği Tartışması", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)* , Cilt 14, Sayı 24, Aralık 2023, 423-436.
- Esping - Andersen, G. (2006). "Altın çağ sonrası? Küresel ekonomide refah devletinin ikilemleri", (eds. Buğra, A. ve Keyder, Ç.), *Sosyal politika yazıları*, İstanbul: İletişim, 53 – 100.
- Ford, M. ve Gillian, M. (2022). "Understanding global union repertoires of action", *Industrial Relations Journal*, 53 (6), 559 – 577.
- Frege, C.M. ve Kelly, J. (2004). "Union strategies in comparative context", (eds. Frege, C.M. ve Kelly, J.), *Varities of unionism: Strategies for union revitalization in globalizing economy*, Oxford: Oxford university press, 31 – 44.
- Gasparri, S., Ikeler, P., & Fullin, G. (2019). "Trade union strategy in fashion retail in Italy and the USA: Converging divergence between institutions and mobilization?", *European Journal of Industrial Relations*, 25(4), 345-

361.

- Gorz, A. (1986) *Elveda Proletarya*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Gönçer Demiral, D. (2021). "Endüstri 4.0'ın Lojistik Boyutu: Lojistik 4.0.", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (9), 231-251.
- Güler, C. (2016). "Sendikal canlanma stratejileri kapsamında örgütlenme modelinin uluslararası nitelik kazanması: ITUC küresel örgütlenme akademisi", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 7 (10), 89 – 116.
- Haapanala, H., Marx, I. ve Parolin, Z. (2023). "Robots and unions: The moderating effect of organized labour on technological unemployment", *Economic and Industrial Democracy*, 44 (3), 827 – 852.
- Heckscher, C. ve Carre, F. (2006). "Strength networks: Employment rights organizations and the problem of co-ordination", *British Journal of Industrial Relations*, 44 (4), 605 – 628.
- Hirschsohn, P. (1998). "From Grassroots Democracy to National Mobilization: COSATU as a Model of Social Movement Unionism". *Economic and Industrial Democracy*, 19(4), 633-666.
- Hisarlı, D., Demir, B. (2022) Türkiye Tekstil Endüstrisi Profili ve Yaşam Ücreti, Rapor, Temiz Giysi Kampanyası. Son Erişim 30 Nisan 2024: https://www.temizgiysi.org/wp-content/uploads/2017/03/CP_TR.pdf
- Hyman, R. (1994). "Industrial relations in Western Europe: An era of ambiguity?", *Industrial Relations*, 33 (1), 1-24.
- Hyman, R. ve Grumball-McCormick, R. (2017). "Resisting labour market insecurity: Old and new actors, rivals or allies?", *Journal of Industrial Relations*, 59 (4), 538 – 561.
- Ibsen, C.L. ve Tapia, M. (2017). "Trade union revitalisation: Where are we now? Where to next?", *Journal of Industrial Relations*, 59 (2), 170 – 191.
- ILO (2020) Trade Unions in Transition What Future for Trade Unions ?, ILO Bureau for Workers' Activities – ACTRAV, <https://www.ilo.org/resource/what-future-trade-unions>
- Iversen, T. (1996). Power, flexibility, and breakdown of centralized wage bargaining: Denmark and Sweden in comparative perspective, *Comparative politics*, 28 (4), 399 – 436.
- İnce, D., Akbalık, S. (2022) "Hastanelerinde Temizlik İşçilerinin Çalışma Koşulları ve Covid-19 Pandemi Sürecindeki Deneyimleri: İstanbul Örneği", *Çalışma ve Toplum*, C.4, S.75. s.2839-2874.
- Jensen, C. S. (2020). "Trade unionism in Europe: Are the working class still members?", *European Journal of Industrial Relations*, 26(1), 107-120.
- Joyce, S., Stuart, M. ve Forde, C. (2023). "Theorising labour unrest and trade unionism in the platform economy", *New technology, work and employment*, 38 (1), 21 – 40.
- Karadoğan, E. (2017) "Sendika ve Konfederasyon İlişkileri Açısından Sendikaların Konfederasyon Hareketliliği: Liman-İş Örneği", *Çalışma ve Toplum*, 2017/4, 2079-2118.
- Karagöz, C. (2024). "Örgütsüz işçiye devam: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verisine göre sendikali işçi oranı yüzde 15,2", *Cumhuriyet* (01.02.2024).
- Kelly, J. (1998). *Rethinking of industrial relations: Mobilization, collectivism and long waves*, London: Routledge.
- Kelly, J. (2015). "Trade union membership and power in comparative perspective", *The economic and labour relations review*, 26 (4), 526 – 544
- Kılıç, S. (2016). "Sendikaların yeniden canlanması için iki rakip strateji: Paydaşlık ve örgütlenme", *Çalışma ve toplum*, 50, 1203 – 1230.
- Kochan, T.A. ve Osterman, P. (1994). *Mutual Gains Enterprise: Forging a Winning Partnership Among Labor, Management, and Government*, Boston: Harvard University Press.
- Koç, Y. (2010) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı'dan 2010'a*, Ankara: Epos.
- Koç, Y. (2022) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı'dan 2020'ye*, Ankara: Tek Gıda-İş Sendikası Yayınları.
- Krachler, N., Auffenberg, J. ve Wolf, L. (2021). "The role of organizational factors in mobilizing professionals:

- Evidence from nurse unions in the United States and Germany", *British journal of industrial relations*, 59 (3), 643 – 668.
- Lash, S. ve Urry, J. (1987). *The end of organized capitalism*, Wisconsin: The university of Wisconsin Press.
- Llyold, C. ve Payne, J. (2023). "Trade unions, digitalisation and country effects: A comparative study of banking in Norway and the UK", *European journal of industrial relations*, 29 (4), 325 – 345.
- Marcolin, A. ve Gasparri, S. (2024). "Digitalization and employment relations in the retail sector: Examining the role of trade unions in Italy and Spain", *European Journal of Industrial Relations*, 30 (2), 151 – 178.
- Marslev, K., Staritz, C. ve Raj-Reichert (2022). "Rethinking social upgrading in global value chains: Worker power, state- labour relations and intersectionality", *Development and change*, 53 (4), 827 – 859.
- McLachlan, C. J., MacKenzie, R., & Greenwood, I. (2019). The Role of the Steelworker Occupational Community in the Internalization of Industrial Restructuring: The 'Layering Up' of Collective Proximal and Distal Experiences. *Sociology*, 53(5), 916–930.
- Mercier, L. (2001) *Anaconda - Labor, Community and Culture in Montana's Smelter City*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Millioğulları Kaya, Ö. (2017). "Sendikaya Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması", *Çalışma Ve Toplum*, 4(55), 2055-2078.
- Moody, Kim (1997) *Workers in a Lean World: Unions in the International Economy*. London: Verso.
- Munck, R.(2013) "The Precariat: a view from the South", *Third World Quarterly*, 34:5, 747-762.
- Nowak, J. (2022). From industrial relations research to global labour studies: Moving labour research beyond Eurocentrism, *Globalizations*, 18 (8), 1335 – 1348.
- OECD (2024), "Trade Unions: Trade union density", *OECD Employment and Labour Market Statistics* (database), <https://doi.org/10.1787/data-00371-en> (son erişim 22 Nisan 2024).
- Öztürk, Ş. (2021) "Türkiye'de Turizm Sektöründe Sendikal Örgütlenme", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 16, Sayı 56, Temmuz 2021, ISSN 2147-5377, ss. 419-450
- Özveri, M. (2016) "Yasaklarla Şekillenmiş Endüstri İlişkileri Sistemi ve 2015 Metal İşçileri Direnişi", *Çalışma ve Toplum*, 2016/2,701-724.
- Özyazgan, V. (2012). "Türk tekstil sektörünün sorunlar ve çözümü üzerine bazı düşünceler". *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* (25), 70-82.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Portelli, A. (2011). *They Say In Harlan County: An Oral History*, Oxford: Oxford University Press.
- Radulescu, R. ve Robson, M. (2008). Trade unions, wage bargaining coordination, and foreign direct investment, *Labour*, 22 (4), 661 – 678.
- Schnabel, C. (2013). Union membership and density: Some (not so) stylized facts and challenges. *European Journal of Industrial Relations*, 19(3), 255-272.
- Schwab, K. (2018). *Dördüncü Sanayi Devrimi*, İstanbul: Optimist.
- Schwab, K. (2019). *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek*, İstanbul: Optimist.
- Selwyn, B. (2013). "Social upgrading and labour in global production networks: A critique and an alternative conception", *Competition and change*, 17 (1), 75 – 90.
- Schiavone, M. (2007). "Moody's Account of Social Movement Unionism: An Analysis", *Critical Sociology*, 33(1-2), 279-309.
- Schmalz, S., Basualdo, V., Serrano, M., Vandaele, K. and Webster, E. (2023) "Varieties of platform unionism: a view from the Global South on workers' power in the digital economy", *Work in the Global Economy*, 3(2): 201–224.
- Southall, R. (1984). "Third world trade unionism: Equity and democratization in the changing international

- division of labour", *Canadian journal of development studies*, 5 (1), 147 – 156.
- Standing, G. (2011), *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Streeck, W. (2005). "The sociology of labor markets and trade unions", (eds. Smelser, N.J. ve Swedberg, R.), *The handbook of economic sociology*, Princeton: Princeton university press, 254 – 283.
- Şafak, C. (2013). "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türkiye'de Sendikalar", *Toplum ve Bilim*, Sayı 127, 121- 144.
- Şafak, C. (2017). "Türkiye'de toplu pazarlık sistemi ve sorunları", (eds. Makal, A. ve Çelik, E.), *Zor zamanlarda emek: Türkiye'de çalışma yaşamının güncel sorunları*, Ankara: İmge kitabevi, 255 – 294.
- Thomsen, P.L. (2019). "Corporate social responsibility in global value chains", (eds. Ponte, S., Gereffi, G. ve Raj-Reichert, G. (2019), *Handbook on global value chains*, London: Edward Elgar, 285 – 295.
- Uçkan, B. (2004). "Türkiye'deki Sendikalararası Rekabete Çarpıcı Bir Örnek Kristal İş ile T Çimse İş Arasındaki Mücadele," *İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* , vol.6, no.1, 178, 1-5.
- Uçkan, B. (2013). "Two step forward, one step back, or vice versa: The new legal framework of collective labour relations in Turkey", *Transfer*, 19 (4), 569 – 579.
- Urhan, B. (2005). "Türkiye'de Sendikal Örgütlenmede Yaşanan Güç ve Dayanışma Sorunları", *Çalışma ve Toplum*, 2005/1 İstanbul.
- Uzunoğlu, S. (2018) "Gazeteci Emekçinin Dönüşümü Ve Güvencesizleşme: Türkiyeli Dijital Haber Odalarının Serbest Muhabirleri Üzerine Bir Çalışma", *Moment Dergi*, 2018, 5(2): 195-218
- Toktaş S (2013). "Medya Emekçilerinin Sendikal Örgütlenme Sürecine Yönelik 61 Kavrayışları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 61-99.
- Trenor, W.J. (2018). "Unions for workers in gig economy: Time for a new labor movement", *Labor Law Journal*, 69 (4), 181 – 193.
- Upchurch, M., & Mathers, A. (2012). "Neoliberal Globalization and Trade Unionism: Toward Radical Political Unionism?", *Critical Sociology*, 38(2), 265-280.
- Vandaele, K. (2018). "Will trade unions survive in the platform economy? Emerging patterns of platform workers' collective voice and representation in Europe", *European Trade Union Institute working paper*, no.2018.05, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3198546>.
- Vandaele, K., Piasna, A., Zwysen, W. (2024). Are platform workers willing to unionize? Exploring survey evidence from 14 European countries, ILO Working Paper 106 (Geneva, ILO). <https://doi.org/10.54394/QWUL5553>
- Visser J (2011) "Why fewer workers join unions in Europe: A social custom explanation of memberships trends", *British Journal of Industrial Relations* 40(3): 403–430.
- Visser, J. (2023). "Will they rise again? Four scenarios for the future of trade unions.", *Economic and Industrial Democracy*, 0(0).
- von Holdt, K. (2002). "Social Movement Unionism: the Case of South Africa", *Work, Employment and Society*, 16(2), 283-304.
- Yücesan-Özdemir, G. (2021). *İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, Ankara: İmge.
- Yücesan-Özdemir, G. ve Kaderoğlu - Bulu, Ç. (2022). *Üye Kimlik Araştırması*, Ankara: DİSK/ Genel-İş Sendikası Yayınları.
- Yücesan-Özdemir, G. (2024). *Proleterlerin Gündüzü: Günümüzde İşçi Sınıfı Kültürü ve Etkileşimi*, Ankara: İmge.
- Wallerstein, M. ve Western, B. (2000). "Unions in decline? What has changed and why", *Annual Review of Political Science*, 3, 555- 577.

Araştırma Makalesi

Otomasyon ve İş-Sonrası Toplum Kuramları: Eleştirel Bir Analiz

M. Arif Koşar¹

ORCID 0000-0003-4842-8877

Öz

İşin geleceğine dair tartışmalarda öne çıkan iddialardan birisi işin kendisinin bir tür yok oluşa sürüklendiğidir. İş-sonrası toplum kuramcıları otomasyon ile insanın üretim sürecinden tamamen ya da büyük ölçüde çıktığı bir toplumun doğmakta olduğunu ileri sürmektedirler. Kapitalist üretim tarzı esasen işe ve emek gücünün istihdamına dayandığı için, işin son bulması kapitalist toplumun da kendiliğinden çözülmesi olarak yorumlanmaktadır. İş-sonrası kuramcılar otomasyon ve teknolojik gelişmeleri teşvik eden unsurları görmekte birlikte, onu sektörel ve coğrafi olarak sınırlandıran etkenleri genellikle küçümsemektedirler. Teknolojik gelişmeleri sermaye birikimi bağlamından kopartarak, onun özgün kullanım biçimi ve aksi yöndeki etkilerini göz ardı etmektedirler. İş-sonrası kuramcılarının iddialarının aksine güncel veriler işlerin azalmadığını, yoğun otomasyonun kullanıldığı ülkelerde dahi yeni işgücüne ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Teknoloji, sermaye birikiminin amaçları doğrultusunda kullanılmakta, bu nedenle iş ortadan kalkmak bir yana yoğunlaşmakta ve tüm yaşamı kapsama eğilimi göstermektedir. İş-sonrası toplum kuramcılarının temel varsayım ve öngörülerinin kuramsal ve olgusal olarak hatalı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş-sonrası toplum, teknoloji, otomasyon, istihdam, işsizlik

Automation and theories of post-work society: A critical analysis

Abstract

One of the prominent claims in discussions about the future of work is that work itself is heading towards some kind of extinction. Post-work society theorists argue that, with automation, a society is emerging in which humans are

1. Dr., Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler. marifkosar@gmail.com

completely or largely removed from the production process. Since the capitalist mode of production is essentially based on work and the employment of labour force, the end of work is interpreted as the spontaneous dissolution of capitalist society. While post-work theorists see factors that encourage automation and technological advances, they often underestimate the factors that constrain it sectorally and geographically. By separating technological developments from the context of capital accumulation, they ignore their unique use and adverse effects. Contrary to the claims of post-work theorists, current data show that jobs are not decreasing and that new labour is needed even in countries where intense automation is used. Technology is used for the purposes of capital accumulation, therefore, far from disappearing, work intensifies and tends to cover the whole life. Post-work society theorists' basic assumptions and predictions appear to be theoretically and factually erroneous.

Keywords: Post-work society, technology, automation, employment, unemployment

Giriş

Robotik, yapay zeka ve otomasyon teknolojilerindeki gelişmelerle sadece belirli mesleklerin değil bir bütün olarak işin geleceğine dair tartışmalar yeniden gündeme gelmektedir. Özellikle *iş-sonrası toplum* kuramcıları otomasyon temelinde insanın üretim sürecinden tamamen ya da büyük ölçüde çıkartıldığı bir tür *iş-sonrası toplumun* doğmakta olduğunu ileri sürmektedir.

Henüz 19. yüzyılın başlarında, makinelerin üretici güçlerde yarattığı devrimle, kimi düşünürler insanların iş yükünden özgürleştiği ya da işin eziyet olmaktan çıktığı *iş-sonrası toplumlar* tasavvur ettiler. Yoğun iş baskısı ve çalışma zorunluluğunun ortadan kaldırıldığı ütopyalarda makineler önemli, kimi zaman temel figür olmuşlardır (Bellamy, 2020; Owen, 2019). Bununla birlikte 20. yüzyılda makineler kimi işleri ortadan kaldırmakla beraber işin yoğunlaştırılması ve işçilerin teknik denetimi için kullanılmışlardır (Saad-Filho, 2006: 119; Braverman, 2008: 309).

1980'li ve 90'lı yıllarda kişisel bilgisayarların yaygın kullanımı ve karanlık fabrika girişimlerinin artmasıyla tam otomasyon ve *iş-sonrası toplum* fikri akademi ve popüler kültürde yaygınlaşmaya başlamıştır. 2000'li yılların başında dot.com kriziyle teknoloji şirketlerine yaşanan geçici güven kaybının ardından 2010'lu yıllarda tam otomasyon ve *iş-sonrası toplum* düşüncesi yeniden dikkat çekmiştir. Bu son yükseliş makine öğrenmesi, Büyük Veri, nesnelerin interneti gibi gelişmelerin yolunu açtığı endüstriyel ve hizmet alanlarındaki otomasyon potansiyeli ile yakından ilgilidir.

Çağdaş *iş-sonrası toplum* düşüncesinin çeşitli versiyonları vardır. Distopik ya da ütöpic sonuçlara varabilen bütün bu farklı yaklaşımların ortak varsayımı otomasyon teknolojileri ile "işin sonu"nun gelmekte olduğudur. Buna göre,

kaçınılmaz bir biçimde iş-sonrası bir topluma doğru ilerlenmektedir. Makalenin temel konusu bu argümanın kuramsal ve olgusal düzeyde eleştirisi.

Bu bağlamda, “Çağdaş ‘İş Sonrası Toplum’ Kuramları” başlıklı ikinci bölümde konuyla ilgili literatür özetlenecektir. “İş-Sonrası Kuramda Otomasyon-İstihdam İlişkisi” başlıklı üçüncü bölümde iş-sonrası kuramların temel varsayımları, bu kuramlarda otomasyon ve istihdam arasındaki ilişkinin nasıl ele alındığını üzerinde durulacaktır. “Otomasyonu Sınırlayan Etkenler” başlıklı bölümde iş-sonrası kuramcılarının göz ardı ettikleri iktisadi ve teknik sınırlamalar, “Sermaye Birikimi ve Otomasyon” başlıklı beşinci bölümde kapitalist üretim ilişkileri bağlamında otomasyon ve istihdam arasındaki ilişki incelenecektir. “Yeni İş Yaratmada Sorunlar” başlıklı altıncı bölümde yeni istihdam alanları yaratmada önemli sorunların yaşandığı, ancak bunun iş-sonrası kuramcılarının argümanlarını doğrulamadığı vurgulanacaktır. Sonuç bölümünde ise iş-sonrası toplum kuramlarının temel varsayım ve öngörülerinin kuramsal ve olgusal olarak hatalı olduğu ileri sürülecektir.

Çağdaş ‘İş Sonrası Toplum’ Kuramları

İki farklı iş-sonrası perspektiften bahsedilebilir. İlki, ana akım iktisatla yakından bağlantılıdır. Bu yaklaşımda, iş, hem bireysel çaba ve kendini gerçekleştirmenin aracı hem de gelir/ödül sisteminin temel bileşeni olarak kritik bir önem taşımaktadır. İşlerin yok olma tehlikesi adeta bir alarm durumuna işaret etmektedir.

Jeremy Rifkin’e (1996: 3) göre tarihte ilk defa, insan emeği sistematik bir biçimde üretim sürecinden çıkarılmaktadır. Muhtemelen bir yüzyıldan daha az bir süre içinde tüm endüstrileşmiş dünyada işler aşama aşama azalarak bitme noktasına gelecektir. Akıllı makineler sayısız görevde insanların yerini alacak, milyonlarca mavi ve beyaz yakalı işçiyi işsizlik kuyruğuna ya da daha kötüsü, ücretsiz yemek kuyruğuna sürükleyecektir. Bu neredeyse işçisiz ve yine neredeyse otomatik bir toplumdur (Rifkin, 1996: 174).

Tarihçi Yuval Noah Harari de (2020), benzer bir tehlikeye biraz daha farklı bir kavramla işaret etmektedir. Ona göre, teknolojik gelişmelerle makineler işleri insanlardan daha iyi yaptıkça, insanlar sadece işsiz kalmayacak, aynı zamanda işlevsiz de kalacaktır. Bu da insanın hem bireysel hem de toplumsal varlığı açısından büyük bir sorun haline gelecektir. Yine teknoloji şirketlerinin üst kademelerindeki yöneticiler benzer varsayımlarla, popüler basının da ilgisini çeken sonuçlara varmışlardır. Facebook şirketinin eski müdürlerinden Antonio Garcia Martinez’in (Tencer, 2017) “dünyayı bekleyen felâkete hazırlanmak üzere” bir ada satın alıp inzivaya çekilmişti. Ona göre “Gelecek 30 yıl içerisinde dünya nüfusunun yarısı işsiz olacak. İşler çirkinleşebilir. Medeniyet tamamen çökebilir”.

Biraz da distopik bulunabilecek bu gelecek tasavvurlarına rağmen ana akım literatürdeki temel yaklaşım oldukça iyimserdir. Örneğin, Erik Brynjolfsson ve Andrew McAfee (2018), kontrolsüz otomasyonla ilgili kaygılarını ifade etmekle

birlikte daha pozitif bir gelecek tablosu sunmuşlardır. İşlerin büyük bir kısmı yok olma riski altındaysa da ikinci makine çağı ile bir bolluk ve özgürlük toplumu ortaya çıkmaktadır. Martin Ford da (2018) benzer bir yaklaşıma sahiptir. Yapay zeka ve diğer otomasyon teknolojileri sadece mavi değil beyaz yakalı işleri, sadece rutin değil rutin olmayan işleri de ortadan kaldırma kapasitesine sahiptir. Bu eğilim karşısında toplumsal patlama ve çözülmeyi önleyecek önlemler alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Hem Brynjolfsson ve McAfee hem de Ford'a göre, işlerin giderek çözüldüğü, insanların temel gelir kaynaklarını kaybettiği, bir tür iş-sonrası çağa doğru yol alındığı dünyamızda, işten bağımsız bir *temel gelir* mekanizması ile toplumsal sürdürülebilirlik güvenceye alınmalıdır.

İş sonrası düşüncede ikinci perspektif ağırlıklı olarak eleştireldir. Post-operaismo, ivmelendiricilik gibi farklı ekollerden düşünürleri içermektedir. Bu düşünürlerin büyük kısmı için iş, esasen de ücretli iş bir tür eziyet ya da yüküdür (Frase, 2016; Srnicek ve Williams, 2015). Buna göre, insanların tarih boyunca sırtlarına yüklenmiş, onları yoksulluğa, tahakküme ve sağlıksızlığa mahkum eden işlerin otomasyonu, insanlığa yeni bir özgürleşme olanağı sunmaktadır. Kapitalist üretim tarzının temeli ücretli iş ilişkisi olduğundan, otomasyonla işlerin ortadan kalkması kapitalizmin de çözülmesi anlamına gelmektedir.

Aronowitz ve DiFazio (1996), "İşsiz Gelecek" isimli kitaplarında modern kapitalist ülkelerde yüksek işsizlik oranlarının kalıcı hale geldiğini ve yeterli yeni iş yaratma olanağının kalmadığını ileri sürmüşlerdir. Yazarlar çalışma dogmasına meydan okuyarak çalışma sonrası toplum için yeni bir politika seti önermişlerdir.

Mason'a (2016) göre otomasyon yaygınlaştıkça işe ve çalışmaya dayalı kapitalizm temelinden sarsılmakta, yeni bir toplum, özellikle kooperatif örgütlenmeler biçiminde giderek görünür hale gelmektedir. Bu toplum, eski tür bir sosyalizm değil, ama piyasaya dayalı kapitalizmden başka bir şey olan iş-sonrası bir post-kapitalist toplumdur.

Srnicek ve Williams (2015) ise tam otomasyon talebini merkeze alan bir gelecek ütopyası ve stratejisi önermektedir. İvmelendirici akımın (accelerationism) en önemli temsilcileri olan yazarlar kapitalizmin belirli eğilimlerinin hızlandırılması ve böylece yeni bir toplumun temellerinin hazırlanması gerektiği görüşündedir. Otomasyon zaten belirli bir tempoda ilerleyen bir süreçtir, ancak bu sürecin tam otomasyon talebiyle hızlandırılması gerekmektedir. Böylece işler yok olacak, kapitalizm çözülecek, iş-sonrası bir topluma, yani komünist topluma geçilecektir.

Aaron Bastani (2019), Mason'a benzer şekilde, otomasyonla, işlerin ve işlere dayanan kapitalist toplumun kendiliğinden bir çözülme sürecinde olduğunu ileri sürmektedir. Bastani, içinde yaşadığımız durumu atların tarih sahnesinden çekilmesine benzetmektedir. Gelişen teknolojilerle ürünlerde, gıda maddelerinde, kaynaklarda ve enerjideki yetersizlikler aşılanacak, mevcut devletin de teşvik edilmesi ve zorlanmasıyla *Tam Otomatik Lüks Komünizm'e* geçiş sağlanabilecektir.

Frase (2016), otomasyonla iş-sonrası bir topluma doğru ilerlediğimiz fikrini diğer

iş-sonrası kuramcılarla paylaşmaktadır. Ancak, Frase, Mason ve Bastani'den olası gelecek tasavvurları konusunda, kimi noktalarda ayrılmaktadır. Otomasyonla birlikte dört farklı iş-sonrası toplumun ortaya çıkabileceğini düşünmektedir. Bunlardan biri çalışmanın ortadan kalktığı ve bolluğun egemen olduğu, ancak bir tür yönetici feodal sınıfın biçimlendiği rantizmdir. Gelişmiş teknolojilerle her türlü ürün, herhangi bir enerji sıkıntısı olmaksızın sınırsız bir şekilde üretilebilir. Mülk sahibi olma kavramı, otomasyonun hüküm sürdüğü bir dünyada farklı bir biçim kazanmıştır. En çok telif hakkı ve patenti elinde bulunduranlar egemen sınıf haline gelmektedir. Frase'e göre bu sistem geleneksel anlamıyla kapitalizm değildir. Meta üretiminden ziyade maddi ve fikri mülkiyetten kaynaklanan gelir elde etme üzerine kurulu olduğundan, bunu rantizm olarak tanımlamıştır.

Danaher de (2019: 2) otomasyon eğiliminin giderek büyüdüğüne dikkat çekerek iş-sonrası ütopyaların izini sürmektedir. Ona göre, iş-sonrası toplum artık somut bir olasılıktır. Makineler insanların bütün ihtiyaçlarını karşılamakta, insanlara da bütün bunların keyfini çıkarmak kalmaktadır. Böylece toplum insan merkezli olmaktan çıkıp makine-robot merkezli bir topluma dönüşmektedir.

İş Sonrası Kuramda Otomasyon-İstihdam İlişkisi

İş-sonrası toplum kuramlarının üzerinde yükseldiği temel varsayım otomasyon teknolojilerinin kusursuz bir biçimde ilerlediği ve işlerin büyük kısmının ortadan kalkmakta olduğu düşüncesidir. Frase (2016: 25) bunu açıkça ifade etmektedir: "... denklemdeki temel sabit, teknik değişimin kusursuz otomasyon eğiliminde oluşudur." Frase'ye göre bu "kusursuz" eğilim işçi sayısını iyiden iyiye azaltmakta ve iş-sonrası toplumu oluşturmaktadır.

Belirli sektör, işyeri ve meslek gruplarına ilişkin istatistik ve gözlemler ile ana akım iktisada dayalı çalışmalar bu varsayımın olgusal temelini oluşturmaktadır. Örneğin Rifkin, ABD Çalışma Bakanlığı'nın yaptığı tahminlere dayanarak 1990 ila 2000 yılları arasında otomasyonun depo "iş gücü gereksinimleri"ni %25 oranında azaltacağını ileri sürmüştü. Ancak, depo işleri durgunluk ve otomasyona rağmen 1990'dan 2000'e %27 ve 2000'den 2017 ortasına kadar %83 artmıştır. Çok temel bir referans kaynağı olan Rifkin'in çalışmalarında yer verdiği bir çok öngörü, bu örnekte olduğu gibi yanlışlanmıştır (Moody, 2018).

Bu tür tahminlerin bazıları, kimi işlerin otomasyonuna ilişkin faydalı öngörüler sunmakla birlikte, kolayca abartılı sonuçlara varmaktadır. Referans gösterilen çalışmaların başında Carl Benedikt Frey ve Michael A. Osborne'un (2017) *İstihdamın Geleceği: İşler Bilgisayarlaştırmaya Ne Kadar Duyarlı?* başlıklı makalesi gelmektedir. Buna göre ABD toplam istihdamının yaklaşık %47'si yüksek risk altındadır. Makaleye göre, 2030 yılında ya da daha yakın bir zamanda bu işler yapay zeka ve robotlar tarafından ortadan kaldırılacaktır (Frey ve Osborne, 2017: 268).

Frey ve Osborne'nun çalışması büyük yankı uyandırmıştır. Medya ve danışmanlık şirketleri benzer yöntemleri kullanarak "yapay zeka devrimi"nin

neden olduğu bir tür “iş kıyameti”ne dikkat çekmişlerdir. Aynı yöntemi kullanan Bruegel’in (Bowles, 2014) analizine göre Almanya’da işlerin %51,1’i, Romanya’da %61,9, Fransa’da %49,6, Hollanda’da %49,5, Birleşik Krallık’ta %47,2, İsveç’te %46,7, Portekiz’de %58,9, Hırvatistan’da %57,9, Bulgaristan’da %56,6, Yunanistan’da %56,5, İtalya’da %56,2, İspanya’da %55,3’ü, David’e göre (2017: 82) Japonya’da işlerin %55’i robot, yapay zeka ve makine öğrenmesi gibi kilit teknolojilerin yaygınlaşmasıyla ortadan kalkacaktır.

Teknolojinin iktisadi faaliyetlerdeki çok boyutlu işlevlerini, teknoloji ve işler arasındaki ilişkinin sosyal boyutunu tamamen göz ardı eden bu tür ana akım çalışmalar iş-sonrası toplum kuramcıları için temel bir referans olmuştur. Örneğin, Mason’un kitabındaki (2016: 241-42) iş sonrası toplum argümanını destekleyen temel çalışmalardan biri Frey ve Osborne’un makalesidir. ABD’deki işlerin %47’sinin otomasyon riski altında olduğunu hatırlatan Mason, aynı referansa dayanarak, büro, imalat, lojistik sektörlerindeki işlerin büyük ölçüde otomatize olacağını öngörmektedir. Böylece kapitalizmi tanımlayan emek faaliyeti hem sömürü hem de direniş açısından merkeziliğini yitirmektedir. “Bilgi teknolojisi emeği üretimden uzaklaştırır ve piyasa dışı alışveriş biçimlerini teşvik eder” (Mason, 2016: 248). Ona göre, kapitalizmin işe ve istihdama dayalı temeli hızlı bir aşınma sürecindedir. Bastani de (2019) Frey ve Osborne’un çalışmasına referans vermektedir:

Bu bulgular, iki Oxford Üniversitesi akademisyeni Carl Benedikt Frey ve Michael Osborne tarafından yayınlanan daha önceki bir raporun sonuçlarını doğruladı. 2013’te, ABD’deki tüm işlerin yüzde 47’sinin otomasyona geçme riskinin yüksek olduğunu ve yüzde 19’unun orta riskle karşı karşıya olduğunu iddia ettiler.

İş-sonrası kuramcıların kendi varsayımlarını doğrulamak için kaynak gösterdikleri çalışmalar çok sayıda eleştiriye konu olmuştur. Örneğin Frey ve Osborne’un çalışması belirli işlerin belirli süreler içerisinde otomatize olma olasılıklarına ilişkin sorulara teknoloji uzmanlarının verdikleri öznel yanıtlarla şekillenmiştir. Bu uzmanlar, teknolojik gelişmelerin etkisini abartmaya, toplumsal sınırlamaları ise göz ardı etmeye meyillidir. Dolayısıyla çalışmanın sonuçları bilimsel bir analizden çok öznel görüşlerin harmanlanmasına dayanmaktadır (Arntz vd., 2016: 21). Ayrıca, bu çalışmalar genellikle mesleklerdeki görevlerin heterojenliğini dikkate almazlar. Nedelkoska ve Quintini’nin (2018) mesleklerdeki iç farklılıkları da dikkate alarak yaptıkları araştırmaya göre 32 OECD ülkesinde mesleklerin sadece %14’ü otomatikleştirilebilir durumdadır. Arntz ve arkadaşları (2016: 7-8), yaptıkları araştırmayla 21 OECD ülkesinde işlerin %9’unun otomatikleştirilebileceğini tahmin etmişlerdir. Dolayısıyla, iş sonrası kuramcıların otomasyonla işlerin büyük kısmının kolayca ortadan kalkacağı varsayımı sorunlu ve tartışmalı çalışmalara dayanmaktadır.

Otomasyonu Sınırlayan Etkenler

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi iş sonrası kuramcılarının temel varsayımı; otomasyonun kesintisiz olarak ilerlemekte ve bütün işleri ortadan kaldırmakta olduğudur. İş-sonrası kuramda, otomasyonun işlediği ve kimi zaman onu sınırlayan toplumsal bağlam göz ardı edilmekte, sonuçları tek bir teknik olguya, işlerin makineler tarafından üstlenilmesine indirgenmektedir.

Bununla birlikte, ileri teknolojilerin kullanılmasını ve otomasyonu yavaşlatan, hatta bazı ülke ve coğrafyalara girmesine neredeyse engel teşkil eden iktisadi koşullar vardır. Bir işletmedeki otomasyonun temel amacı verimliliğin, dolayısıyla kârın artmasıdır (Koşar, 2021). İşçilerin maliyetinin makinelerden daha düşük olduğu koşullarda otomasyon yerine işçi kullanımı tercih edilmektedir. Bu basit iktisadi nedenle çok sayıda sektörde üretim özellikle işgücünün ucuz olduğu ülkelere dağılmış ve uluslararası tedarik zinciri ortaya çıkmıştır. Uluslararası şirketler yüksek teknoloji ile kendi işletmeleri ve ülkelerinde üretim yapabilecek kapasiteye sahip olmalarına rağmen Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Kuzey Afrika gibi bölgelerdeki küçük, orta ve büyük boy işletmelere üretimlerini taşımamaktadır. Çin'in dünyanın fabrikası haline gelmesi, bu genel eğilimin sonuçlarından biridir. Erken kapitalist ülkelerdeki üretimin, teknoloji kullanımının nispeten düşük olduğu geç kapitalistleşmiş ve bağımlı ülkelere taşınmasının temel nedeni de zaten budur. Yüksek teknoloji ve otomasyon olanağına sahip çok sayıda uluslararası şirket için otomasyonu değil ucuz işçilik daha kârlıdır (Pfeiffer, 2017: 111-12).

Ucuz işçilik, genellikle bir ücret farkı sorunu olarak görülse de hem mutlak hem de göreceli bir yönü vardır. Mutlak yönü, ücretlerin ülke içinde geçim ve yaşam koşulları açısından düşük olmasıdır. Ülkeler arasındaki göreceli ücret farkı ise uluslararası yatırımlar açısından önem kazanmaktadır. Örneğin, Almanya'da bir tekstil işçisinin işverene maliyeti, Bangladeş'tekinin yaklaşık 30 katıdır (Trading Economics, 2023a, 2023b). Ülkeler arasındaki bu devasa ücret farkı sadece ulusal kültür, işçi örgütlülüğü ya da mücadelesinin düzeyiyle ilgili değildir. Bunların bir ölçüde etkisi olmakla birlikte, farkın önemli bir kısmı, ülkelerin dünya ekonomisi içindeki hiyerarşik konumları ve değer dağılım mekanizmalarıyla bağlantılıdır. Bu yapısal ve hiyerarşik ilişkiler geç kapitalistleşmiş ülkelerde ucuz işçiliği istikrarlı kılmakta, otomasyonun dünya genelinde pürüzsüzce yayılmasını engellemektedir (Koşar, 2023).

Robotların çok büyük bir kısmı dünyanın beş ülkesinde toplanmıştır. Kurulu robotların yüzde 39'u Çin, yüzde 11,1'i Güney Kore, yüzde 11'i Kuzey Amerika, yüzde 10,3'ü Japonya ve yaklaşık yüzde 9'u Almanya'da bulunmaktadır. Yani yüzde 80'inden fazlası sadece beş ülkededir. Buna karşılık Latin Amerika (yüzde 1), Afrika (yüzde 2'nin altında) ve Orta Asya'da (yüzde 4.2) robot kullanımı oldukça sınırlıdır (Mohan, 2019).

Bu genel eğilim, bağımlı ülkelerde otomasyon teknolojilerinin kullanılmadığı, sadece erken kapitalist ülkelerde kullanıldığı anlamına gelmez. Burada sektörel etkiler devreye girmektedir. Robot kullanımı yüksek sabit sermaye yatırımı gerektiren ve yüksek ya da orta-yüksek seviyede teknoloji kullanan işletmelerin bulunduğu sektörlerde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, 2022 yılında dünya genelinde yeni robotların %53'ü sadece iki sektörde, otomotiv ve elektronik sektörlerinde kurulmuştur. Bu sektörlerinin yoğun olarak bulunduğu geç kapitalist ülkelerde robot kullanımı ve işçi başına düşen robot sayısı artmaktadır. Tekstil, gıda, mobilya ve daha onlarca sektörde ise robot kullanımı oldukça düşüktür (IFR, 2023).

Bu çerçevede dünya genelinde otomasyona ilişkin iki temel sonuç dikkat çekmektedir. İlki, işgücünün görece olarak ucuz olduğu ülkelerde robot kullanımı düşük olma eğilimindedir ve bu ülkelerde otomasyon sınırlıdır. İkincisi, sabit yatırım maliyetlerinin görece düşük olabileceği emek yoğun sektörlerde robot kullanımı sınırlıdır. Tek tek ülkelerde otomasyon teknolojilerinin kullanımı sektörlerin dağılımı, ücretlerin düzeyi ve robotların maliyeti gibi iktisadi etkenler tarafından önemli ölçüde sınırlanmakta ya da teşvik edilmektedir.

Teknolojik bilgi üretimindeki tekelleşme de otomasyonun kullanımı üzerinde etkili olmaktadır. Bilimsel ve teknolojik bilgi ağırlıklı olarak erken kapitalist ülkelerde, uluslararası şirketler ve onlarla bağlantılı üniversitelerde üretilmekte ve patentlerle özel mülkiyet altına alınmaktadır (Koşar, 2019). Bu durum, geç kapitalist ülkelerde otomasyonun kullanımını sınırlayan etkenlerden birisidir.

Öte yandan işlerin otomatize olmasının önünde teknolojinin, insanın ve çağdaş toplumun doğasından kaynaklanan kimi engeller de söz konusudur. Derin öğrenme yöntemlerini kullananlar dahil yapay zeka sistemleri son tahlilde hesap araçlarıdır. Tüm girdiler elektronik sinyallere ve dolaylı olarak matematiksel verilere çevrilir. Belirli algoritmaların mantıksal akışına denk düşen elektronik devre mekanizmaları ile bu veriler çeşitli biçimlerde işlenir. Öğrenen sistemlerde, çıkan sonuçlar da algoritma tarafından değerlendirilir ve daha iyi sonuçlar üretmek üzere kullanılır. Ancak, bütün bu mekanizmanın temelinde tüm girdilerin ikili sayı sisteminin 0 ve 1 temsillerine, elektronik devrelerde "akım var" ve "akım yok" ikiliğine indirgenmesi vardır (Say, 2018).

Toplumsal hayattaki pek çok görev matematiksel ve mantıksal olarak formüle edilebilir ve böylece elektronik sistemlere gömülebilir. Otomobil fabrikalarındaki kullanılan kaynak ya da taşıma robotları, düzenlenmiş bir alandaki belirli işlemleri yapabilir. Yine, bir grafik uygulaması, tarif edilen bir tasarımı üretebilir ve bu, ticari bir kitabın kapağı olarak kullanılabilir. ChatCPT gibi uygulamalar hazırlayacağınız bir makale için iyi bir taslak sunabilir. Bütün bunlar yapay zeka ve robotların neredeyse sınırsız bir kapasiteye sahip olduğu yönünde bir izlenime yol açmaktadır.

Bununla birlikte tüm ilerlemelere rağmen robotların düzensiz ortamlarda iş

yapma konusunda hâlâ oldukça beceriksiz olduğunu söylemek mümkündür. Lojistik alanda kullanılan robotlar belirli bir raftaki belirli özelliklere sahip bir kutuyu alıp belirtilen yere götürebilirken, ilk iş günündeki bahçıvan ya da ev temizliği yapan ev işçisinden çok daha yeteneksizdir. Süpürge robotu bir engel olmadığı sürece düz zemini süpürebilir, ancak aynı robotun ev içi işleri yapan bir insan gibi televizyonun üstündeki tozu alması, elbiseleri çamaşır makinesinden çıkartıp ütülmesi, tuvalete çamaşır suyu dökmesi mümkün değildir.² Bu nedenle robotların düzensiz ortamlarda çalışması ve düşük vasıflı olsa bile bahçıvanlık, aşçılık, ev işçiliği gibi bedensel ağırlıklı işleri ortadan kaldırması yakın zamanda mümkün gözükmemektedir.

Otomasyon teknolojilerinin teknik kapasitesi üzerine bir tartışma oldukça risklidir. Çünkü, çeşitli işlerin makineler tarafından yapılamayacağını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Çünkü, işin yapılış biçimi değişebilir ya da çok daha verimli algoritmalar kullanılabilir. Ancak otomasyonun ikinci bir teknik sınırı daha söz konusudur ve teknik kapasite tartışmasının bir miktar ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Bu, teknoloji ile insan ve toplum doğası arasındaki ontolojik farkla ilgilidir.

Bu fark birçok işte karşımıza çıkmaktadır. En iddialı ve popüler ana akım araştırmalarda bile algı ve manipülasyon içeren, sosyal etkileşim ve yaratıcılık gerektiren işlerin yakın zamanda kolay kolay otomatize edilemeyeceği görüşü egemendir (Örneğin Frey ve Osborne, 2017: 262). Yine çok sayıda araştırmaya göre empati, sorumluluk ve yaratıcılık gibi zihinsel ve ilişkisel durumları içeren işlerin robotlar tarafından devralınması pek de kolay gözükmemektedir (Tozer, 2020: 106-7).

Bakım, eğitim, sağlık gibi çok sayıda çalışma faaliyetinde sosyal etkileşim ve insanların *empati* duygusu önemli bir faktördür. Örneğin öğretmenlik mesleğinin görev tanımı sadece belirli bilgilerin öğrencilere aktarılması ile sınırlı olsaydı, youtube'daki çok sayıda ders videosu öğretmenlik mesleğinin sonunu getirirdi. Ancak, öğretmenlikte ilk akla gelen görevlerin yanı sıra genellikle göz ardı edilen çok sayıda başka sosyal görev vardır: Öğrencilerle diyaloglar kurulması, sorular sorulması, sorulara cevabın analiz edilmesi, bunun üzerinden yeni bir konu ya da sorunun ortaya atılması, öğrencinin dikkati çekmek, anlatımda öznel durumları göz önünde bulundurup farklı metotlar kullanmak, ebeveynlerle görüşmek vb. Bu işlerden bir kısmı video ya da duygusal algılama konusunda güçlü bir anlatıcı robot tarafından yapılabilir. Ancak, bu görevlerin sosyal etkileşim ağırlıklı içeriği otomasyonu zorlaştırmakta, belki de büyük ölçüde engellemektedir. Bu nedenle öğretmenlerin sayısı azalmak bir yana hızla artmaktadır. Bu sadece teknik yeterlilikle ilgili değil, belirli meslekler üzerindeki sosyal beklentilerle de ilgilidir. Kültür, beklentiler, çocukların pedagojik gelişimi gibi çok sayıda etken şimdilik

2. Elbette robotlar insan işlerine uyum sağlamadan da işler robotların yapacağı hale getirilerek bazı çözümler üretilebilir.

öğretmenlik mesleğinin otomatizasyonunu gündem dışı bırakmaktadır (Koşar, 2023: 212-13).

Sosyal etkileşim –eğer tamamında değilse bile– çok sayıda işte içsel bir boyuttur. Bu onların kolayca matematikleştirilip otomatize edilmesinin önündeki önemli engellerden biridir. Sorumluluk, tıpkı *empati* gibi insana özgü bir ilişkilenebilir biçimdir. Robot ve yapay zekâ kullanımının en yoğun olduğu alanlardan birisi de “sağlık sektörü”dür. Bu alanda sorumluluk hâlâ insanlardadır ve yapay zekâ teknolojileri oldukça başarılı olsa bile insan onayı gerekli görülmektedir. 2016’da MIT’den bir araştırmacı grubu meme biyopsilerinin kanserli olup olmadığını %92,5 isabetle tespit edebilen bir yazılım geliştirmiştir. İnsan patoloğların başarı oranı %96,6 idi. MIT’nin yazılımından yararlandıklarında patoloğların başarı oranı mükemmelere yaklaşmış ve %99,5’e ulaşmıştır. Yeni teknoloji patoloğların işini elinden almamış, aksine onların çok daha başarılı olmalarını sağlamıştır (Susskind, 2020: 33). Çünkü, insan sağlığı söz konusu olduğunda, makineler insanlardan daha başarılı olsa bile, yine de makinelerin yardımını kullanan ancak sorumluluğu üstlenecek bir insan doktora ihtiyaç devam etmektedir.

Sermaye Birikimi ve Otomasyon

İş sonrası kuramcılar, kapitalist toplumda yeni iş yaratma olanaklarının büyük ölçüde ortadan kalktığı görüşündedirler. Mason’a göre (2016: 241-2) kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için “daha önce yaptıkları işler otomasyon tarafından ellerinden alınan milyonlarca insana iş bulması gerekirdi”, ancak bu imkansızdır. Bastani’ye (2019: 92) göre “Otomasyon nedeniyle iş kayıplarının genel resmi, ayakta durmayı hâlâ çılgınca iyimser göster[mektedir].”

İş sonrası kuramcılar otomasyon, gelişen teknolojiler, finansallaşma, verimlilikte düşüş gibi nedenlerle kapitalizmin iş yaratma konusunda kimi zorluklarla karşı karşıya kaldığı konusunda haklılar. Öyle ki, kapitalizmin yeni iş yaratma potansiyeli gerçekten tükenmiş olsaydı iş-sonrası bir toplumun doğuşu kaçınılmaz olabilirdi. Çünkü, yeni iş olanağının tükenmesi, eski işlerin de otomasyonla ortadan kalkması emeğin, çalışmanın ve artı-değerin sönümlenmesi ve iş-sonrası kuramcılarının belirttiği gibi kapitalizmin çözülmesi anlamına gelirdi.

Bununla birlikte, kapitalist toplumlarda işin bu tür bir yok oluşuna ilişkin herhangi bir emare söz konusu değildir. Kapitalist üretim biçimi hâlâ esas olarak işçi ile işveren arasındaki iş ilişkisine dayanmaktadır. İşsizlik açık bir olgu olmakla birlikte, kapitalist iş temel bir örüntü olarak varlığını sürdürmektedir. İşsiz kalanların geçim araçlarından kopuşu ve içine düştükleri aşırı yoksulluk, işin bir gelir kaynağı olarak işlevini sürdürmesiyle doğrudan bağlantılıdır. İşçi sınıfının çalışan kesimleri işten özgürleşmek bir yana daha fazla iş yoğunluğu ve iş denetimine maruz kalmaktadır. İş koşulları kötüleşmekte, çalışanlar ikinci bir ek işte çalışmak zorunda kalmaktadır. Yeni metalaşma ve şirketleşme

alanları ile kapitalist iş ilişkileri daha önce metalaşmamış toplumsal alanlara da yayılmaktadır. Akıllı telefon ve kişisel bilgisayarlar aracılığıyla iş, mesai saatlerinin ötesine taşmış ve tüm hayatı kapsama eğilimine girmiştir (Derks ve Bakker, 2014; Carmeli vd., 2008).

Artan İstihdam

İş sonrası kuramcılar kapitalist üretim biçiminin sıkılmışlıklarına dikkat çekerken, onun genel eğilimleri ve bunların varlık kazanma biçimlerini küçümsemektedirler. Bunun ilk sonucu teknolojik gelişmelerin içinde doğduğu, şekillendiği, uygulandığı toplumsal bağlamı ve kapitalist işleyişi genellikle göz ardı etmeleridir. Örneğin otomasyonun teknolojik işsizliğe yol açması onun kapitalist toplumdaki uygulanma biçimi ile ilgilidir. Aynı otomasyon pratikleri işten çıkarma yerine çalışma sürelerinin düşürülmesi biçiminde, işsizliğe yol açmadan, çalışanların yararına kullanılabilirdi. Temel toplumsal mekanizmaların işleyiş tarzı teknolojinin kullanma biçimini ve toplumsal etkilerini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Teknolojinin istihdamın niceliği üzerindeki etkilerine dair doğru bir sonuca varmak için toplumun nasıl çalıştığını dikkatli bir biçimde incelemek gerekir.

Tüm ana akım ve muhalif iş-sonrası kuramcıların ifade ettiği gibi piyasadaki rekabet şirketleri otomasyona teşvik etmekte, azami kâr elde etme çabası otomasyonu ve genel olarak ileri teknolojileri kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Sürecin yüzeysel görünüşünü kavrayan bu tespitler genel olarak doğru, ancak yeterli değildir.

Yeni teknolojilerin iktisadi faaliyetlerde kullanılması sermayenin sadece bir tercihi değil onun içsel bir eğilimidir. Kapitalist işleri otomatize ederken maliyetleri düşürmek, verimliliği yükseltmek ve kârını arttırmak ister. Dolayısıyla tek tek işletmelerdeki *görel*i işçi sayısı, kimi durumlarda *mutlak* işçi sayısı azalma eğilimindedir. Bununla birlikte işçilerin yerini makinelerin almasıyla azalan işçi sayısı işletmenin büyümesi ile telafi edilebilir, hatta işçi sayısı artabilir. Tarih boyunca birçok sektör ve işletmede bu gözlemlenmiştir. Makinelere yatırılan sermayeye oranla (nispi) işçi sayısı azalmış olsa da mutlak olarak işçi sayısı yükselebilir.

Dünyanın en büyük e-ticaret tekeli Amazon 2015 yılında 30 bin olan robot sayısını 2019'da 200 bine çıkarmıştır (Kim, 2015; Heater, 2019). Bu süreçte Amazon yatırımlarını öyle hızlı arttırmıştır ki, robot kullanımıyla işçi sayısı azalacağına artmıştır. 2010'da 33,7 bin olan işçi sayısı 2015'te 231 bine, 2020'de ise 798 bine, 2023 yılında 1 milyon 541 bine çıkmıştır (Macrotrends, 2023). Bireysel kapitalistin ötesinde toplam sermayenin hareketi açısından bu olgu çok daha açıktır. Güney Kore 10 bin çalışan başına 1000 robot ile dünyada robot yoğunluğu en yüksek ülkedir (IFR, 2022). Güney Kore'de robot yoğunluğundaki hızlı artışa rağmen, büyüyen sermaye birikimi nedeniyle çok sayıda yeni iş ve istihdam alanı ortaya

çıkmıştır. 2000-2023 yılları arasında, Güney Kore nüfusu %9,7 artarken istihdam edilenlerin sayısı %40'tan fazla artmıştır (Trading Economics, 2023c; The World Bank, 2023). Bu eğilim tek tek ülkelerde sınırlı olmayan küresel bir olgudur. 1991 yılında dünya genelinde ücretli ve maaşlı çalışanların sayısı 1 milyar civarında iken 2021 yılında bu sayı 1 milyar 750 milyonu aşmıştır (Statista, 2023).

Birikim ve genişleme zorunluluğu sermayeyi yeni yatırımlar yapma ve daha fazla emekçiyi istihdam etmeye zorlar. Çünkü sermaye, bir süre sonra artık aynı sermaye değildir, birikmiştir, büyümüştür. Biriken sermaye yeni yatırımlara dönüşmek, yeni yatırım alanları bulmak zorundadır. Marx'ın (2000: 566) vurguladığı gibi "Biriktirmek toplumsal zenginlik alemini ele geçirmek, sömürdüğü insanların kitlesini artırmak ve böylece kapitalistin dolaylı ve dolaysız egemenliğini genişletmek demektir".

Öte yandan teknolojik gelişmeler bizzat yeni iş ve yatırımlar alanları yaratılmasını teşvik etmektedir. Örneğin kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasıyla ABD'de 1970-2015 yılları arasında 3 milyon 508 bin iş yok olmuştur. Ancak sermaye birikiminin bir unsuru haline gelen aynı bilgisayarlar aynı dönemde 19 milyon 263 bin yeni iş yaratılmasına vesile olmuştur. Bu, dönemin ABD işgücünün yaklaşık yüzde 10'una tekabül etmektedir (Manyika vd., 2017: 4).

Yeni işlerin ortaya çıkışı tek başına teknolojik gelişme ile ilgili değildir. Öncelikle yeni istihdam alanı açacak bir sermaye fazlası önkoşuldur. Günümüzde sermaye birikiminin boyutları düşünüldüğünde böyle bir sermaye fazlasının varlığı açıktır. Bu temelde daha düne kadar metalaşmamış ürün ve faaliyetlerin meta haline gelmesi, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, belirli ürünlerin üretimindeki artıştan kaynaklı başka işlerin de artması, lüks tüketimde artış vb. etkenler yeni yatırım ve işlerin ortaya çıkmasını tetikler. Örneğin, metaların eve tesliminin yaygınlaşmasıyla lojistik işlerinde hızlı bir artış söz konusudur. Yine grafik, yazılım, sosyal medya, temizlik, içerik üretimi, öğretmenlik vb. çok sayıda vasıflı ya da vasıfsız iş alanı genişlemektedir. McKinsey'in 2030 yılına yönelik projeksiyon yapan bir raporuna göre artan dünya nüfusu, tarımdan kente süren göç, yeni teknoloji ve sosyal gelişmelerle birlikte çok sayıda yeni iş ortaya çıkacaktır. Örneğin GSMH ve tüketim harcamalarındaki artışın dünya genelinde 250 ila 280 milyon yeni, tam zamanlı iş yaratması beklenmektedir. Ayrıca, sağlık alanında 43 milyon, eğitimde 27 milyon ek istihdam öngörülmektedir (Manyika vd, 2017: 2).

İşsizlik

Sermaye birikiminin istihdamı artırma eğilimi, işsizliğin olmadığı ya da olmayacağı anlamına gelmez. Nüfusun bir bölümünün işsiz kalması sermaye hareketinin istikrarlı sonuçlarından biridir. Bu kitle toplam sermayenin, büyüme dönemlerinde ihtiyaç duyacağı ek emek gücünü karşılamak üzere yedek işgücü olarak varlığını sürdürmektedir. İşsizlik, çalışan işçilerin üzerinde baskı

oluşturarak onları daha düşük ücretle, daha yoğun ve güvencesiz çalışmaya rıza göstermesinin koşullarını hazırlamaktadır (Yücesan-Özdemir, 2014: 41).

Yeni teknolojilerin iktisadi faaliyette kullanımı işsizlik oranlarını yükselten etkenlerden biridir. Özellikle otomatize olan işler karşısında yeterince yeni iş yaratılmadığında işsizlik artar. Ancak, sermaye birikiminin devresel döngüsünün (mesela kriz dönemleri) işsizlik oranları üzerindeki etkisinin otomasyonun konjonktürel etkisinden çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

ABD'deki işsizlik oranının seyrine bakıldığında bu tablo görülmektedir. İşsizliğin olağanüstü yükseldiği dönemlerin özelliği otomasyondan ziyade ekonomik kriz süreçleridir. ABD'de son çeyrek yüzyılda işsizlik oranı %3,5 ile %6 arasında değişmiştir. Eylül 2023 verilerine göre işsizlik %3,8'dir. İşsizlik oranı esas olarak 2001 dot.com krizi, 2008 krizi ve 2020 Kovid-19 gibi kriz dönemlerinde bu aralığın dışına çıkmış ve yükselmiştir. Kriz sonrasında tekrar ortalama seviyesine adım adım dönmüştür (Trading Economics, 2023d).

Başka ülkelerde de benzer eğilimleri görmek mümkündür. Güney Kore'de, 1998 Asya Krizi'nin ardından %7'nin üstüne çıkan işsizlik oranı 2000'lerin başında %5'in altına düşmüştür. 2008 Krizi ve 2020 Kovid-19 krizindeki kısa süreli yükselişler dışında, genellikle %3-4 civarında seyretmiştir (Trading Economics, 2023e). Türkiye'de 2008 krizine kadar %10'un altında olan işsizlik oranı, krizle birlikte %14'ü bulmuştur. Ardından %8'e kadar düşmüş, 2013 yılından başlayan ekonomik durgunlukla birlikte yükseliş trendine girmiş, 2018'de yaşanan ulusal düzeyde etkili olan ekonomik krizin ardından %14'ün üzerine çıkmıştır. 2023 yılında ise yeniden %10 bandının altına inmiştir (Trading Economics, 2023f).

Bununla birlikte resmi istatistiklerde benimsenen "işgücü çerçevesi yaklaşımı" çeşitli eleştirilere konu olmaktadır. İş aramayanlar, iş bulma ümidini kaybedenler, belirli bir referans döneminde birkaç saat olsa bile çalışmış olanlar işsiz olarak tanımlanmamaktadır. Dolayısıyla gerçek işsizlik, resmi işsizlik oranlarının üzerindedir. Ancak bu durum iş-sonrası kuramcılarının ileri sürdüğü gibi otomasyonla birlikte tüm toplumun işsiz kalması ya da bu yönde bir gidişat olduğu manasına gelmez. Sermaye bir yandan işçi olmayan emekçi kitleleri işçi sınıfının saflarına katıp istihdamı artırırken, diğer yandan işçilerin bir kısmını "fazlalık" haline getirmektedir. İşçileşme ve işsizlik, otomasyonu da içeren sermaye birikim sürecinin birlikte işleyen iki boyutudur.

Yeni İş Yaratmada Sorunlar

Sermaye birikiminin yeni istihdam alanları yaratması yönündeki eğilimin yanında birçok karşıt etken de vardır. Yeni istihdam alanlarının ortaya çıkışını zorlaştıran kritik etkenlerin başında düşük verimlilik oranları gelmektedir. İleri teknoloji ve "robot devrimi" üzerine kopartılan gürültüye rağmen, verimlilik artış hızı geçmiş dönemlere nazaran oldukça düşüktür (Benanav, 2019). Bununla bağlantılı bir diğer neden, otomasyonla birlikte kâr oranlarındaki düşme eğilimidir.

Ortalama kâr oranları üzerine yapılan farklı ölçümlerin ortak sonucu aynıdır: Ortalama kâr oranları düşmektedir. Basu'nun 25 büyük ekonominin verileriyle yaptığı hesaplamaya göre 1960'da yaklaşık %10 olan ortalama kâr oranı 1980'e gelindiğinde %7'lere düşmüştür. Sonrasında neoliberal uygulamalarla birlikte %8'e kadar çıkmışsa da 2008 krizinin ardından da %7'nin altına inmiştir ve hâlâ bu seviyelerdedir (Roberts, 2022). Kâr oranlarındaki düşüşün yeni yatırım ve iş olanaklarını kısıtlaması olağan bir sonuçtur. Daha düşük oranlı kâr beklentisi, daha az yatırım anlamına gelmektedir.

Düşen kâr oranlarının yarattığı sonuçlardan biri de sermayenin uzun vadeli yatırımlardan çok kısa vadeli finansal girişimlerle kazanç elde etmeye yönelmesidir (Orhangazi, 2008: 145). Finansallaşma eğilimi de yeni iş olanaklarının ortaya çıkışını olumsuz etkileyen faktörlerden biridir (Üzar, 2019: 94).

Kapitalist üretim tarzı, bir yandan geniş emekçi yığınları iktisadi faaliyete çekerken, onların bir kısmını otomasyon yoluyla fazlalık haline getirmektedir. Yukarıda bahsedilen eğilimler işsiz kitlenin artışına ya da yarı-işsiz ve güvencesiz formda istihdamına neden olmaktadır. İşsizliğin varlığı ve özellikle uzun süreli işsizliğin süreklilik kazanması iş sonrası kuramcılarının varsaydığı aksine kapitalizmin iş ve emek temelli yapısının çözülmesine işaret etmemektedir. Bir tür iş-sonrası toplumun kendiliğinden ortaya çıkışı söz konusu değildir. İşsizlik oranları erken kapitalistleşmiş ülkelerde genel olarak oldukça düşük kalmaya devam etmektedir. Mevcut işsizlik istatistiklerinin büyük yöntem sorunlarıyla malul olduğu, çok sayıda gerçek işsizi, işsiz olarak kabul etmediği bilinmektedir. Buna rağmen sermayenin genel eğilimi, tüm toplumu işsiz hale getirmekten çok, işsiz kitlelerin varlığını hem çalışanlar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak hem de azalan iş olanaklarıyla onları güvencesiz ve niteliksiz işlerde çalışmaya razı kılmak yönündedir.

Fiziki ve manevi yüküne, artan çalışma süreleri ve yoğunluğuna, sendikal hak ve korumaların zayıflamasına rağmen emekçiler hayatlarını sürdürmek için emek güçlerini satarak bir işte çalışmak zorundalar. Mevcut işsizlik, tüm toplumun işlerden azade olmasının yolunu açmak bir yana tüm emekçileri daha kötü koşullardaki işlerde çalışmaya itmektir. Söz konusu olan iş sonrası bir toplum değil iş dayatmasının arttığı, emeğin daha yoğun bir sömürüye maruz kaldığı iş merkezli kapitalist bir toplumdur. Mevcut işsizlik ile "iş sonrası toplum" niteliksel olarak farklı olgulardır.

Sonuç

Kapitalist üretim ilişkilerinde, otomasyon, bağımsız bir unsur değil sermaye birikiminin bir bileşenidir. Farklı politik geleneklerden gelen ve farklı gelecek tasavvurlarına sahip olan iş sonrası toplum kuramcılarının yanılığının temeli kapitalist üretim biçiminin nasıl işlediğini yeterli ve doğru bir biçimde analiz etmemeleridir. Otomasyonu, içinde işlediği sermaye birikimi bağlamından

koparmakta, böylece onun sadece teknik sonucuna yani yüzeyde görünen odaklanmaktadır.

Otomasyon ve teknoloji içinde bulunduğu kapitalist bağlam içerisinde düşünüldüğünde, onu teşvik eden kadar sınırlayan çok sayıda iktisadi, sosyal ve kültürel faktör olduğu görülmektedir.

Otomasyon birlikte tek tek işyerlerinde işçi sayısı azalma eğilimindedir. Ancak üretimin, ticari faaliyetin ve sermayenin boyutları büyüdükçe toplam işçi sayısı da belirli ölçülerde artmaktadır. Ülke düzeyindeki istihdam verileri bunu göstermektedir. Dünya genelinde de işçi sınıfı kitlesi hızlı bir biçimde, sermaye toplamı ise çok daha hızlı bir biçimde büyümektedir.

Otomasyon ve yol açtığı işsizlik ile istihdamdaki artış birbiriyle çelişen olgular değildir. Sermaye birikimi hem otomasyonu hem daha geniş bir emek gücü topluluğunun istihdamını gerektirmektedir. Sermaye, otomasyon ve yeni teknolojilerin de katkısıyla biriktikçe, yeni iş alanları yaratma, geçmişte ücretli olmayan emekçi kategorileri işçileştirme eğilimindedir. Otomasyon ve yeni istihdam alanları sermaye birikim sürecinin iki yüzüdür. Kimi ülke ve sektörlerdeki teknoloji yoğun işletmeler ve akıllı fabrikalar, diğer ülke ve sektörlerdeki emek yoğun işletmelerle tezat değil bütünlük teşkil etmektedir.

İş sonrası toplum kuramlarının, otomasyonla birlikte toplam işlerin azaldığı ve yok oluşa doğru ilerlediği varsayımı günümüz toplumunun güncel gerçekliği ile uyuşmamaktadır. Emekçilerin önünde duran tehlike otomasyonla ortaya çıkan neredeyse tüm toplumu saran bir işsizlik değil, tersine, toplumsal faaliyetler ve emek gücünün daha çok metalaştırıldığı, düşük ücretin yaygınlaştığı, iş hayatında ve toplumsal yaşamda güvencesizliğin egemen olduğu, gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı, yoksulluğun ve işsizliğin toplumun geniş kesimleri üzerindeki etkisini sürdürdüğü ve büyüdüğü bir toplum olasılığıdır.

Kaynakça

- Arntz, M., T. Gregory, U. Zierahn (2016) "The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 189, Paris: OECD Publishing.
- Aronowitz, S. and DiFazio, W. (1996) *Jobless Future Sci-Tech and the Dogma of Work*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Bastani, A. (2019) *Fully Automated Luxury Communism: A Manifesto*, London: Verso.
- Bellamy, E. (2020) *Geriye Bakış* (çev. F Kahya), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Benanav, A. (2019) *Automation and the Future of Work*, London and New York: Verso.
- Bowles, J. (2014) "54% of EU Jobs at Risk of Computerisation", <https://bruegel.org/2014/07/chart-of-the-week-54-of-eu-jobs-at-risk-of-computerisation/>. (09.03.2023).
- Braverman, Harry (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi* (çev. Ç Çidamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brynjolfsson, E. ve McAfee, A. (2018) *The Second Machine Age* (çev. L Göktem), İstanbul: Türk Hava Yolları Yayınları.
- Carmeli, A., Sternberg, A. ve Elizur, D. D. (2008) Organizational culture, creative behavior, and information and communication technology (ICT) usage: A facet analysis, *Cyberpsychology & Behavior*, 11(2), 175-180.
- Danaher, J. (2019) *Automation and Utopia: Human Flourishing in a World without Work*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University.
- David, B. (2017) "Computer Technology and Probable Job Destructions in Japan: An Evaluation", *Journal of the Japanese and International Economies*, 43, 77-87.
- Derks, D. and Bakker, A. B. (2014) "Smartphone use, work-home interference, and burnout: A diary study on the role of recovery", *Applied Psychology*, 63, 3, 411-440.
- Ford, M. (2018) *Robotların Yükselişi: Yapay Zekâ ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi* (çev. C Duran), 4. Basım, İstanbul: Kronik Kitap.
- Frase, P. (2019) *Dört Gelecek: Kapitalizmden Sonra Hayat* (çev. A E Pilgir), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Frey, C. B. and Osborne M. (2017) "The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?", *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Harari, N. H. (2018) *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (çev. S Sıral), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Heater, Brian (2019) "Amazon says it has deployed more than 200,000 robotic drives globally", *Tech Crunch*, <https://techcrunch.com/2019/06/05/amazon-says-it-has-deployed-more-than-200000-robotic-drives-globally/>. (20.12.2023).
- IFR (2022) "China overtakes USA in robot density", <https://ifr.org/news/china-overtakes-usa-in-robot-density>. (06.10.2023).
- IFR (2023) "Executive Summary / World Robotics 2023 Industrial Robots", https://ifr.org/img/worldrobotics/Executive_Summary_WR_Industrial_Robots_2023.pdf. (05.10.2023)
- Kim, Eugene (2015) "Amazon is now using a whole lot more of the robots from the company it bought for \$775 million", *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/amazon-doubled-the-number-of-kiva-robots-2015-10?r=UK>. (20.12.2023).
- Koşar, A. (2019) "Ar-Ge, inovasyon ve tekelleşme", *Teori ve Eylem*, 34, 33-53.
- Koşar, A. (2021) (der.) "Innovation Discourse, Or Does Innovation Create New Value?", in *Beyond Capitalism and Neoliberalism*, Vesna Stanković Pejnović (ed.), Belgrade: Institute for Political Studies.

- Koşar, A. (2023) Robotlar İşimizi Elimizden Alacak mı? Teknoloji, Emek, Gelecek, İkinci Baskı, İstanbul: Kor Kitap.
- Macrotrends (2023) "Amazon: Number of Employees 2006-2023 | AMZN", <https://www.macrotrends.net/stocks/charts/AMZN/amazon/number-of-employees>. (29.12.2023).
- Manyika, J. vd. (2017) Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions In a Time of Automation, San Francisco: McKinsey & Company.
- Marx, K. (2000) Kapital: Birinci Cilt (çev. A Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Mason, P. (2016) Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz (çev. Ş Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap.
- Mohan, C. (2018) "Artificial intelligence in radiology: Are we treating the image or the patient?"; Indian Journal of Radiology and Imaging, 28(2), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6038229/>. (09.09.2023).
- Moody, K. (2018) "High Tech, Low Growth: Robots and the Future of Work", Historical Materialism, 26(4), 3-34.
- Nedelkoska, L. & Quintini, G. (2018) Automation, skills use and training, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, Paris: OECD Publishing.
- Orhangazi, Ö. (2008) "Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış", ODTÜ Gelişme Dergisi, 35, 133-159.
- Owen, R. (2006) Yeni Toplum Görüşü ve Lanark Raporu (çev. L Akalın), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Pfeiffer, S. (2017) "The Vision of 'Industrie 4.0' in the Making: A Case of Future Told, Tamed, and Traded", Nanoethics, 11, 107-121.
- Rifkin, J. (1996) "The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era", New York: G. P. Putnam's Sons.
- Roberts, M. (2022) "A world rate of profit: important new evidence", <https://thenextrecession.wordpress.com/2022/01/22/a-world-rate-of-profit-important-new-evidence/>. (16.10.2023).
- Saad-Filho, A. (2006) Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm için Ekonomi Politik (çev. E Günciner), İstanbul: Yordam Yayınları.
- Say, C. (2018) 50 Soruda Yapay Zekâ, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Srnicek, N. and Williams A. (2015) Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work, London: Verso.
- Statista (2023) "Number of employees worldwide from 1991 to 2022", <https://www.statista.com/statistics/1258612/global-employment-figures/>. (06.10.2023).
- Susskind, P. (2020) Çalışılmayan Bir Dünya: Teknoloji, Otomasyon ve Çözüm Yolları (çev. T Gezer), İstanbul: TGV.
- Tencer, D. (2017) "Ex-Facebook Exec Warns Of 'Revolution' Caused By Job Automation", Huffpost, https://www.huffpost.com/archive/ca/entry/ex-facebook-exec-warns-of-revolution-caused-by-job-automation_ca_5cd4f235e4b07bc7297362b4. (06.10.2023).
- Tozer, T. (2020) "What Computers Will Never Be Able To Do", In Work In The Future: The Automation Revolution, R. Skidelsky and N. Craig (eds.), Cham: Palgrave Macmillan, 99-108.
- Trading Economics (2023a) "Germany Gross Minimum Wages." <https://tradingeconomics.com/germany/minimum-wages>. (07.12.2023).
- Trading Economics (2023b) "Bangladesh Minimum Wages", <https://tradingeconomics.com/bangladesh/minimum-wages>. (07.12.2023).

- Trading Economics (2023c) "South Korea Employed Persons", <https://tradingeconomics.com/south-korea/employed-persons>. (07.12.2023).
- Trading Economics (2023d) "United States Unemployment Rate", <https://tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate>. (07.12.2023).
- Trading Economics (2023e) "South Korea Unemployment Rate", <https://tradingeconomics.com/south-korea/unemployment-rate>. (07.12.2023).
- Trading Economics (2023f) "Turkey Unemployment Rate", <https://tradingeconomics.com/turkey/unemployment-rate>. (07.12.2023).
- The World Bank (2023) "Wage and salaried workers, total (% of total employment) (modeled ILO estimate) - Korea, Rep.", <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.WORK.ZS?locations=KR>. (07.12.2023).
- Üzar, U. (2019). "Kapitalizmin finansallaşma sürecinde önemli bir sorun olarak işsizlik: Tartışma ve analiz", *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28, 1, 73-97.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014) İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş, İstanbul: Yordam Kitap.

Araştırma Makalesi

Hizmet Sektöründe İstihdamın Beşerî Sermaye Teorisi Bağlamında Eleştirel Analizi (Sahadan Notlar)¹

Servet GÜN²

ORCID 0000-0003-1582-8620

Öz

Eğitimli emeği merkezine alan, emeği ekonomik süreçlerin girdisi olarak gören beşerî sermaye teorisi, 1950'lerde Chicago Okulu'ndan bir grup iktisatçı tarafından geliştirilmiş; 1990'larda OECD ve AB gibi kuruluşlar tarafından, yaşam boyu öğrenme ve aktif emek piyasası politikalarıyla birlikte yaygınlaştırılarak etkili olmuş bir paradigmadır. Sermaye için verimlilik ve istikrar vaat eden beşerî sermaye kuramı, emekçi için bir gelecek sunuyor mu? Bu soruya, geçici ve güvencesiz işlerin yaygın olduğu; 'beşerî sermayeleri' aynı fakat gelir ve çalışma şartları farklı emekçilerin yer aldığı katmanlı/parçalı bir emek düzeni içerisinde cevap bulmaya çalıştık. Zira beşerî sermaye özgüveniyle piyasaya giren emekçi, kısa sürede ucuz ve 'sürümü bol bir metaya' sahip olduğunu anlayıp niteliğine uymayan düşük ücretli işlere yöneldiğinde; kuramın emekçi için vaat ettiği 'iyi' ile nitelenen ne varsa tartışma konusu olmaya başlamaktadır. Kuramın neden başarısız olduğu yedek işgücü kuramı çerçevesinde alan çalışması bulgularıyla desteklenerek tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: beşerî sermaye, yaşam boyu öğrenme, esneklik, güvencesizlik, parçalı emek piyasası

1. Saha çalışması için uygulanan anket ve mülakat görüşmeleri sırasında görüşme yapılan kişi çalışma hakkında aydınlatılmış ve onayı alındıktan sonra çalışma yapılmıştır. Saha çalışması için Munzur Üniversitesi Etik Kurul Onayı alınmıştır: 20.04.2023 Tarih, E-30603717-050.01.04-230001353 Sayı.

2. Munzur Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, servetgun@munzur.edu.tr

A Critical Evaluation of Employment In The Service Sector In Terms of Human Capital Theory (Notes From The Field)

Abstract

Putting the skilled labour in the centre and seeing labour as one of the inputs in the production process, the human capital theory was developed by a group of economists from Chicago School in the 1950s. Accompanied by the lifelong learning approach, this perspective was generalized by the OECD and the EU in the 1990s and became dominant paradigm from that period onwards. Can human capital theory make the workers' life better in the future, while promising productivity and stability for the capital? This paper tries to find an answer to this question within a segregated labour market in which temporary employment contracts, job insecurity and discrimination among the employees with the same 'human capital' in terms of wage and other working conditions are common. Based on the research findings, this paper discusses the reasons why human capital theory fails from the reserve army perspective.

Keywords: human capital, lifelong learning, flexibility, insecurity, segregated labour market

Giriş

Eğitimi, piyasa mantığı içerisinde ekonomik bir yatırım olarak değerlendiren beşerî sermaye³ teorisinin bugün öne çıkan oluşumu, 70 yıl öncesine gitmekle birlikte kökleri daha eskiye, *klasiklere* dayanmaktadır. Nitekim Smith, 1776'da yayınlanan klasikleşmiş eseri *Ulusların Zenginliği*'nde alışılmışın dışında şeyler üretebilen pahalı bir makine ile eğitilmiş işçi arasında paralellik kurmuş 'beşerî sermaye'nin önemine dikkat çekmişti (Smith, 1997: 90). Smith'in yazdığı dönemlerde yazan, yine geçmişten gelen bir başka ses, bu konuda bir uyarıda bulunmuştu. Marx ve Engels, 1848'de kaleme aldıkları *Manifesto*'da "burjuvazi, onca zamandır onurlu sayılan ve önünde huşuyla eğilinen her faaliyeti çevreleyen haleyı söküp atmıştır. Hekimi de hukukçuyu da rahibi de şairi de bilim adamını da kendi ücretli işçisi yapıp çıkarmıştır" diyerek 'beşerî sermaye' konusunda bambaşka bir eğilime işaret ediyorlardı (Marks, ve Engels, 2015: 43)⁴.

Smith'in eğitim eksenli görüşleri, 'fiziksel sermaye yatırımları' üzerine yoğunlaşan ekonomistler tarafından büyük oranda sonradan göz ardı edilmişse de; 1950'lere gelindiğinde *Chicago Okulu*'ndan Theodore Schultz, Jacop Mincer ve Gary S. Backer gibi ekonomistler tarafından yeniden keşfedilmiş ve "beşerî sermaye teorisi" olarak bilinen yeni bir paradigma geliştirilmiştir. Paradigmanın

3. Uluslararası yazında human capital olarak kullanılan kavram yerine Türkçe yazında üzerinde uzlaşılmış tek bir çeviri karşılığı yoktur. Human capital'a karşılık olarak Türkçe bazı çalışmalarda insan sermayesi, bazılarında insani sermaye, bazılarında ise beşerî sermaye kullanılmaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen farklılıklara rağmen beşerî sermayenin tercih edilmesi yaygın kullanımından kaynaklanmaktadır.

4. Klasik iktisatçıların emeğe bakışları ve beşerî sermaye teorisine etkileri bakımından karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. (Şahin, 2010).

yaslandığı temel görüş, tüm diğer değişkenler sabitken ‘eğitim, hem verimliliği hem de geliri artırır’ hipotezine dayanmaktaydı (Gündoğan ve Biçerli 2004: 113).

Geçen süre içerisinde, tarihsel ve küresel olarak büyük oranda ana akım iktisadın dile getirdiği argümanların benimsenildiği anlaşılmakta (Woodhall, 1987; Teixeira, 2014); bugün dahi teoriyle ileri sürülen postulları destekleyen ampirik çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Yavuz, 2022). Akademik alanda yapılan ampirik çalışmaların yanı sıra *bilgi toplumu*, *yaşam boyu öğrenme* gibi popüler yaklaşımlar ile piyasa düzenleyen aktif istihdam politikaları bağlamında sayısı her gün artan *eğitim programları* da bu teoriyle yakın ilişki içerisinde (Sakal, 2016). Bu bağlamda bir taraftan eğitim marifetiyle insana yapılan yatırımın daha iyi iş ve daha iyi bir yaşam (gelir) olanağı sağlayacağı düşüncesiyle şekillenen yaygın bir literatür ve bu çerçevede yerleşik bir algı oluşmuşken; diğer taraftan eğitilmiş genç işsizliğinin giderek arttığına işaret eden veriler ve haberler yayılmaktadır. Örneğin çoğunluğu uzun süredir işsiz olan *ataması yapılmayan öğretmenlerin* sayısının 2022 yılı itibarıyla 400 bini geçtiği bilinmektedir (Odatv4, 2023). Ataması yapılmayan öğretmenler gibi örgütlü bir grup olmaması hasebiyle hakkında net sayısal bilgi alınamayan diğer mesleklerin⁵ benzer bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya olduklarını ise yöneticilerin “her üniversite mezunu iş bulacak diye bir şey yok!” (Sözcü, 2019) demeçlerinden anlayabiliyoruz.

Elbette bu çalışma, başlıktan da anlaşılacağı üzere, eğitilmiş işsizliğine eğilen bir çalışma değildir; ama onunla bağlantılı, eğitilmiş bireylerin işsizlikten kaçarken yakalandıkları ‘doluya’, daha çetrefilli bir soruna odaklanmaktadır. Zira ‘boşuna okuduk’ diyenlerin her geçen gün arttığı bir emek piyasası düzeninde beşerî sermaye teorisini eleştirel bir yaklaşımla tartışmayı amaçlayan bu çalışma, esas olarak hizmet sektöründeki proleterleşmeye⁶ eğilmektedir. Yayınlanmış son verilere bakılırsa (TÜİK, 2023) Türkiye’de istihdamın yüzde 56,8’i hizmet sektöründe yer almaktadır. Bir bakıma istihdamda olanların yarısından fazlasını içeren bir sektör hakkında fikir üretmeyi hedefleyen bu çalışmanın bütününde, alanın bilgisine de başvurularak, beşerî sermaye teorisinin neden geçerli olmadığı veya geçerli olmayacağı anlatılmaktadır.

Bu bağlamda öncelikle beşerî sermaye teorisinin argümanları tartışılmakta-

5. Bütünü yansıtmasa da, diğer meslek gruplarından mühendislerle ilgili yapılmış bazı çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Bunlardan TMMOB’un 2009 krizi öncesinde yaptığı ve 3.167 kişiyi kapsayan profil araştırmasına göre bir dönem işsiz kalmış mimar-mühendislerin oranı %36,9’dur (Bora, 2021: 58). Yakın tarihli, 6.637 kişiyi kapsayan TMMOB’un diğer bir araştırmasına göre ise mühendislerin %54,7’si işsizliği en az bir defa deneyimlemiştir (TMMOB, 2019). Elektrik Mühendisleri Odası’nın (EMO) kendi üyelerini kapsayan 2242 mühendisle (ana kütle 37359) yaptığı araştırmanın bulgularına bakılırsa, 25 yaşından genç mühendislerde işsizlik oranının %19.1 olduğu görülmektedir. Ayrıntılar için bkz. (Şahin, 2013: 548).

6. Engels (2015: 123), proletaryayı açık bir biçimde “kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç modern ücretli işçi”lerden oluşan bir sınıf olarak tarif etmektedir. Zamanla politik çağrışımları artan bir kavram olması hasebiyle kullanılmaktan imtina edilen proletaryanın, neolojizmle, yerine yeni kavramların türetilmesi anlaşılmaktadır (Özatalay, 2016). Özellikle 1980’den sonra neoliberal uygulamalarla birlikte üretim sürecinin esnekleşmesi ve esnekleşmeye bağlı olarak işlerde ve ücretlerde geçiciliğin hâkim olmasıyla proletarya kavramından hareketle ‘prekarya’ kavramının kullanıldığı (Standing, 2014) ve kavramın benimsenerek giderek yaygınlaştığı (Bora ve Erdoğan, 2021: 38) görülmektedir.

dır. Daha sonra beşerî sermaye teorisiyle ileri sürülen argümanların isabetsizliğini görmek üzere kapitalizmin işleyiş mantığından hareketle neoliberal emek politikaları tartışılmaktadır. Son olarak ilk iki ana başlıkta yer alan teorik tartışmalara açıklık getirmek üzere alanın bilgisi analitik bir perspektifle aktarılmaktadır. Zira resmi verilerle eğitilmiş işgücü istihdam oranlarının arttığı yaygın olarak dile getirilirken bahsedilen istihdamın nerelerde ve hangi şartlarda arttığı konusu sayılar sayesinde belirsiz hale gelebilmektedir. Burada bahsedilen veya benzer çıkarımların bir karşılığı olduğu sorusunu sorgulamak üzere çalışmanın son bölümü saha çalışmasıyla tamamlanmaktadır.

Beşerî Sermaye Kuramı Ne Söylüyor?

Bilginin, becerinin veya eğitimin iktisadi açıdan büyük önem taşıdığı, geçmişte A. Smith, A. Marshall ve M. Friedman gibi bazı iktisatçılar tarafından vurgulanmış olmasına rağmen; bunların bir iktisat politikası düzeyinde tartışılması için 1950'lerin sonlarını beklemek gerekmiştir (Yumuşak, 2008: 8). Bu minvalde, beşerî sermaye kavramını ilk kullananlardan biri olan Mincer, 1958 tarihli *Beşerî Sermaye Yatırımı ve Bireysel Gelir Dağılımı* adlı makalesinde, bireysel gelir dağılımı ile 'beşerî sermaye yatırımları' arasındaki etkileşime bakarak 'eğitim ile bireysel gelir dağılımı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna' ekonometrik bir iktisadi model ile dikkat çekmektedir. Bu öncü çalışmada, genel olarak, 'eğitim süreleri ile yaşam boyu kazanç eğrisi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu' vurgulanmaktadır. Çalışmada, yüksek eğitim gerektiren mesleklerde yer alanların gelirlerinin düşük eğitim gerektiren mesleklerden daha yüksek olduğunu tespit eden Mincer, beşerî sermaye yatırımı ile verimlilik artışı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamayı da ihmal etmemektedir (Mincer, 1958: 289-301).

Kuramının gelişiminde öncü isimlerden biri olarak bilinen Theodore W. Schultz, 1961 tarihli *Beşerî Sermayeye Yapılan Yatırım* başlıklı yazının girişinde, yazısının gerekçesini, iktisadi gelişme açısından önemi olan insanın, iktisatçılar tarafından neden yeterince dikkate alınmadığı sorusundan hareketle açıklar: "İktisatçıların neden insan diye adlandırdığımız sermaye türü üzerine yapılacak yatırımların açık bir analizini yapmaktan kaçındıkları (...) üzerinde duracağım". Yazının devamında "İnsan üzerine yatırım yapma fikri bazılarımıza yakışsız gelebilir" diyen Schultz, bunu, toplumsal değer yargılarıyla ilişkilendirerek zor olan bir yolda yürüdüğünü ima ederek açıklar: "Toplumun değer yargıları ve inançları, bizi, insanları sermaye malı olarak görmekten men eder". Nihayet 'önyargı' olarak okuduğu toplumsal değer yargılarını şu cümleyle boşa çıkarmaya çalışır: "İnsanları, yatırım yapmakla değerleri arttırılabilen şeyler olarak tanımlamak, köklü inanç ve değer hükümlerine aykırı olmaktadır". Nitekim Schultz açısından 'insanın yararı için düşünülen' bir beşerî sermaye yaklaşımı, 'insanların kendilerine yatırım yaparak kendi yararlarına açık olan almaşıklar alanını genişletebilir' ve ancak bu yatırım, 'özgür insanların servetlerini arttırmanın bir yolu' olabilir (Schultz, 1961).

Öncü isimlerden biri olarak kabul edilen Psacharopoulos ise, Schultz gibi, beşerî sermayeye yönelik önyargılara cevaben kaleme aldığı İnsan Sermayesi Kuramı Üzerine Kavramlar ve Karmaşalar başlıklı yazısında, ‘insanları makine gibi ele aldığı için beşerî sermayenin insanlık dışı olduğu’ yönündeki yaygın eleştirilere karşı kuramı, “bugün eğitim adına harcanan (çaba), yarın bir mükâfat olarak geri dönecektir” öngörüsüyle savunmaktadır. Yazıda Mincer’in (1958) kazanç (düşey) – deneyim (yatay) grafiğini kullanan (grafiğe göre eğitim arttıkça kazanç doğrusal olarak artıyor) Psacharopoulos (1994), “insan sermayesi kuramının red-dine neden olabilecek bir test henüz başarılamadı” diyerek teorinin geçerliliğine veya sarsılmazlığına vurgu yapmaktadır.

Teorinin çıkışını ‘devrim’ olarak nitelendiren öncü isimlerinden biri olan Becker ise, Schultz ve Psacharopoulos’un ‘sermaye’ vurgusu üzerine yaşadıkları kaygıları paylaşarak beşerî sermaye kavramlaştırmasında yer alan ‘sermaye’ terimine açıklık getirerek kurama ilişkin katkısını, ilk defa 1964’te yayınlanan *Beşerî Sermaye* adlı çalışmasında paylaşır. ‘Sermayenin birçok formu’ olduğunu ileri süren Becker, beşerî sermayeden kastını ‘okula devam etme, bilgisayar eğitim kursu alma ve tıbbi bakım gibi yatırımların kişilere daha sağlıklı bir yaşam süresince artan kazançlar sağlaması’ olarak açıklar. Fiziksel ve finansal sermayeden farklı olarak beşerî sermaye sahibinin kişinin kendisi olduğunu ifade eden Becker, beşerî sermayeye yapmış oldukları yatırım sayesinde bireylerin karşılıklarını fazlasıyla alacaklarını; geleneksel (fiziksel) sermaye değerini yitirse de beşerî sermayenin giderek zamanla değerleneceğini belirtir (Becker, 1993: 15-16, 37).

Beşerî sermaye kavramı çerçevesinde öncü yazarlar tarafından dile getirilen temel yaklaşım; makine, teçhizat veya bina gibi fiziksel sermaye yatırımlarının yanı sıra ‘insan kaynağını’ geliştiren ve verimliliği arttıran eğitimi, yatırım kategorisi içerisinde değerlendirme (Gündoğan ve Biçerli 2004: 113) yönündeki kararlılıktır. Keza gelir düşüklüğü veya eşitsizliğinin anlaşılması konusunda beşerî sermayeye referans verilmekte; yeteneklere yapılan yatırım ile yaşam boyu kazanç kapasitesinin artışı arasındaki ilişki (Bilen ve Yumuşak, 2008: 6) geliştirilen *metrik* modellerle ifade edilmektedir.

Gelecekteki geliri veya kazanç kapasitesini arttıracığı beklentisiyle okula veya bilgisayar kursuna gitme ya da tıbbi bakım alma gibi bir takım beşerî sermaye faaliyetleri, belli bir maliyete sebep olacağı düşüncesinden hareketle ‘beşerî sermaye yatırımı’ olarak adlandırılmakta (Becker, 1962); yatırımdan beklentiler ise ‘yüksek gelir, iş tatmini, daha iyi istihdam olanakları, yüksek statülü işler ve toplumsal prestij’ olarak belirlenmektedir. Kısacası beşerî sermaye açısından sayılan avantajları sağlayan yatırım(lar), işletmeler açısından kârlılığı arttıracak olan verimliliğe karşılık gelmektedir (Şahin, 2011: 74). Dolayısıyla bireylerin beşerî sermaye yatırımları sonucunda elde edilen ‘taşma etkisi’ sayesinde işletmelerin verimliliklerinin arttığına ilişkin çalışmaların yaygınlaştığı (Yumuşak, 2008: 10); son yılların büyüme teorileri bakımından beşerî sermayenin vazgeçilemez bir unsur olduğu

(Bilen ve Yumuşak, 2008: 6) savunulmaktadır.

Kapitalizmin tarihinde bir tür 'sapma' (bazen de 'parantez' ama her halükarda ayrık) olarak değerlendirilen Keynesyen dönemde, artan eğitim seviyesine bağlı olarak emekçi kesimlerin daha fazla kazanç sağladığı geçici bir ara dönem yaşandıysa da; 1970'li yıllarla birlikte artan eğitime rağmen ücretlerdeki artışın tedricen azaldığı bilinmektedir (Şahin, 2011: 141).

1970'li yıllarla birlikte eğitim ile kazanç hadleri arasında kurulan pozitif yönlü ilişki 'beklenmedik' bir biçimde zayıflayınca beşerî sermaye kuramına yönelik ciddi bazı 'eleştiriler' ile birlikte 'alternatif' bir takım teorilerin geliştirildiği de görülmektedir. Bu teorilerden bazıları eleme hipotezi, kuyruk hipotezi, bölünmüş işgücü piyasası kuramı ve katmanlı işgücü piyasası kuramı olarak sıralanabilir⁷.

1970'ler boyunca beşerî sermaye kuramına yöneltmiş eleştirilerin dozu belirlenen nedenlerle bir miktar artmış olsa da; eğitim eksensiz alternatif kuramlar 'eğitim ekonomisi' tartışmalarında belirli bir yer etse de; eğitimin sermaye birikimine etkilerini gündeme alan ekonomik büyüme modellerine yönelik ilginin 1980'lerin sonundan itibaren yeniden arttığı görülmektedir. Bu kez eğitimin kazançlar ve büyüme üzerindeki etkileri 'eğitimin kalitesi' bağlamında ele alınmakta; 2000'li yıllara gelindiğinde ise eğitim-ekonomi politikalarına yön veren eğitim ekonomisi araştırmaları, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi piyasa kurumlarının desteğiyle sürmektedir (Ercan, 1998: 72-73; Abalı, 2011: 32).

Bu süreçte IMF ve DB'nin denetiminde uygulanan yapısal uyum politikalarıyla belirlenen eğitim-ekonomi ilişkisi farklı bir boyut kazanmış, eğitimin amacı ve içeriği açıkça piyasanın öncelikleri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Zira eğitimin finansmanına yönelik reformları, eğitimin toplumsal hareketlilikteki rolü ve eşitlikçi politik işlevini yeniden düzenlemeye yönelik reformlar izlemiş; gelinen noktada eğitimin her düzeyinde piyasanın talepleri doğrultusunda 'insan yetiştirme' hedefi başat hale gelmiştir. Bir bakıma artık ekonomik süreçlerin girdisi olarak görülen insan, verimlilik stratejilerinin etkin bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Sayılan, 2006: 44).

Neoliberal verimlilik stratejisini destekleyen veya piyasanın bilgi ve beceri ihtiyaçlarını karşılamak üzere yürütülen 'yaşam boyu eğitim', 'bilgi toplumu', 'entelektüel emek' gibi sürekli vasıflandırmayı ima eden yaklaşımları da bu süreçte öne çıkan çağdaş birer beşerî sermaye söylemi olarak görmek gerekmektedir.

7. *Eleme Hipotezi*, beşerî sermaye kuramının bazı önermelerine eleştiriler yöneltilen eğitim ile verimlilik arasındaki ilişkinin ileri sürüldüğü gibi güçlü olmadığına vurgu yapan bir çerçeveye sahiptir. Verimliliği, işyerinin özelliği olarak belirten Kuyruk Hipotezi yaklaşımına göre, işyeri için daha az maliyeti mümkün kılan işçiler, işe alınacak kuyruğun başına geçmektedir. Eğitim ile gelir arasında bir ilişkinin var olduğunu kabul eden bu yaklaşım, daha fazla eğitim almış olanların önceliği meselesine eğilmektedir. Bölünmüş İşgücü Piyasası Kuramı ise, çalışma koşullarını ve ücret düzeylerini belirleyen en önemli unsurlardan biri olarak işgücü piyasasındaki farklılıklara işaret eder. Keza bu yaklaşımı benimseyen teorisyenler, toplumsal hareketlilik ya da gelir eşitsizliğinin azaltılmasında okullaşmanın güçlü bir etkisi olmadığı savını ileri sürmektedir. Son olarak, eğitimliliği kazanca dönüştürmenin güçlüğüne işaret eden Katmanlı İşgücü Piyasası Kuramı, eğitimin ve yetiştirme programlarının esasen emekçi kesimlere yarar sağlamadığına dikkat çekmektedir (Abalı, 2011: 27; Aksoy vd., 2011: 73). Aksoy vd'nin belirttiği üzere, eğitim gelir ilişkisini alternatif kuramlar çerçevesinde açıklamak üzere ortaya çıkan girişimlerin önemli bir kısmı, beşerî sermaye kuramını eleştirmek niyetiyle ortaya çıksalar da, bu kuramın varsayımlarına temelde karşı çıkmamış; bir bakıma kuramı tamamlayıcı bir rol üstlenmişlerdir (Aksoy vd., 2011: 75).

Beşerî Sermaye Temelli Diğer Yaklaşımları

'Bilgi çağının ihtiyacı olan nitelikli emeği karşılamak üzere' 1990'larda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi kuruluşlar tarafından beşerî sermaye teorisinin uzantısı olarak formüle edilen (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 71) yaşam boyu eğitim/öğrenme, tarihsel süreç içerisinde farklı retoriklerle gündeme gelmiş olsa da (Preston, 1999); içerisine yerleştiği toplumsal paradigmanın anlaşılması önem taşımaktadır⁸.

İlk defa 1946 yılında Birleşmiş Milletler (BM)/UNESCO tarafından gündeme getirilen yaşam boyu eğitim⁹, daha sonra DB ve OECD gibi küresel örgütlerce ve ABD merkezli projelerle ağırlıklı olarak mesleki eğitime yönelik bir çerçevede uygulanmış olsa da; farklı konularda eğitim olanağı sunmaktadır. Öğrenme ihtiyacının yaşam boyu sürdüğü kabulüne dayanan bu yaklaşım, 'bu ihtiyacın ve doğru bilginin ancak uzmanlar eliyle ve eğitim programları aracılığıyla karşılanabileceği' savını vurgulamaktadır. Yaşama dair ne varsa eğitim programlarıyla öğrenileceğini vazedен yaşam boyu eğitim, 'pedagojik bir yanlıgı' empoze etmekle birlikte; asıl olarak mesleki eğitimdekine benzer bir biçimde toplumsal yaşamı tek tipleştirme ve kontrol etme amacı taşımaktadır. Nitekim yaşam boyu eğitim yaklaşımına göre demokrasi, insan hakları, aile veya arkadaş ilişkileri, düzgün konuşma hatta sevmе gibi konular kurslarla veya eğitim programlarıyla öğrenilmelidir. Olur da birileri kendisiyle ya da yakınıyla ilgili sorunlarını çözmekte yetersiz kalırsa; bunu ancak bir eğitim paketi satın alarak çözebilir. Zira doğru çözüm uzmanların göstereceği yerde; çare piyasadadır (Ünal, 2007).

Bu minvalde bir yaklaşım içerisinde tüm toplum kesimlerine hitap eden ve zamanla neoliberal birikim stratejisinin retorığı haline gelen yaşam boyu öğrenme, 1990'lara geldiğinde, artık 'bilgi toplumu', 'bilgi ekonomisi', 'küresel rekabet' gibi daha 'büyük' kavramlar eşliğinde konuşulan bir 'efsaneye' dönüşmüştür. Yaşam boyu öğrenmeyi kutsayan neoliberal retorik, 'bilgi temelli bir küresel ekonomi içerisinde şirketlerin rekabet edebilmesi, ancak eğitimli ve üretken işgücüne ihtiyaç duyar' varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla yeni, bilgi temelli bu ekonomi, çalışanlardan kendilerini sürekli olarak yenilemelerini, risk almalarını, rekabet becerilerini geliştirerek 'yırtıcı bir karakter' edinmelerini beklemektedir (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 69). Zira becerilerini geliştiren veya yeni beceriler edinen birey, kendi kendine yatırım yaparak, bir bakıma kendini 'sermayeleş-

8. Başlangıçta bütünsel ve eğitsel bir yaklaşım olarak tasarlanan yaşam boyu eğitim, bireysel ve kolektif yaratıcı kapasitenin geliştirilmesine yönelik bir strateji çerçevesinde düşünülmüş olsa da; sonradan OECD ve DB gibi uluslararası yapılar eliyle piyasa işleyişi açısından veya istihdam edilebilirlik çerçevesinde yeniden içeriklendirilerek beşerî sermaye teorisine yaklaştırılmıştır (Medel-Anonuevo vd, 2001).

9. Yaşam boyu öğrenme fikri, UNESCO tarafından ilk gündeme getirildiğinde gelecekteki eğitim sorunlarını çözmeyi hedefleyen bir anlayışa dayanmaktaydı. İletişim alanında, sanayide veya benzeri alanlarda ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak ve gelişmelerin sosyal ve ekonomik etkisi ile değerlerin yenilenmesi vs yaşam boyu öğrenme fikrini öne çıkarmıştı. Bu ilk dönemde yaşam boyu öğrenme kavramına 'yetişkin eğitimi, yeniden eğitim, kariyer eğitimi' gibi olumlu anlamlar yüklenerek yetişkinlerin değişimlere hazırlanması hedeflenmekteydi (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 69).

tirerek, istihdam edilebilirliğini arttırabilecektir (Bora ve Erdoğan, 2021: 22). Çalışma yaşamı için kimi radikallikler önerdiği anlaşılan yaşam boyu öğrenme sayesinde esnek, kendisini her gün yenileyen ve her an istihdam edilebilir bir 'ideal tipe' işaret edilmektedir. Bu ideal tip işsizlik, verimlilik, etkinlik ve büyüme için sihirli bir formül olarak sunulmakta; sunulan formülde sürekli istihdam edilebilir kalmaya ilişkin sorumluluk ise elbette bireye bırakılmaktadır (Güllüpinar ve Gökçalp, 2014: 70).

Açıkça sermaye bakımından istikrar vaat eden bir iklim yaratmayı hedefleyen yaşam boyu eğitim, çalışanlar açısından istikrarsız, güvencesiz ve belirsiz bir yaşamı işaret etmektedir. Diğer bir deyişle yaşam boyu eğitim söylemiyle çalışanlara görünürde bir gelecek vizyonu sunulsa da; emek piyasalarındaki eğilimin düşük nitelikli sektörlere, düşük ücretlere ve güvencesiz işlere doğru yöneldiği görülmektedir. Zira üniversite eğitimi almış ama tezgâhtarlık yapanların veya beden gücü gerektiren işlerde çalışanların sayısının her geçen gün arttığı yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır (Güllüpinar ve Gökçalp, 2014; Bora vd, 2021; Cruikshank, 2002; Stanford, 2001).

Levidow tarafından 'nitelik enflasyonu' olarak adlandırılan bu durum; üniversite mezunlarının niteliklerinin altında ya da mesleki nitelikleriyle ilişkisiz işler için tercih edilmesi, esas olarak 'birbiriyle ikame edilebilir bir emek gücü arzı yaratma' mantığına dayanmaktadır. Zira emek gücünün birbiriyle ikame edilebilir özelliklerde olması, kapitalizme için bir özelliktir ve kuşku yok ki sermayenin çıkarına hizmet etmektedir. Levidow'un belirttiğine göre asıl hedef, becerileri geliştirmekten çok emek yoğun hizmet sektöründe emeği kontrol altına almak; yönetmek, disipline etmek ve nihayet sömürmektir (Levidow, 2000; Ünal, 2007).

Beşerî sermayenin veya beşerî sermayenin devamı niteliğindeki yaklaşımların amacını Hill (1999), "eğitim, eğitim, eğitim"i aslında "business, business, business" olarak okumak gerekir diyerek çarpıcı bir biçimde özetlemektedir. Demek ki ekonomik süreçlerin girdisi olarak gördüğü insanı verimlilik stratejilerinin etkin bir unsuru olarak konumlandıran beşerî sermaye, Hill'in vurguladığı gibi, aslında bambaşka bir hikâye anlatmaktadır. Zira beşerî sermayenin yukarıda anlattığı hikâyeyi eğitiminden başlayarak başka bir bakış açısıyla tartışmak da mümkündür.

Eğitimin Toplumsal Yapıyla İlişkisi

Eğitimin 'toplumsal yeri' üzerine düşünen Ersoy'a (1976) göre bir üst yapı kurumu olan eğitim, üretim ilişkilerinin evrimine bağlı olarak şekillenir. Bu çerçevede eğitim, eğitimin işlevleri ve eğitim politikaları, toplumsal ilişkilerin niteliğine göre toplumsal ilişkilerde yaşanan dönüşümlere bağlı olarak tarihsel-toplumsal bağlarıyla birlikte ele alınmalıdır (Uzunyayla, 2008: 267).

Kapitalizmin şafağında başlayan hızlı ekonomik gelişmeler, emeğin mesleki dağılımında ve yeni mesleki beceri ihtiyacında zamanla belirgin değişimlere yol

açmıştır. Aile içerisindeki beceri eğitimi artık yeni koşullar karşısında yetersiz kalmış; kilise, laik ve akılcı düşüncenin cepheden eleştirisiyle gözden düşmüştür (Bowles, 1977: 14). Sınırlı kesime hitap eden eğitim ise dar etki alanından çıkarılıp kapitalist üretim koşullarına uygun hale getirilmiş; aynı zamanda etkin bir toplumsallaştırma kurumu olarak yeniden inşa edilmiştir¹⁰ (Ersoy, 1976: 267).

Eğitimin kapitalist sistem için birçok işlevi sağlayacağı düşünülmüştür. Nitelikli sanayinin gelişmesi ve vasıflı işgücüne duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte gerekli nitelik, disiplin, dakiklik, aile dışındaki kontrolün sağlanması vs artık okulda eğitim eliyle sağlanacaktır. Eğitimin/okulun toplumsal ilişkileri, işyerinin toplumsal ilişkilerine göre düzenlenecek; böylece toplumsal uyarlanma sağlanacaktır (Bowles, 1977: 14-15). Eğitim, bir bakıma, kapitalist sistemle uyulaşabilen davranış biçimlerinin gelişmesine yardım edecektir (Ersoy, 1976: 269). Daha geniş bir açıdan bakılırsa eğitim (okul), teknik/mesleki bilgilerin yanı sıra yurttaş olma bilincini, ahlak kurallarını, üretim sürecini örgütleyen işbölümüne ve sınıf egemenliğinin yerleştiği düzenin kurallarına saygıyı öğretecektir¹¹ (Althusser, 2000: 23).

Kapitalizmin gelişmesine paralel olarak eğitim, kapitalist ekonominin temel değişkenleri olan etkinlik, verimlilik ve rasyonalite koşullarının yaratılması ve sürdürülmesi amacıyla özgülendirilmiştir. Bahsedilen ilkeler etrafında örgütlenen eğitimin kendisi giderek verimlilik ve etkinlik kavramları içerisinde tanımlanmaya başlamıştır. Eğitim ve eğitimin sağlayacağı donanım¹², ekonomik bir değişken olarak formüle edilmiş ve ekonominin belirleyici mantığı içerisinde yerleştirilmiştir (Ercan, 1998: 61).

Bu şekilde ekonominin denetiminde işleyen eğitim, emek piyasalarını ve istihdam politikalarını piyasanın talepleri doğrultusunda şekillendiren bir işlevle hareket ederek rekabet temelinde yapılandırmış; rekabet ve girişimcilik kültürü giderek eğitsel başat bir paradigma haline getirilmiştir (Sayılan, 2006: 45). Bu eğitsel paradigmanın gereği olarak emek, rekabetçi mantık doğrultusunda teknolojik gelişmeler karşısında kendisini sürekli yenilemek ve hızlı değişimlere ayak uydurabilmek için 'öğrenmeyi öğrenmek' zorunda bırakılmaktadır (Uzunyayla, 2008: 270). Neoliberal stratejiyle birlikte klasik istihdam anlayışının istihdam edilebilirlik ile yer değiştirmesi tam da öğrenmeyi öğrenme nosyonuna, sürekli

10. Kapitalizmle birlikte eğitim kurumunun aldığı pozisyon konusunda iki farklı okul/paradigma olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki, Muhafazakâr ve Liberal diğeri ise Radikal görüş olarak ifade edilmektedir (Ersoy, 1976: 268). Yukarıya aktarılan beşeri sermaye teorisi, muhafazakâr ve liberal görüşü yansıtırken; burada atıf yapılan paragraftan sonraki yaklaşım ise radikal görüşe yaslanmaktadır.

11. Eğitimin/okulun toplumsal işlevi ve kurumsallaştırılması konusunu sorgulayan eleştirel kapsamlı bir çalışma için bkz. (Illich, 2022).

12. Ercan, eğitim meselesini etrafıca tartıştığı yukarıda atıf yapılan çalışmasında, Fransız Devrimi döneminde bir tür insan hakkı olarak formüle edilen eğitime ('eğitim hakkı'), bu formülasyona bağlı olarak eğitimin kişilere sağlayacağı potansiyele işaret etmektedir: "İnsanın eğitimini bütünsel bir süreç olarak ele alan eğitim anlayışı aslında insanın insanlaşması yani kendisini geliştirerek ve çevresi hakkında seçim yapma donanımı kazanması anlamına gelmektedir." (Ercan, 1998: 61). 'Eğitim' olgusu, genel olarak tırnak içerisinde ifade edildiği gibi sistem belirlenimsiz 'pozitif' bir algılanışa sahiptir.

hazır olma baskısına karşılık gelmektedir. Emekçinin becerilerini geliştirerek veya piyasanın talepleri doğrultusunda yeni beceriler edinerek her an istihdam edilebilir kalması için icat edilen yeni konsept ise esnekliktir.

Beşerî Sermayeden Esnekliğe

Harvey, 1970'lerin kapitalist dünyasını inceleyen bir araştırmacının esneklik-
le nitelenen bir dizi¹³ kavramla karşılaşacağını; tedavüle sokulan bu kavramların
her birinin son tahlilde sermaye birikimine hizmet ettiğini vurgular. Harvey'in
sıraladığı kavramlardan biri de emek piyasalarının esnekliğini ifade eden emek
esnekliğidir (1991). Emek esnekliği ile güvencesizlik arasındaki ilişkiye dikkat çe-
ken Standing ise esneklik hevesi ve dürtüsünün her ekonomik sarsıntı döne-
minde daha fazla talep edilerek sürekli gündemde tutulduğundan bahsetmek-
tedir (2014: 60). Böylece esneklik, küresel çapta, emek sürecinde ya da çalışma
ilişkilerinde giderek bir zorunluluk haline gelmektedir. Örneğin işten çıkarmayı
kolaylaştırmak, istihdamı arttırmanın bir yolu olarak esneklik (sayısal esneklik)
sayesinde savunulabilmekte; işçilerden kurtulmanın maliyeti daha düşük ola-
cağından potansiyel işverenlerin istihdam sağlamaya daha meyilli olacağı ileri
sürülmektedir. Nitekim IMF ve DB gibi piyasacı aktörler, esneklik sayesinde sa-
vunulan zayıf istihdam güvencesini yabancı sermayeyi çekmek ve ülkede tutmak
için gerekli gördüklerini (Standing, 2014: 60-61; IMF, 2006) her fırsatta dile geti-
rip dikte etmektedirler.

Anlaşılacağı gibi esneklik ile ifade edilen 'zayıf istihdam güvencesinin' önemli
bir boyutu, aslında, istihdamın bir anında var olabilen işsizliktir (Özuğurlu, 2009).
İşsizlik, işsiz sayısının çokluğu ölçüsünde çalışanlar üzerinde baskı ve korku ya-
ratır. İşsizlik üzerinden yönelen bu tehdit, uzun çalışma saatleri, esnek, kayıtdışı
ve düşük nitelikli işlerde çalışma koşulları 'vaad eden' bir tür işyeri şiddetidir bir
bakıma. Bahsedilen 'istihdamın bir anında' var olan işsizliğin önemli bir özelli-
ği de vassıfın altında işlerde çalışanları (eksik veya eğreti istihdam edilenleri),
umudu kırılarak köşesine çekilmiş olanları (gizli veya örtük işsizleri) ve iş arama-
ya devam eden açık işsizleri kapsamaktadır (BSB, 2015: 74).

Esnekliğe içkin güvencesizlik sayesinde işsizlik neredeyse 'tercihe bağlı' bir
görünüme kavuşturulmakta ve bu durum giderek bireysel sorumluluk kapsa-
mında değerlendirilmektedir. Esneklik yaklaşımına göre insanlar öyle ya da böyle
istihdam edilebilir olduklarından; çözüm, sahip oldukları vasıfları geliştirmekten
geçmektedir. Böylece belli bir yerde ve zamanda ortaya çıkan işsizlik karşısında
işsizleri tembel veya sorumsuz olarak ilan etmek ve gerekirse paylamak artık
kolaylaşmaktadır (Standing, 2014: 84). Zira yukarıda girişte aktarılan "her üniver-

13. Standing (2014) ise emeğin yeniden metalaşmasına neden olan esnekliğin temel biçimlerini prekaryayı (güvencesizliği) büyüten unsurlar olarak açıklamaktadır. İçsel ve dışsal esneklik şeklinde kategorik olarak ifade edilen farklı tipte esneklik modelleri için bkz. (Meulders ve Wilkin, 1987).

site mezunu iş bulacak diye bir şey yok!” diyen başbakanın demeci, şöyle devam etmektedir: “Evet, diploma var ama dil biliyor mu? Hayır. Bilgisayar kullanıyor mu? Hayır. Mezun olduğu bölümlerle ilgili tecrübe edinmiş mi? Hayır... Böyle bir garanti dünyanın hiçbir yerinde yok” (Sözcü, 2019; Bora vd., 2021: 7). Bu uyarı bir taraftan açıkça eğitimin iş garantisi sağlamadığına dikkat çekerken; diğer taraftan işsizlik konusundaki sorumluluğun asıl olarak işsizlerde olduğu söylemine vurgu yapmaktadır¹⁴.

Süreç içerisinde esnekliğe sığılarak daha geniş bir paradigma ekseninde kavramsallaştırılan beşerî sermaye yaklaşımı, asıl misyonunu taşıyarak temelde mantıksal sürekliliğini korumuştur: Piyasanın ihtiyaç duyduğu vasıflara sahip emek gücünü gerektiğinde kullanıma hazır halde bulundurmak. Beşerî sermaye ve yaşam boyu eğitim gibi, esneklik tartışmaları da emek piyasasını etkileyen iktisadi politikalara yön vermiş ancak söylemde olduğundan farklı bir etki yaratmıştır. Şimdi bu yaklaşımların emek piyasasına etkilerini biraz daha yakından tartışmak gerekmektedir.

Emek Piyasasının Durumu

Emekçinin nesnel sınıf konumunu paranteze alan ve toplumsal sınıfları ‘eğitimsel kast’¹⁵ (Erdoğan, 2021: 78) mantığıyla değerlendiren beşerî sermaye teorisine göre, emeğin piyasadaki konumu basitçe eğitim marifetiyle belirlenmektedir. Ne ki, emeğin piyasadaki değerini belirleyen ‘ekonomik aygıt’ olduğu ya da emek piyasasının kendisi tarafından bizzat belirlendiği yönünde önemli tespitlerin olduğu da göz ardı edilemez. Zira emek-sermaye ilişkisini ‘çelişki, güvencesizlik ve belirsizlik’ temelinde ‘uzlaşmaz karşıtlık’ ekseninde analiz eden Marx, bu karşıtlığın, daima sermayenin emrinde olması için sefalet içinde tutulan yedek işgücü ordusu gibi bir canavar yaratacağını belirtir: İşçilerin çeşitli işler için yatkın hale gelmesini, çeşitli yetenekleri en geniş ölçüde edinmelerini sağlayan bu canavar, tüm yaşamı boyunca bir ve aynı işi yineleyerek güdükleşen bir ‘parça insan’ yeri-

14. Yukarıdaki açıklamanın yapıldığı bir dönemde, Türkiye, esneklik tartışmalarını Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında Ulusal İstihdam Stratejisi (UIS) çerçevesinde sürdürmektedir. İstihdam sorunsalını merkeze alan ve istihdamı artırma iddiasıyla bir takım hedefler belirlemiş olan UIS, belirlenen hedeflere ulaşmak üzere ‘işgücü piyasasını katılıktan arındırma’ ve ‘esnekliği artırma’nın gereğinden bahsetmektedir (Yeldan, 2012: 7). İşgücü piyasalarının ‘katı olduğu mitine’ (Onaran, 2004) başvuran UIS, esneklikle ‘güvence’ kavramını birlikte kullanmaktadır. Belge’de bahsedilen güvenceyle iş güvencesi değil; istihdam güvencesi kastedilmektedir (Gün, 2016: 1298). İstihdam güvencesi yaklaşımı ise iş güvencesini hukuksal bir güvence almaktan çıkaran, kişiyi kendi kapasitesine ve piyasanın işleyiş mantığına bırakan bir anlam ifade etmektedir (Çelik, 2012: 22). Nitekim bu durum, istihdam hedefini istihdam edilebilirlik lehine terk etmek olarak yorumlanmaktadır (Kapar, 2012: 67).

15. Kautsky (1990: 34) erken dönem yazılarından birinde, ‘eğitim yoluyla oluşan kastlaşma’ söylemine ilişkin itirazını, ‘yüksek öğrenimin yaygınlaşmasına’ bağlı olarak şu cümlelerle dile getirmektedir: “(...) Burjuva rejim yalnızca temel değil, yüksek öğrenimin de iyileştirilmesinden ve genişletilmesinden yana olmuştur hep. Bunun, yalnızca üretimin gelişmesini teşvik etmekle kalmayıp sınıf çatışmasını da yumuşatacağı varsayıyordu; (...) Burjuva yaşam standardı ancak, yüksek öğrenim, bu bir ayrıcalık olduğu zaman, zorunlu bir bağıntısı (correlate) durumuna gelir. Evrensel olduğu zaman ise proletaryayı burjuvaziyle bütünleştirmek bir yana, onu bir ‘beyaz-yakalı işçi’ye bir proletere indirir.”

ne, çeşitli işlere yatkın üretimdeki herhangi bir değişimi karşılamaya hazır, tam olarak gelişmiş bir birey koymayı, bir ölüm kalım sorunu halinde zorlamaktadır (Marks, 2011: 466).

Emek gücünün yeniden metalaşma sürecini ifade eden Marx'ın tespiti, piyasanın ihtiyaç duyabileceği donanımaya hazır emekten oluşan bir 'stok yasanına' vurgu yapmaktadır (Bauman, 1999: 77). Aslında piyasa mantığının sonucu olan yedek işgücü açıklaması, resmi istatistiklere yansıyan işsizlik kavramından fazlasını ifade etmektedir. Marx'ın bahsettiği yedek işgücü ordusu, iş bulma umudu olmayan ve bir kenara çekilmiş olanlar ile enformel sektörde çalışanları, kayıt dışı çalışanları, tam zamanlı çalışmak isteyip de tam zamanlı iş bulamayanları ve niteliğinin altında işlerde çalışan eksik istihdam edilenleri de kapsamaktadır (Onaran, 2000: 200-201).

Kapitalist birikim yasanına ilişkin bu işleyişten hareketle, güvenceli istihdam edilenlerin yanı sıra istihdam dışında tutulanlar ile eğreti olarak istihdam edilenler gibi karmaşık ve homojen olmayan parçalı bir emek düzeninden bahsetmek gerekir. Zira sermayenin yakın dönemde benimsediği ve küresel ölçekte uyguladığı birikim rejimi, bir taraftan kalıcı işsizlikle karakterize olan yeni yoksulluk biçimleri yaratırken; diğer taraftan emeği parçalayan yeni istihdam biçimlerini ortaya çıkararak; emeğin geçicileşmesinden güvencesizleşmesine uzanan bir dizi farklı toplumsal sınıf konumları üretmiş durumdadır (Erdoğan, 2021: 76). Nihayet emek piyasasını kaosa sürükleyen bu 'canavarın' emek piyasasında yarattığı etki, 'bölünme', 'parçalanma' veya 'katmanlaşma' gibi terimlerle açıklanmaktadır. Birincil (çekirdek/merkez) ve ikincil (çevresel/çevre) emek piyasası olarak da ifade edilen katmanlaşan emek piyasasında çalışma ilişkileri önemli derecede farklılaşmaktadır (Kapar, 2005: 185).

Katmanlı emek piyasası yaklaşımına göre, beşerî sermaye teorisinin iddia ettiği gibi bireylerin rekabetçi bir ortamda beşerî sermayelerine uygun işlere dağıldığı tek bir piyasasının aksine çalışma koşullarının farklılık gösterdiği iki farklı katmandan oluşan bir emek piyasası söz konusudur. İki katmandan oluşan emek piyasasının birincil katmanında yüksek ücretli iyi işler; ikincil katmanında düşük ücretli kötü işler bulunmaktadır. Böylece beşerî sermayeleri aynı olan ve fakat ayrı katmanda bulunan emekçilerin farklı çalışma koşullarına ve farklı ücret rejimine tabi olması bir piyasa zorunluluğudur. 'Beşerî sermayeleri aynı olan emekçilerin geliri/verimliliği eşit olur' varsayımının aksine; ücret ve çalışma koşullarındaki farklılaşma, beşerî sermaye kuramıyla çelişen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Katmanlaşma yaklaşımıyla ifade edilen ayırım, emek sermaye arasındaki ilişkinin daha belirgin bir biçim aldığı emek piyasası ile yapısal bir düzenlilik göstermeyen emek piyasası arasındaki bir ayırma dayanmaktadır (Ercan ve Özar, 2000: 45).

Emek piyasası açısından görünürde yapısal bir nitelik arz eden katmanlaşma, aslında emek sermaye arasındaki mücadeleye bağlı olarak ilişkisel bir eğilim içeri-

sinde 'akışkandır'. Zira emek piyasasının katmanlaşmasını sermayenin emek üzerinde kurduğu denetim yollarından biri olarak gören ve bunu emekteki ayrışma eğilimi (sürekli parçalanma) olarak değerlendiren ampirik bir takım gözlemlerin olduğu bilinmektedir (Ercan ve Özar, 2000: 46). Dolayısıyla emek piyasasındaki parçalanma, birikim rejiminin eğilimine bağlı olarak ikili bir katmanlaşmadan çok, daha karmaşık veya çok katmanlı bir yapıya doğru evrilebilmektedir (Kapar, 2005: 186). Diğer bir deyişle ikincil katman kendi içerisinde giderek çok parçalı ve kademeli hale gelmektedir. Kurationsızlık, geçicilik ve güvencesizlik terimleriyle özdeşleşen ikincil/çevresel emek, bugün artık istihdamın baskın biçimi olmuş durumdadır. Zira dar bir grup dışında kalan istihdamı işaret eden kurationsız ve güvencesiz emek rejimi, teknolojik gelişmelere ve artan rekabete bağlı -adeta kaçınılmaz bir olgu- olarak emekçilere dayatılmaktadır (Çelik, 2007: 4).

Emek piyasasında karmaşaya neden olan rekabet dayatması, emek cephesinde güvencesizlik tehdidine dönüşmektedir. Kuşkusuz sermayenin tehdidinin en yoğun tezahürü işsizlik veya olası işsizlik korkusudur. İşsizliğin ya da işsiz kalma korkusunun yarattığı şiddet, ekonomik olduğu kadar kültürel ve toplumsal tezahürlere de sahiptir. İşsizlik yalnızca geçinememek değildir; aynı zamanda kişinin kendisini işe yaramaz hissetmesidir; çalınan kapıların yüze kapanması veya özgeçmişe itibar edilmemesi, hiçliğin ilanını bir bakıma. İş bulamayıp sömürülmeye bile değer görülmemek veya gözden çıkarılmak, varlığı değersiz sayılmaktır (Erdoğan, 2021: 90). Zira 'beşeri sermaye özgüveniyle' emek piyasasına giren emekçi, kısa süre içinde 'ucuz ve sürümü bol bir metaya' (Erdoğan, 2021: 92; Şimşek, 2015) sahip olduğu gerçeğiyle yüzleştğinde; yaşama tutunma pahasına, düşük ücretli geçici işleri çaresizce kabul etmek zorunda kalmaktadır. Aşağıda yer alan saha çalışması bu çıkarımın en yalın ifadesini emekçilerin kendi sesinden dile getirmektedir.

Saha Çalışması¹⁶, Amaç ve Yöntem

Bir taraftan üniversite mezunu sayısı her geçen yıl artarken (Şimşek, 2006) diğer taraftan emeğin Gayri Safi Milli Hasıla'dan (GSMH) aldığı toplam pay azalan bir seyir izleyerek (Oyvrat, 2023) ortalama asgari ücret seviyesine yaklaşmaktadır. Yine bir taraftan ataması yapılmayan öğretmenlerin sayısı her geçen gün artarken diğer taraftan "marketlerde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan daha fazla öğretmen çalıştığı"na dair (Söz Yüğü, 2021) kaygılar farklı mecralarda yüksek sesle dile getirilmektedir. Ayrıca yayınlanan istatistiklerle (TÜİK, 2022) eğitilmiş işgücü istihdam oranlarının arttığı gösterilirken; bahsedilen istihdamın nerelerde ve hangi şartlarda arttığı konusu sayılar sayesinde belirsiz hale getirilmektedir. Kısacası emek piyasasına ilişkin tüm bu ve benzeri çelişkiler esasen beşeri sermaye teori-

16. Saha çalışması için uygulanan anket ve mülakat görüşmelerinde görüşme yapılan kişi çalışma hakkında aydınlatılmış ve onayı alındıktan sonra çalışma yapılmıştır. Saha çalışması için Munzur Üniversitesi Etik Kurul Onayı alınmıştır. 20.04.2023 Tarih, E-30603717-050.01.04-230001353 Sayı. Ayrıca saha çalışmasının Ankara ayağında bana eşlik ederek destek olan Haki Serhat Gün'ün katkılarını ifade etmek isterim.

sinin isabetsizliğini ifade etmez mi? Bu bağlamda teorinin geçerli olup olmadığı veya teoriyle ileri sürülen 'iyi iş', 'yüksek gelir', 'iyi hayat' gibi çıkarımların nasıl bir karşılığı olduğu sorusunu sorgulamak üzere nitel araştırmaya dayalı bir saha çalışması yapılmıştır.

Toplumsal olguyu kendi bağlamında ve yaşayanların gözünden derinlemesine anlamaya çalışan bir yaklaşım içerisinden; nitel araştırma yöntemi kullanılarak; ilki görece daha az nüfuslu Tunceli'de diğeri daha çok nüfusa sahip Ankara'da sürdürülen saha çalışması farklı meslek gruplarından on kişiyle yapılmıştır. 2023 yılı başından itibaren yaklaşık altı ay süren bir süre zarfında on kişiye kartopu yöntemiyle ulaşıp derinlemesine görüşme yapılarak açık uçlu sorular yöneltilerek süreç tamamlanmıştır. Ayrıca hizmet sektöründe kendi mesleğini icra edemeyen üniversite mezunu yaygınlığı hakkında fikir edinmek üzere yedi soruluk 88 anket uygulanmıştır. Bu çerçevede saha çalışması her ne kadar esas olarak nitel yöntem ve tekniği kullanılarak yapıldıysa da; kendi mesleği dışında hizmet sektöründe çalışmak zorunda kalan üniversite mezunu dağılımı hakkında bilgi edinmek için de, nicel yöntem tekniğine uygun anket uygulamak suretiyle karma (çoğulcu) bir yöntem izlenmiştir. Böylelikle hem yapısal öğeler hakkında fikir edinmek hem de süreçlere ilişkin öğeleri değerlendirmek mümkün hale gelmiştir. Keza benzer konuda daha önce sahaya dayalı yapılmış çalışmaların bulgularından yararlanılarak karşılaştırma yoluyla da bilginin kıyaslanması/güncelleştirilmesi hedeflenmiştir.

Gözlem ve Bulgular

Nitel ve nicel araştırma teknikleri kullanılarak iki ilde yapılan saha çalışmasının anket uygulaması, on dokuz giyim mağazası, dokuz market, altı restoran/lokanta olmak üzere toplam 34 işyerini kapsayan 88 kişiyle yapılmıştır. Anket uygulamasıyla ilgili bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Hizmet Sektörü Çalışanları Eğitim Profili Anketi

Yaş Aralığı	Görüşme yapılan işçilerin yaş aralığı 18-39 olsa da ağırlık (%52), 20-30 yaş aralığındaki genç işçilerden oluşmaktadır.
Cinsiyet	Görüşme yapılan işçilerin 30'u (%34) kadın, 58'i (%66) erkektir.
Medeni Durum	Görüşme yapılan işçilerin 34'ü evli 54'ü bekârdır.
Eğitim Durumu	Görüşme yapılan işçilerin 3'ü ortaokul, 57'si lise, 14'ü ön lisans ve 14'ü lisans mezunudur.
Aldığı Ücret	Görüşme yapılan işçilerin sadece 4'ü asgari ücretten biraz fazla aldığını söylemiş geri kalan işçilerin tamamı (%95) asgari ücretle çalıştıklarını ifade etmiştir.

Anket uygulamasındaki temel amaçlardan biri, hizmet sektöründe çalışanlar arasında üniversite mezunu ağırlığına dair bir fikir oluşturmaktır. Bununla birlikte kendi alanı dışında çalışmak zorunda kalmış kişilerin aldıkları ücretler

de merak ettiğimiz konulardan diğeriydi. 88 anketle genelleme yapmak gibi bir amacımız olmasa da; anketle ortaya çıkan sonuçlar üzerinden bazı çıkarımlar yapmak mümkün olabilir. Zira bunlardan ilki, kendi mesleği dışında başka işler yapmak zorunda kalan azımsanmayacak bir üniversite mezunu emekçi kümesinin varlığına ilişkin işarettir (%32). İkincisi, üniversite mezunları, lise mezunu veya ortaokul mezunu iş arkadaşlarıyla aynı mesleki düzeyde (satış danışmanı veya kasiyer olarak) ve aynı ücret düzeylerinde (asgari ücret) çalıştırılmaktadırlar. Bir bakıma yapılan iş aynı olunca konum ve ücret konusunda eğitimin bir işlevi olmadığı görülmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi saha çalışmasını yansıtan asıl kesit nitel araştırma çerçevesinde ve açık uçlu sorulardan oluşan on katılımcıyla yapılan görüşmelerdir. Yapılan görüşmelere dair çözümlenmeye geçmeden önce nitel araştırmada ulaşılan örneklemin bütününe ilişkin tanıtıcı bilgiler bir tabloda verilebilir. Nitekim Tablo 2'de yer alan bilgiler görüşmecilerin profilini yansıtmaktadır.

Tablo 2: Nitel Araştırma Örneklem Profil Bilgisi

Kişi	Yaş	Cinsiyet	Medeni Hal	Çocuk Sayısı	Mezun Olunan Bölüm	Yapılan İş
1	25	E	B	-	Türk Dili ve Edebiyatı	Market/Kasiyer
2	42	E	B	-	Ziraat Mühendisi	Market/Manav Reyonu Sorumlusu
3	47	E	B	-	Fen Edebiyat/ Felsefe	Market/Manav Reyonu Sorumlusu
4	32	E	E	2	İİBF/Kamu Yönetimi	İnşaat Malzemeleri Satış İşİ
5	33	E	E	2	İİBF/Kamu Yönetimi	İnşaat Malzemeleri Satış İşİ
6	31	E	B	-	İİBF/Kamu Yönetimi	Lokanta/Pideci
7	30	E	B	-	İİBF/Kamu Yönetimi	Lokanta/yönetici
8	27	K	E	-	BESYO/Beden Eğitimi Öğretmeni	Market/Kasiyer
9	25	K	B	-	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Market/Kasiyer
10	35	K	E	-	BESYO/ Antrenörlük	Market/Kasiyer-Reyon Sorumlusu

Yukarıda Tablo 2’de profili çıkarılan görüşmecilere nitel araştırma yöntemine uygun açık uçlu sorulardan oluşan, duruma göre alt sorularla desteklenen en az on bir soru yöneltilerek derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilere kartopu tekniğiyle ulaşılmış; görüşmelerin yedisi yüz yüze üçü ise telefonla yapılmıştır. Sorularla açığa çıkarılan bilgilerle, yukarıda vurgulandığı gibi, beşerî sermaye teorisinin çıkarımlarını tartışma imkânı hedeflenmiştir. Nitekim sorulardan yola çıkarak oluşan aşağıdaki başlıklar, nitel veri çözümleme biçimine uygun olan tematik analiz mantığıyla oluşturulmuştur.

İşsizlik Korkusu ve Mecburi İşler

Görüşmecilerin tamamı, kendi alanı/mesleği dışında bir işte çalışıyor olmaksızın memnun değildir ve durumu genel olarak ‘mecburiyet’ terimiyle açıklamıştır. İşsiz kalma korkusunu ‘mecburiyet’ olarak ifade eden görüşmeciler farklı sorularda dahi bu soruna dönüp işsizlik korkusunu sık sık farklı ifadelerle dile getirmişlerdir: “Kendi alanımla ilgili üç-dört yıl iş aradım; iş başvuruları yaptım; fakat bir süre sonra çalışmak zorundasın. Eşim de çalışmıyor. Ben de çalışmazsam nasıl olacak? Bu yüzden mecburen bu işte çalışıyorum.” (10 Numaralı Kişi)

Beş kişilik bir ailede yaşayan ve sadece kendisinin çalıştığını ifade eden sosyal bilgiler öğretmenliği mezunu¹⁷ 9 numaralı kişi, mecburiyet sorununu aileyi geçindirme zorunluluğuna bağlamakta ve ‘neden mezun olduğu alanda çalışmadığı’ sorusuna şu cevabı vermektedir: “Aslında iki yıl denedim. Sınavlara hazırlandım. Olmadı. Alımlar da her geçen yıl azalıyor. Sonunda umudum kırıldı ve artık, 2,5 yıldır markette çalışıyorum. Aslında bölümümü seviyorum ama alım yok işte. Özel sektör düşük ücret veriyor; burada özel okul da yok. Mecburum.” (9 Numaralı Kişi)

‘Halen umudum var’ diyen 8 numaralı kişi, umudunu “aslında formasyonum da var” cümlesiyle açıklamakta; ancak mecburiyetini, 9 numaralı kişi gibi, geçim kaygısıyla ilişkilendirmektedir: “Eşim ara ara çalışıyor. Kendisi tesisatçı. Mecbur bir işte çalışmalıyım. Kendi alanımda çalışmak için üç yıl uğraştım. Farklı yerlere başvurudum. Sözleşmeliye de başvurudum. Spor salonlarına da başvurudum. Olmadı. Daha önce de markette çalıştım. Kafelerde garsonluk yaptım. Mecbursun başka çare var mı?” (8 Numaralı Kişi).

İnşaat malzemeleri satan bir işte çalışmasını ‘son çare’ olarak ifade eden 5 numaralı kişi, mesleği ile ilgili bir işte çalışmamasını ise ‘sitem taşıyan bir yaklaşım’ ile karşılamaktadır:

17. Kamuoyunda ‘atanamayan öğretmenler’ olarak bilinen ve bu ‘statü’ içerisinde değerlendirilen yüz binlerce öğretmen adayı vardır. Bunların bir kısmı işsiz olarak hayatını sürdürürken bir kısmı da yaşamını sürdürebilmek için marketlerde veya başka yerlerde çoğunlukla asgari ücretle çalışmak zorunda kalmaktadır. İlginç bir örnek, Ataması Yapılmayan Öğretmenler Platformunun bir dönem sözcülüğünü yapan Şafak tarafından aktarılmaktadır. Şafak, “birçok meslektaşının ‘vasıfsız’ işlere mecbur olduğunu söylüyor. Sosyal bilgiler öğretmeni olan ve dokuz senedir atama bekleyen kendi abisinin inşaatta çalıştığını, garsonluk, bulaşıkçılık yaptığını, şimdi Mersin’de pavyon, bar tarzı bir yerde günlük 20 liraya gece bekçiliği yaptığını” anlatmaktadır (Bora, 2021: 229).

Kendi alanımla ilgili bir iş bulamamam ülke şartları nedeniyle ilgili herhalde. Ya da eğitim sistemiyle bağlantılı olabilir. Başlarda Karabük'te dershaneye gittim; ama ekonomik nedenlerle devam edemedim. KPSS'den 70 aldım, atanamadım. Sonra polislik sınavına girdim. Sporda başarılıydım ama elendim. Sonra iki-üç defa daha girdim; yaşım dolana kadar. Sonra iki yıl bir restoranda çalıştım. Baktım olmuyor sonra da bu işe girdim. Yıllarca okumuşum gel çivi çak diyorsun. (5 Numaralı Kişi)

6 numaralı kişi, 'kendi alanımda çalışsam dahi çok fazla bir şey değişmeyecekti' serzenişini dile getirerek 'giderlerini karşılamak için bir işte çalışmak zorunda olduğ'u için bu işte olduğunu belirtmiştir: "Kendi alanımda çalışsam giderlerimi karşılayacak mıyım bilmiyorum. Daha önce bankada da çalıştım. Yükselme şansım yoktu. KPSS'ye de girdim iki defa ama mülakata giremeden elendim. Sonra vazgeçtim; burada başladım. Yeme içmem buradan..." (6 Numaralı Kişi).

Görüşülen kişiler içerisinde işsizliği en uzun süre deneyimlemiş ve uzun yıllar ücretli öğretmenlik yapmış olan 3 numaralı kişi, 'daha fazla ısrar etmeyerek sonunda bir marketin manav reyonunda çalışmakta karar kılmış'; "2001'de mezun olduktan sonra 2015'e kadar kendi alanımda çalışmak için ısrar ettim. Bu süre içinde yedi yıl ücretli öğretmenlik yaptım. Bir keresinde dört kişiye takdirname verdiler; biri de bendim. Kadrolu öğretmenin dörtte bir ücretiyle çalışıyordum. Hademe¹⁸ bile benden fazla alıyordu. Üç kez sınava girdim; uğraştım..." (3 Numaralı Kişi).

1 numaralı kişi, işsizliği nispeten kısa bir süre deneyimlemiş olsa da; ilerde kendi alanında çalışma konusunda kaygılı olduğunu işsizlikle (geçim derdiyle) bağlantılı bir noktadan dile getirmektedir. Zira 1 numaralı kişi açısından mevcut iş (gelir) ile mesleğini icra etme ihtimali arasında belirgin bir dışlama ilişkisi olduğu görülmektedir: "Bir yıl hazırlandım; kazanamayınca mecburen burada başladım. Tekrar hazırlanıp girmem lazım; ama nasıl hazırlanacağım bilmiyorum. Zaman kalmıyor; fırsat bulup çalışamıyorum." (1 Numaralı Kişi).

Evlü ve iki çocuğu olduğunu vurgulayan 4 numaralı kişi de, 'işsiz kalmamak için inşaatlarda çalıştığımı boyacılık yaptığımı'; son olarak da uzun yıllar çalışıp emek verdiği sektörde satış işine girdiğini yine geçim kaygısıyla açıklamaktadır:

2015 yılında mezun oldum. Kendi alanımda iş aradım. İki yıl ders çalıştım. Dershaneye gittim. Olmadı, mülakatta elendim. Sonradan ümidim tükendi. Evlendim; çocuk da olunca önce inşaatlarda çalıştım. Boya işi yapıyordum. Bir ay bile çalışmasam aç kalırız. Bel fıtığım var bir süre ara verdim inşaata. Sonra inşaat malzemesi satan bu işe girdim. Bu iş de sürekli değil yılın yedi ayı çalışıyorum. Diğer aylar açız. (4 Numaralı Kişi)

18. Arapçadan dilimize geçmiş, bir iş yerinde temizlik ve ayak işlerine bakan kimseyi ifade eden bir terimdir.

İki-üç yıl iş aradıktan sonra kendi alanında iş bulamadığı için market işine giren 2 numaralı kişi de kendi işiyle ilgili bir iş bulma umudunu yitirmiş ve var olan işini korumayı öncelik olarak saymaktadır:

Mezun olduktan sonra kısa bir süre Bursa'da bir çiftlikte ziraat mühendisi olarak çalıştım. İstedğim gibi olmadı. Sonra üç yıl iş aradım; bu arada alım hiç olmadı. Üç yılın sonunda bu işe girdim. 2012'den beri markette çalışıyorum; 2018'den beri de bu işi yapıyorum. Aslında okumasaydım da bu işi yapardım... Ülkede hayvancılığı, tarımı bitirdiler. Bundan sonra da bu işe devam ederim herhalde. (2 Numaralı Kişi)

7 numaralı kişi, işsizliğe bağlı birçok sorunu bir arada yaşayarak mevcut işini artık sürdürmeye karar vermiş ve kendi alanıyla ilgili -tabir kendisine ait- 'havlu atmış':

Mezun olduktan sonra kendi alanımda üç yıl iş aradım. 2016'da Şanlıurfa'ya gittim. İçişleri Bakanlığına bağlı bir kuruma eleman alıyorlardı. Her alana açık bir alımdı. Mülakatta elediler. İnşaat mühendisi birini kamu yöneticisi olarak aldılar. Bana 60 ona 100 verdiler. O, Muğla S. K. Üniversitesinden mezundu. Ona Muğla'nın bir ilçesini sormuşlardı. Bu sürede benim psikolojim bozuldu. Halen ilaç kullanıyorum... Üç yılın sonunda bıçak kemiğe dayandı. Alanımda iş bulmanın imkânsız olduğunu fark edince bir işe gireyim dedim. Hangi iş olursa olsun dedim. Evlenmeyi düşünüyordum. Bir kız arkadaşım vardı. O da ayrıldı benden; yaşadıklarımızdan dolayı olmadı.¹⁹ (7 Numaralı Kişi)

Daha İyi Gelir ve Daha İyi Şartlar Beklentisi

Beşerî sermaye teorisinin çıkarımlarından biri de, eğitim ile iyi iş ve iyi gelir arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu konusuna ilişkindir. Tablo 2'de görüldüğü gibi farklı meslek gruplarından kişilerin düşük statülü işlerde ve genel olarak asgari ücret düzeyinde gelirle çalıştıkları anlaşılmaktadır: "Yaptığım işten kesinlikle memnun değilim. Haftanın yedi günü ve günde on saat çalışıyorum. Sadece kasaya da bakmıyoruz. Burada çalışan üç kişi daha var. Onlar da üniversite mezunu ve hepimiz hem kasaya bakıyoruz hem de reyona mal taşıyıp mal yerleştiriyoruz. Karşılığında ne alıyoruz peki? Asgari ücret..." (8 Numaralı Kişi).

Asgari ücretle çalışan 9 numaralı kişinin şartları da pek farklı değildir: "Yaptığım işten hiç memnun değilim. Haftada kırk beş saatten fazla çalışıyorum. Günde on saati buluyor. Kendime hiç zaman ayırmıyorum. Neredeyse çalışmaktan başka bir şey yapmıyorum." (9 Numaralı Kişi).

19. 18 Üstün (2021: 286) benzer bir sorunu, 'ataması yapılmayınca yedi aylık evliliğini sonlandırmak zorunda kalan beden eğitimi öğretmeninin hikâyesini', aktarmaktadır. Özellikle ataması yapılmayan öğretmenler açısından sorun sadece biten ilişki ya da sonlanan evlilikle sınırlı değildir maalesef. Basit bir google taraması yapıldığında bile birden çok 'intihar eden' ataması yapılmayan öğretmen haberlerine rastlamak mümkündür.

Beş yıllık kıdemi nedeniyle geliri nispeten iyi olan 2 numaralı kişi ise uzun çalışma saatlerinden yakınmaktadır: “Asgari ücretten biraz fazla alıyorum ama burada beş yıllık emeğim var. Günde 9,5 bazen de on saat çalışıyorum. Haftanın bir günü sadece dinleniyorum; evdeyim genelde. Gezmek, eğlenmek, tatile gitmek mümkün mü?” (2 Numaralı Kişi).

2015’ten beri bir marketin manav reyonundan sorumlu olan ve annesiyle birlikte kirada yaşayan 3 numaralı kişi, iş-hayat nasıl? Memnun musun? Sorusuna ‘hayattan bir beklentisi olmadığını’ vurgulayarak şunları aktarmaktadır: “Yedi-sekiz yıldır burada çalışıyorum. Asgari ücretten biraz fazla alıyorum; ama günde on iki saat çalışıyorum. Buradan başka hiçbir hayatım yok. Burada yaşıyorum; burada sosyalleşiyorum... 47 yaşındayım; hayatımda hiçbir şey yok...” (3 Numaralı Kişi).

Bulguların Değerlendirilmesi ve Tartışma

Beşerî sermaye teorisinin önemli isimlerinden Becker, ‘geleneksel (fiziksel) sermaye zamanla değerini yitirse de beşerî sermaye sürekli değerlendirilme potansiyeli taşıyacaktır’ diyerek değerlendirme ölçütünü birey üzerinden tartışmış ve piyasa mekanizmasını büyük oranda teorik yaklaşımının dışında tutmuştur. Farklı meslek grubunda yer alan kişilerin yukarıda aktardıklarına bakılırsa Beckerci yaklaşımın geçerli bir çerçeveye sahip olmadığı kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle kapitalist piyasa mantığıyla şekillenmiş emek politikalarıyla beşerî sermaye kuramının emekçi adına vaad ettiklerinin uyuşmadığı ve uyuşmayacağı ortadadır. Piyasanın öncelikleri kapitalizmin hiçbir döneminde bir kenarda tutulmadığı gibi bugün de (neoliberal dönemde) özellikle korunmaktadır. Bu yaklaşım ekseninde piyasa mekanizması eliyle emekçi için piyasacı bir düzen inşa edilirken; piyasa olumsuzluklarının müsebbibi olarak da emekçi itham edilmektedir.

Dönemin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Derneği (KOBİDER) Başkanı Özgenç, bir toplantıdaki konuşmasında, “Aslında bazı alanlarda iş yok değil, iş var ama insanlarımız iş beğenmiyorlar. Özellikle üniversite mezunu olan gençler büyük hayallerle mezun oluyorlar, iş hayatına atılmak istiyorlar ama çoğu zaman yapabilecekleri işe hayır diyorlar. Bu da gösteriyor ki iş beğenmeyen önemli bir topluluğa sahibiz” (Özgenç, 2011) diyerek; bir bakıma işsizliği, esas olarak eğitilmiş insanların iş beğenmemesine bağlamaktadır²⁰. Zira işverenler derneği başkanı Özgenç’in telkini yönünde hareket edip ‘yapabilecekleri işe hayır demeyen’ eğitilmiş insanların durumu ise ortadadır: niteliğine uymayan vasıfsız işler, düşük ücret, uzun çalışma saatleri vs.

Özgenç’in dile getirdiği yaklaşım esasen sermayenin genel yaklaşımıdır; bu yaklaşımla ‘düzgün işler’ yaratmaktan mustarip piyasaların bütün yükü emekçilere yüklenmek istenmektedir. Oysa iyi bir iş ve iyi bir hayat umuduyla farklı

20. Emek piyasasının müstakbel müdavimleri, Akpınar’ın vurguladığı gibi, eşit fırsatlara ve bu fırsatları değerlendirme noktasında seçme özgürlüğüne sahip eyleyen öznelere olarak takdim edilseler de; beşerî sermayenin ideolojisi gereği özne olmaktan çok, basit ekonomik bir girdi (meta) olarak seçkin bir yaklaşımla konumlandırılmaktadırlar. Beşerî sermaye yaklaşımının seçkin yaklaşımı için bkz (Akpınar, 2018: 790-791).

mesleklere yönelmiş olan görüşülen emekçiler, başlangıçta öğretmen, antrenör, mühendis veya kamu yöneticisi olmak istemiş; ne var ki, hayal ettiklerinin aksine kasiyer, reyon sorumlusu ya da satış temsilcisi olmak zorunda kalmıştır. Zira çoğu, 'emeğin konumu eğitim marifetiyle belirlenir' diye bilinen bir klişeye kanaarak bakmıştır kendi geleceğine. Yukarıda görüşme kayıtları aktarılan emekçilerin neredeyse tamamı (ve bu durumda olan niceleri) bu yanılısamayı tecrübe ederek idrak etmiş durumdadır. Yazılan yazılardan ve istatistiklere yansıyan oranlardan fazlası olduğunu biliyorlar artık: emeğin değersizliğini, güvencesizliği, uzun sürelerle çalışmayı, eksik istihdamı, emek sömürsünü; kısacası piyasa yasasının nasıl işlediğini.

Yetkililer ve sermaye çevreleri, istihdam yaratmayan büyümenin dışlayıcı etkilerini göz ardı ederek 'iş beğenmeme suçlamasıyla' sorumluktan kaçmaya çalışmaktadır adeta. Oysa BSB'nin (2011: 56) ifade ettiği üzere, 1980'lerden itibaren geliştirilen neoliberal emek siyaseti sayesinde, Türkiye emek piyasaları parçalanmış, enformelleştirilmiş ve kayıtdışılaştırılarak ucuz emeğin merkezi olmaya itilmiştir. Böylelikle Türkiye'nin büyüme serüveni 'insan onuruna yaraşır iş' koşullarından uzak, piyasanın sömürsüne açık, esnekleştirilmiş bir yedek emek gücü yaratmak üzere çarpık bir ekonomik modele doğru sürüklenmiştir. Dolayısıyla 'işsizlik ya da düşük vasıflı işlere mecbur olma' gibi yapısal sorunlar vasıflı emeğin kusuruyla değil; Türkiye kapitalizminin gelişim düzeyiyle açıklandığında daha gerçekçi bir yaklaşım sergilenmiş olur.

Sonuç Yerine

Beşerî sermaye teorisi konusundaki yaygın kanı nesnel gerçekliği örten bir yanılısama yaratmaktadır. Bu yaygın kanının oluşması kuşkusuz anaakım iktisadi anlayışın -neoliberal stratejinin- hegemonyasıyla açıklanabilir. Hegemonyanın inşası sürecinde kimi uluslar arası örgütlerin (İMF ve DB gibi) yayınladığı küresel ölçekli raporlar ve veriler etkili olmaktadır.

Biz ise nitel araştırma yöntemiyle olguya yakından bakarak sis perdesini aralayıp sayısallaştırılarak 'insansızlaştırılan' sorunu emekçilerin kendi sesinden dile getirmeye çalıştık. İyi bir meslek ve iyi yaşam kurma amacıyla üniversite okumuş; ne var ki tüm hayalleri yıllar içinde yıkılmış; şimdilerde sırf geçinebilmek için 'herhangi bir işte' çalışmak zorunda kalan bir emekçiye 'memnun musunuz?' Sorusunu sorduk. Açıkça görülün sorun karşısında bu soruyu sormak elbette ki anlamlı değildi ama gerekiyordu. Zira nesnel gerçekliği onların ağzından duymak ve dile getirmek için bu gerekmekteydi. Piyasanın mantığına maruz kalan beşerî sermaye sahiplerinin yaşama tutunabilmek için kendi mesleği dışında vasıf gerektirmeyen bir işten başka bir işe savrulup durmalarını, Harvey'in (2015:178) ifadesiyle, 'kullan at' güvencesizliğiyle sınıdıklarını onların ağzından duyduk, aktardık.

"Okumasaydık da bu işi yapardık" (2 Numaralı Kişi) diyen ve piyasanın mantı-

ğıyla savrulan sadece emekçinin beklentileri, hayalleri değildir; kuşkusuz vasıf-sızlaştırılan nitelikli emek ile birlikte toplumsal gelecek de piyasa düzenine feda edilerek savrulmaktadır. Castel'den esinlenerek sormak gerekirse, yemek servis eden, raf dizen, kasiyerlik yapan, güvencesiz ve süresiz işlerde çalışarak yaşamını sürdürmek zorunda kalan okumuş bir kümeden 'toplum' çıkar mı?

Beşerî sermaye teorisinin iddia ettiği üzere, 'bireylerin rekabetçi bir ortamda beşerî sermayelerine uygun işlere dağılacağı' söylemi retorikten öte bir anlam ifade etmediği gibi çalışma koşullarının farklılık gösterdiği farklı katmanlardan oluşan bir emek piyasası düzeniyle giderek 'piyasanın suretinde' bir toplum yaratıldığı ortadadır.

Piyasanın suretinde dönüşen bir toplumda eğitilmiş olmak iyi bir iş veya meslek garantisi sağlamadığı gibi eğitilmiş olmanın getirdiği prestij veya statü ise kaybolmaya yüz tutan bir nostaljiye dönüşmektedir. Sonuç olarak, bugün emek piyasasına baktığımızda *Manifesto*'daki tespitlerin geçerliliğini koruduğunu ve proleterleşme eğiliminin güçlendiğini görmekteyiz.

Kaynakça

- Abalı, H. G. (2011) Anaakim Eğitim İktisadının Kuramsal Temellerine İlişkin Eleştirel Bir Çözümleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akpınar, T. (2018) "Türkiye'de İşsizliğe Resmi Çözüm Önerileri Bağlamında Beşerî Sermaye Teorisine İlişkin Bir Yeniden Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, 57(2), 787-800.
- Aksoy, H. H. vd., (2011) "Eğitimde Nitelik: Eğitim Ekonomisi Kuramlarının Eğitimin Niteliğine İlişkin Kurgusunun Eleştirel Analizi", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 33, Kış, 60-99.
- Althusser, L. (2000) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Y. Alp, M. Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (1999) *Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Becker, G. S. (1993) *Human Capital ATheoretical and Emperical Analysis with Special Reference to Education*, Third Edition, Chicago: The University of Chicago Press.
- Becker, G. S. (1962) "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis", *Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, 9-49.
- Bilen, M. ve Yumuşak, İ. G. (2008) "Gary S. Becker'in İktisat Bilimine ve Beşerî Sermaye Teorisine Katkıları", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, Cilt: 3, sayı: 1, 1-14.
- Bora, T. vd (Der) (2021) "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği, İstanbul: İletişim yayınları.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2021) "Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar", "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (Der. Tanıl Bora vd.), İstanbul: İletişim yayınları, 13-44.
- Bowles, S. (1977) "Unequal Education and the Reproduction of the Social Devision of Labor", J. Karabel and A. H. Halsey (Eds), *Power and Ideology in Education*, New York: Oxford University Press, 137-153
- BSB (2011) *Ücretli Emek ve Sermaye: Derinleşen Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları*, İstanbul: Yordam Kitap
- BSB, (2015) *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Cruikshank, J. (2002) "Lifelong Learning and the New Economy: Rhetoric or Reality?", *Canada Education*, N. 47, 32-37.
- Çelik, A. (2007) "Eğreti Emek-Parçalanmış sınıf", *Birikim*, Sayı: 217, 1-12.
- Çelik, A. (2012) "Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik", *Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış* içinde, *Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012*, Ankara, 13-35.
- Hill, D. (1999) "Education, Education, Education or Business, Business, Business? The Third Way Idology of New Labour's Education Policy in England and Wales", *European Education Research Association Annual Conference*, (22-25 September), Lahti, Finland.
- Engels, F. (2015) *Komünist Manifesto içinde*, (Çev., N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Ercan, F. (1998) *Eğitim ve Kapitalizm Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*, İstanbul: Bilim Yayıncılık
- Ercan, F. ve Özar, Ş. (2000) "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86, 22-71
- Erdoğan, N. (2021) "Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter", "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (Der. T. Bora vd.), İstanbul: İletişim yayınları, 75-115.
- Ersoy, M. (1976) "Toplumsal Yapı ve Eğitim", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C: 2, S: 2, 265-275
- Güllüpınar F. ve Gökalp, E. (2014) "Neoliberal Zamanın Ruhı, Yaşam Boyu Öğrenme ve İstihdam İlişkileri: Yaşam Boyu Öğrenme Politikaları'nın Eleştirel Analizi", *Mülkiye Dergisi*, 38 (2), 67-92.
- Gün, S. (2016) "Aktif İstihdam Siyasetinin Gelişimi Açısından İşsizlik Sigortasının Dönüşümü", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, 1295-1320.
- Gündoğan, N. ve Biçerli, M. K. (2004) *Çalışma Ekonomisi*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Harvey, D. (2015) Neoliberalizmin Kısa Tarihi, (Çev. A. Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (1991) "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", (Çev. A. Kurdoğlu), *Socialist Review*, Cilt: 21, No: 1, 65-77.
- Illich, İ. (2022) *Okulsuz Toplum*, (Çev. M. Özay), 85. Baskı, İstanbul: Şule Yayınları.
- IMF (2006) "Globalization, Flexibility and Interdependence: Equipping Economies for the 21th Century Plenary Sesion Keynote Adress" <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp061306a> (06.01.2023).
- Kapar, R. (2005) "Gelir Güvencesizliği Karşısında Koruma ve İşgücü Piyasasında Bölünme", İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Yeni Arayışlar, Deneyimler içinde, (Haz. S. Kurt, T. Tören), I. Sınıf Çalışmaları Sempozyum Bildiriler Kitabı, 2005.
- Kapar, Recep (2012) "Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağında İstihdam-Sosyal Koruma İlişkisi", *Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış* içinde, *Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012*, Ankara (64-87).
- Kautsky, K. (1990) *Seçilmiş Politik Yazılar*, İstanbul: Kavram Yayınları.
- Levidow, L. (2000) "Marketizing Higer Education: Neoliberal Strategies and Counter Strategies", *Cultural Logic*, Vol. 4, N. 1.
- Marks, K. (2011) *Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi Cilt I*, (Çev. M. Selik, N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marks, K. ve Engels, F. (2015) *Komünist Manifesto*, (Çev. N Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Medel-Anonuevo, C., Ohsaco, T., Mauch, W. (2001) "Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century", http://www.unesco.org/education/uie/dfd/revisiting_LLL.pdf. (06.01.2024).
- Meulders, D. Wilkin, L. (1987) "Labor Market Flexibility: Critical Introduction to the Analysis of a Concept", *Labor and Society*, Vol. 12, No. 1, 1-13.
- Mincer, j. (1958) "Investment in Human Capital and Personal Income Distribution", *The Journal of Political Economy*, Vol. 66, No. 4, 281-302.
- Odatv4, (2023) "Atanamayan Öğretmenler Seslerini Yükseltti" <https://www.odatv4.com/guncel/atanamayan-ogretmenler-seslerini-yukseltti-269613> (03.02.2023).
- Onaran, Ö. (2000) "Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86, 194-210.
- Oyvat, C. (2022) *Emek Payı Yeni Bir Dibi Gördü*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/emek-payi-yeni-bir-dibi-gordu-haber-1607278> (06.04.2023).
- Özatalay, K. C. (2016) "Neoliberalleşen Türkiye'de İşçi Sınıfının Parçalanması", *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde, (Ed.L. Sunar), İstanbul: Nobel Yayınları.
- Özgenç, N. (2011) "İşsizliğin Ana Sebebi Mesleksizlik" <https://www.dunya.com/gundem/issizligin-ana-sebebi-mesleksizlik-haberi-135286> (06.04.2023).
- Özüğurlu, M. (2009) "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam ya da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine", *Memleket Siyaset yönetim*, Cilt: 4, Sayı: 9, 122-128.
- Preston, R. (1999) "Critical Approaches to Lifelong Education", *Education, Equity and Transformation*, Hamburg: Kluwer Academic Publisher, UNESCO Institute for Education, 561-574.
- Psacharopoulos, G. (1994) "İnsan Sermayesi Kuramı: Üzerine Kavramlar ve Karmaşalar", (Çev. P. Nadim), M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı: 6, 217-221.
- Sakal, S. (2016) *İşgücü Piyasalarında Beşeri Sermaye İhtiyacının Karşılmasında Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü*, *Türkiye İş Kurumu Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Sayılan, F. (2006) "Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm", *Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni*, S. 4, 44-51. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/1e03cc77d4bbd6b_ek.pdf (06.03.2023).
- Schultz, T. W. (1961) "Beşeri Sermayeye Yapılan Yatırım", *İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları* içinde, (Çev. F. Gür-

- kan), Ankara: ODTÜ İdari İlimler Akademisi yayınları, 406-424.
- Smith, A. (1997) *Ulusların Zenginliği*, (Çev. A.Yunus ve M. Bakırcı), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Söz Yüğü (2021) <https://twitter.com/Sozyuku/status/1408756094881632257> (06.04.2023).
- Sözcü (2019) Erdoğan'ın 'Her Üniversite Mezunu İş Bulacak Diye Bir Şey Yok' Sözlerine CHP'den Tepki" <https://www.sozcu.com.tr/erdoganin-her-universite-mezunu-is-bulacak-diye-bir-sey-yok-sozlerine-chpden-tepki-wp5342213> (05.02.2023).
- Standing, G. (2014) *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stanford, J. (2001) "Education is Great But It's No Guarantee of a Better Life", *The CCPA Monitor*, 8(5), 28-41.
- Şahin, Ç. E. (2013) "Emeğin Krizi ve Beşeri Sermaye: Teknik İşgücü Üzerine Düşünceler", *Kriz ve Türkiye: Aşınan Teoriler içinde*, Ed. Fuat Ercan ve Hale Balseven, Ankara: Phoenix, 543-557.
- Şahin, Ç. E. (2011) *Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Tan Kitapevi Yayınları.
- Şahin, Ç. E. (2010) "Adam Smmith'den Chicago Okuluna, Siyasal İktisat'tan İktisat'a Beşer i Sermaye Teorisi", *Politik iktisat ve Adam Smith içinde*, 8Ed. H. Kapucu vd.), İstanbul: Yön Yayıncılık, 171-195.
- Şimşek, G. (2015) *Birikim Sürecinde Çifte Kavrulmuş Meta: Beşeri Sermaye*, İstanbul: SAV Yayınları.
- Şimşek, M. (2006) *Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Teixeira, P. N. (2014) "Gary Becker's early work on human capital – collaborations and distinctiveness", *IZA Journal of Labor Economics*, 3:12 <http://www.izajole.com/content>
- TÜİK, (2023) "İşgücü İstatistikleri IV. Çeyrek Ekim Aralık 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV-Ceyrek-Ekim---Aralik,-2022-49385> (01.02.2023).
- TÜİK (2021) *Yükseköğretim İstihdam göstergeleri 2021* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2021-45865> (06.04.2023).
- Uzunyayla, F. (2008) "Eğitim-İstihdam İlişkisi", *Kavramlar ve Kurumlar Sözlüğü içinde*, (Ed. F. Başkaya, A. Ördek), Ankara: Maki Basın Yayın, 267-276.
- Ünal, L. I. (2007) "Yaşamboyu Öğrenme": Bir Müebbet Mahkûmiyet mi?"; www.academia.edu/3306112/ya%C5%9Famboyu_%C3%B6%C4%9Frenme (05.01.2023).
- Üstün, İ. (2021) "Ataması Yapılmayan Öğretmenler", "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (Der. T. Bora vd.), İstanbul: İletişim yayınları, 275-290.
- Woodhall, M. (1987) *Human Capital Concepts in Economics of Education: Research and Studies*, (edites by G. Psacharopoulos), Oxford Publications.
- Yavuz, H. V. (2022) *Beşeri Sermaye Teorisinin Türkiye İşgücü Piyasasında Geçerliliği: Bütüncül Bir Yaklaşım*, Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları.
- Yeldan, E. (2012) "Ulusal İstihdam Stratejisi' Belgesi Üzerine Makro Ekonomik Bakış", *Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış içinde*, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012, Ankara, 7-12.
- Yumuşak, İ. (2008) "Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye'nin Beşeri Sermaye Potansiyeli", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 55, 4-48.

Araştırma Makalesi

George Orwell'in 'Wigan İskelesi Yolu' Adlı Yapıtı Üzerinde 'Emek' ve 'Edebiyat' İlişkisinin İncelenmesi

Hasan YÜKSEL¹

ORCID 0000-0001-8736-586X

Öz

Bu çalışmanın amacı, George Orwell'in başyapıtları arasında yer alan Wigan İskelesi Yolu (1937) adlı eserinden hareketle ve özellikle sanayileşmeden sonra ortaya çıkan şekliyle "emek" kavramının edebiyattaki yansımaları üzerinde durmaktır. Çağdaş İngiliz edebiyatının öncüleri arasında yer alan Orwell, tüm eserlerinde emeği, emeğin işveren karşısındaki konumunu, sendikalaşma ve örgütlenmenin esaslarını, sosyalizmin işçi sınıfına yönelik vaatlerini, sosyalizme ilişkin eleştirilerini, 20. yüzyıl İngiltere'si işgücü piyasasının yapısal özelliklerini, makineleşme ve sanayileşmeyle beraber işgücü piyasasında meydana gelen yenilikleri orijinal bir üslupla okuyucuya aktarmıştır. O bakımdan sadece edebiyatseverler değil; aynı zamanda ekonomi, politika ve sosyoloji çalışan herkesin Orwell'in eserlerini tafsi-latlı bir biçimde incelemesi önerilmektedir. Başından sonuna kadar dikkatle okuduğum ve üzerinde derinlemesine notlar aldığım Wigan İskelesi Yolu (1937) adlı eser, bir yazar ve akademisyen olarak sanki işgücü piyasası, emek tarihi ya da çalışma ekonomisinin genel özelliklerini aktaran bir eser izlenimi uyandırmaktadır. Aynı etki yine Orwell'in Paris ve Londra'da Beş Parasız adlı yapıtı için de geçerlidir. Nitekim Orwell, "Hayvan Çiftliği" ve "1984" adlı romanları da dâhil olmak üzere tüm romanlarında toplumsal gerçekçi bir çizgide gördüklerini ve yaşadıklarını anlatarak okuyucuyu etkileme potansiyeline sahip bir yazardır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda kitapta işgücü piyasasının geneline dair sosyal sorunlar ve kitabın tüm bölümleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Çalışma, esas itibarıyla üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde literatür taramasına yer verilerek Orwell'in edebi kişiliği ve üslup özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın yöntemine değinilmiş olup, çalışmanın

1. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çankırı, Merkez/Türkiye E-Posta: hasanyuksel37@gmail.com

kaleme alınmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise Wigan İskelesi Yolu (1937) adlı eser içerik analizi yöntemiyle ve işgücü piyasası dinamiklerine bakan yönleriyle incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Emek, Edebiyat, İşgücü Piyasası, Sanayileşme, Endüstri İlişkileri, Toplumsal Gerçeklik, George Orwell, Wigan İskelesi Yolu

The Analysis of the Correlation between 'Labor' and 'Literature' on the Very Basis of George Orwell's Masterpiece called 'The Road to Wigan Pier'

Abstract

The purpose of this study is to focus on the term "labor" and its reflection on literature and in particular its form in the aftermath of industrialization by moving from the book called *The Road to Wigan Pier* (1937), which is amongst the masterpieces of George Orwell. Orwell, who is the pioneers of contemporary English literature, deals with the themes such as labor, the status of labor against employer, the basics of trade unionism and organization, the promises of socialism towards working class, critics of socialism, the structural peculiarities of labor markets in England in 20th century, and the innovations in labor markets in parallel to the emergence of mechanization and industrialization in his books and conveys all these messages to his readers with gorgeous language mode. That's why; not only those, who keen on literature, but also those, who study economy, policy, and sociology, is suggested to analyze Orwell's books in a thorough manner. The book, named after *The Road to Wigan Pier* (1937), which I read meticulously from the beginning to the end and upon which I took detailed notes, impressed me as an author and academician in such a way that it signals the general framework of labor market, labor history or labor economics. The identical impression is valid for Orwell's other masterpiece, which is called "Down and Out in Paris and London". More than that, Orwell is an author, who has the potential to leave an impact on his readers by mentioning all his experiences in regards to socialist reality in his books including "Animal Farm" and "1984". In the study, the method of content analysis was used. Within this context, the social problems in relation to labor markets in general and all the chapters of the book were analyzed in an elaborated way. The study mainly consists of three chapters. In the first chapter, literature review upon Orwell's literary personality and his features of language use were informed. In the second chapter, the method of the study was mentioned and the reasons for which this paper was written were clarified. In the last chapter, the book *The Road to Wigan Pier* (1937) was analyzed by means of content analysis and on the basis of its perspective towards labor markets dynamics.

Keywords: Labor, Literature, Labor Market, Industrialization, Industrial Relations, Socialist Reality, George Orwell, *The Road to Wigan Pier*

Giriş

Emek, herhangi bir kişinin çalışması ya da istihdam edilmesi nedeniyle harcadığı çaba ya da 'efor' veya 'alın teri' olarak tanımlanabilir. İlk insanın yaratılışından bu yana emek sürekli varlığını korumuş ve insanın maddi ve maddi olmayan unsurlarıyla birlikte yaşamını devam ettirebilmesine katkı sunmuştur. Emek, bir taraftan bireyin maddi kazanç temin etmesine olanak sağlarken, diğer taraftan elde ettiği parasal getirinin sunduğu onur, haysiyet, şeref, itibar, aidiyet, karizma ve/veya statü gibi doğrudan maddi özellikler taşımasa da maddiyatla ilintili kazanımları da elde etmesine ve bahse konu kazanımları sürdürülebilir kılmasına imkân tanımıştır. Tarım yoğun çalışma biçiminin ve tarımsal kapitalizmin egemen olduğu dönemlerde toprağa bağlı bir dinamik arz eden emek, sanayileşmeyle birlikte makinenin ve devasa fabrikaların vazgeçilmezleri arasındaki yerini almıştır. İnsanlık tarihinin son dönüm noktası olarak addedilebilecek bilgi ve enformasyon çağıyla birlikte ise emek, bilginin arkasındaki en büyük 'üretici' ve 'itici' güç olma özelliğine haiz bir yapıya dönüşmüştür. Şekli, yapısı, nitelikleri ve özellikleri değişkenlik gösterse de emek bir biçimde varlığını devam ettirmektedir ve daha uzun yıllar da devam ettireceğe benzemektedir. Makineleşmenin ve otomasyonun baş döndürücü hızı nedeniyle işin ve emeğin geleceği konusunda ciddi kaygılar bulunsa da kanaatim odur ki emek ve alın teri, insan yaşamı devam ettikçe ve insan ihtiyaçları ve de ihtirasları sonlanmadıkça yok olmayacak bambaşka formlarda varlığını devam ettirecektir. Dolayısıyla zaman akıp gitmekte, koşullar değişmekte ve/fakat emeğe olan ihtiyaç herhangi bir değişikliğe uğramamaktadır.

Yaşamın bütünü bu denli kuşatan ve insan hayatının doğrudan bağlı olduğu bu kavram aynı zamanda edebiyat, müzik, sinema gibi sanatın tüm türlerini de etkisi altına almıştır. Nitekim sanat, belirli bir amaca hizmet etmekte ve belirli bir hedef için icra edilmektedir. O yönüyle sosyal sorunları, bireysel ve toplumsal problemleri sanatsal bir forma dönüştüren, bireyin yaşadığı acıları, sevinçleri, tecrübeleri, tarihi derinliği olan meseleleri kuramsal ve ampirik bir bakış açısıyla sevenleri ile buluşturan sanat paha biçilmez bir değer kazanmakta ve mesajları çağları aşıp bugünlere kadar gelmektedir. Bir bakıma sanatı yerel olmaktan çıkaran ve evrenselleştiren şey, sanatsal değer taşıyan o filmin, kitabın, romanın, resmin, tiyatro oyununun ya da şiirin bireye ve dolayısıyla topluma ait sorunları dile getirme becerisinde gizlidir. Sanat toplumsallaştıkça ve insana dokundukça kıymeti ve değeri daha da artmakta ve sosyal yapı içerisinde yaşayan herkes o sanat eserinde kendi yaşanmışlıklarını, tecrübelerini; kısacası, kendi 'benini' bulmaktadır.

Şimdiye kadar bahsetmiş olduğum tüm bu kuramsallaştırmalar sanatın bir türü olan edebiyat için de geçerliliğini korumaktadır. Amerikan edebiyatının önde gelen yazarlarından John Steinback *Gazap Üzümleri*'ni (1939) yazarken dönemin şartlarından etkilenmiş ve eserinde 1929 Ekonomik Krizi'nin (Büyük Buh-

ran) Amerikan toplumunda yarattığı sarsıntıları derinlemesine incelemiştir. 19. yüzyıl İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden birisi olan Charles Dickens, sanayileşme ve sonrasında yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümleri neredeyse tüm romanlarının konusu haline getirmiştir. *İki Şehrin Hikâyesi* (1859) adlı romanda yazar, yaşamış olduğu çağı “Zamanların en iyisiydi. En kötüsü de. Akıl çağıydı, budalalık çağı da. İnanç çağıydı aynı zamanda, ama inkâr çağıydı da. Bir taraftan aydınlık, bir taraftan da karanlık bir mevsim yaşanıyordu. Umudun baharıydı, yeisin kışı. Her şeyimiz vardı ama hiçbir şeyimiz yoktu. Hepimiz doğruca cennete gidiyorduk, ama hepimiz cehenneme de gidiyorduk. Kısaca o çağ bu devre öyle benziyordu ki, sesi en çok çıkan otoriteler iyisiyle kötüsüyle ikisinin mukayesesinin, sadece üstünlük bağlamında yapılmasında ısrar ediyorlardı.” şeklindeki sözlerle özetlemiştir (Dickens, 2014: 7). Aynı özellikler ve toplumsal mesajlar Dickens’ın diğer eserleri içerisinde yer alan *Oliver Twist* (1838), *David Coopperfield* (1849), *Büyük Umutlar* (1861) ve *Zor Zamanlar* (1854) adlı kitapları için de geçerlidir. İngiliz sanayileşmesinin toplum üzerinde oluşturduğu etkileri inceleyen Elizabeth Gaskell da *Mary Borton* (1848) ve *Kuzey ve Güney* (1855) adlı romanlarında aslında Dickens’dan farklı bir çizgi sergilememiştir (Black, 2018: 136). *Doğu Yakası* (1903) adlı romanın yazarı Jack London için de esasında aynı şeyler geçerliliğini korumaktadır. William Blake tarafından 18. yüzyıl sonunda kaleme alınan *Baca Temizleyicisi* adlı şiir de o dönemin sorunlarını, çocuk işçiliğinin ve yoksulluğun ulaştığı boyutları derinlemesine incelemektedir. Edebiyat, sosyal ve toplumsal sorunların doğrudan kaleme alındığı sayısız örneklerle doludur. Emile Zola ve Maksim Gorki gibi yazarlar da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Aynı durum Türk edebiyatı açısından da geçerliliğini korumaktadır. Toplumcu çizgide eserler kaleme alan Orhan Kemal, Kemal Tahir ve Yaşar Kemal’ler, Sabahattin Ali’ler, Fakir Baykurt ve Rifat Ilgaz’lar ve Aziz Nesin’ler de toplumsal sorunları yapıtlarında ele alarak edebiyatseverlerle buluşturmuş ve bir döneme ışık tutmuşlardır.

Çalışmanın temel çıkış noktası olarak değerlendirilen George Orwell ve yapıtları için de aynı şeyler fazlasıyla söylenebilir. Keza Orwell, tüm eserlerinde yaşadıklarını ve gördüklerini, 20. yüzyıl İngiltere’sinin iktisadi, siyasi ve içtimai sorunlarını sosyalist ve emekçi bir bakış açısıyla kaleme almış ve objektif bir gözle o dönem İngiliz toplumunun bir nevi fotoğrafını çekmiştir. Yazarın on üç bölümden oluşan *Wigan İşkelesi Yolu* (1937) adlı eserinde dönemin İngiliz emek piyasası kapsamlı olarak anlatılmakta ve sosyal sorunlara dikkat çekilmektedir. Çalışma, birkaç açıdan literatüre katkı sunmaktadır. Öncelikle emek ve emek piyasasını, çalışanların durumunu dönemin koşullarını da dikkate almak suretiyle edebiyatla ilişkilendirerek anlatması çalışmaya artı bir değer kazandırmaktadır. Ayrıca içerik analizi yönteminin kullanılması nedeniyle eserde geçen kavramlar ya da terimler, emek piyasasına dönük tasvirler, sosyal sorunlar ve sosyal güvenlikle ilintili mekân ve manzara betimlemeleri ve de romanın her bir bölümüne ilişkin analizler çalışmaya bütüncül bir bakış açısı kazandırmakta ve okuyucu da ilgi uyandırmaktadır. O bakımdan çalışmanın temel amacı, “toplumcu gerçekçi”

çizgide kaleme alınan *Wigan İskelesi Yolu* (1937) adlı yapıt özelinde emek ve edebiyat arasındaki ilişkiyi incelemek, yapıtın emek piyasasına ve çalışma ilişkilerine bakan yönlerini betimsel olarak analiz etmektir.

Literatür Taraması

-Kısım I-

İlkel Topumlardan Dijital Devrim'e Giden Süreçte Emek Kavramı

Emek kavramının literatürde birbirinden farklı tanımları bulunmaktadır. Hatta bahse konu bu kavramsallaştırmalar dönemin özelliklerine ve değişen koşullara bağlı olarak farklılaşmaktadır. Ancak en genel ifadesiyle emek, bireyin belirli bir amaca ulaşmak düşüncesiyle gerçekleştirdiği 'bedeni' ve 'zihni' etkinliklerin tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tanımdan anlaşıldığı kadarıyla emek, kas gücüne dayalı bedensel etkinlikleri kapsadığı gibi, herhangi birisinin düşünsel faaliyetlerine dönük eylemleri de emek temelinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bir fabrikada kas gücüne dayalı olarak çalışmak ya da entelektüel sermayenin bir uzantısı olarak kitap yazmak veya icat yapmak da bu kapsamda ele alınmaktadır (Soyer, 1996: 41). Budd (2016) ise emeği veya başka bir ifadeyle çalışmayı "bir lanet", "özgürlük", "bir meta", "mesleki vatandaşlık", "ızdırıp", "kişisel tatmin", "sosyal bir ilişki", "kimlik", "başkalarına bakma" ve "hizmet" olmak üzere on farklı biçimde kavramsallaştırmaktadır (Budd, 2016: 41, 42). Lordoğlu ve Özkaplan da (2005: 3) emeği çalışma kavramı ile ilişkilendirerek incelemiş ve sadece maddi getiriler temelinde değil; aynı zamanda sahibine prestij, statü, kimlik ve ait olma duyguları kazandıran sosyo-psikolojik bir süreç olarak ele almıştır. Dolayısıyla ilkel toplumlardan günümüze farklı biçimlerde adından sürekli söz ettiren emek, tarihin her bir döneminde öyle ya da böyle ön plana çıkan başat bir konuya dönüşmüştür. O nedenle çalışmanın bundan sonraki bölümünde öncelikli olarak dönemselsel bağlamda emek kavramı, kavramın tarihsel anlamda temel dinamikleri ve bu dinamiklerde meydana gelen değişim ve dönüşüm gibi konular üzerinde durulacaktır.

İlkel Toplular ve Emek

Çalışma ilişkilerinin ve ekonomik aktivitelerin avcılık, atıcılık ve toplayıcılık ekseninde şekillendiği ilkel toplumlarda emek, doğayla bütünleşik bir faaliyet biçimini ifade etmektedir. Birbirlerinden ayrı ve uzak lokasyonlarda yaşamlarını sürdüren bu dönem insanların temel kaygısı beslenme, savunma ve üretilmektedir. Bu nedenle emekle ilintili faaliyetler de bahse konu bu üç eğilim tarafından şekillenmektedir. İnsanlık, bu dönemde henüz tarımla tanışmamış, yerleşik bir düzene ve kendi çabasıyla ürettiğini tüketebilecek bir aşamaya geçiş yapmamıştır. Gordon Childe bu dönem ekonomisini "asalak ekonomisi" olarak tanımlamıştır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 9, 10, 11).

Tarım Devrimi ve Emek

Emeğin kavramsal olarak farklılaşmasına yol açan ve ulaştığı başka bir boyutu gösteren Tarım Devrimi ile ilgili tespitler ise Güran (2017) tarafından tafsilatlı olarak yapılmıştır. Güran'a (2017) göre insanlık, 10-12 bin yıl kadar önce kendi kendine bitkiler yetiştirmeyi ve hayvanları evcilleştirmeyi öğrenmiş ve böylelikle tarıma geçmeyi başarmıştır. İnsanların tarım yapmayı öğrenmesi, aynı zamanda onların tarım ürünlerinin kaynaklarını ve arzlarını kontrol altına almalarına olanak sağlamış ve insanlık, gıda güvenliğini tesis etme hususunda kayda değer bir başarı sağlamıştır (Güran, 2017: 11, 12). Gıda güvenliğinin sağlanması bir bakıma gelecek kaygısını ortadan kaldırmış, bu durum ise nüfus artışını beraberinde getirmiştir (Brown vd., 2009: 103). Bu bağlamda tarım ürünlerinin üretimi konusundaki ilk önemli gelişmenin, M.Ö. 8000'li yıllarda Bereketli Hilal Bölgesi'nde² gerçekleştiği savunulabilir. Bu bölgede yaşayan insanlar, doğada hazır bulunan ve önceleri tüketim amacıyla topladıkları bitkileri ıslah etmek suretiyle tarımsal üretimde büyük bir ivme yakalamışlardır. Ayrıca bu dönemde başta koyun ve keçi olmak üzere birçok hayvan evcilleştirilmiştir (Güran, 2017: 13). Buradan hareketle, Tarım Devrimi'nin gerçekleştiği dönemde emeği, yine tarımsal faaliyetlerle ilişkilendirmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Feodalite ve Emek

Ortaçağ'da V. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar uzanan bir dönemi kapsayan, politik ve ekonomik dönüşümlere (Ülgen, 2010: 3) işaret eden feodalitenin gelişimiyle birlikte emek, toprak mülkiyetine atıf yapan ve süzeren-vassal ilişkisine dayalı toplumsal tabakalaşmanın altını çizen bir kavrama dönüşmüştür. Bu dönem toplumları; serfler, köleler, burjuva, din adamları ve soylulardan meydana gelen 'sınıfsal' bir yapıya sahiptir. Emek de sınıfsal ayrışmanın merkezinde bulunmakta, "kölelikle" eş değer olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde çalışma, sadece köle tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Kölenin kendisi değersiz olduğu için, emeği de değersiz kabul edilmektedir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 17).

Sanayi Devrimi ve Emek

Sistematik anlamda ve bugünkü bildiğimiz manasıyla emek, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında meydana gelen sanayileşmeden sonra ortaya çıkmıştır. Sanayileşme, "ücretli emek" olarak addedilen kuramsal tartışmaların tam da odak noktasında yer almaktadır. Tarım devrimiyle birlikte öncelikle yerleşik hayata geçildiğinden ve buna bağlı olarak emeğin, 'doğal' bir görünüm arz ettiğinden bahsedilmişti. Emeğin 'doğal' bir görünüm arz etmesinin nihai sebebi tarlada çalışmanın getirdiği iş hayatı ile ev hayatının bütünleşik bir hal almasıdır.

2. Bereketli Hilal Bölgesi (fertile crescent) ya da "Yukarı Mezopotamya", insanların ilkel ekonominin uzantısı olan avcılık, atıcılık ve toplayıcılık şeklindeki ekonomik faaliyetleri terk ederek tarımsal üretime başladıkları (Çıvıgın, 2016: 463) ve bugünkü sınırları itibarıyla Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, İran ve Irak'ta Zagros Dağları'nı, Filistin, Lübnan ve Batı Suriye'nin bir kısmını kapsayan verimli topraklara verilen isimdir (Yıldız, 2008: 288).

Sanayileşmeyle birlikte ise kavram, 'yapay' bir nitelik kazanmıştır. Nitekim sanayileşmeden sonra ev ile iş hayatı kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmış ve 'çalışma' ile 'boş zaman' kavramları tartışmaların temelini oluşturmuştur. Tarihi bir kırılma noktası olarak ele alınan bu dönem sonunda emek, 'çalışma' ile 'boş zaman' kullanma arasında tercih yapan ve yaptığı tercihlerin alternatif maliyetlerine katlanmak zorunda kalan, ayrıca kapitalizmin dışlileri arasında öğütülen bir metaya dönüştürülmüştür. Hür teşebbüsün ve piyasa ekonomisinin gelişmesine paralel olarak üretim ve kârlılık artmış ancak emek, ağır çalışma koşullarını ve uzun çalışma sürelerini bir zorunluluk olarak dayatan işveren karşısında marjinalleşmekten ve dezavantajlı hale gelmekten kurtulamamıştır (Yüksel, 2014: 258; Sanayi Devrimi ve sanayileşmeyle ilgili olarak ayrıca bkz. De Vries, 1994: 249-270; Berg ve Pat, 1992: 24-50; Hoppit, 1990: 173-193; Ó Gráda, 2016: 224-239; Crafts, 2011: 153-168; Beaudoin, 2000: 7-13; Clark ve Jacks, 2007: 39-72; Voth, 2003: 221-226; Crafts, 2005: 525-534).

Şekil 1: Sanayileşme ve Endüstriyel Üretimdeki Artış Eğilimi

Kaynak: Crafts, 1995: 758.

*Şekilde görüldüğü üzere sanayileşme, üretimde o güne dek görülmemiş dikey bir artışın gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Üretimde meydana gelen artış eğilimi sermaye birikimi ile özdeşleşen kapitalizmin, ücret kavramının, fabrikaların, kentleşmenin ve buna bağlı olarak konut sorunlarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Üretim ve kârlılık artmış ve/fakat kâr marjındaki artış belirli kesimlerde toplandığından bir taraftan tekelleşmenin önü açılırken diğer taraftan süreç, geçimini emeğiyle kazananlar için yoksulluk ve sefaletin de başlangıcı olmuştur (Şekil 1).

Ulusların Zenginliği (1776) adlı kitabın yazarı ve "görünmez el teorisi" ile "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler." şeklindeki klasik iktisadi söylemin mucidi olan Adam Smith'e göre emek, "bütün şeylere ödenen ilk fiyat ya da satın alma parasıdır." Smith'e göre bir şeyin emek olarak kabul edilebilmesi o şeyin kazandığı "değer" ile doğru orantılıdır. Smith, bu durumu "bir avcı toplumunda bir

kunduzun öldürülmesi, bir geyiği öldürmek için gereken emeğin iki katı emeğe mal oluyorsa, doğal olarak, bir kunduz iki geyikle mübadele edilecek yani iki geyik değerinde olacaktır. İki günlük ya da iki saatlik emek ürününün, bir günlük ya da bir saatlik emek ürününden iki kat değerli olması doğaldır.” şeklindeki bir örnekle açıklamaktadır. Dolayısıyla emek, ancak ve ancak ifade ettiği değer ile ölçümlenebilir (Ardıç ve Aydın, 2011: 12, 13; Yüksel, 2014: 260).

Sosyalizm ve Emek

Kapitalizme karşıt bir görüş olarak gelişen ve 1917 Ekim Devrimi'yle³ birlikte içtimai ve siyasi yaşamın tüm alanlarında etkisi derinden hissedilen sosyalizmin emeğe dair söyledikleri de büyük bir öneme haizdir. Nitekim sosyalizm, emek kavramının bilimsel bir terim olarak tartışılmasına zemin hazırlayan iktisadi ve siyasi bir doktrin olarak tanımlanmaktadır. Üretimin merkezine sermayeyi koyan kapitalizmin tam aksine sosyalizm, üretim ilişkilerinin bizatihi emek yani işçiler tarafından organize edildiğini savunmaktadır. Buradan hareketle, sosyalizme göre üretim araçlarının mülkiyeti de esas itibarıyla işçilere yani emeğe ait olmalıdır. Dolayısıyla sosyalist doktrinde sermayenin dahi varlık sebebi bizatihi emeğin ve de işçinin kendisidir (Yayla, 2017: 70, 71, 74). Literatürde çok farklı tanımları bulunan sosyalizm, Eğilmez'e (2019) göre “*emek, sermaye, doğal kaynaklar gibi üretim araçlarının kamu kesimi mülkiyetinde bulunması ve bu araçların sosyal yarar amacı güdülerek işletilmesine dayanan ekonomik sistem ve ideolojinin adıdır.*” (Eğilmez, 2019: 107). Durkheim (1895-1896) ise sosyalizmi “*her şeyden öte toplumların yeniden yapılandırılması için bir plan, henüz var olmayan ya da hayali mümkün olmayan kolektif yaşam için bir program, seçenekler içerisinde en değerlisi olarak insanlığa dayatılan bir ideal*” biçiminde tanımlamaktadır (Durkheim, 1895-1896: 39, 40) Arencibia'ya (2011) göre sosyalizm, merkezi planlama, piyasa sosyalizmi veya devletin ekonomik aktiviteleri organize etmesi şeklinde ifade edilmektedir (Arencibia, 2011: 106). Curro'ya (2019) göre sosyalizm, iktisadi olarak piyasa mekanizması yerine kamu eksenli merkezi planlamayı esas alan bir ideolojidir (Curro, 2019: 66, 67).

Sosyalizmin teorisyenleri ve öncüleri arasında yer alan Karl Marx'a göre emek, işverenin kâr eksenli çıkarlarına ve hırslarına hizmet eden bir meta, işçi ise o metanın üretiminde başat rol oynayan bir nesneden farksızdır. İşçi, çalışma ilişkilerinin merkezinde yer almasına rağmen üretim araçlarının mülkiyeti kendisine ait olmadığı için yabancılaşma (anomi) sendromundan kurtulamamakta; işyerini, işvereni, ürettiği ürünü ve yaptığı işini sorgulayan bir varlığa dönüşmektedir. Dolayısıyla piyasa ekonomisi, yabancılaşmaya sebebiyet veren temel bir olgu haline dönüşmektedir (Marx, 2007: 12, 21; Yüksel, 2014: 260). Bahse konu bu nedenlerle

3. 1917 yılı Ekim ayı itibarıyla Çarlık Rusya'sının yıkılması ile sonuçlanan ve Bolşevikler tarafından planlanan ve organize edilen sosyalist eğilimli bir ihtilaldir. Bu ihtilalin sonunda Çarlık dönemi kapanmış ve dünya tarihinde ilk defa sosyalist ideolojinin öncülük ettiği bir devlet kurulmuştur (Sadıkov, 2010: 101).

sosyal yapı içerisinde işçiler örgütlenmeli, işverenin gücünü dengeleyebilecek ve yetkilerini kısıtlayabilecek ve sosyalizmin doktriner felsefesini öğretme becerisine sahip sendikalar kurmalı ve bir devrim yaparak (proleter devrim) işverenin elinde bulunan üretim araçlarını eline geçirmelidir. Sınıfsız bir topluma ulaşmak ancak böylesi bir stratejiyle mümkündür (Evans, 1977: 410).

Kumanda ekonomisi olarak da adlandırılan sosyalist düzende merkezi bir planlama söz konusudur. Ayrıca siyasi ve iktisadi ölçekte kamunun/devletin rolü oldukça baskındır. Gelir eşitsizliklerinin ve sınıfsal farklılıkların üretim araçlarının kamuya aidiyeti ve girişimciliğin ancak kamu eliyle yapılması durumunda azaltılacağına inanılmaktadır. Böylelikle piyasa ekonomisini ve kâr düşüncesini merkeze alan kapitalizmin aksine sosyalizm, “toplumsal fayda” ya da başka bir ifadeyle, “sosyal faydaya” odaklanmaktadır. Sosyalizmi savunan teorisyenler, kaynakların kullanımının kamu eliyle gerçekleştirilmesi nedeniyle işsizliğin olmayacağını ve merkezi idare tarafından denetleneceği düşüncesiyle kaynakların etkin ve verimli bir biçimde kullanılabileceğini varsaymaktadır. Ancak bahse konu bu düşünce sadece varsayım olarak kalmış, başta Rusya olmak üzere, sosyalizmin ciddi bir biçimde pratiğe döküldüğü ülkelerde işsizlik artmış ve/fakat kaynakların etkin kullanılamaması nedeniyle istihdam ve sosyal refah azalmıştır. Bu yüzden sosyalist felsefenin temelini oluşturan ve sosyalizmi 1917 Ekim Devrimi'nden beri fiilen uygulayan Rusya ve Çin gibi ülkelerde dahi ekonomik olarak sosyalizm terk edilerek piyasa ekonomine veya devlet kapitalizmine geçiş yapılmıştır (Dinler, 2018: 21, 22; Yüksel, 2020: 32).

Bilgi Çağı ve Emek

Dijitalleşme ve otomasyonla birlikte emek, farklı bir kulvara girmiş ve köklü bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu dönemde artık emek; bilgiyle, bilgisayarlarla, elektrik ve elektronik, otomasyonla, dijital ve teknolojik cihazlarla özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca yapay zekâ çalışmaları⁴ ve robotik, dönemin temel yönlendiricileri arasında yer almaktadır. Kısacası elektrik ve elektronikte yaşanan baş döndürücü gelişmeler (endüstri 3.0) ile robotik ve yazılım alanındaki akıl almaz ilerlemeler (endüstri 4.0) bu dönemde emeğin niteliklerini ve işlerin özelliklerini belirleyen yegâne unsur haline gelmiştir (Görçün, 2016: 95-98, 141). Endüstri 4.0'ın gelişimine paralel olarak yapay zekânın kullanılması ve makineler tarafından yapılan işlerin her geçen gün artış eğiliminde olması çok yakın bir gelecekte emeğe olan gereksinimi azaltacak gibi gözükmektedir. Kim bilir, belki

4. Yapay zekâ, sanayileşmenin son aşaması konumundaki endüstri 4.0 olarak adlandırılan ve üretilen robotların veya geliştirilen teknolojilerin internet altyapısı ile algoritmik yazılımlar sayesinde birbirleriyle senkronize bir şekilde hareket ettikleri sentetik bir zekâ biçimini ifade etmektedir. Bugün sosyal medyadan finansal piyasalara, içtimai hayattan eğitime varana dek pek çok alanda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır (Lu vd., 2018: 368, 369). Esasında yapay zekâ, internet teknolojileri sayesinde kendi kararlarını verebilen ve kendilerine has davranış kalıpları geliştirebilen makine öğrenme süreçlerine atıf yapmaktadır. Dolayısıyla insanların günlük yaşamdaki öğrenme faaliyetleri makineler tarafından da gerçekleştirilebilir mi veya makine öğrenebilir mi sorusunun cevabı yapay zekânın kullanımında gizlidir (Hoffman, 2019: 1).

de bu ihtiyaç tamamen ortadan kalkacaktır. Hatta Frank, Roehrig ve Pring'e göre (2019) makine yanlıları ile makine karşıtları arasında çıkan mücadelede "kan dökülecek" ve gelecek on yılda makineler nedeniyle normal işlerin %5 ile %15'i yok olacaktır (Frank vd., 2019: 51). Schwab (2016) bu korkunç ve belirsizliklerle dolu senaryoyu büyük bir "meydan okuma" olarak adlandırmaktadır (Schwab, 2016: 9).

-Kısım II- Emek ve Edebiyat

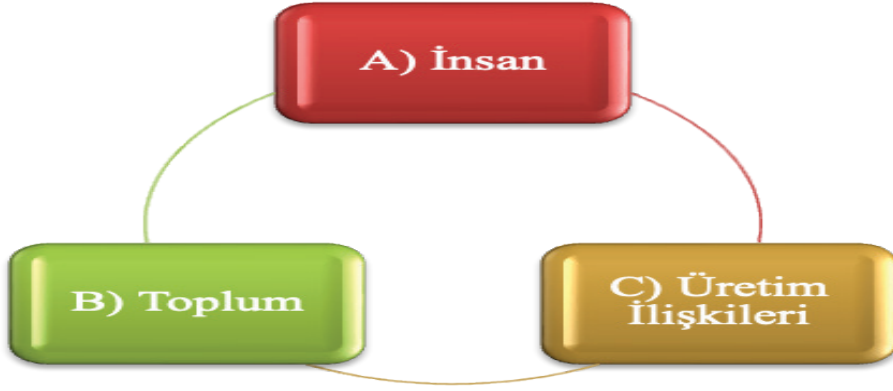
Yukarıdaki bölümde arz edildiği üzere, tarihi süreçte köklü bir değişimin ve dönüşümün bir parçası olan ve her bir dönemde kendine özgü parametreleriyle yeniden doğarak varoluşsal bir kimlik kazanan emek kavramının başta edebiyat ve sinema olmak üzere sanatın tüm formlarını etkilediği gözlenmektedir. Fakat çalışmanın temel çıkış noktası emek ve edebiyat arasındaki ilişki olduğundan araştırmanın bu kısmında bahse konu başlık üzerine yoğunlaşılacaktır. Ayrıca emeğin edebiyattaki yansımaları sadece "sanayileşme" ve sonrasında emek piyasasında yaşananlarla sınırlandırılacaktır. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında, toplumsal gerçekçilik parametresi ve Orwell'in *Wigan İşkelesi Yolu* (1937) eseri ışığında emek ile edebiyat arasındaki bağıntı üzerinde durulacaktır.

Toplumsal Gerçekçilik

Emek ve edebiyata dair dünya ve Türkiye'deki örneklikleri incelemeyen önce sanatın tüm biçimlerini derinlemesine etkileyen ve Marksist öğretinin ve Rus sosyalizminin uzantısı olan toplumsal gerçekçilik kavramı üzerinde durulmasında büyük bir fayda bulunmaktadır. Emeği, edebiyatla veya sanatın diğer formlarıyla eşleştiren ya da eserlerinde doğrudan emeğe ve paydaşlarına yer veren sanatçılar, yönetmenler ve/veya yazarların neredeyse tümü toplumsal gerçekçi felsefeden etkilenerek eserlerini üretmişlerdir. Tarihsel olarak toplumsal gerçekçilik, Marks ve Engels'in görüşleri üzerine temellenen Marksist düşünce ve sosyalizm ile özdeşleştirilmiştir. Marksist doktriner felsefeye göre; iktisadi, sosyal ve siyasal sorunların tümü tarihsellik arz eden maddeci bir perspektiften yola çıkılarak ele alınmalıdır. Bu anlayışla hareket eden Marksizm ve teorisyenleri, toplum ve sorunlarının veya çevrenin bizzatı kendisinin ön planda olduğu bir edebiyat ve estetik anlayışı geliştirmişlerdir. Bahse konu Marksist sanatsal anlayış, 1934 yılında toplanan I. Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'ne kadar devam etmiş ve kongreden sonra *toplumcu gerçekçilik* adı verilen felsefe doğrultusunda yoluna devam etmiştir. Aslında kavramın orijinal şekli *komünist/sosyalist gerçekçilik*'tir. Türkçe'ye çevrilirken belki de birtakım siyasi saiklerle kavram daha da yumuşatılmış ve *toplumsal gerçekçilik* şeklinde tercüme edilmiştir. Kavram, Sovyetler Birliği'nin resmi sanat görüşü olarak kabul edilmiştir ve dolayısıyla sanatçılara ideolojik görevler yüklemektedir. Sanatçının temel görevi, Sovyet rejiminin

ideolojisi niteliğindeki sosyalizmi ve onun temel değerlerini eserleri vasıtasıyla insanlarla paylaşmak ve rejimin propagandasını yapmaktır (Kacıroğlu, 2016: 28). Dolayısıyla kökleri Marksizm'e kadar uzanan ve 1920 sonrası Sovyetler Birliği'nin ideolojik sanat anlayışını yansıtan toplumsal gerçekçiliğin "insan", "toplum" ve "üretim ilişkileri" olmak üzere üç temel ögesi bulunmaktadır (Aydoğdu, 2017: 267).

Şekil 2: Toplumsal Gerçekçiliğin Temel Unsurları

Kaynak: Aydoğdu, 2017: 267.

1934 yılında toplanan I. Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde Komünist Parti Merkez Komitesi Sekreteri Andrey Zhdanov deklare ettiği açıklamayla toplumsal gerçekçilikten ne kastettiklerini, rejimin bu anlayış çerçevesinde Sovyet aydınlarından neyi beklediğini oldukça net bir şekilde ifade etmiştir. Zhdanov (1934) tarafından yapılan açıklamalar, sosyalist siyasetin her konuda olduğu gibi, sanatta da müdahalesinin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından büyük bir önem arz etmektedir (Becker, 1967: 487):

“Yoldaş Stalin yazarlarımızın insan ruhunun mühendisleri olmalarını istemektedir. Bu sözle kast edilen nedir? Öncelikle bu açıklama, sanatın tüm alanlarında yaşamı tüm gerçekliğiyle yansıtmak için hayatı tanımak, onu skolastik bir anlayışla, ruhsuz bir biçimde veya 'objektif gerçeklik' temelinde değil; devrimsel gelişimi içerisindeki gerçeklikle anlatmak anlamına gelmektedir. Ayrıca sanatsal anlatımın doğruluğu ve tarihi derinliği sosyalizm ruhu içerisindeki ideolojik dönüşümle ve çalışan insanların eğitimleriyle birleştirilmelidir. Bu edebiyat ve edebi eleştiri yöntemi tam da toplumsal gerçekçilik olarak kast ettiğimiz şeydir.”

Toplumsal gerçekçilik, yukarıdaki açıklamayla da belirtildiği üzere, Lenin'den sonra rejimin tek adamı konumuna gelen Stalin'in, yazarları "insan ruhunun mü-

hendisleri” olarak tanımlaması sonrası bambaşka bir anlam kazanmıştır. Madem yazarlar insan ruhunun mühendisleridir, o halde eserlerinde sosyalist gerçeği kaleme almalı ve sosyalizmin kabul görmesi ve yayılması (ihracı) için toplumsal mühendislik çalışması yapmalıdırlar. Stalin’e göre sanat, rejimin meşrulaştırıcı gücüdür (Klark, 2000: 36-41). Tüm sorunların çözülebileceği bir “ütopya” vaat eden ve alternatifi olduğunu iddia ettiği ideoloji karşısında bir bakıma güç gösterisi yapan toplumsal gerçekçilikte (McGuire, 2018: 4), sanat olana değil; olması gerekene odaklanmalı ve “yansıtma” gücünü kullanmak suretiyle sosyalist gerçekliği bir sanat formuna dönüştürmelidir. Marks’ın bilgi teorisi ve Hegel’in estetik felsefesi de bu anlayışa işaret etmektedir (Ötgün, 2008: 173).

Toplumsal gerçekçi çizgide kaleme alınan edebi eserlerin altı temel özelliği bulunmaktadır: Öncelikle bu anlayış çerçevesinde yazılan edebi eserlerin karakterleri ‘insanüstü’ kişiliğe ve oldukça pozitif ruhsal özelliklere sahiptir (i). İkinci olarak toplumsal gerçekçi çizgide yazılan romanlar üslup ve konu açısından tıpkı torna tezgâhından çıkmış, standart ve tek tip sanat eserleri olarak ön plana çıkmaktadırlar (ii). Toplumsal gerçekçi romanlar, duygulardan ve aşk gibi duygusalılıklardan tamamen arındırılmış mekanik bir dünyayı resmetmektedir. Bu dünyada romantizme yer yoktur (iii). Bilim kurgu niteliği taşıyan romanlarda dahi politik ve ideolojik ikonlar sıklıkla kullanılmakta ve rejim, parti ya da sistem sürekli parlatılmaktadır. Dolayısıyla edebiyat, propaganda çarklarını işleten bir aygıt gibi çalışarak rejimi ve benimsediği ideolojiyi meşrulaştırmalıdır (iv). Toplumsal gerçekçi çizgide kaleme alınan romanların ya da öykülerin sonu mutlaka “mutlu son” ile bitmeli ve rejim altında yaşayan insanlara sürekli hayal satarak “ümit” aşılmalıdır. Çünkü sistemde ümitsizlik asla mevzu bahis değildir; rejimin benimsediği idealler esasında her sorunun bir çözümü mevcuttur (v). Ayrıca neşredilen eserlerin tümünde örtülü olarak sosyalizmin ya da Marksist-Leninist öğretinin yaşama dair tüm sorunları çözebileceği mesajı verilmelidir (vi) (Morse, 1979: 121, 122).

“Materyalist dünya görüşü” ve “diyalektik yöntem” sayesinde sosyal olayların ve olguların arka planındaki maddi gerçeklere odaklanma amacı taşıyan toplumsal gerçekçilik (Özonur, 2016: 101), Sovyet Rusya’sında rejimin dayatması ve o dönem Rus aydınlarının bilinçli toplumsal mühendislik çabaları sonucunda Sovyet toplumunu sosyalizme ve sosyalist gerçekçiliğe hazırlayan bir akıma dönüşmüştür (Haber, 2014: 194). Dolayısıyla Stalin diktatörlüğü ve totaliter yönetimi ile o dönem Sovyet bürokrasisinin aydınlar üzerinde yoğun baskıları sonucunda Rus toplumu ideolojik anlamda ‘dönüştürülmek’ ve onlara toplumsal gerçekçilik özelinde sosyalizmin temel değerleri kabul ettirilmek istenmiştir (Frolova-Walker, 2009: 403).

Ulusal ve uluslararası yayınlar incelendiğinde toplumsal gerçekçilik kavramının tanımı ve içeriğine ilişkin oldukça zengin bir literatür olduğu görülecektir. Teikmanis’e (2013) göre toplumsal gerçekçilik, siyasetin doğrudan sanata müdahalesi

veya siyasetle sanatı aynı amaca hizmet eden bileşenlere dönüştürme çabalarıdır. Siyasetin ya da rejimin hassasiyetlerine uygun sanat eserleri yaratma uğraşısı toplumsal gerçekçiliğin esas dinamiğini oluşturmaktadır. Rejimin onaylamadığı hiçbir sanat formunun meraklılarıyla buluşma şansı yoktur; bu nedenle, toplumsal gerçekçi paradigma, sanat ve sanatçının özgürlüğüne pranga vurmaktadır (Teikmanis, 2013: 97). Ugresic'e (2003: 93) göre toplumsal gerçekçilik, ideolojik anlamlarla yüklü gerçekliktir. Fizer (1975: 327) ise toplumsal gerçekçiliği, komünizmin yükselişe geçtiği yıllarda ortaya çıkan ve tarihte yaşanmış olayların gerçekçi bir çizgide anlatıldığı bir akım olarak değerlendirmektedir. Castillo'ya (1997) göre toplumsal gerçekçilik, yaşamın ve yaşama dair ideallerin bir bütünlük içerisinde ve gerçekli bir biçimde anlatılması olarak tanımlanmaktadır (Castillo, 1997: 33). Kavram, aynı zamanda 1928 ve 1931 yılları arasında tiyatro, sinema, edebiyat, müzik ve güzel sanatların tüm dallarını etkisi altına alan kültürel bir devrime işaret etmektedir (Pouncy, 2005: 172). Toplumsal gerçekçi sanat, sosyalizmle yönetilen ülkelerde ideal bir toplum düzeni oluşturma tasavvuruyla komünizmi, sınıf bilincini, parti devletini ve partiye sadakati vurgulayan bir araçtır (Smith, 2018: 219-223). Karataş (2013: 1157) da bu realiteye aşağıdaki cümlelerle işaret etmiştir:

“Toplumcu gerçekçilik, sanatta yansıtma prensibiyle hareket eden realizm akımının yirminci yüzyılda kazandığı farklı yaklaşım tarzlarından biridir. Realizmin imkânlarından faydalanarak kendine mahsus ilkeler geliştiren toplumcu gerçekçilik, sanatsal bir akım olmakla birlikte ideolojik bir duruşun da temsilcisidir. Düşünsel arka planını Marksizm'den alan bu yöntem, Rusya'da sosyalist düzene geçilmesinin ardından gündeme gelmiş ve 1934 yılında temel ilkeleri kararlaştırılmıştır. Bu bakımdan toplumu ekonomik ilişkiler ekseninde değerlendiren, işçi ve köylü sınıfının çektiği sıkıntılara değinen ve sosyalist ideolojinin gösterdiği hedeflere ulaşabilmek için çeşitli çözümler üreten bir sanat anlayışıdır.”

Toplumsal gerçekçi akım, sadece edebiyatı değil; sanatın tüm türlerini etkisi altına almış ve sanatsal düzlemde yeni bir eğilimin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Yazarlarla birlikte bu akıma ilgi duyan ressamalar da eserlerinde sosyalizmin ve sosyalist ideolojinin önem atfettiği gerçekçi konular (emek, işçi, fabrika, çalışanlar, gecekondu, tarım, vs.) üzerinde durmaya başlamışlardır. Akyürek (2018) tarafından yapılan çalışmada toplumsal gerçekçilik temelinde emeğin resim sanatındaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Makalede Nuri İyem, Mümtaz Yener, Mehmet Yücetürk, Turgut Atalay, İbrahim Balaban gibi birçok ressamın eserlerini toplumsal gerçekçi çizgide ürettiklerinin altı çizilmiştir. Bahsi geçen tüm bu ressamaların ortak noktası bir fotoğrafçı hassasiyetiyle hareket ederek yaşamın 'gerçekçi' yönünü sanatseverlerle buluşturmaktır (Akyürek, 2018: 444-467).

Resim 1: Türkiye'de Toplumsal Gerçekçilik ve Resim Sanatı

-Nuri İyem, "Gecekondularda Emekçiler", 1979-

-Nuri İyem, "Tarlaya Gidiş", 1973-

-Mehmet Yüçetürk, "Tırpancılar"-

-İbrahim Balaban, "Hasat", 1997-

Kaynak: Akyürek, 2018: 449, 452, 456.

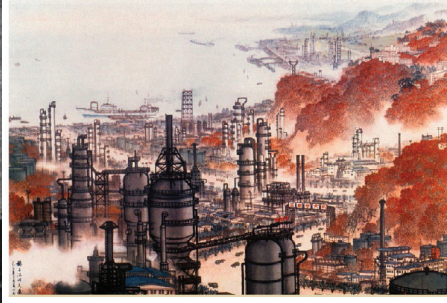
* Resimlerin tümü, yaşamın 'gerçek' anlarını ölümsüzleştirmiş ve toplumsallaştırmıştır.

Türk ressamlarının 20. yüzyılın sonu itibariyle toplumsal gerçekçi sanat tarzını benimseyerek yaptıkları resimler ile Çin'li ressam Wenzhi'nin ya da Georgii Riazhskii'nin yaptığı resimler arasında biçim ve konu açısından hiçbir fark yoktur. Wenzhi (1975, 1979) eserlerinde fabrikaları, sanayii ve sanayileşmeyi ele alırken, Riazhskii (1932) ise tarıma, kolektif çiftliklerdeki takım liderlerine odaklanmaktadır. Gerek Sovyetler Birliği'nde gerek Çin'de sanatçılar eserleriyle, sınıf bilincine sahip oldukları (klassovost), komünist partisine ve onun ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kaldıkları (partinost) ve toplumun ortak değerlerini paylaştıkları (norodnost) mesajlarını vermek zorundadırlar. Keza sosyalizm ve onun bir nevi sanattaki 'çocuğu' niteliğindeki toplumsal gerçekçi paradigma böylesi bir anlayışı zorunlu kılmaktadır (Smith, 2018: 220, 221; Kiaer, 2014: 61).

Resim 2: Georgii Riazhskii (1932, sol alttaki tek resim) ve Song Wenzhi (1975 Sağ Üstte; 1979 Sağ Altta) tarafından Toplumsal Gerçekçi Anlayışla Çizilen Resimler

-Kolektif Çiftlikteki Takım Lideri, 1932-

-Toplumsal Gerçekçilik ve Sanayileşme, 1975, 1979-

Kaynak: Smith, 2018: 220, 221; Kiaer, 2014: 61.

Toplumsal gerçekçi sanat anlayışının uzantılarını sinemada da görmek mümkündür. Sinemanın kitlesel bir izleyici potansiyeline sahip olması ve görsel ve işitsel yöntemler kullanmak suretiyle muhataplarını diğer sanat formlarına kıyasla daha fazla etkisi altına alması toplumsal gerçekçi çizgide filmlerin çekimini olanaklı hale getirmiştir. Tıpkı edebiyat ve resim de olduğu gibi, sinemada da bir yandan politik ve ideolojik semboller kullanılırken, diğer yandan bahse konu bu politik söylemle uyumlu konular filmlerin temelini oluşturmaktadır. Gündelik yaşam, köy hayatı, işçi sınıfının sorunları, gecekondulaşma, yoksulluk, işsizlik, göç vb. konular sinemanın esas ögesi haline gelmektedir. Kepley'in (1995) tespitlerine göre toplumsal gerçekçi paradigmaya uygun bir biçimde çekimi yapılan filmler izleyicinin sosyal sorunları daha kolay anlamasına ve toplumsal farkındalığın oluşmasına olanak sağlamaktadır. Esasında izleyicinin beyaz perdede gördüğü problemler, kendi gündelik yaşamı içerisinde sürekli muhatap olduğu cinsten sorunlardır. Ekranda bu sorunlarla mücadele eden aktör veya aktris de izleyicinin kendisidir. Dolayısıyla 'gerçekçi' ve 'toplumcu' ekseninde hareket eden sinema bir bakıma toplumun yansımasıdır (Kepley, 1995: 3, 4).

Dünya sinemasında toplumsal gerçekçilik, ideolojik olarak daha çok Doğu sosyalizmi ve Batı kapitalizminin mücadele yıllarına tekabül etmektedir. Bu süreç, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1990'lı yılların başına kadar devam etmiş olan, fiili bir savaş olmamasına rağmen, örtülü ve psikolojik bir mücadelenin yapıldığı Soğuk Savaş dönemini kapsamaktadır. Soğuk Savaş yıllarında dünya, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı'nın

hamisi konumundaki Amerika ideolojik olarak kapitalizmi ve hür teşebbüsü savunan bir politika izlerken ve dünyanın da kurtuluşunun bu anlayıştan geçtiğini ifade ederken, Doğu'nun yegâne temsilcisi Rusya ise tek çıkar yolun sosyalizm olduğunu iddia etmektedir. Her iki blok da ideolojik görüşlerini sadece kendisi kabul etmemekte aynı zamanda diğer ülkelere de dayatmak ya da ihraç etmek suretiyle onları bir seçim yapmaya zorlamaktadır. İşte tam da bu dönemde politik ve ideolojik anlayışla kendisini daha da tahkim eden toplumsal gerçekçi sinema, savunduğu ideolojik değerlerin propaganda aygıtına dönüşmüştür. Nitekim böylesi bir manzara, Del Sarto (2005) tarafından savunulan politik sinemanın temelinde popülizmin, milliyetçiliğin ve ideolojinin var olduğu şeklindeki savı doğrulamaktadır (Del Sarto, 2005: 80). Ayrıca Harris'in (2015) sinemanın propaganda makinesi olduğu şeklindeki iddiaları da ete kemiğe bürünmektedir (Harris, 2015: 221). Dolayısıyla, sinemadaki toplumsal gerçekçilik anlayışını politik sinema düşüncesinden soyutlamak olası değildir, çünkü toplumsal gerçekçiliğin özünde ideoloji ve rejim propagandası vardır. Sinema da diğer sanat türlerinde olduğu gibi, bu amaca hizmet etmektedir.

Resim 3: Dünya Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik ve 'Soğuk Savaş'

-Rocky IV, 1985- (a)
-Akıl Oyunları, 2001-

-Rocky IV, 1985- (b)
-Kod Adı: Olympus, 2013-

Kaynak: Youtube (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

*** Rocky IV'te (1985) Balboa Rusları yenmekle meşgulken, Akıl Oyunları'nda (2001) ise Prof. Nash Rusların gizli haberleşme yöntemlerini çözmektedir. Kod Adı: Olympus filminde de bir grup Kuzey Koreli Beyaz Sarayı bombalamak için çoktan harekete geçmiştir.

Dünya sinemasında Soğuk Savaş yıllarında yaşananları işleyen ve Doğu-Batı çatışmasını konu edinen 'toplumsal' ve 'gerçekçi' pek çok film bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en dikkat çeken 1985 yılında çekimi yapılan ve başrolünde Sylvester Stallone'nin oynadığı Rocky IV filmi yer almaktadır. Rocky ile Drago arasındaki boks mücadelesini anlatan filmde bol miktarda ideolojik öğelerden, sembol ve ikonlardan faydalanılmıştır. Rus boksör Drago, Amerika'da Apollo Creed'i yenmiş, hatta ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine Rocky, Rusya'da Drago ile dövüşmeyi kabul eder. Tüm sıkıntılara ve zorluklara rağmen Drago'yu yenmeyi başarır. Filmde kullanılan politik simgelerden de görüldüğü üzere, film tamamen Soğuk Savaş paradigmasını işlemiş ve kazanan Rocky yani Amerika olmuştur. Aslında filmin çekimi yapıldıktan altı sene sonra 1991'de Sovyetlerin dağılması ve sosyalizmin iktisadi olarak çökmesi de bu durumu teyit eder mahiyettedir. Diğer taraftan önce Drago'nun Amerikalı rakibini yenmesi, sonrasında ise Rocky'nin Drago'yu alt etmesi Soğuk Savaş mücadelesinin kazananının ve kaybedenin olmadığı şeklinde de yorumlanabilir (Yüksel, 2018: 385, 401, 402).

Diğer taraftan toplumsal gerçekçilik temelinde çekimi yapılan filmler sadece Rocky ve serileri ile de sınırlı değildir. Bu anlayış ve akım, Soğuk Savaş sonrası dönemde de özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde geçerliliğini korumaktadır. 2001 yılında izleyicisiyle buluşan ve Massachusetts Institute of Technology'de bir matematik profesörü olarak çalışan John Nash'in hayat hikâyesinin anlatıldığı *Akıl Oyunları (A Beautiful Mind)* adlı film de Soğuk Savaş mücadelesini ya da paranoyasını ön plana çıkartan bir içerikle çekilmiştir. Filmde Profesör Nash'i Russell Crowe canlandırmaktadır. Profesör Nash, müthiş bir zekâya sahip bir bilim insanıdır. Ancak Soğuk Savaş paranoyası O'nun da hayatını alt üst etmiş ve şizofren bir kişiliğe dönüşmesini sağlamıştır. Fakat filmin sonunda O'na hayal gibi gözükken nesnelere ve kişiler artık kendisi tarafından kontrol edilmektedir. Burada Nash özelinde Soğuk Savaş'ın bir paranoya veya patolojik bir vakıya olduğu ve ülkeler tarafından bile isteye psikolojik ve travmatik bir olguya dönüştürüldüğü anlatılmakta, istenildiği takdirde bu sürecin sonlandırılabilceği üzerinde durulmaktadır (<https://www.imdb.com> Erişim Tarihi: 11.03.2021; Yüksel, 2020: 101, 102).

2013 yılında çekilen ve Kuzey Koreli'ler tarafından Beyaz Saray'ın işgal edilmesi konusunu işleyen *Kod Adı: Olympus (Olypus Has Fallen)* adlı film de Soğuk Savaş paranoyasını hortlatmakta ve Doğu-Batı çatışmasının günümüzde de halen geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Filmin sonunda Beyaz Saray, Koreli istilacılardan tamamen temizlenir ve Batı her zaman olduğu gibi, yine kazanır (<https://www.imdb.com> Erişim Tarihi: 11.03.2021). Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere, ideolojik hedeflerin sanattaki kavramsal yansıması olan toplumsal gerçekçilik, halen günümüz sinemasına damgasını vurmaya devam etmektedir.

Toplumsal gerçekçi eğilim, özellikle Soğuk Savaş yıllarına tekabül eden 1960-1970 dönemindeki Türk sineması için de geçerliliğini korumaktadır. Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesi başta olmak üzere, Cumhuriyet tarihinde ilk kez yaşanan

askeri darbe ve sonrasında 1961 Anayasa'sı ile yönetimin sivil hükümete devredilmesi sinemayı derinden etkilemiştir. 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ruhu Türk aydınları ve yönetmenleri için bir umuda dönüşmüş ve sinemacılar sırasıyla sosyal sorunlara odaklanan filmler çekmeye başlamışlardır. Bunlar arasında *Gece-lerin Ötesi* (1960), *Kırık Çanaklar* (1960), *Otobüs Yolcuları* (1961), *Yılanların Öcü* (1962), *Acı Hayat* (1962), *Şafak Bekçileri* (1963), *Karanlıkta Uyananlar* (1964), *Susuz Yaz* (1964), *Gurbet Kuşları* (1964) ve *Bitmeyen Yol* (1965) adlı filmler büyük bir yer tutmaktadır. Adı geçen filmlerin tümündeki ortak temalar göç, işçi ve işveren arasındaki ilişkiler, işsizlik, köy hayatı, fabrika, kentleşme, grev, sendikalaşma vb. şeklinde sınıflandırılabilir. Bu dönem çekimi yapılan filmlerin esas özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Öztürk, 2013: 68, 69, 76-176; Yüksel, 2020: 298, 299):

- Türkiye'de toplumsal gerçekçi akımın 1960 ve 1970 arası dönemde gelişmesi tamamen o dönemde yaşanan sosyal ve politik olaylarla ilintilidir.
- Toplumsal gerçekçi sinemacılar, güçlü toplumsal ve ideolojik aidiyetleri bulunan ve sosyal yapının ilerici öğeleri olarak ön plana çıkmaktadırlar.
- Filmler, toplumun sıradan insanların yaşam öykülerini ve sorunlarını anlatmaktadır.
- Filmlerde gerçek sorunlar üzerine yoğunlaşmakta ve bu sorunlara ilişkin doğrular ortaya konmaktadır.
- Filmlerin arka planını toplumsal bir olay oluşturmakta ve olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkileri sorgulanarak kurgulanmaktadır.
- Filmlerde yaşanan gerilimler gerçek dışılık üzerine kurgulanmaz.
- Filmlerin kahramanları, etrafında meydana gelen sosyo-politik olaylardan bağımsız olarak ele alınamaz.
- Yönetmenlerin çoğunda kapitalizm karşıtlığı bulunmaktadır. Bu durum, film kahramanlarının sosyal yapıya ve değerlere yabancılaşması sonucunu doğurmaktadır.
- Gelişen teknolojiyle beraber farklı kamera açılarının kullanımı, filmin oyuncularını arasında geçen anlam yüklü diyaloglar ve sosyal mesajlar, filmlerde o güne dek denenmemiş estetik ve biçimsel yeniliklerin kullanıldığını teyit etmektedir.

-Kısım III-

George Orwell ve Edebiyat

1903 yılında Hindistan'da dünyaya gelen Orwell, yaşamı ve deneyimlerini, sosyolojik ve politik gözlemlerini eserlerinde mükemmel bir üslupla kaleme almıştır. Eserlerinde hayal ve kurgu yerine gerçeklerle ilgilenmeyi tercih etmiş ve/fakat gerçeği kendine has üslubuyla anlatmayı yeğlemiştir. Gerçeğe olan tutkusu ve gerçekliği bir gazeteci hassasiyetiyle okuyucusuna aktarması, bazı bilim insanları tarafından kendisinin bir "edebi gazeteci" olarak nitelenmesine olanak sağlamıştır (Gönden, 2019: 398). İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan'daki sömürgeci

anlayışına tanıklık etmiş olan yazar, esasında politik olarak sosyalizmi benimsemiş, ancak bir aydın gözüyle eserlerinde sosyalistleri de eleştirmeyi ihmal etmemiştir. 'Hayvan Çiftliği' (1945), '1984' (1949), 'Wigan İskelesi Yolu' (1937) ve 'Paris ve Londra'da Beş Parasız' (1933) adlı eserlerinde sosyalizmi ve bu düzenin hamisi sosyalist ülkeleri kinaye ve metaforlar eşliğinde kıyasıya eleştirmiştir. Orwell'in zihin dünyasındaki sosyalizm, Doğu bloku ülkelerinin temsil ettiği bir sosyalist anlayış değildir. Yaşadığı dönemde başta Stalin Rusya'sındaki sosyalizmin eşitsizliği ve ayrımcılığı azaltmak yerine arttırdığını, toplumsal tabakalaşmayı derinleştirdiğini ve rejimin kendi içerisinde bir baskı ve zulüm aracına dönüştüğünü iddia etmektedir. "Hayvan Çiftliği" (1945) ve "1984" (1949) adlı romanlarında kinayele karışık bir biçimde bu tür eleştirilere ve iddialara sıklıkla rastlanmaktadır. Tüm eserlerini büyük bir titizlikle ve hatta birkaç defa okuduğum Orwell, bana bir çalışma ilişkileri uzmanı veya çalışma ekonomisinde, sosyal politikada ya da emek tarihinde doktorasını tamamlamış bir akademisyen izlenimi vermektedir. Keza bir akademisyen ve yazar olarak derslerde anlatımı yapılan eşitsizlik, gelir dağılımındaki bozukluk, işsizlik, yoksulluk, sosyal güvencesizlik, iş kazaları ve meslek hastalıkları, sosyal riskler, sefalet ücreti, iktisadi ve politik ideolojiler, ağır çalışma koşulları vs. şeklindeki tüm konuların Orwell'in eserlerinde çarpıcı bir şekilde ele alındığına tanıklık ettim. Bu nedenle öğrencilerime sıklıkla Orwell'e ait eserlerin bu perspektifle okunması ve müzakere edilmesi gerektiğini ifade ediyorum. Çalışma ekonomisi, endüstri ilişkileri ve/veya sosyal politika alanlarında çalışan akademisyen, yazar ve araştırmacıların emek-edebiyat, emek-sanat, emek-sinema gibi konular üzerinde daha fazla odaklanması ve araştırmalar yapması kanaatini taşımaktayım. Disiplinlerarası çalışmayı gerekli gören böylesi bir bakış açısı alana da büyük bir zenginlik ve çeşitlilik kazandıracak ve öğrencilerin ilgisini cezbederek konuların daha kolay anlatılmasına katkı sağlayacaktır. Orwell'e dönecek olursak, Orwell'in tüm eserlerinin emek-edebiyat konseptine uygun olarak kaleme alındığı ve üzerinde büyük bir hassasiyetle çalışılması ve araştırmalar yapılması gerektiği ifade edilebilir. Orwell'i inceleyenler o dönem İngiliz toplumunun sanayileşme serüvenine, yaşanan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlara, emek piyasasına dair problemlere tanıklık edecektir.

Orwell'in Ön Plana Çıkmış Eserleri ve Özellikleri

Çalışmanın bu kısmında Orwell tarafından kaleme alınmış "Hayvan Çiftliği" (1945), "1984" (1949), "Wigan İskelesi Yolu" (1937) ve "Paris ve Londra'da Beş Parasız" (1933) adlı eserlerinin konusu ve içeriklerine kısaca değinilecektir. Böylelikle Orwell'in edebi kimliğinin emek ve emek piyasasına ilişkin sorunlarla ne denli özdeşleştiği üzerinde durulacaktır. Nitekim Jack London'un izinden gitmek suretiyle ideolojik olarak sosyalizmi tercih ettiğini söyleyen bir yazardan da başka bir çaba beklemek yazarın kendisine haksızlık etmek demektir. Elbette yazarın *Burma Günleri* (1934), *Papazın Kızı* (1935), *Zambak Solmasın* (1936), *Faşizm Keha-*

netleri (1930-1950) şeklinde birçok kitabı mevcuttur. Fakat tüm bu eserlere değinmek çalışmanın hacmini ve sınırlarını aşacağından şimdilik yukarıda sayılan dört eser üzerinde özetle durulacaktır.

Yazarın başyapıtları arasında yer alan ve kitapseverler tarafından başucu kitap olarak nitelendirilen “Hayvan Çiftliği” (1945) adlı eser, var olan kapitalist ve sermaye yanlısı düzeni değiştirmek için ortaya çıkan sosyalizmi ve onun o dönem temsilcisi konumundaki Stalinist politikaları hicvetmek amacıyla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla eserin konusu Rusya’da Lenin’den sonra iktidarı devralan Stalin ve arkadaşlarıdır. Yazara göre düzeni değiştirmek iddiasıyla iktidara gelmiş olan Stalin ve arkadaşları, sosyalizmin doktriner felsefesinin ve genel prensiplerinin tam aksine işler yapmak suretiyle yozlaşmış, kokuşmuş, baskıcı ve otoriter bir diktatörlük inşa etmişler ve değiştirmeyi düşündükleri sistemin bir parçası hatta hamisi konumuna gelmişlerdir. Mazlum ve mağdur söylemleri onlara ne yazık ki zalimliği miras bırakmıştır. Eskiden reddettikleri ve karşı çıktıkları her şey Stalin ve arkadaşlarına mubahtır. Anayasa ve yasalar rejimin payandası ve meşrulaştırıcı ilkeleri haline getirilebilir, yasa ve anayasanın temel ilkeleri Stalin ve yönetici elitlerini bağlamaz, yasalar muhalifleri ve rejime göre ‘öteki’ olarak tanımladıkları kesimleri susturmak ve baskılamak amacıyla kullanılabilir, onlar her zaman ve her koşulda haklı ve doğrudurlar. Asla ve asla yanlış işler yapmaz ve yanlış işlere imza atmazlar. Hâlbuki gerçeklerin bunlarla uzaktan yakından hiç ama hiç alakası yoktur. Gerçek olan Stalin ve arkadaşlarının sosyalizmin temel ilke ve öğretilerinden tamamen sapması, bütünüyle ‘keyfi’ ve ‘hukuksuz’ bir düzen inşa etmeleridir. Bu düzenin esası *oğlan bizim kız bizim, ben yaptım oldu* sloganıyla özdeşleştirilebilir. Günümüzde dahi güncelliğini koruyan bu eser, dünya genelinde farklı politik eğilimlere sahip kişi ve partiler temelinde de değerlendirilebilir (Orwell, 2021a).

“Hayvan Çiftliği” (1945) adlı kitap yayımlandıktan dört sene sonra okuyucusuyla buluşan “1984” (1949) adlı roman da Stalin rejimine yönelik eleştirilerin devamı niteliğinde bir eserdir. Nitekim romanın yayımlandığı tarihte Stalin hala iktidardadır ve Stalin, Rusya’da adam kaybetmelerin ve işkencelerin geleneksel hale geldiği ve kanıksandığı korkunç bir istihbarat rejimi kurmayı başarmıştır. Stalin, nasyonal sosyalizmi benimsemiş ve II. Dünya Savaşı’nı çıkartarak 50 milyondan fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olmuş Nazi lideri Hitler’den miras kalan propaganda makinesini sürekli çalıştırmakta, halkı ve kitleleri baskı altında tutmak, manipüle etmek ya da kandırmak için elinden geleni fazlasıyla yapmaktadır. Yalan haberler, asılsız ve gerçek dışı konular, terörize edilen gruplar, ispiyonlamalar, politbüro rejimine hoş gözükecek ve/fakat gerçekle alakası olmayan istatistikler ya da çarpıtılmış resmi veriler rejimin karakteristiği haline gelmiştir. Büyük birader yani Stalin’in resimleri her yerdedir ve yoldaşları gözetlemektedir. Tüm kanallarda ve sürekli olarak lidere ait demeçler yayınlanmakta ve halk, liderin konuşmasını duyduğunda “esas duruşa” geçmektedir. Rejim, acaba dinleniyor

muyum, benim kim olduğumu anlarlar, hapse girmek istemiyorum, konuşmayayım en iyisi diyen paranoyaklar ve korkaklarla doludur. Rejime muhalif sözler söylemeyi bırakın; rejim karşıtı düşünmek dahi yasaktır. Bu sistemde düşünce (siyasi) suçluları adam öldürmekten, hırsızlık yapmaktan, başkalarını taciz ve suiistimal etmekten daha kötü durumdadır. Hiç kimse düşünce suçlusu olmak istemez, çünkü başına ne geleceği, nasıl yargılanacağı (!) belli değildir. Nitekim böylesi bir durumda düşünce polisleri hemen sizi tespit etmekte ve gerekeni yapmaktadırlar (Orwell, 2021b).

“Paris ve Londra’da Beş Parasız” (1933) isimli eserde ise 1929 Ekonomik Krizi’nin Avrupa’nın tümünde derinden hissedildiği bir dönemin özellikleri anlatılmaktadır. “Büyük Buhran”, başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere; tüm dünyayı küresel ölçekte etkisi altına almış, insanları yoksulluk, işsizlik ve parasızlıkla baş başa bırakmıştır. Yine bu dönemde II. Dünya Savaşı tamamları çalmakta, tüm dünya yeni bir savaşa son sürat sürüklenmektedir. Nitekim Hitler’in önce parti kurması sonrasında ise hiç beklenmedik bir biçimde Almanya’yı yöneten ve “Führer” olarak adlandırılan bir iradeye dönüşmesi savaşın fitilini ateşlemiştir. Kitapta önce Paris’te sonrasında ise Londra’da hayatını devam ettirebilmek amacıyla gecesini gündüzüne katarak çalışan ve geçimini sağlayan Orwell’in bizatihi kendi yaşam öyküsü anlatılmaktadır. O dönem itibarıyla şehirler değişmekte fakat koşullar hiçbir biçimde değişmemektedir. Her iki şehirde yaşayan insanlar yoksulluğu iliklerine kadar hissetmekte ve maalesef çalışmalarının karşılığını bir türlü alamamaktadırlar. İşsizlik, fakirlik, hijyen sorunları, dolandırıcılık, uzun süreli çalışma, düşük ücret gibi temel sorunlar kamunun bütününe ilgilendirmekte ve herkesi rahatsız etmektedir. 1873 tarihli ekonomik krizden sonra kapitalizmin ikinci büyük sınavı olan Büyük Buhran (Kara Perşembe) serbest piyasa ekonomisinin duvara tosladığının en temel göstergesidir. O bakımdan kitapta tüm sorunlara çare olarak sunulan kapitalizm eleştirilmekte, kapitalizmin sorun çözmekten ziyade sorun yarattığı ve krizlere neden olduğu üzerinde durulmaktadır (Orwell, 2021c).

Çalışmanın da konusunu ve esas çıkış noktasını oluşturan “Wigan İskelesi Yolu” (1937) adlı eser, “Paris ve Londra’da Beş Parasız” (1933) adlı kitap paralelinde kaleme alınmış bir başyapıt niteliğindedir. 13 bölümden oluşan kitapta sanayileşmenin ortaya çıktığı İngiltere’de özellikle ülkenin kuzeyinde maden ocaklarındaki çalışma koşulları, makineleşme ve toplum üzerindeki etkileri, sosyalizmin düşünce tarzı, yoksulluk, fakirlik, pislik, düşük ücret gibi pek çok sorunun altı çizilmektedir. Yazar, bir öncekinde olduğu gibi, bu eserinde de tamamen gözlemlerine dayalı olarak o dönem İngiltere’sindeki emek piyasasına dayalı sosyal ve ekonomik sorunları tespit etmiş, bunu yaparken de bahse konu sorunlarla karşı karşıya kalan insanlarla birlikte yaşamıştır. Onlar gibi giyinmiş, onlar gibi yemiş ve onların kaldığı küf kokulu pansiyonlarda ikamet etmiştir. Orwell, elitist ve topluma yukarıdan bakan birisi olmak yerine bir dizi sorunla karşı karşıya kalan ve sınanan sıradan insanlar gibi yaşamayı ve bu şekilde bir hayat sürmeyi yeğle-

miştir. O'nun düşünce dünyasına göre sosyalistler, sıradan insanlar gibi yaşamlarını sürdürmeli, topluma karışmalı, düşük ve alt gelir düzeyine sahip insanların yüzleşmek zorunda kaldıkları sorunları tüm benlikleriyle hissetmeli ve halktan kopuk olmamalıdır. Sosyal ve ekonomik sorunlardan tamamen uzak, fildişi kulelerinde asan kesen ve kendilerini aydın olarak tanımlayan güruhun ekonomik ve sosyal problemleri tüm çıplaklığıyla ortaya koyabileceklerini düşünmemektedir. Problemlerin nedenleriyle birlikte tam manasıyla tespit edilememesi, sorunların çözülememesi anlamına gelmektedir. Böylesi bir manzara sosyal ve ekonomik sorunların çözümü konusunda bir kısır döngü oluşturmakta, ülkeleri de bir çıkmazlar girdabının içine sürüklemektedir (Orwell, 2021d).

Yöntem

Çalışmada nitel verileri analiz etmek amacıyla içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yönteminin kullanılmasındaki temel amaç, Orwell tarafından kaleme alınan *Wigan İşkesi Yolu* (1937) adlı eser özelinde emek ve edebiyat ilişkisini incelemek, bahse konu kitabın emek, çalışma ve endüstri ilişkileri ve emek tarihi bağlamında ifade ettiklerini bütüncül bir analizle ortaya koyabilmektir. Daha doğrusu, kitabın hangi konu(lar) üzerine yoğunlaştığının tespiti ve bu bağlamda kitapta sıklıkla kullanılan kavramların, terimlerin tanımlanması çalışmanın esas gayesini oluşturmaktadır.

İçerik analizi, bilimsel bir yöntem olarak gerek nitel gerek nicel çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntem, bazı bilimsel çalışmalarda tümevarım (indüktif) esaslı sonuçlara ulaşmak için, bazı çalışmalarda ise tümdengelim (dedüktif) temelli bulgular elde etmek düşüncesiyle tercih edilmektedir. Dolayısıyla içerik analizi, parçadan bütüne ya da bütünden parçaya gitmek suretiyle araştırmacıların belirli ve somut sonuçlar elde etmelerine olanak sağlamaktadır (Elo ve Kyngäs, 2008: 107). Araştırmalarda tek başına bir yöntem olarak ön plana çıktığı gibi, "geleneksel", "yönlendirilmiş" veya "özetleyici" bir yaklaşımla da kullanıldığı görülmektedir. Belirli bir nitel veya nicel verinin içerik açısından incelenmesi *geleneksel*, bilimsel birtakım kriterler çerçevesinde verilerin analizi *yönlendirilmiş*, herhangi bir verinin içeriksel özelliklerini dikkate alarak genel ve özet bir kanaat tespiti *özetleyici* yaklaşımın esaslarını oluşturmaktadır. Her üç yaklaşımda da esas olan veri olarak değerlendirilen parçanın ya da metnin içeriğinden hareketle 'anlamı' ortaya çıkarmak ve bilimsel sonuçlara ulaşmaktır (Hsieh ve Shannon, 2005: 1277).

İçerik analizinin nitel ve nicel versiyonları olduğu gibi, yine bilimsel çalışmalarda kullanılan farklı türleri de bulunmaktadır. Doküman analizi de bu türler içerisinde yer almaktadır. Doküman analizi daha önce yapılmış bir veya birkaç bilimsel çalışma, herhangi bir yazılı metin, resim, video, görsel vs. şeklindeki dokümanlara dayalı olarak gerçekleştirilir (Stemler, 2001). Krippendorfa (2004) göre içerik analizinin ve türlerinin ayırt edici üç temel özelliği bulunmaktadır. Öncelikle her bir sembolün, dilbilimsel ögenin veya söylemin, resmin, ifade biçimi-

minin kendi içerisinde oldukça önemli olduğunu kanıtlayan içerik analizi, araştırmacılara bilimsel, yordayıcı, çıkarımsal ve ampirik bulgular sunmaktadır (i). İkinci olarak içerik analizinin ulaştığı boyutlar, bu analiz yönteminin artık anlamların, sembollerin ve görsel birtakım öğelerin ne anlama geldiğini araştırmanın da ötesine geçtiğini göstermektedir (ii). Üçüncü olarak zaman içerisinde kapsamı bir hayli genişleyen içerik analizi, analizi yapılan betimsel verilerin ya da metnin özelliklerine bağlı olarak kendi içerisinde bir metod/strateji geliştirmek durumunda kalmaktadır (iii) (Krippendorf, 2004: xvii, xviii, xx). İçerik analizi, metni söyleyen, romanı öyküyü veya köşe yazısını yazan, konuşmayı yapan, resmi çizen, videoyu çeken bireylerin bakış açılarını, dünyayı anlayış ve algılayışlarını, hayat felsefelerini, politik görüşlerini ortaya çıkarması dolayısıyla büyük bir önem taşımaktadır (Hermann, 2008: 166). Hemen hemen tüm bilim dallarında yapılan araştırmalardaki kullanım sıklığı, klasik metin analizi ya da sayısal bir takım veri analizlerinin de ötesine geçerek günümüzde bilgisayar programları yoluyla yapılmaya başlanması içerik analizinin bir bakıma ne denli 'esnek' ve 'elastik' bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır (White ve Marsh, 2006: 22). Çalışmanın geneli içerisinde bu analiz yöntemi, bir taraftan Orwell'in düşünce dünyasını ve yaşam felsefesini ortaya koymakta, diğer taraftan da *Wigan İskelesi Yolu* (1937) örneğinden hareketle, kitabın çalışma ilişkileri, emek ve edebiyat ilişkisini ispatlamaktadır.

Çalışmanın Cevap Aradığı Sorular

Emeğin edebiyattaki yansımalarını inceleme düşüncesiyle kaleme alınan çalışma, bir bütün olarak aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır:

Soru 1) Emek ve edebiyat arasında nasıl bir ilişki mevcuttur? Bu ilişki nasıl tespit edilebilir ve nasıl yorumlanabilir? Bu sorunun temel amacı, emeğin, alın terinin, emek piyasasının dünya ve Türk edebiyatındaki karşılığını tespit etmektir. Bilhassa sosyalist düşünceye sahip yazar ve aydınların tutumları, emeğin edebiyattaki yerini araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

Soru 2) George Orwell'in eserleri emek piyasası boyutuyla hangi kriterler esas alınmak suretiyle incelenmelidir? Özellikle yazarın *Wigan İskelesi Yolu* (1937) adlı eserini çalışmanın konusu yapan nedir? Bu sorunun nihai amacı, Orwell'in yaşam öyküsünün ve politik tutumunun üslubunu nasıl ve hangi boyutlarıyla şekillendirdiğini tespit etmektir. Yine bu soruyla çalışmanın konusu olan *Wigan İskelesi Yolu* (1937) adlı eserin önemini ispat etmek amaçlanmaktadır.

Soru 3) Romanda dikkat çekilen sosyal sorunlar, ön plana çıkan temalar, kelimeler ve terimler hangileridir? Bu sorunun sorulma gayesi, Orwell'in emek konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymak ve Orwell'in yaşadığı dönemde ön plana çıkan sosyal sorunları tespit etmektir. Ayrıca bu sorularla 20. yüzyıl başındaki İngiltere'nin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik durumunun ortaya konulması da amaçlanmaktadır.

Soru 4) Romanın bölümleri ve içerik özellikleri okuyucuya hangi mesajlar vermektedir? Bu soruda her birinde farklı konulara değinilen romanın bölümlerinde işlenen konuların okuyucu üzerindeki etkilerini ölçümlemek hedeflenmektedir. Keza roman, o dönem İngiltere'sinin fotoğrafını çekmekte ve İngiltere'yi ziyaret etme imkânı bulamayanlara dahi mükemmel bir deneyim sunmaktadır.

Soru 5) Romanda hangi dikkat çekici betimlemeler kullanılmıştır ve ne amaçlanmaktadır? Bu soru, yazarın emek ve emek piyasasına ilişkin tespitlerinin ne denli önemli olduğunu göstermek, yazarın sosyal sorunlar konusundaki duyarlılığını ispatlamak düşüncesiyle sorulmuştur.

Bulgular ve Analiz

Çalışmada, *Wigan İskelesi Yolu* (1937) adlı eser özelinde yapılan içerik analizi sonucunda emek ve emek piyasası ile ilgili konular, romanda dikkat çekilen sosyal ve ekonomik sorunlar (a), romanda sosyal güvenlik kavramına ilişkin kullanılan terimler (b), romanda adı geçen meslekler (c), romandaki olayların geçtiği mekânlar (d), romanda çalışma yaşamına ve emek piyasasına ilişkin kullanılan kelimeler (terimler) (e), romanın bölümleri ve içerik özellikleri (f), romandaki dikkat çekici betimlemeler (g), romanda o dönemin emek piyasasına ilişkin bilgiler (h) olmak üzere sekiz başlık altında incelenmiştir.

Romanda Dikkat Çekilen Sosyal ve Ekonomik Sorunlar

Orwell, *Wigan İskelesi Yolu* (1937) eserinde dönemin İngiltere'sinde var olan ve herkesi bir biçimde kasıp kavuran bir dizi sosyal ve ekonomik sorunun altını çizmiştir. Bahse konu sorunların genel itibarıyla tümü emek piyasası ile ilintilidir. Emek piyasasına dönük sorunlar da daha çok madencilik işkoluyla özdeşleştirilmiş durumdadır. Devletin sorun çözücü olarak tam manasıyla piyasaya müdahale edemediği, 1929 Ekonomik Krizi ile II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin derinden hissedildiği bu dönemde romanda değinilen ve altı çizilen sorunlar arasında "İşsizlik" (ss. 8, 10), "İş Kazası" (ss. 6, 47), "Hijyen Sorunu" (ss. 8, 14, 15, 16, 17), "Yoksulluk", "Ağır Çalışma Koşulları", "Düşük Ücret" (ss. 12, 42, 43, 44), "Hastalık ve Meslek Hastalıkları" (s. 47) yer almaktadır (Orwell, 2021d).

Romanda Sosyal Güvenlik Kavramına İlişkin Kullanılan Terimler

Sosyal güvenlik konusu üzerine yaptığı bilimsel çalışmalarla Türkiye'de duayen olarak kabul edilen Alper (1997) tarafından sosyal güvenlik, "sebebi ne olursa olsun, tehlikeye maruz kalarak muhtaç duruma düşen fertlerin ve ailelerin uğradıkları tehlikelerin zararlarından kurtarılarak, yaşadıkları toplum içinde, diğer insanların himmetine ihtiyaç duymadan, insan haysiyetine yarasız asgari bir hayat standardına kavuşturulmaları" şeklinde tanımlanmaktadır (Alper, 1997: 4). Dolayısıyla sosyal güvenlik, adından da anlaşılacağı üzere, ileride ortaya çıkma ihtimali yüksek risklere karşı (işsizlik, hastalık, yoksulluk, hastalık, analık, yaşlılık, iş kazası,

malullük, meslek hastalığı) toplumun bizatihi devlet tarafından alınan iktisadi ve siyasi önlemlerle ve bugünden başlamak kaydıyla güvence altına alınması olarak ifade edilebilir (Gümüş, 2010: 5). *Wigan İşkelesi Yolu* (1937) adlı eserde de sosyal güvenliğe ilişkin bir dizi konudan bahsedilmek suretiyle emek piyasasında var olan sosyal ve ekonomik risklere dikkat çekilmiştir. Bunlar arasında; “İşsizlik Sigortası” (s. 9), “Varlık Testi” (Gelir Testi) (s. 13), “Hayat Sigortası” (s. 10), “Emeklilik” (ss. 9, 14), “Madenciler Sosyal Yardım Fonu” (s. 40), “Sağlık Sigortası” (s. 44), “Sendika Aidatı” (ss. 44, 45), “Ölüm Stopajı” (s. 46), “Sakatlık” (s. 47), “Ölüm” (s. 47), “Meslek Hastalığı” (s. 50), “Emekli Maaşı” (s. 51), “Yoksulluk Yardımı” (s. 51), “Malûllük” (s. 51), “Tazminat” (s. 5), “İşçi Bulma Kurumu” (s. 81) gibi sosyal güvenliği ilgilendiren konular ve kurumlar bulunmaktadır (Orwell, 2021d). Kitabın yazılmasının üzerinden neredeyse yüz sene geçmesine rağmen sosyal güvenlik temelindeki sorunların hemen hemen tüm toplumlarda şiddeti değişkenlik göstermekle beraber bir biçimde devam ettiği görülmektedir. Orwell de (1937) kitabında konuyla ilintili tespitlerini bahse konu sorunlara dikkat çekerek ele almıştır.

Romanda Adı Geçen Meslekler

Wigan İşkelesi Yolu (1937) adlı kitapta birbirinden farklı meslekler üzerinde durulmuştur. Ancak kitabın ana omurgasını madencilik işkolu oluşturduğundan ve kitapta madencilerin sosyal ve ekonomik sorunlarına değinildiğinden eserde adı geçen meslekler de bu sektörle sınırlı kalmıştır. Kitabın bütününde genel itibariyle “Gazeteci”, “İşçi” (s. 5), “Madenci” (ss. 24, 25), “Tüccar”, “Dükkân Sahibi”, “Doldurucular” (s. 24), “Kesici” (s. 34), “Bahçivan” (s. 35), “Yol Süpürücü” (s. 35) gibi farklı meslek gruplarına değinilmiştir (Orwell, 2021d). Dolayısıyla kitapta bir iş sözleşmesine dayalı ve işverene bağımlı olarak çalışan maden işçileri ya da gazetecilere odaklanıldığı gibi, kendi adına bağımsız çalışan tüccar ve/veya dükkân sahibi şeklindeki farklı mesleklerde mercak altına alınmıştır. Ancak kitabın kahir ekseriyetle ‘bağımlı çalışma’ ve bu çalışma şeklinin doğurduğu olumsuzluklar üzerinde durduğu gerçeği asla göz ardı edilmemelidir.

Romandaki Olayların Geçtiği Mekânlar

Mekân çözümlemesinin içerik analizi açısından büyük bir önem arz ettiği düşünülür ise eserde geçen mekânların ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. *Wigan İşkelesi Yolu* (1937) adlı yapıtta mekânların ağırlıklı olarak sanayi, sanayiye ait işyerleri, gecekondulu mahalleleri, maden ocakları ve fabrikalar olduğu görülecektir. Esasında kitaba adını veren, İngiltere’nin kuzeyinde yer alan ve bir maden kasabası olan “Wigan”, kitaptaki olayların asıl geçtiği yerdir. Dolayısıyla Wigan’da bulunan maden ocakları, işyerleri ve bu işyerlerinde işverene bağımlı şekilde çalışanların ikamet ettikleri yerler kitabın mekânsal öğelerine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Bu yönüyle, “Pansiyon (Brooker)”, “Fabrika” (s. 1), “Sanayi Bölgeleri” (ss. 17, 19), “Gecekondulu Evleri” (ss. 18, 19), “Maden Ocakları” (ss. 22, 23, 31)

“Burma”, “Hindistan”, “Yorkshire”, “Coventy”, “Wigan” kitaptaki mekânlar olarak göze çarpmaktadır (Orwell, 2021d).

Romanda Çalışma Yaşamına ve Emek Piyasasına İlişkin Kullanılan Kelimeler

Romanın genelinde emek piyasasına dair birçok terim, kavram ve kelime kullanılmıştır. Bu nedenle kitabı okuyanlar, eserin tamamen çalışma yaşamını ilgilendiren konu ve konular üzerinden ve sosyalist bir bakış açısıyla kaleme alındığını fark edeceklerdir. Kitabın bütününde Orwell (1937), bir kuyumcu hassasiyetiyle Wigan’da bulunan maden ocaklarındaki ve emek piyasasındaki sorunları dile getirmiştir. Adı geçen sorunların dile getiriliş biçimi yazarın birtakım kelimeleri ve kavramları sıklıkla tekrarlamasına neden olmuştur. Romanda sıkça tekrarlanan kelimeler kendi içerisinde “çalışma yaşamına” (i), “kent ve kentleşmeye” (ii) ve “sosyalist ideolojiye” (iii) dönük olmak üzere üçe ayrılabilir. Bunlar; “Fabrika” (s. 21), “Cüruf Yığınları” (s. 21), “Tüten Bacalar” (s. 21), “Maden Eritme Fırınları” (s. 21), “Gaz Sayaçları” (s. 21), “Sanayi Şehri” (s. 21), “Makine” (s. 22), “Kömür” (s. 22), “Maş Çeki” (s. 45), “Grizu Patlaması” (s. 48), “Sendika” (ss. 52, 90), “Ev” (s. 56), “Mahalle” (ss. 56, 57), “Oda” (ss. 63, 65), “Gecekondu” (ss. 6, 70), “Belediye Evleri” (s. 73), “Könut Sorunu” (s. 76), “İşsizlik” (s. 81), “Ücret” (ss. 82, 83), “Meslek Merkezleri” (s. 89), “Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi” (s. 90), “Sanayileşme” (s. 107), “Sosyalizm” (s. 129), “İşçi Sınıfı” (s. 134), “Devrim” (ss. 147, 191), “Emperyalizm” (ss. 158, 169), “Demokrasi” (s. 166), “İmparatorluk” (s. 170), “Eşit” (s. 170), “Sınıf Ayrımı” (s. 172), “Burjuva” (s. 177, 178), “Sınıfsız Toplum” (s. 180), “Çalışma ve Boş Zaman Arasındaki İlişki” (s. 204), “Makineleşme” (s. 205, 207, 211), “Faşizm” (s. 227), “Sosyalist Öğreti” (s. 232), “Arı Kovanı Devleti” (s. 234), “Yoldaş” (s. 239) şeklinde sıralanabilir (Orwell, 2021d).

Romanın Bölümleri ve İçerik Özellikleri

Roman, birbirinden farklı bazen de birbirinin devamı niteliğindeki on üç bölümden meydana gelmektedir. Tematik olarak her bir bölümde çalışma yaşamıyla ilintili farklı konular üzerinde durulmuştur. Ancak yazar, kitabın bölümlerini spesifik olarak isimlendirmemiştir. Çalışmada gerçekleştirilen içerik analizi neticesinde araştırmacı, her bir bölümde üzerinde durulan konular temelinde bir isimlendirme yapmış ve bu bağlamda “Bölüm I (Brooker’lar ve Pansiyonları)”, “Bölüm II (Kömür ve Maden Ocakları)”, “Bölüm III (Madenciler)”, “Bölüm IV (Kent ve Gecekondu)”, “Bölüm V (İşsizlik)”, “Bölüm VI (Beslenme)”, “Bölüm VII (İngiltere’nin Kuzey’i ve Güney’inin Mukayesesi ve Gelecekteki İşçi Sınıfı)”, “Bölüm VIII (Sınıf ve Toplumsal Tabakalaşma)”, “Bölüm IX (Orwell’in Mazlumların ve Dezavantajlı Kesimler Yanında Yer Almasının Gereçeklerine Dair)”, “Bölüm X (Sınıf Farklılıkları ve Aydın Samimiyetsizliği)”, “Bölüm XI (Sosyalizm Eleştirileri)”, “Bölüm XII (Makine ve Makineleşme)” ve “Bölüm XIII (Sosyalizmin Görev ve Sorumlulukları)” biçiminde isimlendirilmiştir. Kitabın bölümleri ve içeriklerine ilişkin detaylar aşağıda paylaşılmıştır (Orwell, 2021d):

Bölüm I (Brooker'lar ve Pansiyonları): Kitabın I. bölümü, işçilerin kaldıkları izbe bir pansiyon ve etrafındaki fabrikaların betimlemesi ile başlamaktadır. Bu bölümde, parasızlık nedeniyle Brookerlar'ın pansiyonunda korkunç koşullarda ikamet etmek zorunda kalan işçilere dair bilgiler verilmektedir. Genel itibarıyla I. Bölümde Brookerlar'ın Pansiyonu, Pansiyonda Kalanlar, İngiltere'nin Kuzey (sanayileşmiş) Bölgelerinin Tasviri, Yoksulluk, Gecekondu Mahalleleri ve Pislik (Hijyen Sorunları) gibi konular üzerinde durulmuştur (Orwell, 2021d: 5-21).

Bölüm II (Kömür ve Maden Ocakları): II. bölümde kömürün sanayileşmenin ve insan medeniyetinin gelişimindeki kritik rolüne değinilmiştir. Çünkü sanayileşme veya moda tabiriyle endüstri 1.0, hammadde olarak tamamen kömür üzerine inşa edilmiş tarihi bir dönüm noktası olarak tanımlanmaktadır. Kömürün sağladığı ısı ve yaydığı enerji olmasaydı basınç ve buhar gücüyle çalışan fabrikalar çalışmayacak, seri üretim olmayacak, üretim devrimi gerçekleştirilemeyecek, deniz aşırı seferler düzenleyen gemiler uzun mesafeli yolculuklara çıkamayacak, lojistiği kolaylaştıran ve ulaşım maliyetlerini düşüren trenler ise çalışmayacaklardı. Dolayısıyla teknoloji ve inovasyona dair bugün elde ettiğimiz imkânların hiçbiri, ne yazık ki, gerçekleşmeyecekti. Bu nedenle Orwell'in *Wigan İskelesi Yolu* (1937) kitabının ikinci bölümünde *Kömürün Önemi*, *Maden Ocaklarının ve Çalışanların Durumu*, *Madencilerin Tasviri*, *Kömürün İnsan Medeniyeti Açısından Önemi* gibi konulara değinilmiştir (Orwell, 2021d: 22-37).

Bölüm III (Madenciler): Kitabın III. bölümünde madencilerin fiziksel görünüşlerine, temizlik anlayışlarına, ağır çalışma koşullarına ve sefalet ücretlerine dair tasvirlerle yer verilmiştir. Bu bölüm, Wigan'daki maden ocaklarında çalışan madencilerin alışkanlıkları, yaşam ve çalışma koşulları, aldıkları ücretler vs. gibi konular hakkında derinlemesine bilgiler vermekte ve okuyucuyu aydınlatmaktadır. Bu bölümün genelinde *Madenci Tasvirleri*, *Madencilerin Burnundaki Mavi İzler*, *Madencinin Banyo Yapma ve Yemek Yeme Biçimi*, *Ağır Çalışma Koşulları*, *İş ve Uyku Arasındaki Boş Zamanın Azlığı*, *Madencilerin Çalışma Süreleri*, *Madencilerin Yemek Yeme Biçimleri*, *Aldıkları Ücretin Miktarı*, *Madenci Ücretlerinden Yapılan Kesintiler*, *Madencilerin Ortalama Ürettikleri Kömür Miktarları*, *Madencilerin Geçirdikleri İş Kazaları ve Türleri*, *Madencilere Ödenen Tazminatlar* şeklinde sıralanabilecek konular üzerinde durulmuştur (Orwell, 2021d: 38-53).

Bölüm IV (Kent ve Gecekondu): Çarpık kentleşme ve gecekondulaşma bu bölümün temel odak noktasıdır. Maden ocaklarında çalışan işçilerin iş dışında ikamet edecek konutlara ihtiyaçları vardır. Ancak sefalet ücretine mahkûm edilmeleri nedeniyle aldıkları ücretler az ve yetersizdir. O bakımdan istedikleri evleri kiralayamamakta, düşük kaliteli ve oldukça küçük konutlarda ikamet etmek zorunda kalmaktadırlar. Birçoğu ise birkaç kişinin bir arada yaşadığı ve hınca hınç dolu pansiyonlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmakta, adeta ölüm kalım mücadelesi vermektedir. IV. bölümde *Sanayi Bölgelerinin Yaşam Koşulları*, *Kısıtlı İmkânlar*, *Konut Kıtlığı*, *Mevcut Konutların Tasviri*, *Mahallelerin Tasvirleri*, *Konut Kirala-*

rının Düzeyi, Kötü ve Berbat Konutlar, Ev Sahiplerinin Durumları ('iyi' ve 'kötü' olarak sınıflandırılmış şekliyle), Wigan'daki Kaygan ve Kötü Zemin, Plansız ve Yıkık Dökük Konutlar, Gecekondu Mahalleleri, Tahtakuruları, Sızdıran Çatılar, Beslenme Yetersizlikleri, Pis ve Dağınık Konutlar, Wigan'ın Demografik Özellikleri, Karavanlar ve Sefalet, Barınma Sorunları, Belediye Evleri ve Apartman Daireleri Kıyaslaması şeklinde bir dizi konuya değinilmiştir (Orwell, 2021d: 54-80).

Bölüm V (İşsizlik): Çalışma gücünde ve kudretinde olmasına rağmen aktif nüfusa dâhil herhangi bir bireyin iş arayıp da bulamaması durumu olarak tanımlanan işsizlik (Akyıldız vd., 2012: 329), emek piyasalarının temel sorunlarından bir tanesidir. İşsizlik, bir taraftan çalışanın alım gücünü tamamen azaltırken ve emek tarafında katlanılması oldukça güç sorunlar yaratırken diğer taraftan da üretimi değersizleştirmekte, arz ve talep arasında dengesizliğe neden olmaktadır. Alım gücünün ya da başka bir ifadeyle tüketimin olmadığı bir ortamda üretimin de pek bir anlamı kalmamakta, üretim tarafında deflasyonist (fiyatları azaltıcı) baskılar ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise doğrudan üreticiye, dolayısıyla sermaye sahibine zarar vermektedir. Wigan İskelesi Yolu (1937) adlı kitabın V. bölümünde Wigan özelinde hem emek hem de sermaye kesimini katlanılması güç zararlara sokan işsizlik ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Kitabın bu bölümünde bahsedilen konular arasında Wigan'daki İşsiz Sayısı, İşsizlik Yardımı ve Miktarı, İşsizlik Maaşı, İşsizlik Maaşının Finansmanı, İşsizlik Maaşının Evli, Çocuklu ve Bekâr İşçilere Göre Değişen Miktarları, Varlık (Gelir) Testi ve Etkisi, Londra'nın Diğer Şehirlerle İşsizlik ve Yoksulluk Açısından Mukayese Edilmesi, Wigan'daki Sinemaların Kışın Sığınılacak Yer Olarak Kullanılmaları, İşsizlik ve Toplum Üzerindeki Etkileri, Meslek Edindirme Merkezleri ve Faaliyetleri, İngiliz İşçi ve Sendika Hareketi, Mal ve Hizmetlerin Fiyatları, İngiltere'de Devrimi Önleyen Faktörler yer almaktadır (Orwell, 2021d: 81-98).

Bölüm VI (Beslenme): Bu bölümde beslenmenin çalışanlar açısından ne kadar hayati bir öneme sahip olduğu ve yetersiz beslenmenin hangi sağlık sorunlarına sebebiyet verdiği konuları üzerinde durulmuştur. Gerçekten de beslenme, emek piyasasında varlık göstermeye çalışan kesimler için hayati önem arz etmektedir. Çalışma ekonomisi literatüründe beslenmenin çalışan verimliliğini arttırdığı vurgulanarak etkin ücret teorileri arasında kabul edilen *beslenme modellerine (nutritional model)* dikkat çekilmektedir. Beslenme modelinden, çalışana verilen ücretin yüksek olmasının çalışanın daha iyi beslenmesine olanak sağlayacağı, böylece çalışan verimliliğinin artacağı kast edilmektedir (Biçerli, 2011: 190). Wigan İskelesi Yolu (1937) adlı eserin VI. bölümünde *Yemek ve Gıdanın Önemi, Beslenme Biçimleri, Bir İşçi Ailesinin Tükettiği Besinler, İşçilerin Hangi Besinlere Ne Kadar Fiyat Ödedikleri, Çayın İşsizler Üzerindeki Etkisi, Yetersiz Beslenmenin Neden Olduğu Sorunlar, Ağız ve Diş Hastalıkları, Sanayi Bölgelerindeki Bebek Ölüm Oranları, Yemek İsrafları, Kömür Tozları Arasında Kömür Arayan ve Buldukları Kömürleri Kazanca Dönüştürmeye Çalışan Fakir İşçiler* gibi farklı konuların altı çizilmiştir (Orwell, 2021d: 99-113).

Bölüm VII (İngiltere'nin Kuzey'i ve Güney'inin Mukayesesi ve Gelecekteki İşçi Sınıfı): Romanın VII. bölümünde genel itibariyle İngiltere'nin Kuzeyi ile Güneyi mukayese edilmiş, İngiltere'nin Güney'inde yaşayanların elde ettikleri rahatlık ve konforu Kuzey'e borçlu oldukları mesajı verilmiştir. Nitekim sanayileşme, ülkenin Kuzey kesiminde başlamıştır. Ancak ülkenin Güney'indeki konfor ve rahatlık, Kuzey'e pek yansımamakta, Kuzey ve Güney ayrışması yaşanmaktadır. Bu nedenle fakir ve pis Kuzey ile zengin ve temiz Güney söylemlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Eserin bu bölümünde *Cüruf Yığınları*, *Cüruf Dağları*, *Fabrika Dumanları*, *Berbat Maden Ocağı Manzaraları*, *Hava Kirliliği*, *Sanayileşme Bağlamında İngiltere'nin Kuzeyi ve Güneyi Arasındaki Tezat*, *Fakir ve Pis Kuzey*, *Temiz ve Zengin Güney*, *Güney'deki Asalak İşçi Sınıfının Hasbiliği ve Eğitime Bakışı*, *Geçmiş ve Gelecekteki İşçi Sınıfının Mukayesesi* olarak sayılabilecek farklı konular üzerinde durulmuştur (Orwell, 2021d: 114-128).

Bölüm VIII (Sınıf ve Toplumsal Tabakalaşma): Yazar, bu bölümde statüye ve kazanca dayalı sınıf anlayışı ve toplumsal tabakalaşma üzerinde durmuş ve işçi sınıfının sınıfsal olarak şeytanlaştırıldığını ileri sürmüştür. Kendisini koyu bir sosyalist olarak niteleyen Orwell, sınıfa dayalı ayrımcılığı yok etmenin tek yolunun dünyaya "sınıfsız bir toplum" vaat eden sosyalizmden geçtiğini iddia etmektedir. Bu duygu ve düşünceler temelinde şekillendirilen VIII. bölümde *Sosyalizm*, *Sınıf Kavramı*, *Üst-Orta Sınıfın Özelliği*, *Victoria Dönemi'nde İngiliz Toplumu*, *Üst Sınıfa Mensup ve Geliri Yüksek Kesimlerin Alt Sınıflara Yönelik Bakış Açuları*, *Aşağılanan ve Şeytanla Eş Değer Tutulan İşçi Sınıfı*, *Sınıf Farklılığı Nedeniyle Yaşanan Çatışmalar*, *Toplumsal Tabakalaşma* şeklindeki konulara yoğunlaşmıştır. Orwell, Türk kültüründe dahi "*davul bile dengi dengine*" biçiminde kendine yer bulmuş "sınıf" sorununun emek piyasaları açısından bir tehdit olduğu kanısındadır. Sosyalizm temelinde bu sorun çözülmeden emek piyasalarında mutlak bir eşitlikten söz etmek olası değildir (Orwell, 2021d: 129-145).

Bölüm IX (Orwell'in Mazlumların ve Dezavantajlı Kesimlerin Yanında Yer Almasının Gerekçelerine Dair): Eserin bu bölümünde Orwell, İngiltere'nin sömürgecilik konusunda yaptığı hatalara değinmiş ve ayrıca kendisinin neden mazlumların ve 'kırılğan' olarak nitelendirilebilecek kesimlerin yanında yer aldığından bahsetmiştir. Anlaşılan o ki Orwell'e göre sosyalist devrim kendi ülkesinin geçmişiyle ve hatalarıyla hesaplaşma imkânı verecektir. Yine bu bölümde "sınıf" ve "devrim" konusu iki önemli tema olarak ön plana çıkmakta ve yazar tarafından sınıfsal eşitsizlik eleştirilmekte, öte yandan da devrim konusu yüceltilmektedir. Nitekim Orwell'in düşünce dünyasına göre, toplumsal tabakaları yok etmek ancak ve ancak sosyalizm ve onun sağlayacağı devrim sayesinde gerçekleşebilir. IX. bölümde genel itibariyle; *Öğrenim Gördüğü Okulda Sınıf Konusuna İlişkin Değerlendirmeleri*, *İngiltere'de Devrimcilik ve Devrim Dalgası*, *I. Dünya Savaşı Sırasında Yaşlılara Duyulan Nefret*, *Burmali (Yerli vs. Beyaz) Adam Kıyaslaması*, *İngiliz Kökenli Hintliler'in Hindistan'ın Bizzat İngilizler Tarafından Sömürülmesine İlişkin*

Yaptıkları Eleştiriler, İngiltere'nin Hindistan'daki Baskıcı ve Otoriter Eğilimleri, İngilizlerin Burma'daki Despotizmi, İşçi Sınıfının Yanında Neden Yer Aldığına Dair Düşünceler, İşçi Sınıfı ve Serseriler Arasına Hangi Yöntemleri Kullanarak Girdiğine ve Nasıl Onlar Gibi Yaşadığına Dair Düşünceler gibi konular üzerinde durulmuştur (Orwell, 2021d: 146-163).

Bölüm X (Sınıf Farklılıkları ve Aydın Samimiyetsizliği): Bir önceki bölümde olduğu gibi, bu bölümde de sınıf ve sınıf farklılıkları ele alınmış olup, sınıf ayrımlarını ortadan kaldırmanın güçlüğüne değinilmiştir. Her şeyden öte sınıf ayrımlarını yok etmek aydınların samimiyetine ve özverilerine bağlıdır. Her platformda sosyalist olduklarını ve her türlü eşitsizliğe karşı durduklarını iddia eden kesimler, fildişi kulelerinde oturarak bu eşitsizlikleri yok edemezler; bilakis ayrımcılığa maruz kalan kesimlerle birlikte hareket ederek, onlar gibi yaşayarak ve onların sorunlarını sahiplenerek ve seslendirerek ekonomik, sosyal ve politik sorunlarla mücadele edebilirler. Orwell'e göre halk içinde yaşamak, halktan kopmamak, geleceğini siyaset üzerine inşa etmemek, her ne olursa olsun kalemini satmamak ve onurlu bir duruş sergileyebilmek gerçek bir aydın olabilmenin ön koşuludur. Eserin X. bölümünde *Serseri ve Dezavantajlı Kesimlerin Dünyası, Serserilerin Arasına Girmenin Kolaylığı, İşçi Sınıfının Arasına Girmenin ve Onlar Gibi Yaşamamanın Zorluğu, Sınıf Ayrımlarını Ortadan Kaldırmanın Güçlüğü, Sol Fraksiyonu Sahiplenmiş Aydınların Emperyalizme İlişkin Düşünceleri, Sol Siyasi Görüş Mensup Aydınların Sınıf Ayrımlarını Yok Etme Konusundaki Samimiyetsizlikleri, Sınıf Atlamanın En Kolay Yolu* şeklinde bir dizi konu üzerinde durulmuştur (Orwell, 2021d: 164-180).

Bölüm XI (Sosyalizm Eleştirileri): Bu bölümde genel itibarıyla katı bir sosyalizm eleştirisi yapılmıştır. O nedenle bu bölüm, IX. ve X. bölümlerin devamı olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla XI. bölümde *İngiliz Burjuvazisinin İkiyüzlülüğü, Sosyalizm ve Sorunları, Gerçek Sosyalizmi Temsil Etmeyen Kişilerin Varlıkları, Sosyalizmin Nihai Durumu* şeklinde konulara odaklanılmıştır (Orwell, 2021d: 181-197).

Bölüm XII (Makine ve Makineleşme): XII. bölümde sanayileşmenin varlık sebebi olan makine ve makineleşme konularına odaklanılmıştır. Sanayileşmenin gelişmesi ile makineleşmenin ivme kazanmasının eş anlı olduğu gerçeğine vurgu yapılarak makineleşme konusunun daha uzun yıllar tartışılacağına dikkat çekilmiştir. Keza günümüzde endüstri 4.0 bağlamında işin ve iş piyasasının insan-sızlaştırılması, yapay zekâ konusunda yaşanan muazzam ilerlemeler özellikle emek yoğun sektörlerde gerçekleştirilen üretimin tamamen insan faktöründen bağımsız bir biçimde yapılabileceğini teyit etmektedir. Bu durum, tüm bireyleri endişelendirmektedir. İnsana ihtiyacın kalmadığı ve işgücünün âtıl bir nesneye dönüştüğü bir ortamda çalışma çağındaki nüfusun hangi yöntemler kullanarak kazanç temin edeceği konusu hala büyük bir açmazdır. Bu bölümün genelinde; *Sosyalizmin Başarısızlığının Nedenleri, Sosyalizmden Duyulan Manevi Korku, Sosyalizm ve Makine, Sosyalizmin Makineye Bağlı Olması, Makineye Olan Ba-*

ğümlülük, Makineleşmenin Zaferi, Çalışma ve Boş Zaman Arasındaki İlişkinin Boyutları, Makineleşmenin Amacı, Makineleşmeye Dair Somut Örnekler (Örn: Araba ve Uçak), Makinenin İşlevi, Makineleşmenin Beraberinde Getirdiği Yapaylık, Makinelere Dayalı Uygarlık, İcat (İnovasyon) ve Gelişme Arasındaki İlişki, Sosyalizm ve Faşizm Kıyaslaması, Sosyalizm Eleştirisi şeklindeki konuların altı çizilmiştir (Orwell, 2021d: 198-231).

Bölüm XIII (Sosyalizmin Görev ve Sorumlulukları): Orwell, kitabının son bölümünde açık açık sosyalizm propagandası yapmış ve sosyalizmin hangi yöntemler kullanılmak suretiyle yaygınlaştırılabileceği konusundaki fikirlerini çok net bir biçimde kamuoyuyla paylaşmıştır. Orwell'e göre sosyalizmin sosyolojik, ekonomik ve politik bir pratiğe dönüşmesi ancak ve ancak sosyalist endoktrinasyonu ve ideolojiyi benimsenmiş siyasi bir partinin varlığıyla mümkündür. O nedenle gün geçirmeden sosyalist eksende bir parti kurulmalı ve o güne kadar teorik olarak ortaya konulanlar pratik hayatta kendine yer bulmalıdır. XIII. bölümde geneli itibarıyla değinilen konular *Sosyalist Öğretinin Nasıl Yayılacağı Üzerine Düşünceler*, *Makinesiz Bir Dünyanın Olanaksızlığı*, *Sosyalizmi Faşizmden Ayıran Temel Parametreler*, *Sosyalizmin İnsanileştirilmesi*, *Sosyalizmin Sosyal ve Ekonomik Sorunların Çözümünde Tek Çıkar Yol Olduğu Vurgusu*, *Sosyalizmin Temel Prensipleri*, *Sosyalistlerin Hataları ve Terminoloji Sorunları*, *Sosyalistin Temel Ödevi*, *Birlikte Hareket Etmenin Yol ve Yöntemleri*, *Örgütlü Toplum İdeali*, *Sosyalizmin Nasıl Yaygınlaşabileceğine Dair Düşünceler*, *Sosyalist Değerleri Benimsemiş Bir Siyasi Parti Kurmanın Ehemmiyeti* şeklinde sıralanabilir (Orwell, 2021d: 232-248).

Romandaki Dikkat Çekici Betimlemeler

Romanda yazar; sanayileşme, madencilik, fabrika, emek piyasası vs. şeklindeki konuları anlatırken bol bol betimlemelerden faydalanmıştır. Yazarın yoğun bir biçimde betimlemelerden istifade etmesi eserini ve tespitlerini daha da çarpıcı hale getirmiş ve o dönemin koşullarını tüm çıplaklığıyla göz önüne sermiştir. İçerik analizi yapılırken yazarın dikkat çekici betimlemeleri araştırmacı tarafından büyük bir titizlikle tespit edilmiş ve okuyucuyla paylaşmıştır. Araştırmacının betimlemeler ve tasvirler konusundaki hassasiyeti, okuyucunun 20. yüzyılın başında İngiltere emek piyasasının koşullarını anlamasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda Orwell'in çerçevesini çizdiği betimlemeler; *Sanayileşmiş Bölge* (ss. 18, 19, 54), *Sanayi Bölgeleri* (ss. 20, 21), *Gecekondu Mahallesinde Yaşayan Kadın* (ss. 19, 63), *İş Kazası Tasviri* (s. 47), *İşçi Sınıfı* (ss. 52, 88), *İşveren (Burjuva)* (s. 53), *Birden Fazla Kişinin Yaşadığı Evler* (s. 62), *Wigan'daki Karavanlar ve Sefalet* (s. 66), *Wigan'daki İşsizlik ve Evsizlik* (s. 68), *Beldiye Sitelerinin Durumu* (ss. 75, 77), *İşsizlik Rakamları* (s. 81), *Londra'daki İşsizliğin ve Yoksulluğun Ulaştığı Boyut* (s. 86), *Wigan'daki Sinemalar* (s. 87), *İşsizliğin Etkileri* (ss. 89, 92, 93), *İngiltere'de Devrimin Önlenme Şekli* (s. 97), *Filmlerin İlgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri* (s. 97), *Çay ve İşsizlik İlişkisi* (s. 104), *Madenci Tasviri ve Madencinin Dışları* (s. 105), *Maden Ocaklarının Bulunduğu Yerler* (ss. 115, 116), *Kuzey ve Güney*

Mukayesesi (ss. 119, 124), İşçilerin Kaldıkları Evler (geçmiş ve gelecek mukayesesi) (ss. 126, 127), Sınıf Farklılığının Genel Görünümü (s. 134), Sınıf Farklılıklarının Nedenleri (s. 136), Burjuvazinin İşçiden Nefret Etmesinin Gerekçeleri (ss. 136, 137), Sıradan Bir İşçinin Görünümü (s. 138), Ayrımcılık (s. 139), I. Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'deki Genel Durum ve Yaşlılara Yönelik Nefret (s. 148), I. Dünya Savaşı Sonrası İşçi Sınıfının Durumu (s. 150), Burma'lı ile Beyaz Adam Kıyaslaması (s. 152), İngiliz Kapitalizmi ve Hindistan'da Yaptıklarına Dair Bir Eleştiri (ss. 154, 155), İngilizlerin Burmadaki Zulümleri (s. 157), İşçilerin Yanında Olma Nedenleri (s. 160), Sınıfsız Toplum (s. 180), İşçi Sınıfına Mensup Olmanın Zorluğu (s. 166), Cam-Tavan İlişkisi (s. 167), İşçi Sınıfı Aydınlarının Tasviri (s. 174), Sınıf Atlamanın Kolay Yollarına Dair İzlenimler (s. 175), Sosyalizmin Son Durumu (s. 182), Devrimin Tanımı (s. 191), Sosyalizmin Koşulları (ss. 200, 201), Makinenin İşlevi (ss. 204, 210), Makineleşmenin Hedefi (s. 205), İşin Geleceği (s. 211), Makineleşmenin Etkileri (ss. 218, 219), Faşizmin Tanımı (s. 227), Sosyalizm Eleştirisi (s. 231), Makinesiz Bir Yaşamın Mümkün Olmadığı (ss. 233, 234), Sosyalizmin Tek Çıkış Yol Olduğuna Dair (s. 235), Sosyalizmin Temel Prensipleri (s. 236), Kapitalizm ve Sosyalizm Açıklaması (s. 242), Kapitalizm ve Sosyalizmin Kedi-Fare Metaforu Üzerinden Anlatımı (s. 244) şeklinde sıralanabilir (Orwell, 2021d).

Romanda Dönemin Emek Piyasasına İlişkin Bilgiler

Çalışmanın bu kısmında içerik analizi yöntemiyle uyumlu olarak Orwell'in *Wigan İşkelesi Yolu* (1937) adlı kitabına bizzat koyduğu birtakım istatistik veriler paylaşılacak ve o dönem İngiltere emek piyasasının fotoğrafı çekilmeye çalışılacaktır. Adı geçen veriler, maden işçilerinden yapılan haftalık kesintiler (a), işsizlik sigortasından yapılan tam ve geçici yardımlar ile miktarları (b), işsiz bir madenci ve ailesinin haftalık harcama kalemleri (c) ve News of the World'de yayınlanmış ve Orwell'in romanında alıntılanmış bir bütçe örneği (d) başlıkları altında incelenecek ve araştırmacı tarafından yorumlanacaktır. Paylaşılan bu veriler, o dönem İngiltere'sinde yoksulluğun hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Orwell, 2021d: 44, 83, 100, 101, 103).

Tablo 1: Maden İşçilerinden Yapılan Haftalık Kesintiler

İşçiden Yapılan Haftalık Kesintiler ve Miktarları	Şilin	Peni
İşsizlik ve Sağlık Sigortası	1	5
Fener Kirası		6
Aletleri Bileme		6
Tartı Kontrolörü		9
Revir		2
Hastane		1
Yardım Fonu		6
Sendika Aidatı		6
TOPLAM	4	5

Kaynak: Orwell, 2021d: 44.

Tablo 1'de Orwell, maden işçilerinden haftalık yapılan kesintiler hakkında bilgi vermektedir. İşsizlik ve sağlık sigortasından yapılan kesintiler genel içerisinde en yüksek paya sahiptir. Bu durum, o dönem İngiltere emek piyasasında işsizliğin ve hastalıkların büyük bir risk faktörü olduğunu ortaya koymakta ve devletin de bu riskle mücadele etmek amacıyla kaynakta kesme yöntemini (check-off) kullandığını göstermektedir. Özellikle 1929 Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik koşullar bahse konu kesintinin hangi amaçlarla yapıldığını teyit eder mahiyettedir. Yine fener kirası, aletleri bileme, tartı kontrolörü, revir, hastane, yardım fonu ve sendika aidatı diğer kesinti kalemlerini oluşturmaktadır. Maden işçilerinin kazandıkları paranın neredeyse yarısı da kesintilere gitmekte, böylece geriye kalan ücret de yeterli beslenme ve asgari ihtiyaçları karşılama dâhil işçinin hiçbir yarasına merhem olmamaktadır. Bu tablo, o yıllarda emek piyasasına katılarak çalışan işçilerin nasıl sefalet ücretine ve çalışan yoksulluğuna mahkûm edildiklerini adeta teyit etmektedir (Tablo 1).

Tablo 2 ise işsizlik sigortasından haftalık olarak yapılan tam ve geçici yardımlar ve miktarlarını göstermektedir. Geçici yardımlara kıyasla tam yardımların miktarları oldukça düşüktür. Tam yardımlar çalışanın kendisi (bekâr erkek), karısı ve 14 yaş altı çocuklarına verilirken, geçici yardımlar ise çalışanın kendisi (bekâr erkek), erkek ve karısı, 14-18 yaş arası çocuk, 11-14 yaş arası çocuk, 8-11 yaş arası çocuk, 5-8 yaş arası çocuk ve 3-5 yaş arası çocuklara verilmektedir. Haftalık olarak verilen tam yardımların toplam tutarı 29 şiline tekabül ederken, geçici yardımlar ise 59 şilin ve 12 dime civarındadır (Tablo 2).

Tablo 2: İşsizlik Sigortasından Yapılan Tam ve Geçici Yardımlar ile Miktarları

Tam Yardım	Haftalık	
Bekâr Erkek	17 şilin	
Karısı	9 şilin	
14 Yaşın Altı Çocuk Başına	3 şilin	
Geçici Yardım	Haftalık	
Bekâr Erkek	15 şilin	
Erkek ve Karısı	24 şilin	
14-18 Yaş Arası Çocuk	6 şilin	
11-14 Yaş Arası Çocuk	4 şilin	6 dime
8-11 Yaş Arası Çocuk	4 şilin	
5-8 Yaş Arası Çocuk	3 şilin	6 dime
3-5 Yaş Arası Çocuk	3 şilin	

Kaynak: Orwell, 2021d: 83.

Tablo 3: İşsiz Bir Madenci ve Ailesinin Haftalık Harcama Kalemleri

Ürünler	Pound	Şilin	Dime
Kira		9	0,5
Kıyafet Kulübü		3	0
Kömür		2	0
Gaz		1	3
Süt		0	10,5
Sendika Aidatı		0	3
Sigorta (Çocuklar İçin)		0	2
Et		2	6
Un		3	4
Maya		0	4
Patates		1	0
Sığır Yağı		0	10
Margarin		0	10
Domuz Pastırması		1	2
Şeker		1	9
Çay		1	0
Reçel		0	7,5
Bezelye ve Lahana		0	6
Havuç ve Soğan		0	4
Yulaf Ezmesi		0	4,5
Sabun, Çamaşır Deterjanı, Çamaşır Beyazlatıcı, vb.		0	10
TOPLAM	£ 1	12	0

Kaynak: Orwell, 2021d: 100, 101.

İşsizliğin kronik bir sorun haline geldiği dönemin İngiltere'sinde işsiz kalan bir madencinin ve ailesinin haftalık gider kalemleri de Orwell tarafından paylaşılmıştır. Barınma, giyinme, ısınma ve gıda temel harcama kalemleri olarak göze çarpmaktadır. Tablodan anlaşıldığı kadarıyla en büyük harcama kalemleri sırasıyla yine barınma, giyinme, ısınma ve gıda şeklinde kendisini göstermektedir. Esasında burada bahsedilen harcamalar temel, yani zaruri harcamalar olup, ha-

yatın idamesi için elzemdir. Bu harcamalara ilaveten ve dönemin ekonomik koşulları dikkate alınarak sendika aidatı ve sigorta giderlerinin de büyük bir yekûn tuttuğu gözlenmektedir (Tablo 3).

Tablo 4: News of the World'de Yayınlanmış ve Orwell'in Romanında Alıntılanmış Bir Bütçe Örneği

Ürünler	Şilin	Dime
3 Tane Kepekli Ekmek	1	0
250 gr Margarin	0	2,5
250 gr. Sığır Yağı	0	3
Yarım Kg Peynir	0	7
Yarım Kg Soğan	0	1,5
Yarım Kg Havuç	0	1,5
Yarım Kg Kırık Bisküvi	0	4
1 Kg Hurma	0	6
1 Kg Süttozu	0	5
10 Tane Portakal	0	5
TOPLAM	12	0

Kaynak: News of the World gazetesinden alıntılanan Orwell, 2021d: 103.

Tablo 4'te dönemin basın yayın organlarından News of the World'de yayınlanan ve Orwell tarafından da bizzat alıntılanan bir bütçe örneği görülmektedir. Buradaki giderler bir önceki tabloda işaret edilen harcamalarla hemen hemen örtüşmektedir. Tablo 3'teki harcamalar daha genel nitelikli iken yukarıdaki ürünlerin fiyatlarının ise daha detaylı ve kilogram ve gram bazında hesaplandığı gözlenmektedir. Her iki tablo, gider kalemleri içerisinde yaşamın devamlılığı açısından gıdanın vazgeçilmez bir yeri olduğunu göstermekte ve bir bakıma etkin ücret ödemelerinden birisi konumundaki beslenme modellerinin ne denli efektif olduğuna işaret etmektedir (Bkz. Biçerli, 2011: 190). Dolayısıyla emek piyasası temelinde geliştirilen politikaların başta gıda olmak üzere çalışanların alım gücünü arttırmaya ve enflasyonu düşürmeye dönük politikalar olması gerektiğinin altı çizilmelidir (Tablo 4).

Sonuç Yerine

Çalışmanın temel gayesi, Orwell tarafından kaleme alınan *Wigan İskelesi Yolu* (1937) adlı eser özelinde emek ve edebiyat arasındaki ilişkinin boyutlarını saptamak ve emek piyasasını ilgilendiren işsizlik, yoksulluk, düşük ücret, uzun çalışma süreleri, gelir adaletsizliği, ayrımcılık, sosyal güvence eksikliği, iş kazaları, meslek hastalıkları vs. gibi konuların edebi metinlerdeki karşılıklarını ortaya çıkarmaktır. İkel dönemlerden günümüze gelinceye kadar tarihi süreç içerisinde emeğin birçok değişim ve dönüşüme maruz kaldığı ve bu değişimin önündeki itici gücün de, hiç şüphesiz, teknoloji ve inovasyon olduğu göz ardı edilmemelidir. Tarım Devrimi, Sanayi Devrimi ve Bilgi Devrimi şeklinde kabaca üç kategoride ele alınabilecek emeğin gelişim serüveni; çalışanı, onun niteliklerini, işin ve emek piyasasının özelliklerini kökünden değiştirmiş; böylece, meydana gelen bu köklü değişimler sanat formlarını da derinlemesine etkilemiştir. Çalışmanın bütünü içerisinde emek ve edebiyat arasındaki ilişkiyi saptamaya dönük çaba, sadece sanayileşme ve onun öykü, roman, şiir şeklinde sıralan edebi türler içerisindeki ekonomik, politik, sosyal ve kültürel etkileri ve izdüşümleri ile sınırlı tutulmuştur.

Bu amaçlarla, çalışmada bilimsel yöntem olarak içerik analizi; edebi bir metot olarak ise toplumsal gerçekçilik kullanılmıştır. Araştırmanın literatür taraması kısmında incelenen ulusal ve uluslararası edebi örnekler ile içerik yönüyle inceleme yapılan *Wigan İskelesi Yolu* (1937) yapıtı emek ve edebiyat ilişkisini ortaya koyması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Gerek dünyada gerek Türkiye’de kaleme alınan ve çalışma ilişkileri-emek ya da emek-edebiyat alanlarında ön plana çıkmış eserlerin ideolojik olarak daha çok ‘sosyalist’ bir çizgide kaleme alındığı çıkarsaması yapılabilir. Nitekim toplumsal gerçekçiliğin ruhunda sosyalizmin etkisi oldukça baskındır. Uluslararası literatürde *sosyalist gerçekçilik* olarak belirtilen kavram zaten Türkçe’ye çevrilirken politik kaygılarla özünden koparılmış ve daha esnek bir hale getirilmiştir.

Orwell’in başyapıtları arasında yer alan *Wigan İskelesi Yolu* (1937) eseri, emek ve edebiyat ilişkisi bağlamında oldukça önemli bir başyapıttır. Yazar, eseri bir nevi emek tarihçisi, çalışma ekonomisti, sosyal politika ve emek piyasası uzmanı kimliğiyle kaleme almış ve üslubuyla dönemin koşulları içerisinde varlık yokluk savaşı veren emekçilerin emek piyasasındaki durumlarını ve yaşadıkları sosyal ve ekonomik sorunları derinlemesine irdelenmiştir. Bunu bilimsel bir bakış açısıyla yaparken, aydın olmanın omuzlarına yüklediği sorumlulukla zaman zaman savunduğu sosyalizmi ve ona güya gönül vermiş sosyalistleri de eleştirmeyi ihmal etmemiştir. Kitabında çalışma ilişkilerinden sosyalizme, makineleşmeden devrimciliğe, maden işkolundan işsizliğe, çarpık kentleşmeden gecekondulaşmaya, hijyen sorunlarından eşitsizliğe varana kadar toplumun bütününe ilgilendiren ekonomik ve sosyal problemlere değinen yazar, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiliz emek piyasasının fotoğrafını çekmiş ve objektif bir şekilde, eğip bükme-

den dönemin şartlarını okuyucuya aktarmayı başarmıştır. Sanayi Devrimi gibi teknolojik ve inovatif bir yeniliğe imza atarak öncelikle üretim ilişkilerini sonrasında tüm dünyayı kökünden değiştiren 20. yüzyıl İngiltere'sinde dahi ekonomik sorunların halen varlığını sürdürdüğü, dolayısıyla iktisadi kalkınmanın bugünden yarına gerçekleşmediği, aksine zamana dayalı ve yıllara sari bir biçimde meydana geldiği mesajı yazarın örtülü olarak üzerinde durmak istediği konular arasında yer almaktadır. Konuya ilgi duyan araştırmacılara ve akademisyenlere, Orwell'in diğer eserlerini de bu çalışmada belirlenen ölçütler çerçevesinde ve Maxqda, Nvivo veya Atlas gibi bir takım istatistik programları kullanarak analiz etmeleri tavsiye edilebilir.

Kaynakça

- Akyıldız, H., Hatırlı, S. A., Altuntepe, N. (2012) İktisada Giriş, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Akyürek, M. (2018) "Toplumsal Gerçekçilik Bağlamında Türkiye'de Emek Gücünün Resim Sanatına Yansımaları", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 40, 444-467.
- Alper, Y. (1997) Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar (SSK), Bursa: Ceylan Matbaacılık.
- Ardıç K., Aydın, Y. (2011) İktisat Okulları ve Emek Piyasası, 2. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, İstanbul.
- Arencibia, M. G. (2011) "Socialism between Globalization and the Market: The Experience of Europe, China and Vietnam", World Review of Political Economy, 2, 1, 105-116.
- Aydoğdu, Y. (2017) "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda Toplumcu Gerçekçi Şiirin Serüveni (1923-1950)", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED), 7, 14, 267-282.
- Beaudoin, S. M. (2000) "Current Debates in the Study of the Industrial Revolution", OAH Magazine of History, 15, 1, 7-13.
- Becker, G. (1967) Documents of Modern Literary Realism, New Jersey.
- Berg, M., & Hudson, P. (1992) "Rehabilitating the Industrial Revolution", The Economic History Review, 45, 1, 24-50.
- Biçerli, K. (2011) Çalışma Ekonomisi, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Black, J. (Çev. Ekin Duru). (2018) Kısa İngiltere Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Brown, T. A., Jones, M. K., Powell, W., & Allaby, R. G. (2009) "The Complex Origins of Domesticated Crops in the Fertile Crescent", Trends in Ecology & Evolution, 24, 2, 103-109
- Budd, J. W. (Çev. Fuan Man). (2016) Çalışma Düşüncesi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castillo, G. (1997) "Soviet Orientalism: Socialist Realism and Built Tradition", Traditional Dwellings and Settlements Review, 8, 2, 33-47.
- Clark, G., & Jacks, D. (2007) "Coal and the Industrial Revolution, 1700–1869", European Review of Economic History, 11, 1, 39-72.
- Clark, K. (2000) The Soviet Novel: History as Ritual (Third ed.). Bloomington: Indiana University Press.
- Crafts, N. (2005) "The First Industrial Revolution: Resolving the Slow Growth/Rapid Industrialization Paradox", Journal of the European Economic Association, 3, 2-3, 525-534.
- Crafts, N. (2011) "Explaining the First Industrial Revolution: Two Views", European Review of Economic History, 15, 1, 153-168.
- Crafts, N. F. (1995) "Exogenous or Endogenous Growth? The Industrial Revolution Reconsidered", The Journal of Economic History, 55, 4, 745-772.
- Curro, C. (2019) Between the Public and the Private: Socialism, Capitalism and Street Socialisation in Georgia. Duncan, P. J. S., Schimpfössl, E. (Ed.) Socialism, Capitalism and Alternatives: Area Studies and Global Theories, London: UCL Press, 66–86.
- Çıvgın, İ. (2016) "Bereketli Hilal'de Bitki Evcilleştirme Sürecini Etkileyen Faktörler: İklim, Doğal Çevre ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 11000–7000)", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, 17, 463-488.
- De Vries, J. (1994) "The Industrial Revolution and the Industrious Revolution", The Journal of Economic History, 54, 2, 249-270.
- Del Sarto, A. (2005) "Cinema Novo and New/Third Cinema Revisited: Aesthetics, Culture and Politics", Chasqui, 34, 78-89.
- Dickens, C. (2014) İki Şehrin Hikâyesi, İstanbul: Lacivert Yayıncılık.

- Dinler, Z. (2018) İktisat, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Durkheim, E. (1895-1896) *Socialism*, translated from the French by Sattler C, New York: Collier Books.
- Eğilmez, M. (2019) *Ekonominin Temelleri Kavramlar ve Kurumlar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008) "The Qualitative Content Analysis Process", *Journal of Advanced Nursing*, 62, 1, 107-115.
- Evans, A. B. (1977) "Developed Socialism in Soviet Ideology" *Soviet Studies*, 29, 3, 409-428.
- Fizer, J. (1975) "Some Observations on the Alleged Classicism of Socialist Realism", *Studies in Soviet Thought*, 15, 4, 327-337.
- Frank, M., Roehrig, P., Pring, B. (2019) *Yapa Zekâ, Algoritmalar, Botlar ve Büyük Veri Çağında Öne Geçmek, Makineler Her Şeyi Yaptığında Biz Ne Yapacağız*, İstanbul: Aganta Kitap.
- Frolova-Walker, M. (2009) "The Glib, the Bland, and the Corny: an Aesthetic of Socialist Realism", *Music and Dictatorship in Europe and Latin America*, 403-424.
- Gönden, M. (2019) "George Orwell'in Edebi Gazeteciliği: Wigan İskelesi Yolu Üzerine Bir İnceleme", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 32, 398-419.
- Görçün, Ö. F. (2016) *Dördüncü Endüstri Devrimi Endüstri 4.0*. 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gümüş, E. (2010) "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler", *Seta Analiz*, 24, 1-22.
- Güran, T. (2017) *İktisat Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Haber, M. (2014) "The Soviet Ethnographers as a Social Engineer Socialist Realism and The Study of Rural Life, 1945-1958", *The Soviet and Post Soviet Review*, 41, 194-219.
- Harris, R. (2015) "Through the Lens of Israeli Cinema: A Review", *Jewish Film & New Media*, 3, 2, 220-231.
- Hermann, G. M. (2008) "Content Analysis", *Qualitative Methods in International Relations*, London: Palgrave Macmillan, 151-167.
- Hoffman, M. (2019) *Smart Agents for the Industry 4.0 Enabling Machine Learning in Industrial Production*, Germany: Springer Vieweg.
- Hoppit, J. (1990) "Counting the Industrial Revolution", *The Economic History Review*, 43, 2, 173-193.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005) "Three Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qualitative Health Research*, 15, 9, 1277-1288.
- <https://www.imdb.com> (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- Kacıroğlu, M. (2016) "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923-1940) Toplumcu-Gerçekçi Edebiyat Tartışmaları", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 2, 27-71.
- Karataş, Ö. F. (2013) "Hilmi Yavuz'un Doğu Şiirleri'ne Toplumcu Gerçekçi Bir Yaklaşım", *Turkish Studies International Periodicals for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8, 13, 1157-1173.
- Kepley, V. (1995) "Pudovkin, Socialist Realism, and the Classical Hollywood Style", *Journal of Film and Video*, 47, 4, 3-16.
- Kiaer, C. (2014) "Lyrical Socialist Realism", *Massachusetts Institute of Technology October Magazine*, 147, 56-77.
- Krippendorff, K. (2004) *Content Analysis An Introduction to Its Methodology*, University of Pennsylvania, USA: Sage Publications.
- Lordoğlu, K., Özkaplan, N. (2005) *Çalışma İktisadı*, İstanbul: Der Yayıncılık.
- Lu, H., Li, Y., Chen, M., Kim, H., & Serikawa, S. (2018) *Brain Intelligence: Go beyond Artificial Intelligence. Mobile Networks and Applications*, 23, 2, 368-375.

- Marx, K. (Çev. Kenan Somer, Ahmer Kardam, Sevim Belli, Arif Gelen, Yurdakul Fincancı, Alaattin Bilgi). (2007) *Yabancılaşma*, Üçüncü Baskı, Ankara: Kuban Matbaacılık.
- McGuire, G. (2018) "Aqyn Agha? Abai Zholy as Socialist Realism and as Literary History", *Journal of Eurasian Studies*, 9, 1, 2-11.
- Morson, G. S. (1979) "Socialist Realism and Literary Theory", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 38, 2, 121-133.
- News of the World Gazetesi.
- Ó Gráda, C. (2016) "Did Science Cause the Industrial Revolution?", *Journal of Economic Literature*, 54, 1, 224-239.
- Orwell, G. (Çev. Ayşegül Çakır Oruç). (2021a) *Hayvan Çiftliği*, Ankara: Venedik Yayınları.
- Orwell, G. (Çev. Ayşegül Çakır Oruç). (2021b) *1984*, Ankara: Venedik Yayınları.
- Orwell, G. (Çev. Ayşegül Çakır Oruç). (2021c) *Paris ve Londra'da Beş Parasız*, Ankara: Venedik Yayınları.
- Orwell, G. (Çev. Ayşegül Çakır Oruç). (2021d) *Wigan İskeleyi Yolu*, Ankara: Venedik Yayınları.
- Ötgün, C. (2008) "Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri", *Sanat ve tasarım dergisi*, 1, 2, 159-178.
- Özonur, D. (2016) "Bir Sinema Filminde Sınıfların Temsili ve Politik Duruş: Kış Uykusu", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 43, 98-117.
- Öztürk, A. (2013) *Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik Akımı ve Sansür (1960-1970 Dönemi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
- Pouncy, C. (2005) "Stumbling toward Socialist Realism: Ballet in Leningrad, 1927-1937", *Russian History*, 32, 2, 171-193.
- Sadikov, R. (2010) "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29, 48, 101-118.
- Schwab, K. (2016) *Dördüncü Sanayi Devrimi*, World Economic Forum, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Smith, C. A. (2018) *Industrial Landscapes of Socialist Realism*, Franceschini, I., Loubere, N. (Ed.) *Gilded Age*. Australia: ANU Press. 219-223.
- Soyer, S. (1996) *Çalışma Sosyolojisi*, Saray Yayınları.
- Stemler, S. (2001) "An Overview of Content Analysis", *Practical Assessment, Research Practical Assessment, Research and Evaluation*, 7, 17, 17-6.
- Teikmanis, A. (2013) "Toward Models of Socialist Realism", *Baltic Journal of Art History*, 6, 97-123.
- Ugresic, D. (2003) "Long Live Socialist Realism!", *The Baffler*, 16, ss. 93-94.
- Ülgen, P. (2010) "Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", *Mukaddime*, 1, 1-17.
- Voth, H. J. (2003) "Living Standards during the Industrial Revolution: An Economist's Guide", *The American Economic Review*, 93, 2, 221-226.
- White, M. D., & Marsh, E. E. (2006) "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Library Trends*, 55, 1, 22-45.
- Yayla, A. (2017) "Sosyalizm ve Sosyalistler Üzerine Düşünceler", *Liberal Düşünce Dergisi*, 88, 69-85.
- Yıldız, Ö. (2008) "GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm", *Ege Akademik Bakış*, 8, 1, 287-300.
- Youtube (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- Yüksel, H. (2014) "Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 2, 257-273.
- Yüksel, H. (2018) "Cold War Ideology: The Rocky 4 Movie", *Journal of Labor and Society*, 21, 3, 385-414.
- Yüksel, H. (2020) *Sendikacılık & Sinema, Teori ve Pratik*, Bursa: Ekin Yayınları.

Kitap İnceleme

Orta Doğu'da İşçiler ve Sendikal Hareket

Ulaş TAŞTEKİN¹

Kıvanç Eliaçık'ın kaleme aldığı *Orta Doğu'da İşçiler Ve Sendikal Hareket* kitabı 2024 yılında NotaBene Yayınları tarafından basılarak okurla buluştu. 10 bölümden oluşan kitap son 150 yıllık dönemde Tunus, Mısır, Cezayir, Lübnan, Filistin, Ürdün, Irak ve Suriye'de işçi hareketinin tarihine genel bir bakış sunuyor. Ayrıca kitapta bölgesel konfederasyonlar olarak ele alınabilecek Uluslararası Arap Sendikalar Konfederasyonu (ICATU) ve Arap Sendikalar Konfederasyonu (ATUC) hakkında da birer bölüm bulunuyor. Kitabın bütününe bakıldığında bölgede sınıf mücadelesinin emperyalizme karşı mücadeleye etle tırnak gibi bir arada yürüdüğü önemli bir vurgu olarak belirginlik kazanıyor.

Kitabın Tunus'la ilgili bölümü, Tunus Genel İşçi Sendikası'nın (UGTT) tarihsel serüvenini merkeze alıyor. Ülkede 1920'lerle başlayan 1920'lerle başlayan işçi hareketi çeşitli dönemlerde kesintiye uğrasa da Habib Bourgiba yönetimine karşı 1978'de gerçekleşen Kara Perşembe'ye ve 1984 Ekmek İsyanları'na öncülük etti. Ayrıca UGTT, Zeynel Abidin Bin Ali yönetimine karşı 2008'de gerçekleşen Gafsa Grevleri ve 2010'daki halk ayaklanmalarında oldukça önemli roller oynadı. Öyle ki 2015 yılında Ulusal Diyalog Dörtlüsü adına Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. Kitap bu olayları başlıklar halinde incelerken bir bölümü de UGTT tarihinde öne çıkan önemli figürlere ayırıyor ve Ferhad Hached, Ahmed Ben Salah, Ahmed Tlili, Habib Achour ve Abdesselam Jerad gibi önemli işçi önderlerinin biyografilerini inceliyor.

Mısır'ı ele alan bölüm, Mehmet Ali Paşa'nın 1820'lerdeki sanayileşme girişimleriyle ülkede işçi sınıfının oluşum sürecini ele alarak başlıyor. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başıyla birlikte ülkede işçi sınıfının büyüyüp kitleselleşmesi taşımacılık, iplik ve dokuma ve tütün gibi işkollarında grev ve direnişleri de beraberinde getirmişti. 1920'lerle beraber gerek burjuvazi gerek işçi sınıfı biraz daha kütleli hale gelirken bu yıllarda ortaya çıkan ulusal hareket işçi hareketi karşısında zaman zaman ön açıcı zaman da engelleyici bir nitelik kazandı. 1952'de gerçekleşen Özgür Subaylar Darbesi'yle açılan dönemde Cemal Abdülnasır'ın öncülük ettiği politikalar işçiler için görece iyi koşullar sağladı ve devlet denetiminde Mısır Sendikalar Federasyonu'nun (ETUF) kurulmasını bera-

1. Kanada McMaster Üniversitesi, Textum Dergisi Editörü, ultastekin@gmail.com

berinde getirdi. Takip eden süreçte Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek tarafından adım adım uygulanan neoliberal politikalar işçi sınıfından gelen çeşitli tepkileri de tetikledi. Bunlar arasında 1977 Ekmek Grevi, 1984'te tekstil işçilerinin 1989'da da demir çelik işçilerinin grevleri kitapta özellikle ele alınmaktadır. 2004 yılında Ahmed Nazif'in başbakanlığında kurulan 'işadamları hükümeti' özelleştirme ve piyasa odaklı politikaları hızlandırdı. Bu uygulamalar, önce 2006, 2007 ve 2008 yılında Mahalla tekstil işçilerinin büyük eylemlerini sonrasında ise halk ayaklanmasına giden yolu açacaktı. Halk ayaklanmasına işçiler de grevlerle katıldılar ve sendikal harekette de bir canlanma gözlemlendi. Öte yandan bu canlanmayı kalıcı bir harekete dönüştürme çabaları, sendikal hareketteki parçalılık Sisi yönetiminin izlediği otoriter 'güvenlikleştirme' politikalarıyla birleşince bastırıldı.

Cezayir'deyse on dokuzuncu yüzyılın son diliminde Fransa'daki hareketin bir parçası olarak başlayan sınıf hareketi zaman içinde sendikal mücadeleyi Fransız sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesiyle birleştirerek kendini ortaya koydu. Yirminci yüzyılın ortalarıyla birlikte Cezayir'de ortaya çıkan çeşitli işçi örgütlenmelerinden Cezayir İşçileri Genel Birliği (UGTA), Cezayir işçi sınıfını ulusal kurtuluş mücadelesi için seferber ederek ülkede önemli bir örgütlenme haline geldi ve bu etkisi 1965'te gerçekleşen darbeye kadar sürdü. Darbeyle UGTA devletin kontrolüne girdi ve 1988'de Kara Ekim olarak anılan ayaklanmalar sonrasında bağımsız sendikaların kurulmasına izin verilene kadar da tek yetkili sendika olarak kaldı. Bağımsız sendikaların kurulmasıyla hem siyasal yaklaşım hem de sektörel çeşitlilik anlamında çok sayıda yeni sendika kuruldu. Özellikle kamu çalışanları arasında sendikaların sayısı hızla arttı ve yetki bakımından kısıtlayıcı yasal düzenlemelere rağmen çalışanlar çeşitli grevler yapabildi. 2019 yılında ortaya çıkan Hırak Hareketi'ne de siyasi taleplerle düzenledikleri iki grevle destek verdi.

Lübnan'da da sendikalar Fransız mandası döneminde canlılık kazanmış ve 1946'da Fransız askerlerinin Lübnan'ı terk etmesine varan bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynadı. 1946 sonrasında işçiler yeni sosyal haklar kazanırken sendikaların sayısı da arttı. Devletin sendikaları himaye altına alma çabası karşısında 1950'lerde yeni örgütlenme arayışına giren sendikalar Lübnan İşçileri Genel Konfederasyonu'nu (CGTL) kurdu. 1975 sonrasında sendikal hareket iç savaşla beraber yeniden yapılandı. İç savaşın yıkıcı bir nitelik kazandığı koşullarda sendikalar barış talebinin yükseltilmesinde önemli bir rol oynadı. İç savaş sonrasında ekonomik çalkantılar nedeniyle devlet sendikalara karşı saldırgan bir tutum benimsedi. Bütün bunlara rağmen sendikal hareket neoliberal politikalara karşı işçi sınıfının sözcüsü olmayı sürdürdü.

Kitabın Filistin bölümüne çarpıcı bir giriş yapan Eliaçık bizi, karşı karşıya kaldıkları zulüm ve kahramanca direnişle anılan Filistinlilerin emek süreçleri üzerine düşünmeye davet ediyor. Filistinliler işgalin gölgesinde işsizlik, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, işe giderken kontrol noktalarında kötü muamele ve iş yaşamında tehlikeler, ayrımcılık, sınırlı yasal haklar ve komisyoncular tarafından

emeklerinin çapul edilmesi gibi bir dizi zorlukla mücadele ediyor. Bu güncel zorluklar karşısında sınırlı bir yaygınlığı olsa da Filistinli işçi örgütlenmelerinin tarihsel serüveni 1920'lerde başladı ve İngiliz mandasına karşı mücadelede önemli bir rol oynadı. İsrail işgali sonrasında zaman içinde daha da siyasallaşan sendikalar, Filistin direnişinde toplumsal hareketliliğin kanalı olmak vazifesi üstlenmeye başladı. Bugün Filistin topraklarında yaşayan 290 bin çalışan Filistin Genel Sendikalar Federasyonu (PGFTU) tarafından temsil edilmektedir. Öte yandan FH-KC'ye yakınlığıyla bilinen İlerici İşçi Hareketi ve Tarım İşçileri Sendikası, enerji, eğitim ve tarım gibi işkollarında dikkat çekmektedir.

Ürdün'de sendikal hareketin başlangıcı 1940'lara dayanmaktadır. Öte yandan gerçek anlamda bir işçi hareketi 1948 Arap-İsrail savaşı sonrasında Filistinlilerin Ürdün'de çalışma yaşamına katılmasıyla başlamıştır. Bu yıllarda kurulan Ürdün Sendikaları Genel Federasyonu'nun (GFJTU), takip eden süreçte Mısır, Lübnan ve Suriye'deki sendikalarla yakın ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler Uluslararası Arap Sendikalar Konfederasyonu'nun (ICATU) temellerini atmıştır. 1950'lerdeki bu canlanma 1960'ların sonunda ekonomik durgunluk sonucunda hükümetin sendikaları kontrol etme girişimiyle gerilemiştir. 2000'lerle beraber yeniden canlanan işçi hareketi Arap coğrafyasındaki ayaklanmalarla ivme kazanarak çok sayıda eyleme imza atmıştır.

Eliaçık, Irak bölümüne İngiliz işgalinin etkilerini aktararak başladıktan sonra modern anlamda ilk grevin 1876 yılında Nasiriye'de hafriyat işçileri tarafından düzenlendiğini not etmektedir. Yine de ilk örgütlerin kurulması 1920'lerin sonunu bulmuştur. 1931 yılında hem İngiliz üslerinin ülkedeki varlığına karşı hem de vergi düzenlemelerine karşı aktif eylemler düzenleyen işçi örgütlerinin etkisi geniş bir alana yayılmıştır. Takip eden yıllarda gerçekleşen büyük işçi eylemlerinde de genellikle İngilizlerin ülkedeki nüfuzuna karşı taleplerle ekonomik talepler iç içe gitmiştir. BAAS Partisi yönetiminde sendikalar genel anlamda devletin kontrolü altındayken 2003 sonrasında sayıları artmış 2019 yılında da yeni sendikalar yasasıyla statü kazanmışlardır. Arap ayaklanmaları sürecinde de işçiler 'Öfke Günü'nde sokağa çıkmış ve 10 aylık bir süre boyunca eylemlerini düzenli olarak sürdürmüşlerdir. Ayrıca ülkede petrol rafinelerinde zaman zaman uluslararası petrol tekellerine karşı direniş gösteren dinamik bir işçi toplamından bahsetmek mümkündür.

Kitapta ele alınan son ülke olan Suriye'de de işçi hareketinin başlangıcı 1920'lere dayanmaktadır. Burada da ilk zamanlarda Fransız sömürgeciliğine karşı mücadeleyle sendikal mücadelenin iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. 1946 sonrasında, bağımsızlıkla beraber sınıfsal farklılıklar ortaya çıkmış, bu dönemeçte yürürlüğe giren İş Kanunu işçiler için bir kazanım olmuştur. BAAS Partisi döneminde Kürt ve sosyalist işçiler yönetimden uzaklaştırılırken sendikalara devlet kontrolü altında güçlenme imkânı tanınmıştır. 1970 sonrasında Hafız Esad ve Beşar Esad döneminde sendikalar üzerindeki devlet denetimi ve baskısı arttı.

Kitabın Suriye bölümünde yazar Rojava'daki sendikal deneyimleri de ayrı bir

alt bölümde ele almaktadır. Bu özetle tek tek bahsetmek mümkün olmadığından değinilirse de kitapta her ülkede kadın işçilerin eylemlerine ve örgütlenmelerine de özellikle yer verilmekte ve ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Ayrıca Eliaçık, gerek Arap dünyasına gerek İslam düşüncesinin kimi parolalarına yaptığı zengin göndermelerle renkli bir anlatım dilini benimsemiş. Yer yer Mahmut Derviş, Halil Cibran, Ebu'l-Kâsım eş-Şâbbî, Tevfik El Zeyyad, Nizar Kabbani, Jean Sénac gibi önemli Arap şairlerden şiirlere ve popüler kültürden anekdotlara başvurmuş. Bu zengin referanslar, bölgenin tüm dünyada popülerleşen gündemlerine, ana akım yaklaşımların sınırladığı biçimde değil de sınıf temelli bir pence-renden bakmaya imkân verecek ilişkilerle ele alınmış.

Bu noktanın özellikle altını çizmek, bu kitabın hangi ihtiyaca karşılık geldiğini tespit edebilmek açısından önemlidir. Dünyada işçi eylemlerinin tarihi üzerine Türkçe'de bilinen kaynaklar genelde batıdaki sınıf mücadelelerini temel almakta Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine dair kaynaklar ise çoğunlukla bölgedeki bağımsızlık mücadelelerine ve halk ayaklanmalarına odaklanmaktadır. Yazarın çıkış noktalarından birisi, Türkiye ile Arap coğrafyası arasındaki benzerliklere ve ilişkilere çok sık vurgu yapılsa da bu konudaki bilginin sınırlı olmasıdır (Eliaçık, 2024: 7). Bu, yerinde bir gözlemdir. Arap coğrafyasındaki işçi hareketinin ve sendikal hareketin tarihine dair geleneksel anlamda en yaygın bilinen kaynak Esat Sakar'ın *Filistin İşçi Hareketi* başlıklı çalışmasıdır. Bu yanı sıra en temel başvuru kaynakları arasında yer alabilecek kaynaklardan ne 3 ciltlik *Sendikacılık Ansiklopedisi*'nde ne de 8 ciltlik *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nde konu bu çerçevede ele alınmamaktadır. Kitabın faydalandığı kaynaklar arasında yabancı dil kaynaklara kıyasla Türkçe kaynak sayısının çok sınırlı olması da bu gözlemi doğrular niteliktedir. Bu yanı sıra Eliaçık'ın çalışması ciddi bir boşluğu doldurma yönünde atılmış başarılı bir ilk adımdır.

Dolayısıyla bu çalışma hem sendikacılara hem sosyal bilimcilere hem de sınıf mücadelesinde görev alan aktivistlere faydalı olabilecek bir çalışma niteliğindedir. Yazar kitabın girişinde Türkiye ile Arap coğrafyasındaki benzerliklere de değinmektedir (Eliaçık, 2024: 9). Gerçekten de üretim süreçlerindeki parçalanmayla birlikte bugün tüm dünyayı bir ağ gibi saran bir 'küresel bir fabrikadan' bahsetmek mümkündür. Fabrika metaforu elbette işyerini temsil etmekte bu bazen küresel bir şantiye, bazen bir rafineri, bazen bir çiftlik olmaktadır. Hatta hem Türkiye hem Arap coğrafyası açısından önemli olan hizmet sektörleri dahil edildiğinde bu liste ilanıhaye uzamaktadır. Dolayısıyla 'anlatılan Türkiye'deki işçinin de hikâyesi' ve bölgedeki deneyimlerin birbirinden öğreneceği çok şey var!

Bölgedeki sınıf mücadelesi deneyimlerine ilişkin yakın zamanda Türkçe'de yayınlanan kimi çalışmalar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı kitabın kaynakça kısmında da bulunabilir. Ancak bu konudaki kaynaklar hala oldukça yetersizdir. Eliaçık'ın genel bir bakış niteliği taşıyan kitabı oldukça başarılı bir giriş kitabıdır ve bu literatürün bu alanda çalışan uzmanlarca büyütülmeye ihtiyacı vardır.

Emek Araştırma Dergisi Yayın ve Araştırma Etiği İlkeleri

Emek Araştırma Dergisi, Genel-İş'in ulusal hakemli yayın organıdır. TÜBİTAK/ULAKBİM, Asos ve Index Copernicus veritabanlarında taranmaktadır. Yılda iki kez yayınlanan dergimiz emekten yana bilimsel çalışma ve araştırmaları, güncel, kuramsal ve uygulamaya yönelik akademik tartışmaları sayfalarına taşımayı amaçlamaktadır.

I. Etik Kurallar

Emek Araştırma Dergisi, dergide yayınlanacak yazıların yayın sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden öncelikle **Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi**'nde belirtilen ve aşağıda yer verilen "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler"de bulunmamalarını beklemektedir.

a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek.

b) Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak.

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

d) Tekrar yayım: Bir araştırmanın sonuçlarını ya da bir yazının özgün fikirlerini aynen ya da büyük oranda içeren ve daha önce yayınlanmış bir yazının benzerini sunmak.

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla yazıda sunmak.

f) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı hâlde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek, tez çalışmalarından üretilen makalelerde tez danışmanının ismine yazarlar arasında yer vermek,

g) Diğer etik ihlal türleri: 1) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek, 2) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak, 3) Yayınlarında hasta haklarına riayet etmemek, 4) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayınında kullanmak, 5) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak, 6) Araştırmalarda, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak, mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırmaya dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, 7) Araştırmacılar veya yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlülüğüne uymamak, 8) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak, 9) Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar kapsamında Etik Kurul izni almamak.

Emek Araştırma Dergisi yazarlardan, hakemlerden ve editörlerden yukarıda belirtilen etik ilkelere ek olarak aşağıda yer verilen sorumluluklara da uymasını beklemektedir.

1. Yazarların Sorumlulukları

Yazarlar;

- a) Sunulan makalenin yazar(lar)a ait özgün bir çalışma olduğunu,
- b) Tüm yazarların bu çalışmaya fiilen katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
- c) Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
- d) Makalenin başka bir yerde basılmadığını,
- e) Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan telif haklarını ihlal etmediğini,
- f) Makalenin yayımlanması durumunda telif haklarını ücretsiz vermeyi,
- g) Kör hakemlik kuralı çerçevesinde gizli kalması gereken hakemin kimliğinin tahmin edilmesi ya da öğrenilmesi durumunda vakit kaybetmeden editöre haber vermeyi taahhüt eder.

2. Hakemlerin Sorumlulukları

Hakemler;

- a) Nesnel ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır.
- b) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması ya da uyuşması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde hakemlikten çekilmelidir.
- c) Gönderilen makaleyi değerlendirmeye yetkin olmadığı kanaatine sahip olduğunda ya da makul süre içinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını öngördüğünde hakemlikten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, makale değerlendirme sürecinde editör kurulu dışında makalenin yazar(lar)ı ya da hakemleri olabileceğini tahmin ettiği kişilerle ya da konu ile ilgisi olduğunu düşündüğü üçüncü kişilerle makalenin kendisini ya da raporunu paylaşmamalıdır.
- e) Değerlendirmesini tamamladığı ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kendi çalışmalarında kullanmamalıdır.

3. Editörlerin Sorumlulukları

Editörler;

- a) Bir makaleyi kabul etmek, reddetmek ya da düzeltilmesi için tekrar göndermek konusunda sorumluluğu yayın kurulu ile paylaşır.
- b) Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, özgün nitelikte bilimsel araştırmaların, derlemelerin, kitap incelemelerinin ya da belgelerin usulüne uygun olup olmadığını, etik kurallar, genel kurallar ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol etmelidir.
- c) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde editörlükten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, editörler kurulu, yayın kurulu ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle yazıyı paylaşmamalıdır.
- e) Yayına kabul ettiği ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.
- f) Editör, editörler kurulu ve yayın kurulu tarafından belirlenen hakemlerin isimlerini yazarlardan saklamalıdır. Dergi editörünün ya da editörler kurulundan bir yazarın editörlük yaptığı sayıya gönderdiği makalenin hakemlik süreci yayın kurulu tarafından yürütülür. Yayın kurulu üyelerinden birinin gönderdiği makalenin hakemlik süreci editör ile birlikte editörler kurulu ve diğer yayın kurulu üyeleri tarafından yürütülür.

II. Genel Kurallar

1. Değerlendirme Süreci

Dergimize gönderilen yazılar öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Hakemlik süreci, yazar isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik değerlendirmesi yoluyla işletilir. Bu süreçte yazılar iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orijinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ile daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için en az iki hakem incelemesinin ardından, yayımlanıp yayımlanmayacağına yayın kurulu karar verecektir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazarlar, hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 20 gün içerisinde tamamlayarak yayın kuruluna tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Emek Araştırma Dergisi'ne çalışmalarını gönderen yazarlar derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Yazının yayımlanması konusunda nihai karar yayın kuruluna aittir.

2. Yazı Teslim Kuralları

Dergimize gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gereklidir. Ancak gönderilecek yazıların tez ya da kongre, sempozyum gibi bir toplantıda bildiri şeklinde sunulmuş olması yayımlanması için engel değildir.

Yazarlar, yazılarının kaynakça dahil 10 bin kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar Times New Roman fontunda, 12 punto ve 1,5 satır aralığı ile yazılmalı ve emekarastirma@genel-is.org.tr adresine gönderilmelidir. Makalelerin 250-150 kelime civarında İngilizce ve Türkçe özlere yazıyla birlikte gönderilmelidir. Özlere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler eklenmelidir. Dergiye gönderilen yazıların kaynakça ve yazım kuralları dergi kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.

Gönderilen yazıların başlıklarının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilecek e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Bu bilgiler

ayrıca bir kapak sayfasına ya da Word dosyasına eklenmeli ve yazılar bu şekilde dergiye gönderilmelidir.

Gönderilen yazılarda, yazarların **ORCID numarası** da bulunmalıdır. ORCID numarası olmayan yazılar yayınlanmayacaktır.

TÜBİTAK ULAKBİM'in şartları doğrultusunda; dergiye gönderilecek yazılar için: Ölçek, anket, görüşme, gözlem gibi yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için **etik kurul onayı alındığının** (etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı) makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmesi ve belgelendirilmesi, Bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına ilişkin bilgiye makalede yer verilmesi, Veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterildiğinin kanıtlarının (başkalarının ölçek, anket, belgelerinin kullanılması için izin alınması gibi) makale içinde sunulması, Makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu koşulları sağlamayan makalelerin *Emek Araştırma Dergisi*'nde yayınlanması mümkün olmayacaktır.

III. Yazım Kuralları ve Kaynak Gösterme İlkeleri

Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar metin içinde numaralandırılmalı ve “dip-not” şeklinde verilmelidir. Referanslar ise, APA sistemine göre düzenlenmelidir. Kaynakçada, sadece yazıda gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralama izlenmelidir.

Başlıkların düzenlenmesi:

Ana başlık: İlk harfleri büyük, 14 punto ve bold, sola yaslı

Giriş, Öz, Abstract, Sonuç ve Kaynakça: Baş harfleri büyük, sola yaslı, on iki punto, bold

Başlıklar: Baş harfleri büyük, sola yaslı, 12 punto, bold

Alt başlıklar: Baş harfleri büyük, italik, paragrafa hizalı, 12 punto, bold

Metin İçi Kaynak Gösterimi

Yapılan çalışmalarda, başkalarının düşünceleri alıntı ya da gönderme şeklinde verilmelidir. Kısa alıntılar tırnak işareti içinde gösterilmelidir. 4 satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak 1 cm içeriden blok halinde, 10 punto ile yazılmalıdır. Bu durumda tırnak işareti kullanılmamalıdır.

Göndermelerde yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası bilgileri parantez içinde aktarılmalıdır. Tek ve iki yazarlı yayınlarda her iki yazarın soyadına da parantez içinde yer verilmelidir.

İkiden fazla yazarı olan yayınlarda gönderme yapılırken sadece birinci yazarın soyadı verilir, diğer yazarlar için “vd.” ifadesi kullanılmalıdır.

Tüzel kişiler tarafından yazılmış yayınlarda tüzel kişi adı çok uzunsa veya kısaltılmış biçimi çok biliniyorsa ilk göndermeden sonra kısaltma yoluna gidilebilir. Kısaltma kullanılmasına karar verirse ilk göndermede kurum adının açık hali yazılmalı ve yanında parantez içinde kısaltması verilmelidir.

Bir yazarın aynı tarihte yayınlanmış birden fazla yayınından yararlanılmışsa, yayınları birbirinden ayırmak için sırasıyla “a,b,c,…” ibareleri kullanılmalı ve bu kullanım gerek metin içinde kaynak gösterme sırasında gerekse kaynakça bölümünde yer almalıdır.

Kaynak Gösterme Örnekleri

I. Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(McQuail, 1987: 55).

- Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine yollama yapılması durumunda:

(McQuail, 1987a: 55; 1987b: 40).

- Alıntı yapılan yazarın başka bir yazardan alıntı yapmış olması durumunda:

(Aktaran: McQuail, 1987a: 55).

Kaynakçada:

McQuail, D.(1987) *Mass Communication Theory: An Introduction*, Beverly Hills, CA: Sage.

Akbulut, Ö.(2007) *Küreselleşme Ulus- Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara: TODAİ Yayını.

Metin içindeki yollamada (makale):

(Akbulut, 2013: 168).

Kaynakçada:

Akbulut, Ö. (2013) “Küresel Kapitalizm ve Devlet”, *Toplum ve Hekim*, 28, 3, 165-171.

II. İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Denhardt ve Denhardt, 2007: 24).

Kaynakçada:

Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2007) *The New Public Service*, New York: M. E. Sharpe.

Metin içindeki yollamada (makale):

(McCombs ve Shaw, 1998: 108).

Kaynakçada:

McCombs, M. E. ve Shaw D. L. (1972) “The Agenda-Setting Function of Mass Media”, *The Public Opinion Quarterly*, 36, 2, 176-187.

III. İki'den çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Lazarsfeld vd., 1996: 45).

Kaynakçada:

Lazarsfeld, P. F., Berolson, B. ve Gaudet, H. (1944) *The People Choice*, London: Columbia University Press.

IV. Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Schramm, 1994: 53).

Kaynakçada:

Schramm, W. (1994) (der.) *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş* (çev. Ü Oskay), İstanbul: Derya Yayınları, 95-134.

Metin içindeki yollamada (kurum yayınları):

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT, (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*, Ankara.

V. Yazarı Olmayan Kitap:

Metin içindeki yollamada:

• Kitap Adı Kısaysa:

(Kütüphaneciliğe Giriş, 1987).

• Kitap Adı Uzunsa:

(Sanal, 1995: 70).

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğe Giriş, (1987) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Sanal Kütüphanecilik ve Yeni Gelişmeler (1995) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

VI. Görüşme:

Metin içindeki yollamada:

(O. Koloğlu ile kişisel iletişim, 13 Mart 2007).

Kaynakçada:

Orhan Koloğlu ile 13 Mart 2007 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

VII. Elektronik Kaynak

Metin içindeki yollamada:

(Çubukçu, 2009).

Kaynakçada:

Çubukçu, M. (2009) "Bu Kimin Zaferi?", <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp>. (15.06.2010).

VIII. Yazarı Olmayan Elektronik Kaynak:

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010) <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.
Erişim Tarihi:16.06.2010.

IX. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan Yazılar.**Metin içindeki yollamada:**

(Nadi, 1950).

Kaynakçada:

Nadi, Yunus, (1950) "Kuvvetin Sırrı", *Cumhuriyet*, 9 Temmuz.
X. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan İsimli Yazılar

Metin içindeki yollamada:

(Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924).

Kaynakçada:

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924.

• Metin içerisinde aynı gazetelerin farklı kopyalarına atıf yapılmışsa:

Cumhuriyet, 1950-1960, Hürriyet, 1948-1960.
XI. Belgeler

Metin içindeki yollamada:

(Ticaret Bakanlığı, Karar Sayısı, 21.48.26).

Kaynakçada:

Ticaret Bakanlığı, Muameleat Umum Müdürlüğü Kararları, Erişim: T.C.
Başbakanlık Arşivi.

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Araştırma Makaleleri

Twitter ve Belediyeler: Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinin Belediyecilik Yaklaşımları

Evrin Yılmaz

Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Demir-Çelik: Emek Ürün-Metalarının İzini Sürmek

N. Berna Güler

Kriz ve Yükseliş Arasında: Türkiye'de İşçi Sendikalarının Güncel Üye Sayılarının Bir Analizi

Mustafa Berkay AYDIN- Şenol BAŞTÜRK

Otomasyon Ve İş-Sonrası Toplum Kuramları: Eleştirel Bir Analiz

M. Arif Koşar

Hizmet Sektöründe İstihdamın Beşeri Sermaye Teorisi Bağlamında Eleştirel Analizi (Sahadan Notlar)

Servet GÜN

George Orwell'in 'Wigan İskelesi Yolu' Adlı Yapıtı Özelinde 'Emek' ve 'Edebiyat' İlişkisinin İncelenmesi

Hasan YÜKSEL

Kitap İnceleme

Orta Doğu'da İşçiler ve Sendikal Hareket

Ulaş Taştekin

DİSK/GENEL-İŞ
TÜRKİYE GENEL HİZMETLER İŞÇİLERİ SENDİKASI

DİSK / Genel-İş
@DISK_Genel_Is

DİSK / Genel-İş
@DISKGenelis

DİSK / Genel-İş
Genel-İş